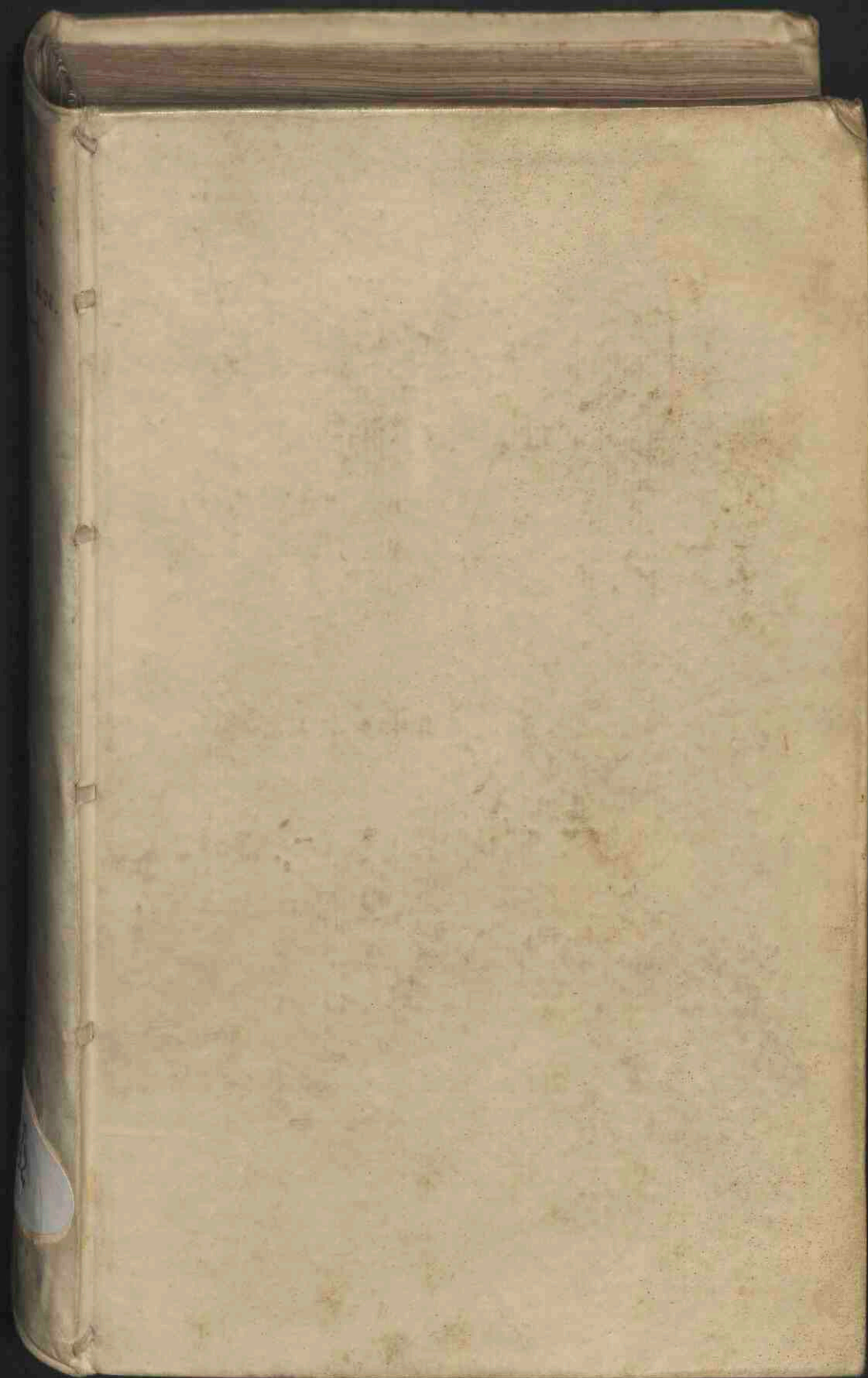

Reis-boek door Italiën, vervattende eene nauwkeurige beschryving zoo van het land zelve, desselfs zeden en gebruiken, regeerings-wyze, handel, huishoudelyk wezen, oudheden, enz. als byzonder van den tegenwoordigen staat der weetenschappen, voornamentlyk der schoone konsten

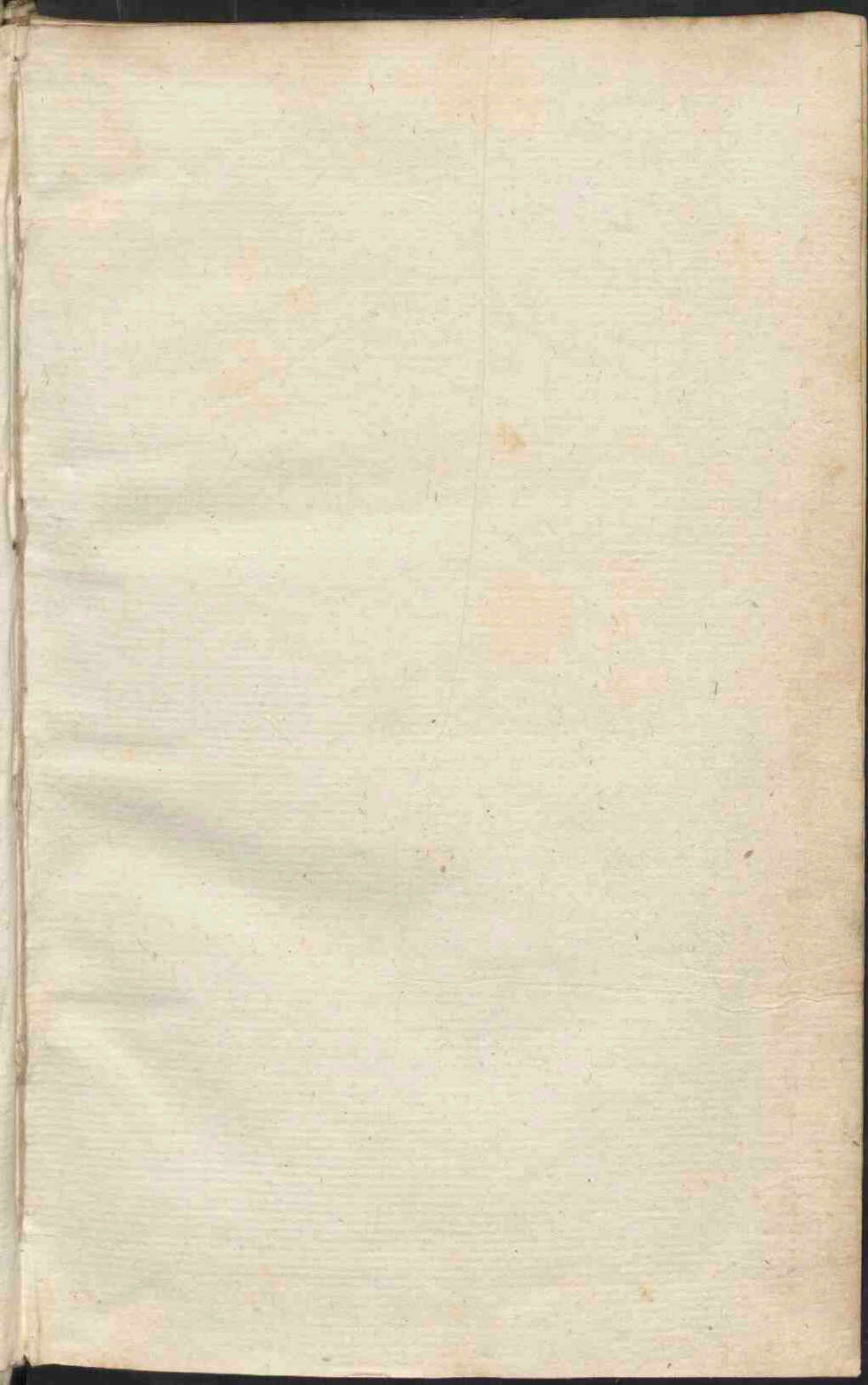
<https://hdl.handle.net/1874/363589>

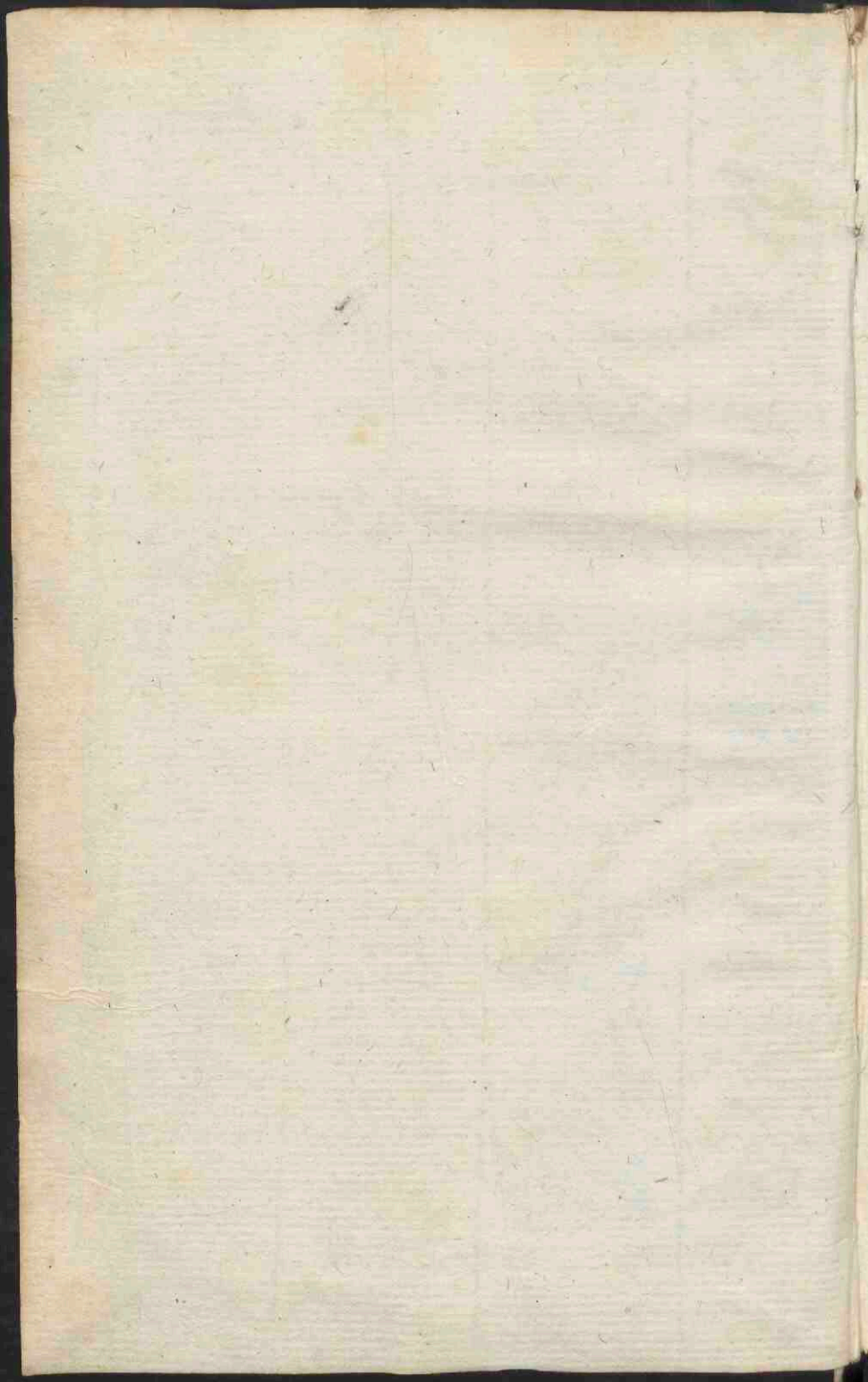

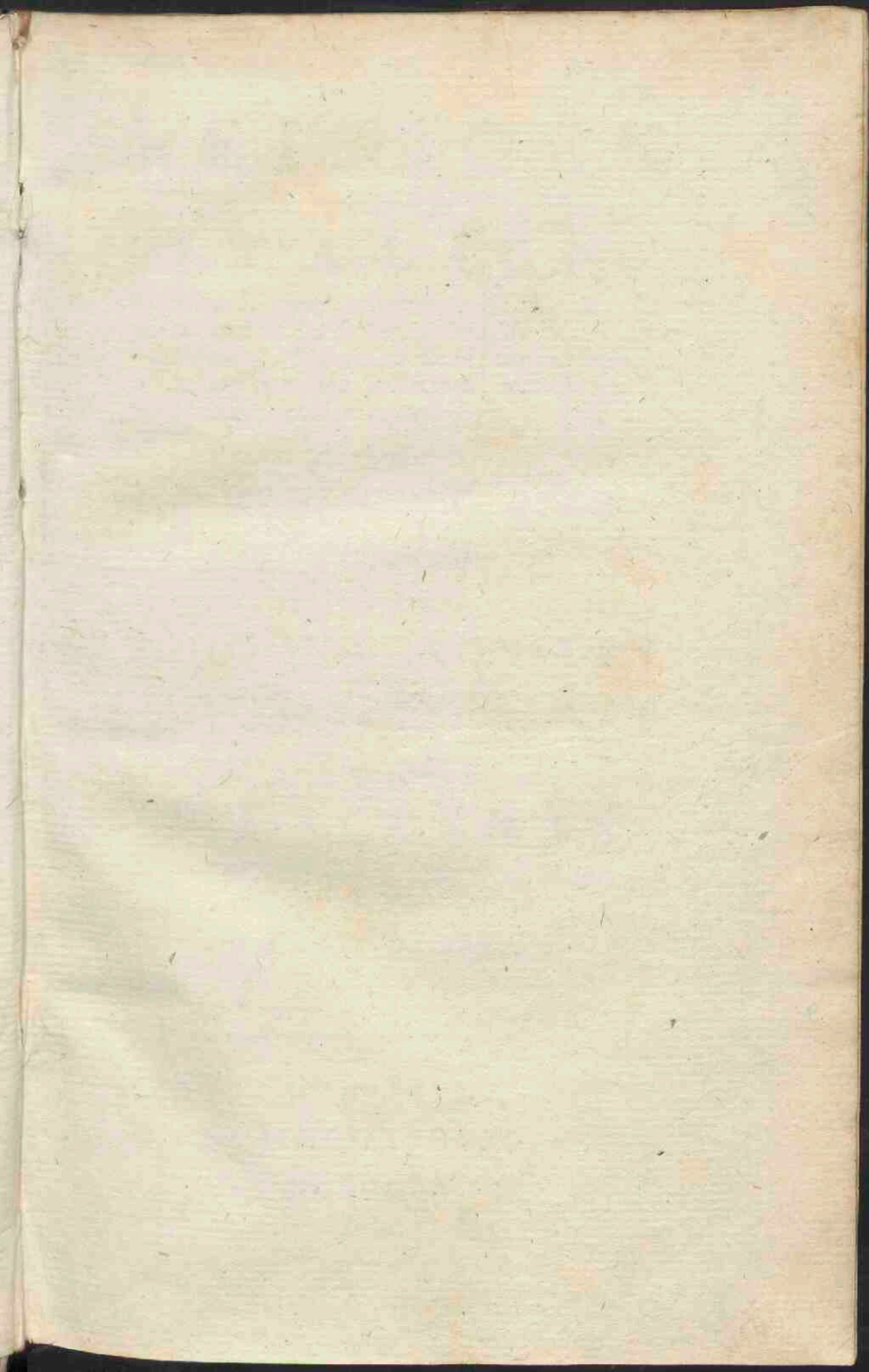
142

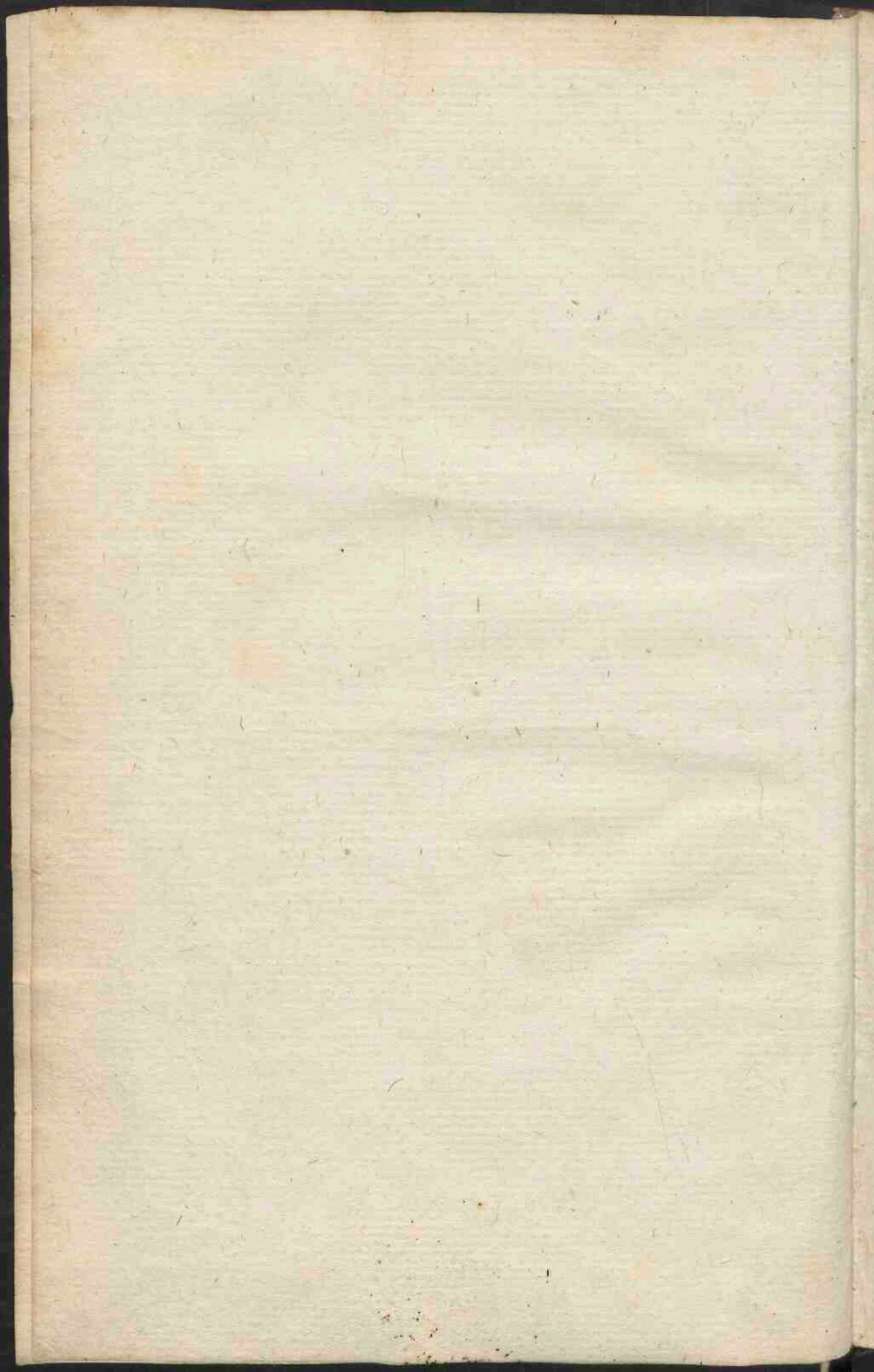
Geographi et Itinéraires

Octavo n°. 142.

REIS-BOEK

DOOR

ITALIEN,

vervattende eene naauwkeurige beschryving
zoo van het land zelve, deszelfs zeden en
gebruiken, regeerings-wyze, handel, huis-
houdelyk wezen, outheden, enz. als by-
zonder van den tegenwoordigen staat

DER

WEETENSCHAPPEN

Voornamentlyk

DER

SCHOONE KONSTEN.

*Uit de nieuwste Reis-Beschryvingen en eigene
aanmerkingen t'zamen gesteld*

DOOR

D. J. VOLKMAN.

*Nu ten dienste der Hollanderen uit het Hoogduitsch
vertaald.*

EERSTE DEEL.

Te UTRECHT,

By J. VAN SCHOONHOVEN, & Comp.

MDCCLXXIII.

REISSBOK

ITALEN

verreichte eine ...
von der ...
Gedruckte ...
handelt ...
kann ...

DER

WRETTENSHATTEN

Verzeichnis

DER

SCHÖNE KONSTEN

Die ...
aus ...

1804

D. J. VOLKMAN

Die ...
...

ERSTE THEIL

IN UTRICHT

By J. van SCHÖNHOVEN, & Comp.

MDCCLXXIIII

VOORREDE

VAN DEN HEER ***.

Lid van verscheide Akademien in Italiën.

Was op mynen raad en aanzetting, dat de Boekverkoper J. van Schoonhoven ondernam dit Reisboek door Italiën te doen vertalen en uitgeeven. Om hem hier toe te meerder aantezetten, nam ik op my, de vertaling doorgaands natezien, hier en daar de veranderingen, die ik geschikt oordeelde, te maken, en eindelyk het werk met enige aanmerkingen en byvoegselen te vermeerderen. Deze belofte heb ik in de daad volbracht, doch alleenlyk tot bl. 197. van dit eerste Deel: na 't welk ik geen deel hoe genaamd aan dit werk meer heb genomen.

Kwam hetzelfde dus in 't licht, men zou er veel licht verscheidentlyk over oordelen. Wien myne aanmerkingen gevielen, of de veranderingen, in de eerste bladen gemaakt, in 't oog kwamen, zoude een overyld oordeel mogelyk doen dunken, dat ik

IV. VOORREDE

der uitgave van dit werk een wezentlyk nadeel had gedaan, door my aan hetzelfde dus vroeg te ontrekken. Anderen, die mynen arbeid minder gunstig beoordeelden, of uit een verkeerd oogpunt beschouwden, zouden liever gezien hebben, dat ik in 't geheel myne handen aan dit werk niet geslagen had. Allen zouden zich verwonderen over de verschillende uitvoering deszelven, en zekerlyk niet dan verkeerde oorzaken daar van uitdenken.

Om dit voortekomen, vergunne my de Lezer, dat ik hem by den ingang van dit werk een kwartier of half-uer bezig houde, ten einde hem in 't brede naricht te geven zoo van het oogmerk en den aart, als van de vertaling en uitwerking van dit Reisboek door Italien, ten dienste der Hollanderen.

En voor eerst wat de uitgave zelve en het oogmerk daar van betreft: ik raadde den Boekverkoper deze onderneming, om meer dan eene, ik denk, gewigtige redenen.

Onze natie reift, en reift byzonder ook naar Italien. Zy deedt het voorlang reeds: en men gewent zich zoo lang zoo meer het reizen ter voltojing ener beschaafde opvoeding volstrekt noodzakelyk te houden. Onze eerste luiden altans denken zoo, en ik ben volkomen van hun gevoelen: byzonder

zonder in dezen tyd; daer onze jonge luiden weinig fouten en belagchelykheden den vreemdeling afzien kunnen, waervan zy, des gezind, gene voorbeelden ter navolging 't huis zouden vinden: en in tegendeel in anderen landen, byzonder in Italiën, noch oneindig veel goeds voor hen te leeren is, waervan zy buiten de mogelykheid zyn om in hun vaderland enig begrip te krygen. De voordelen van het reizen (*) zyn blyvenden en dezelfden in alle omstandigheden: voor de ene natie, en voor 't een ondeelbaar lid der natie meer, voor de anderen minder. De nadelige uitwerking deszelven heeft omtrent eenige ondeelbare leden ener natie in 't geheel geen plaats, en omtrent ene natie in 't algemeen alleenlyk in enige zeer zeldzamen en kort-durende tydperken. Dat Lycurgus den Spartanen het reizen verbod, was wys en allernoodzakelykst; doch in Lyfanders tyd mocht men de jongens vry na Athenen zenden, in plaats van hen, voor den altaar van Diana, noch na ouder gewoonte te geesfelen. Even zoo geloof ik niet, dat wy de natie zyn zouden die wy zyn, zoo onze voorouders voor een paar eeuwen, even veel werks gemaakt hadden als nu velen doen, van voor wereld-burgers liever dan Nederlanders te boek te staan; hoewel ik bekennen moet,

(*) Byzonder wat Montaigne noemt *l'avantage de froter sa cervelle contre celle d'autrui.*

moet, dat waar de beginselen van constitutie eens geworteld zyn, zoo dat zy den kinderen diep ingeprent worden, ook het bezoeken van andere landen ten dezen opzichte weinig nadeel zal doen; ene waarheid die door het voorbeeld der eigenlievendste en meest patriotische natie ontegenzeggelyk bekrachtigd wordt, als men er by bedenkt dat gene jeugd meer reist, dan de Engelsche.

De onze reist dan ook, en men doet wel van ze te laten reizen, byzonder in Italien. Dat dit land het geschikste is, om aen de voornaamste oogmerken te voldoen, die men door het reizen bedoelt, weten allen die het kennen. Voor onze natie alleen blyven twee zwaarigheden met betrekking tot het zelve, die het nodiger wordt weg te nemen, na mate het bezichtigen van dit land meer in zwang koomt. De ene is de weinige kennis die onze goede oude burgers van desselfs tegenwoordige gesteldheid hebben, met de daar uit spruitende vooroordelen en wanbegrippen nopens Italien en de Italianen. De andere het gebrek aan hand-leidingen voor onze jonge luiden, die van hunne ouders na Italien gezonden worden, om het nut, 't welk men zich daermede voorstelt, uit hunne reis te trekken. Beide zwaarigheden dacht ik, zoo oit, door de uitgave van dit werk, te kunnen uit den weg geruimd worden, en daerom raadde ik den

den Boekverkoper deze onderneming zoo sterk aan. Bedroog ik my niet (en ik kan my kwalijk be-
driegen, zoo anders het werk algemeen genoeg ge-
lezen word) dan denke ik myner natie enen we-
zentlyken dienst gedaan te hebben, waarvan de ge-
volgen derzelve duurzaam voordelig moeten zyn.
Laat ik my over beide punten wat breder uitlaten.

Reeds voor lang hebben velen van onze jonge
luiden van allerlei soort, doch byzonder uit onze
beste huizen, Italien bezichtigd: en noch dagelyks
treden er nieuwen in bunne voetstappen. Het ge-
volg hiervan, zou men zeggen, moest zyn, dat
de kennis van desselfs gesteldheid, zeden en het ka-
rakter der natie, meer en meer onder ons zich moest
verspreiden. Doch het tegendeel is waer, althans
ten aanzien van dat gedeelte der natie, 't welk
den grootsten hoop uitmaakt. Dezen, die ik zoo
even de eer deed van onze goede oude burgers te
noemen, zonder enig slag van inboorlingen door de-
zen naam te denken te benadelen, blyven verstoken
van de alleroppervlakkigste kundigheden hier toe be-
trekkelyk; of liever, zy verbeelden zich Italien
zoo als men gewoon was voor een paar eeuwen over
hetzelve te denken en te spreken: dat is in een
tyd, wanneer dit land en veel slechter bekend, en
veel minder beschaafd, doch oneindig bedorvener
* 4 was

was dan tegenwoordig. *Wat mag hier de rede van zyn? Zal ik de voornaamste zeggen? Velen onzer onervarenen, daarby geheel onvoorbereiden, en dus in allen opzichte ongeschikten, jonge reizigers komen t' huis, op zyn best genomen, even goed, even wys, even kundig, als zy vertrokken waren. Verre van anderen een grondig en juist denkbeeld mede te kunnen delen van het merkwaardige 't welk zy gezien hebben, zyn zy buiten staat om aan zich zelven behoorlyk rekenschap te geven van den tyd dien zy buiten 's lands hebben doorgebracht. De kundigheden van zulke reizigers zyn dus voor de Natie volbrekt verloren: en waagden zy, niet uit eigene opmerking, maar volgens hier en daer overhoorde uitspraken van kundiger reizigers, enige grove vooroordelen hunner medeburgeren te bestryden, hunne beslissingen moeten by een volk, dat in zyn aart niet licht van een begrip is af te brengen, noodwendig zeer geringen ingang hebben.*

Wat de overigen aangaat: en er zyn er verscheiden altoos in dit land geweest en noch levenden, die, 't zy door eene onderscheide opvoeding, 't zy dat zy het geluk getroffen hebben van het onderricht enes kundigen leidsmans te genieten, 't zy uit eigener geschiktheid, op de rechte wyze gereift en byzonder Italien met vrucht bezichtigd hebben: — dat derzulker ervarenis genen meerderen invloed op het gros der natie hebbe, schynt moeiliker op te lossen;

lossen; doch ook hiervan zyn verscheide redenen te geven.

De voornaamste is, dat toch noch toe geen hunner, hoe geschikt ook zommigen hier toe zouden geweest zyn, een verhael zyner reize of beschryving van het land, 't welk by met zoo veel genoeg als vrucht bezichtigd had, aan het gemeen heeft medegedeeld; en wat den invloed van byzondere gesprekken betreft, dezelve weet men, dat zich niet uitstrekt buiten den kring waerin een yder leeft, en dus weinig of gene uitwerking kan hebben op het gros der natie. Een ding is er ondertusschen, waarop men deze beschuldigen kan niet genoeg acht te geven: ik meen, het gedrag en de hoedanigheden van zommigen dezer goeden en geschikte reizigers, die na hunnen terugkomst tot zulke ampten verheven worden, waarin de ogen der gansche natie op hun gevestigd zyn, dermate dat de goeden of nadelige indrukzelen hunner opvoeding, en ('t geen toch, koomt het er by, het voornaemste gedeelte hunner opvoeding maakt, als den meesten invloed op hun karakter hebbende) van hun reizen, noodzakelyk blykbaar moeten worden in hun gansche gedrag. Ziet men dan een F***l, by de hoedanigheden wier denkbeeld een Hollander lang gewend is aan den naam van F***l te hechten, ook alle die voordelen verenigen, welken eene wel ingerichte reis alleen in staet is te geven, zonder ene eni-

I. VOORREDE

ge ondeugd of belagchelykheid van de natien, die hy bezocht heeft, overgenomen te hebben; wie zal dan langer den nadeligen invloed van 't reizen op rekening der vreemde landen, en niet op die der ongeschikte reizigers stellen: of geloven, dat zulke jonge luiden in Italiën of elders zullen verdorven worden, die in hun Vaderland niet denzelfden weg zouden gegaan hebben? Dat zulke onrechtmatige begrippen by velen noch ingeworteld blyven, in weerwil van voorbeelden zoo geschikt om hen daar van te doen te rug komen, is eniglyk daar in te zoeken dat zy of deze goede reizigers enkel als uitzonderingen ener gemeene regel aenzien, of een heimelyk genoeg vinden in zich optedringen, dat dezelve de goede eigenschappen, die men hen toekent, niet op reis, maar te voren reeds, in hun Vaderland verkregen hadden (*).

De oude vooringenomenheid, tegen het bezoeken van vreemde landen in 't gemeen, en tegen Italiën in 't byzonder, blyft dan stand houden: en terwyl zy den enen belet zyn zoon, die er recht toe geschikt was, na Italiën te zenden: zoo houdt zy den anderen, die zich of door het voorbeeld of door

(*) In dit laatste geval, ware het toch genoeg, dat zy ze op hunne reis niet verloren hadden.

door overreding van vrienden, heeft laten overbalen om den zynen hier toe verlof te geven, in ene bekommering die door de beste berichten kwalyk gesuft wordt: en laat hem, vooral valt het kwalyk uit, voor altoos, het verwyf van tegen zyne overtuiging (t is om 't even of zy in verkeerde of juiste begrippen gegrond was) gehandeld te hebben.

Italien doch is by velen al een wonderlyk land!
— „ Voor eerst het is zoo ver af: niet wel zoo ver als de Indien, als men 't recht bedenkt: maar in de Indien wonen toch Hollanders: en dan is 't waarlyk, of Italien verder was (*). En wat voor een land is het! Een land, vol gauwdieven, struikrovers, moordenaars: daar men in de herbergen draei-bedden heeft: waardoor men in de kelder neder kooft: op yzere pinnen: en zoo vermoord wordt, zonder dat er oit een haan na kraait. Want, dat weet elk, justitie is er niet: zoo min, als in Spanjen, Portugal, enz. Kan men niet overal voor een paar schellingen een karel huren, die U zoo maar op straat een ponjaard in 't hart steekt, en wegmoffelt, zonder dat iemand er navraag na doet.

Hon-

(*) Hoort alle luiden, wier kinderen na de Indien gaen, om fortuin te maken, of ziet hen van dezelveu afscheid nemen. Waar zyn ze ongerust over? Dat zy over zee moeten gaen, enz. ja! — Maar, dat hunne grondbeginselen zullen verdorven worden? En kennen ze grondiger de levenswyze in de Indien?

XII.   V O O R R E D E

Honderd historien weet men zoo dat er gebeurd zyn, enz." —

Voor eerst, Mevrouw, neem my niet kwalijk, de meesten van uwe historien zyn almanaks-historien! Voor die draai-bedden byzonder staa ik uw zoon in. Zoo by maar niet volstrekt altoos op een dons-bed slapen moet, heeft by van de bedden als bedden in Italiën niets te vrezen. Wat al 't overige aangaat, zoo geloof my, dat gy drie, vierhonderd jaren ten achteren zyt met uwe berichten. — Maar justitie is er toch niet, zoo als hier in Holland? — Waar? — Wel in Italiën! — Maar Italiën is zoo groot; daar hebt gy Savojen, de Staten van de Keizerin, de Republiek Venetien, Genua, het Groot Hertogdom, den Pauselyken staat, en het Koningryk Napels. In welk van deze landen is gene justitie? — Ja, ik weet niet. In Italiën, zegt men maar. Waarschynlyk dan wel in geen van allen. — Mevrouw, Mevrouw! waar wil dit heen? Bedenk toch, dat wy hier in Holland eene justitie hebben, om dat wy menschen zyn en in ene maetschappy te zamen leven (*) En geloof my, niets gelykt meerder na een mensch dan een Italiaan, uitgezonderd een Hollander.

Maar,

(*) Zegt hier iemand, geensints: maar om dat wy gereformeed zyn, en de Italianen niet. Goede vriend, leg het boek weg. Wat kan U Italiën schelen?

„Maar, zeg my evenwel, zoo als gy 't meent, heeft men in Italiën niet meer nood voor alle zulke dingen, als hier: want myn zoon is tegen myn zin na Italiën gezonden, en ik droom alle nachten, dan zus en dan zoo, dat ik hem zie vermoorden.”

Zal ik U dan recht zeggen, hoe het hier mede gelegen is. Uw zoon is buiten twyffel aan verscheide gevaren bloot gesteld: gevaren op de reis, en gevaren in de plaatsen waar hy zich ophoudt. Voor eerst zyn postillon kan zich bezuipen, en bem in 't water ryden. Dan verdrinkt hy: even als hier in Holland. Ten tweden, hy kan met zyn eten een spel verslikken. — Dit alles weet Gy! ja. Maar had ik begonnen met U te zeggen, hy kan een goude penning hebben, zoo als de Abt Winckelman: deze penning kan zyn huurknecht in verzoeking brengen, zoo dat hy hem vermoort: zoo zoud gy mogelyk zoo licht niet hebben toegestaan, dat ik er by gedaan had, even als hier in Holland. Voor 't overige moet ik U herinneren, dat deze huurknecht geradbraekt is, niet meer en niet minder als men hem hier zou gedaan hebben.

Om U dan recht te zeggen. De gesteldheid van Italiën is geheel anders als die van ons land. Het is verdeeld in verscheide Staten, die met malkanderen gene verbintenis hebben, zoo als hier onze Provincien. Daerenhoven het is veel minder bevolkt: Gy weet dat geen land, zoo bevolkt is als Holland,

Chi-

XIV. VOORREDE

China alleen uitgezonderd. Dus zyn er velen en groten onbewoonde streken, bergachtigen, onvruchtbaren of onbebouwde landsdourwen. Hier reist men dikwils door: en de gemeene wegen zyn op verre na zoo goed niet geregeld als in Frankryk en Engeland, doch in veel opzichten al zoo goed als in Holland. Houdt uw zoon dus den gemeenen weg, en neemt hy de voorzorgen, die men hem zal aanwyzen, zoo heeft hy voor gene moordenaars, enz. voor al in dezen tyd, nu 't zoo lang vrede geweest is, te vrezen, niet veel meer dan in de Meyery van den Bosch, enz. Al wat men zeggen kan, is dat hier en daar op de grenspalen van twee staten, wyl het overlopen zoo gemakelyk is, zich zomtyds slecht volk ophoudt, waarmede een reiziger in zekere omstandigheden ene onaangename ontmoeting zou kunnen hebben. Doch hiertegen heeft men zoo vele voorzorgen, en krygt overal zulken goeden raad om zich na te gedragen, dat men er bykans geen punt van enig gewigt van maken kan: veel min dusdanige gevallen, zoo zy plaats hadden, der natie zelve toerekenen: daar de oorzaken er van onmiddelyk in de gesteldheid van het land gegrond zyn. De Vetturini's zelve zyn, even gelyk de Oste's, voor al in kleine plaatsen, dikwils slecht volk. Ik beken het; doch vraag eens vreemdelingen, die door Holland gereisd hebben, wat zy van uwe voerlieden, schippers, herbergiers, kruyers en zelfs

vele Commissarissen of Post-meeesters denken. Dezen kent gy: wel nu beoordeeld er de Italiaanschen na: zy zyn omtrend van 't zelfde slag: en dan zyn 't Italianen (*).

Wat de gevaren betreft, waaraan men bloot gesteld is gedurende zyn verblyf in een plaats: voor eerst, wat vermoorden, in berbergen of op straat, vergeven, enz. betreft; dit zyn dingen van de XIV. en XV. Eeuw: en dan waren 't zelden vreemdelingen, dien dit weervaerde, of de schuld was aen henzelven. Thans is dat alles even ongehoord in Italien, als ergens anders. Zoo dat, Mevrouw, stel deze herffenschimmen uit uw hoofd. Niets is nuttelozter, dan zulk ene vrees. Doch uw zoon is in een land, dat zeer verschilt van het onze, dat ene andere, en onderscheide regeerings-wyzen heeft: waer een andere Godsdiensst heerscht: daar andere gebruiken, andere grond-regelen, plaats hebben: het karakter van het volk zelve is zeer onderscheiden van het onze: de Italianen hebben deugden die by ons zeldzaam zyn(**): en gebreken die onze aart wei-

(*) Hier door verstaet ik alleen, dat een *Italiaansch Vetturino* voor een Hollander (en alle andere vreemdelingen) eerst de qualiteit heeft van *Vetturino*; en dan die van *Italiaan*. Even gelyk voor een Engelschman of ander vreemdeling een Hollandsch voerman, voor eerst een *voerman* is, en dan een *Hollander*.

(**) By voorbeeld dat zy zich noit dronken drinken.

XVI.   V O O R R E D E

weinig medebrenge: hunne gewone begrippen over verscheide zaken en hunne wyze van handelen in vele voorvallen, is, gelyk die van alle volkeren, overeenkomstig deze byzondere trekken van hun karakter, en dus wezentlyk zeer onderscheide van de onze, die wederom, overeenkomstig onzen byzonderen aart en gewone begrippen, denken en handelen. Is nu uw zoon opgevoed in de meening, dat de Zon alleen maar voor Holland opgaat, en alle andere natien enkel by gelegenheid beschynt, die des niet waardig zyn: zoo zal hy met zyne schade of schande moeten leren, dat ook elders menschen wonen, die dezelfde plichten van een reiziger verwachten, welken wy in ons land van vreemdelingen vorderen: te weten dat zy zich aan de regeringswyze onderwerpen, den heerschenden Godsdienst in eere houden, en zich na de gewoonten en inzettingen van het land schikken, zoo lang zy in hetzelfde zich ophouden. En wil uw zoon te Romen, in ene Conversazione, met de kundigheden pronken, die hem zyn Catechizeer-meeſter heeft bygebracht, en beweerden dat de Paus het beest van de Openbaringe is, zoo zal men mogelyk alleen zich wreken met te zeggen, Meglio bestia, che Olandese! (*) doch 't is myn schuld niet, zoo men hem anders een kandelaar na 't hoofd smyt, en hy by zyn moeder t' huis kooft janken. —

Zie

(*) Anders zyn weinige natien zoo zeer gezien in Italiën, als de Hollanders: om dat zy minder buitensporigheden doen.

Zie daar bykans woordelyk een zamenſpraak, zoo als ik ze onlangs gehad heb, en met ene vrouw die 't anders aan goen verſtand ontbreekt (*). Zommige mannen die wat zwakker van zenuwgeſtel zyn, en buiten enig denkbeeld van gevaar — anders dan van hun hobbel-paard te vallen of zich inden vinger te ſnyden — vreedzaam en ſtil zyn opgevoed, en zoo door de wereld voortgeſlenterd hebben, zullen ſomtyds ook wel om het moorden en vergeven, in Italië gebruikelyk, denken, waarvan zy in de Historie van Céſar Borgia en dergelyke boeken gelezen hebben, of de vertellingen van hunne Grootmoeder beugen: doch de meeſten echter, ſpreken uit enen anderen hoek, en maken een ander ſoort van zwaarigheden, als men hen raadt hunne kinderen te doen reizen, en byzonder naar Italië te zenden.

Italië is by hen het land van de Aſtaten en van het mal franceſe: het vaderland van Vanini en Aretyn. Zy hebben hier en daar een woord gehoord of gelezen van Cicisbei, van Carnavals en Maſqueraden, van Caſine, en mogelyk van — dingen die noch heller klinken. Dit alles, half gehoord, duifter begreepen, en vooral zonder enig onderſcheid van tyd of plaats aangenomen, en met de levensbeſchryvingen van enige Pauſen of andere Heren van Italië in de middel-

eu-

(*) Niet in den Haag, ook niet te Amſterdam.

euwen, mogelyk wel met de Vertellingen van Boccattius, zoo zy die in hunne jeugd gelezen hebben, tot éenen buspot gemaakt, vertoont zich voor hunne oogen gelyk een donkere wolk, zoo menigmaalen zy Italiën boren noemen: en het resultaat dezer disparaten en wanstaltige indrukfelen, is de vaste sluit-rede: — in Italiën is noch Godsdienst noch zeden.

Zoo wordt ener natie, die anders boven alle anderen doorgaat voor een zeer fyn gevoel te hebben, en byzonder door het schone, in al wat zinnelyk is, ongemeen levendig te worden aangedaan, alle aanspraak op zedelyke gevoelens, dat is alle begrip van het wezenlyk schone onmeedogend ontkend! — Wat zeg ik? Zoo wordt elk Vader of Voogd, die zynen beminden voedsterling na zulk een land stuurt, waar geen eerlyk man, was de voornoemde sluitrede waarachtig, zyne voeten zou willen zetten, onverantwoordelyk gesteld voor God en zyn geweten, en aan de verwyten van zyn eige liefderyk hart op de wreedste wyze overgetaaten!

Dit is ondertusfchen het gevolg der onkunde, waarin men blyft omtrend den wezentlyken tegenwoordigen staat en zeden van een land, 't welk in zoo veele opzichten verdiende en behoorde recht gekend te worden. De begrippen, die er uit ontstaan, byzonder met betrekking tot den Godsdienst en de zeden, zoo als ik dezelve zoo even beschreef, hier

in't brede te wederleggen, en de valscheid niet alleen maar zelfs de ongerymdheid er van aan den dag te stellen, daarentegen eene uitgebreide en onpartijdige schets te geven, zoo van den staat der Godsdienst als van de zeden en gemeene denkwijze over de zeden en het gedrag van leven, in diervoelge als dit alles tegenwoordig plaats heeft in de onderscheide gedeeltens van Italië, lydt myn bestek en oogmerk generwijze. (*) Zulk een begrip moet
men

(*) Enige aanmerkingen alleen kan ik my niet beletten te maken. En eerst wat den Godsdienst betreft:

- 1) Men heeft tot noch toe geen voorbeeld van een beschaafd land waar *geen godsdienst* in 't geheel plaats had. Dus zulks van Italië te zeggen, is op zyn best eene vergrotende wyze van denken en spreken, die niets beduidt, wyl men niet weet, daar ze doch niet *strikt* genomen moet worden, in *hoe verre* men ze dan verstaan moet, en waar de palen zullen gesteld worden. Daarentegen is Italië, als de hoofd-zetel der R. godsdienst, tot noch toe eerder van te veel godsdienst, dat is van bygeloof, dan van te weinig of in 't geheel geen godsdienst verdacht geweest: en met betrekking tot het grootste getal der natie, met rede.
- 2) Geheel Europa is tegenwoordig in een soort van crise met opzicht tot de godgeleerdheid; en alle rechtschapene luiden wenschen dat ze ten besten moge uitvallen. Ondertuschen kan men niet ontkennen, dat tot noch toe omtrend dezelve van een zeker soort van luiden

IX. VOORREDE

*men in een land zelve gaan vormen, of men moet
gezonden, redelyken, onbevooroordeelde reisbefchry-
vers*

luiden los genoeg gedacht wordt. Dit heeft zelfs in ons land plaats, en in Engelland en Frankryk veel meer dan in Italiën. Men vergenoegt zich daar, met zich over deze onderwerpen niet nittelaten, en elk denkt voor 't overige wat hy goedvindt. Heeft dus een reiziger gevestigde beginsels van godsdienst, zoo loopt hy geen gevaar van er van af gebragt te worden: wyl er niet eens van gesproken zal worden, zoo hy zelve er niet van ophaalt: 't geen buiten dat om gene redenen raadzaam is, hoe verdraagzaam men te genwoordig ook zyn moge, altans in grote steden;

*Chè non conversiam' sempre con gli amici
In questa assai più oscura, che serena,
Vita mortal, tutta d'invidia piena.*

- 3) Het is niet kwaad, ook voor een Hollander, dat hy zie, hoe na bygeloof en ongeloof aan malkanderen grenzen, en hoe zwaar het is den middelmaat tusschen deze beiden te houden. Heeft hy dit geleerd, eer hy op reis ging, dat is, zyn hem *redelyke* begrippen van godsdienst ingeprint, en is hy in dezelve opgevoed, zoo moet men op zyn best even bekommerd zyn, dat hem zyn reis tot bygeloof zal doen overslaan, als dat zy hem beginselen van ongeloof zal by brengen: daar de overgang tot dezen, in zynen gesteldheid, niet lichter is dan die tot de eersten. Verscheide andere aanmerkingen die men op dit stuk zou kunnen maken, stap ik willens voorby.

Met opzicht tot de zeden maak ik

- 1) dezelfde aanmerking op het dwaze zeggen *in Italiën*

vers raadplegen en zich door dezelve laten gezegen. Ik

- zyn gene zeden*, die ik met betrekking tot den Godsdienst gemaekt heb. Behalven dat, de natuer en gesteldheid der menschen overal dezelfde zynde, 't wonderbaarfyk zyn zoude te geloven, dat er een land zyn konde, waar niet velen luiden van jaren en ondervinding even overtuigd waren van de schandelykheid en nadeligheid van een liederlyk gedrag, dan in 't land 't welk men voor het geregelfte en nauwgezetste hield.
- 2) Men moet groot onderscheid maken tusfchen 't eene gedeelte van Italien en 't andere. Op Malta zekerlyk (waat zelden reizigers komen) gaan veel buitenspoorigheden in zwang. Doch hier van daan opklimmende, langs Napels, den K. Staat, het groot Hertogdom, en eindelyk het Oostenryks Lombardyen, (de zee-fteden, gelyk overal, alleen uitgenomen) vermindert het bederf der zeden trapsgewyze: zoo dat te Milaan zekerlyk over 't geheel veel gefchikter geleefd wordt, en altans minder gelegenheid tot verleiding is, ik zeg niet dan te Parys of London, maar b. v. te Lyons, Luik, Brussel, en andere kleinere steden, waar ik enigen meer bekenden voor had kunnen plaatfen.
- 3) Wat de gemeene en gewigtigste beschuldiging der Italiaanen betreft, men weet dat verregaanden en onnatuurlyke buitenspoorigheden by ene natie toe en afneemen, na mate van den meerderen of minderen ommegang der mans met vrouwen. Deze nu neemt dagelyks toe in de kleinste steden van Italien, en in de groteren is zy op denzelfden voet als in Frankryk. Wat de geestelyken en kloosterlingen betreft, men kan licht denken, dat zy in onze dagen alle re-

Ik zeg gezonden, redelyken en onbevooroordeelde reizigers : Dus genen Dr. Smollet, genen Dr.

Sharp

de hebben, om hun gedrag zeer voorzichtig aan te stellen: en matrofen hebben wy zoo veel, en meer dan de Italiaanen.

- 4) Aanzienlyke *Cortegianen*, gelyk de Trompettina te Venetien en anderen in de vorige eeuw, zyn geheel buiten gebruik, en de Toneelpeelsters, *Ballerine's*, Zingsters, op een gansch anderen voet dan b. v. in Frankryk. Dus twee grote stenen des aanfoots voor een jong reiziger te minder: hoewel, met opzicht tot de zeden van een land zelve, over 't geheel, altrans de eersten minder schadelyk zyn, dan onze middelmatig kostbaren, en dus menigvuldigere hou-paarden, waardoor zoo velen goede burger-huizen ten gronde raken. Wat het klein gespuis betreft, en de aanzoecken op straat of elders, *per lavorar il terreno*, dezelve zyn te Venetien, Romen en Napels, menigvuldig genoeg; doch waar zyn ze 't niet, en wie wordt er door bedorven?
- 5) Gevallige ouders, mans, broeders, onder het gemeen, byzonder die welken kamers te huur hebben, vindt men ook genoeg, vooral te Romen. Hierover mag de lezer zelve de aanmerkingen maken, die hy goed vindt
- 6) Het voornaamste blyft de gemeene denkens-wyze over dit alles. Hier omtrend moet men vooreerst in 't oog houden, dat in alle volstrekte regeeringen, waar het onderscheid van rang groter, en de familie-belangen met betrekking tot de huwlyken noodzakelyk menigvuldiger zyn moeten, ook de gemeene wyze van denken

Sharp, of luiden die hen gelyken.

Thomas Smollet, Doctör in de medicynen en
bel

denken op 't stuk van *concupinaat*, enz. op verre na zoo streng niet zyn kan dan in een Gemeenebest, wiens welzyn van de nauwgezetheid der burgers afhangt, terwyl dezelve te gelyker tyd ook veel minder aanleiding tot een los gedrag hebben. Ten tweden moet men het karakter der Italiaanen, den invloed der luchtgesteldheid, enz. in acht nemen. Van 't eerste heb ik in de noot bl. 115. enige trekken opgegeven, die hier kunnen dienen. Wat het *Cicisbeismo* betreft, hiervan zal ik noch nader spreken. Voor een reiziger koopt het in gene aanmerking, al hield hy zich al een zekeren tyd in eene plaats op.

- 7) Noch eene algemeene aanmerking, en ik eindige. Zy raakt Italien niet meer, dan alle andere landen, dan ons eige land. Is een jong mensch tot 16, 18, 20. jaaren opgevoed als de zoon van *Frere Philippe*, en wordt hy zoo, op eens, in de wyde wereld uitgestoten: zoo sta ik, noch iemand, voor hem in: en zonder wonderwerk, kan hy niet wys worden, buiten zyne schade. De Natuurkenners beweerden, dat de leuwen niet bloeddorstig zyn, als om dat zy van rauw vleesch leven, en dus niet meer verscheuren zullen, dan zy tot hun voedsel nodig hebben. Om te bewyzen, dat dit valsch ware, zou men er enen acht dagen uithongeren, en dan in een schaapstal los laten? — Deze aanmerking is gemeen. Zy zou het mogelyk minder geschenen hebben, had ik gezegd: Maak, dat uwe reiziger geschikt zy om goed

XXIV. V O O R R E D E

bel esprit van beroep, schryver van ene slechte Historie van Engelland, van vier of vyf middelmatige Romans, van een verworpen Treurspel the Regicide, en van een Blyspel waarvan my de titel nu niet inschiet,
 me-

goed by den vreemdeling te leren, zoo zal hy ook geen kwaad leren. Wisten de menschen in 't algemeen, hoeveel goeds er voor hen in de wereld te doen was, zy zouden weinig kwaad doen!

- 3) Het *Spel* had ik bykans geheel vergeten. 't Is dat het zoo weinig in aanmerking koomt met betrekking tot Italien. Er wordt overal in Europe gespeelt, en grof gespeelt, in Italien zoo wel als in ons land, byzonder te Venetien. Doch er is geen land, waar men minder genoodzaakt is te speelen, zoo men het zelve niet verkiest. De Italianen zyn in hunnen aart grote praters, grote en langwylige vertellers: zy spreken minder dan zy verhandelen: byzonder de Romeinen. Des zyn de meeste *conversazioni* verdeeld in praat-partyen en spel partyen, en de eersten zyn meest de talryksten; dermate dat men een half jaar te Romem kan doorbrengen, dagelyks de beste huizen bezoeken, en niet ene enige reis spelen, zonder dat iemand het zal gemerkt hebben. Doch het verstaat zich, dat zulk een in de gesprekken deel nemen, en daartoe de taal verstaan, gemakkelijk spreken, en voor 't overige de vereischte kundigheid, wellevensheid, vrolykheid bezitten moet, die zynen ommevang aangenaam maken. Dat is, hy moet geschikt geweest zyn om te reizen, eer hy van huis vertrok.

medewerker (zoo als men zegt) aan het *Critical Review* en de *Nieuwe algemeene Historie*, en Auteur van het befaemde karakter der *Hollandfche natie* in dit laatste werk te vinden, (*) — was zyn gehele leven lang met zwarte gal bezet geweest, en had nooit tot lof van iemand gesproken, uitgezonderd die van wien by eene jaarwedde hoopte. Eindelijk, gebeten op 't Hof 't welk er hem gene gaf, op zyne vyanden die slecht van zyne werken spraken, op het gemeen die ze niet las, en op de boekverkopers die er hem niet genoeg voor betaalden, daarby aanborstig en altoos gekwelt met spleen, vertrok hy in 't jaar 1763. van Dover, met zyne vrouw en gehele huisgezin, om in het zuiden van Frankryk zyne gezondheid te herstellen: scheepde zich, na een verblyf van vyf maanden, te Nice in, stak na Italien over, en kwam na ene afwezigheid van twee jaaren in Engelland te rug, even aanborstig, even milt-zuchtig, doch enige honderden ponden armer, en duizendmaal gemelyker en ongelukkiger, dan hy vertrokken was. *Fuiſt*, terwyl hy in Italien was, reisde ook daar de goede, menschlievende *Sterne*. „ Ik ontmoette hem, „ zegt deze, (**) op zyne te rug-reis, in Turin: „ en

(*) Waartegen eene opzettelyke verdediging in onze taal geschreven is.

(**) *Torik's Sentimental Journey. Vol. 1.*

„ en eene bedroefde reeks van bittere lotgevallen
 „ had by te vertellen: jammerlyken en aandoenlyke
 „ ontmoetingen te water en te land — van Canni-
 „ balen die malkanderen eten — van anthropo-
 „ phagi! Hy was levendig gevild, beduiveld, er-
 „ ger behandeld als St. Bartholomeus, aan elke
 „ post-rust waar by aangekomen was. — Ik
 „ zal't de gehele wereld zeggen, riep hy. Vriend
 „ zeide Sterne, zeg het liever aan uw Doctor!

Smollet ondertusfchen hield zyn woord. Zoo ras was by niet in Engelland te rug gekomen, of by zette zich aan het beschryven zyn^{er} Odysfée: en noit zong enig menschen-kind erbarmelyker klaagliederen. Zyne Travells through France & Italy, in two volumes, zyn aandoenlyker, zeiden de Franschen, (*) dan de klugt van de ses en twintig ongelukken van Harlekyn: en zyne observatien omtrend het merkwaardige 't welk by gezien heeft, staan in ene volmaakte evenredigheit met zyne droevige avonturen. Versailles vindt by ene treurige woning, a dismall habitation. Trianon, Marly en Choisy, zyn by hem niet meer en niet minder dan grote duivenhokken. De Venus Medicis begrypt by niet dat een kenner schoon kan vinden, en haare houding dunkt hem styf en ongeschikt. (**) Doch niets stoot hem geweldiger dan
 de

(*) *Journal Etranger.*

(**) *I cannot help thinking that there is no beauty in
 the*

de beestachtige gewoonte, zegt hy, die de meeste fatsoenlyke luiden in Frankryk hebben, van na 't eten zich te waschen, in malkanders tegenwoordigheid. Dit vergelykt hy met een gebruik 't welk men op rekening der oude Egyptenaars stelt, die in gezelschap al hun gereedschap by zich hadden, en als hen de nood drong, nooit behoefden uit de kamer te gaan. Voor 't overige, ten bewys zyner onpartydigheid, staat hem de reis van London na Dover even weinig aan: en hy vindt, dat het tot den hemel schreuwet, dat de herbergiers een Engelschman even zeer villen als zy de Franschen en andere vreemdelingen doen. In een woord Smollet's Travells zyn een schat, voor al dat slag van luiden, die of uit ene ongerymde en domme eigeliefde voor hun Vaderland, of uit naergeestigheid en zwarte gal, of uit aengewende menschenhaat, gaarne van hunne medeschepselen, byzonder in vreemde landen, alle mogelyk kwaed horen zeggen of lezen: en wyl wy, helaes! een tamelyk aental van dezulken hebben, verwondert my, dat noch geen onzer winzuchtige Boekverkoopers, waarvan wy een even tamelyk aental hebben, tot noch toe ondernomen heeft, van dezelve te doen vertaalen.

Met

the features of Venus, & that the attitude is aukward & out of character.

XXVIII.   V O O R R E D E

Met Dr. Sharp's Letters from Italy, hoor ik, is 't gedaen, en ik twyffel niet, of de uitgevers staen wel by dit werk; een waardig paer met dat van Smollet. Van Dr. Sharp's karakter en byzondere omstandigheden weet ik niets. Alleenlyk dit. Hy is ook ziek geweest op reis. En wee het land, wiens reisbeschryver — al was 't maar kies-pyn had! Is by degelyk ziek, dat is, is zyne lighaamsgesteldheid verdorven, zoo is 't gedaan met den goeden naam van alle de plaatsen die by bezoekt.

Voor eerst zulke luiden zien noodwendig van veele dingen niet met al, en van 't overige maar half zoo veel als de domste, gezonde reiziger. Ik spreek nu van iemand, die van tyd tot tyd bedlegerig is. De anderen, die enkel ziekelyk zyn, (en Dr. Sharp was 't al eer hy op reis ging, even als Smollet) krygen natuurlyker wyze weinig toegang in goede huisen. Men zoekt gene zieke menschen aan, altans gene vreemdelingen, en zy zelven verveelen zich waer zy zyn, en blyven liever op hun kamer. Darenboven om in korten tyd, zelfs in plaatsen waar men gewoon is den vreemdelingen de meeste beleefdheid te doen, enen vryen toegang in een genoegzaam getal huisen te krygen, heeft de geschikste en wellevendste reiziger veel van noden, byzonder vlugheid, levendigheid, spraakzaamheid, en vooral, een altyd vergenoegd en vrolyk wezen: alle eigenschappen, waar een ziek
 mensch

mensch het tegendeel van bezit, en zonder welken men den reiziger of voor een man van genen of geringe verdiensten houden, of altans met hem verlegen zyn zal, en dus verre van hem aantehalen, hem veel-liever myden, en op alle wyzen zich van hem zal zoeken te ontslaan. Dan, wie denkt, elke reis dat hem een vreemdeling ontmoet, laat ik den man toch alle beleefdheid doen, of hy schryft by zyne terugkomst enen Tegenwoordigen staat van myn land, waer ik en alle myne medeburgeren voor guiten en fielten te boek worden gesteld? — gelyk de bekende reiziger, die te Blois zynde, en met zyne herbergierster, die by ongeluk rood hair had, in verschil rakende, terstond in zyn Dagboek opschreef: „ Nota. De vrouwen te Blois hebben „ rood hair, en zyn grote hellevegen. „

Ten tweden, genomen al, de patient had zulke ongemeene brieven van aanbeveeling, of hy was zelve overal zoo bekend, dat men hem niet tegenstaende zyne ziekte de grootste beleefdheden deedt: zal hy, kan hy by mogelykheid, de zaken in heur rechte licht zien, en een geschikt oordeel over dezelve vellen? Zoo mocht men enen geelzuchtigen over de kleuren laten oordeelen, en hem geloven! Ik heb niet nodig hierover uittebreiden. Elk weet, wat ziekte is, en hoe gemelyk en te onvreden zy ons maakt over dingen, die ons dikwerf 't meeste genoegen gaven.

gaven. Vele menschen, die voor nydig, onverduldig, onverzoenlyk en wraakgierig te boek staan, zyn het enkel uit gesteldheid; als maar niemand hunne beoordeelingen over zaken waerop zy gebeten zyn; zonder onderzoek geloofde en aennam, zoude er geen mensch schade by lyden als zy zelven. En weet men 't van den een of ander in 't gemeene leven, zoo zal men 't zomtyds noch al doen. Doch laat een reisbeschryver zeggen, ik ben daar en daar bedlegerig geweest, of ik reisde alleen om myne ongezondheid, het zal niemand inschieten, dat men by gevolg van 't kwaad 't geen hy van vreemde landen zegt, op verre na de helft niet behoort te gelooven.

Ik herbael het, Dr. Sharp mag voor zich zelven de eerlykste man des werelds zyn: (*) maer hy was even aanborstig als Sinollet, en volgens zyne eige bekentenis, genoodzaakt om van tyd tot tyd, te Napolis twee maanden lang, het bed te houden. Hier over beklaeg ik hem met al myn hart: doch wenschte dat hy zyne koortsigte opvattingen van Italien

en

(*) *Aanvallig* alleen, kan ik niet zeggen, dat hy my juist geschenen is, uit zyne *Brieven*. Is dat nu zyn ziekte's schuld, dat hy zelve niet minder dan beminnellyk schynt, zoo is 't dezelfde ziekte, die hem daarentegen de Italiaanen geheel anders heeft doen voorkomen dan zy wezentlyk zyn.

en het karakter en zeden der Italianen, niet onder den naem van een Bericht van dat alles had laten drukken: en toen deze dwaesheid gedaen was, dat onze Boekverkoopers dezelve niet verdubbeld hadden, en een aental luiden, die hier in 't land reeds genoeg tegen Italiën zyn ingenomen, door enen zieken Engelschman in hunne vooroordeelen hadden laten sterken. Enkele proeven denk ik van dit werk niet optegeven, gelyk ik met dat van Smollet gedaan heb: wyl ik het gelezen heb zoo ras het uitkwam, dat is reeds voor drie of vier jaren; en boeken, waar zulk een menschen-haat en onbarmhartige beoordeelingen van menschen en menschen-daden in heerschen, lees ik om genen prys tweemaal (*), daar men buiten dat genoeg werks heeft, om gedurig de indrukken te verzetten, die de Geschiedenisfen, die men moet weten, in het hart laten, ten nadeele van zyne evenmenschen.

Wat er my oppervlakkig van voorstaet, zal ik hier ter neder stellen, en ingevolge den indruk, dien het by my gelaten heeft, spreken.

Met Smollet's reis heb ik gelagchen: — zonder echter te geloven, dat alle lezers het doen zouden.

(*) *La même peine, zegt de goede Montaigne, qu'on prend à detracter les hommes, je la prendrais volontiers à leur donner un tour d'épaule pour les hausser.*

den. Maer de Brieven van Sharp hebben my geweldig aengedaen. Volks-vooroordelen kan ik niet lyden dat men invoere of sterke: en eigenzinnigen, naergeestigen, liefdelozen — dit woord is niet sterk genoeg: ik moet zeggen — kwaedaartigen, dat is uit een boos, opgeblazen, vol van menschen-baat, en dus altoos argwanend hart voortspruitende beoordeelingen van menschen en menschen-daden verwekken by my, gelyk ik reeds gezegd heb, de alleronaengenaemste aendoening. En onder alle boeken die deze eigenschappen verenigen, spant het werk van Dr. Sharp de kroon. 't Is de enige van allen de Beschryvingen van Italien, die ik ken, waerin het begrip, het welk ik hiervoren alleen aen de onkunde toeschreef, te weten in Italien zyn noch zeden noch Godsdienst, door een man, die op de plaats geweest is en alles met zyne ogen wil gezien hebben, ernstig en welmeenend beweerd en staende wordt gehouden. Voor 't overige doorgaands minder buitensporig dan Smollet: dat is juist tot dien trap door den invloed zyner lighaemsgesteldheid vervoerd, waer 't het moeilykst is voor een derde om te ontdekken of iemand na waerheid spreke, dan of hy door enige vreemde oorzaak vervoerd worde om zoo te spreken: is hy des te gevaerlyker, en zyne Brieven zyn 't geschiktste werk, om Italien en de Italianen, zelfs by redelyken, doch op gene verrasching verdachte Lezers in den slechtsten roep te brengen.

brengeu, en anderen in de verregaendste vooroordelen te sterken.

Voorreerst er is geen Godsdienst in Italiën, is by hem noch erger. Beter gene, dan zulke een Godsdienst als men zich voorstellen moet in Italiën plaats te hebben, na de onderscheide trekken van 't wanstaltigst en ongerymste bygeloof, die by bymalanderen verzamelt, en ik durf zeggen meestendeels vergroot, te hebben gelezen. (*) Dermate dat by zelve, by nalezing van zyn werk, over het tafereel, 't welk by der wereld voorgesteld had, bloosde: en dus by de Roomschen in Engelland in de Voorrede zich er over ontschuldigde, met te bekennen, dat zy zelveu alle deze belagchelyke buitensporigheden afkeurden, en er op antwoorden, dat men in Roomsche landen al dat apen-spel moest blyven dulden, om het gemeen gene ergernis te geven. Besluitende voor 't overige met deze loffelyke sluitrede: „En wat een Roomsch-gezinde doch niet af-
„ keurt, mag een Gereformeerde vry beschryven! „

Ten tweden, in Italiën zyn gene zeden — is
by

(*) Als men enen anderen een begrip wil bybrengen van iets 't geen hy niet kent, koomt het er niet alleen op aen, welke trekken men aanvoere, maar ook welke men verzwylge: en dan vooral, niet of elke aangevoerde trek waer zy, maar of het zamengesteld denkbeeld 't geen uit dezen verscheiden aangevoerde trekken ontstaat, waer en der zake overeenkomstig zy.

XXXIV. VOORREDE

by Dr. Sharp gene vergrotende, gene onbedachte wyze van spreken. Hy meent het wezenlyk: zegt het ernstig: beweert het met een drift, als of hy geen eerlyk man zyn konde, zoo de Italianen gene deugnieten waren; en krygt er geen zelfs-verwyt over, gelyk over 't geen hy van hunnen Godsdienst gezegd had. Dit is zekerlyk verregaende! „Vrede
 „ zymet zulke reizigers! — zegt myn vriend Ster-
 „ ne: — Zoo er vrede voor hen te vinden is! Doch
 „ de zalige gewesten zelfs, kon men er met zulke
 „ ene gemoedsgesteldheid komen, zouden onder-
 „ werpen onthreken, om ze hen te geven. Elke
 „ zagmoedige geest zou hen te gemoed vliegen op
 „ de vleugelen der liefde, om hen te verwelkomen:
 „ en wat zouden de zielen van enen haat-ade-
 „ menden Smollet of Sharp gevoelen! „

In Italiën zyn gene zeden! Wat zyn de Italianen dan? Moordenaars, zegt Sharp, (assassin's) en — beesten.

Ik heb my te voren over het moorden, ver-
 geven, enz. sterk uitgelaten: en gezegd dat het almanaks-historien waren, die hiervan verteld wierden, historien van de XIV. en XV. eeuw, enz. Nu kooft iemand, die in 't jaar 1765. en 1766. Italiën doorgetrokken is, en zegt de Italianen zyn moordenaars. Ik moet my dan breder over dit stuk uitlaten en den lezer volkomen zeggen, wat
 ik

ik er van denk. Voor't overige beroep ik my op allen redelyke reizigers.

Italien ligt onder ene warme lugtstreek: wezentlyk onder de gematigste, doch ten onzen opzichte en ten opzichte van Engelland, onder ene warme, ja heette lugtstreek. Des zyn de inwooners aan sterke gemoedsaandoeningen onderbevig; ja aan sterkere gemoedsaandoeningen dan in luchtstrecken die noch warmer zyn, wyl de overmatige hitte slap maakt. Ontsteekt een Romein of Napolitaan in liefde, men kan zeggen — In eum tota ruit Venus: — C'est Venus toute entiere à sa proie attachée. Even zoo is't met allen zynen overige aendoeningen gelegen, die heuren oorsprong in 't bloed hebben: byzonder toorn. Eer een Hollander of Engelschman pen en papier gekregen heeft, om bedaard te gaen zitten schryven: Myn Heer, de belediging die UE. my aangedaan hebt, raakt myne eer, enz. en dan koel den baan van zyn pistool over te haalen, of met zyn party, na alle regelen der kunst, te gaen staen schermen: heeft een Italiaan zynen belediger reeds een ponjaard in 't hart gestoken, en is den aanklager zelfs al verre vooruit. Darenboven — hy kooft er lichter toe; en dat men te Napels gemeene vrouwluiden met kinderen aan de borst en het mes in de hand met malkanderen zal zien vechten, lees en herdenk ik met gene sterkere aendoening,

ning, dan ik er hier in 't land twee met gloejende kaken en vuurbrakende ogen malkanderen de mutsen zie aftrekken en in 't hair zitten: boewel ik met de enen lagchen en over de anderen rillen zoude, waren 't in plaats van Hollanders Italianen, en in plaats van Italianen Hollanders. Wraakgierigheid alleen, koel-bedrevene schendaden, verradery, lafhartige wraek, zyn dingen die den mensch tot een wanschepfel maken: en hiervan beken ik, dat men zelfs in onze tyden het janbagel in Italiën niet kan vry pleiten. Ik zeg, het janbagel in Italiën, en zelfs hedendaags. Dus er uit te besluiten tot ene gehele natie, en te zeggen de Italianen zyn moordenaars, is ene redeneerings-wyze waardig dien die ze maakt: en voorbeelden uit de XIV. en XV. eeuw by te halen, als men van onze tyden spreekt, onkunde en onverstand. Wat wezenlyk van de zaak zy, is niet moeilyk nategaen.

Van alle de landen, die onder het juk der leenroerige regeerings-wyze en de barbaarschheid der middel-eeuwen gezocht hebben, is het lot der Italiaensche staten mogelyk het beklaglykste geweest. Kleinder dan andere staten, en het naast aan den bron van alle ongelukken, waaronder Europe gebukt was, het bygeloof; darenboven altoos onder malkanderen verdeeld: en zelven altoos wankelenden: altoos de eersten om aanspraak te lyden; — dat is, nooit zeker van hunne regeeringswyze, bunne wet-

ten,

ten, hunne vryheid, het leven en goed hunner burgers; — dan eens zelven tyrannen: dan weder overheerd: door vreemde mogendheden, door naburen, door kleine opgeworpene prinsen, of baatzuchtige burgers en eige inboorlingen; hierby zonder koophandel, zonder vreedzamen ommeegang met vreemde natien, zonder kunsten en wetenschappen, en zonder krygsrusting of vaste troepen (*): — boven al slaven van de geestelykheid en gewetensdwang; dat, is niet alleen bygelovig tot enen trap van dwaasheid, die allen begrip te boven gaat: maar tevens wreed en onverdraagzaam tegens anderen

(*) Dit is van meer belang, dan men denkt. In de middel-euwen waren in Italiën nergens vaste troepen. Kwam er oorlog, men huurde voor enen tyd enige *Condottieri*, dat is hoofden van ene bende struikrovers, die gewend de wapenen te voeren, en onder malkanderen aan zekere wetten onderworpen, voor 't overigen in vrede's tyd van roof en moorden op de gemeene wegen leefden, en die men dit ambacht ongestoord liet leiden, om hen tot den krygsdienst, des nodig, te kunnen gebruiken. Van dezen stammen de zoogenoemden en befaamden Italiaansche *bravi* af, wier getal echter dagelyks vermindert, zelfs in Siciliën. — In Vrankryk had men hetzelfde onder den naam van *grandes compagnies*: en de Vervolger van de Kronyk van Nangis, op 't jaar 1360. er van sprekende, noemt hen *Filii Belial, guerratores de variis gentibus, non habentes titulum.* (D'Achery Spicileg.)

ren: en zelven schrik-achtig, lafhartig, argwaan-
 end: even kruipenden voor den onderdrukker, als
 onbuigzaam, trots en onmedogend tegen den zwak-
 keren — Zie daar den toestand en zeden van
 Italiën in de middel-euwen: en ik denk niet, dat
 er iets ontbrak om het beste volk — waren de Italia-
 nen het geweest onder de Keizers — tot het schuim
 van den aardbodem te maken, en den aart der
 natie grondig te verderven. Doch deze zelfde
 natie heeft het eerst een vlucht genomen: zich ge-
 weldig uit de armen der onkunde gerukt; en is
 ylings tot een staat van beschaeftheid geklommen,
 waarna langzamer hand geheel Europe, en het laatst
 die volkeren zich gevormd hebben, die nu hunne voed-
 ster 't meest vertrappen. De voetstappen van zul-
 ke ene aanmerkelyke omwenteling moesten noodwen-
 dig zeer zichtbaar zyn: doch — met onderscheid.
 Op het allerlaegst gemeen, dat altoos beneden het
 bereik van dezen invloed staat, kon zy slechts door
 de tweede hand, om zoo te spreken, en langzaam
 werken. Al het overige der natie moest ene krach-
 tige verandering ondergaan. Dit is ook geschied:
 De aart der Italiaansche natie is gansch omgear-
 beid, en geheel verschillende van wat zy was in
 de middel-euwen. Het janhagel alleen (en 't on-
 geluk van Italiën is, dat er meer janhagel is,
 dan in de meesten andere landen) beschaeft zich
 langzaam — & fervat veteris vestigia ruris. Ande-

te wyzen van regeering, andere grondbeginselen van staat, andere wetten, en zelfs andere zeden onder het gros der burgers, hebben dezen droesjem der natie noit volkomen kunnen zuiveren: en er blyven in het karakter der lazaroni te Napels en te Romén, trekken die der XIV. eeuw alleen waardig zyn, en hen voor menschen van een ander werelddeel zouden doen houden. Deze trekken op rekening der Natie in 't gemeen te stellen, en van de Italianen te zeggen, wat men niet eens in algemeene uitdrukkingen van de Calabresen en Sicilianen behoorde te zeggen, kan niet dan in een — ziek reiziger vallen. Als men van de Italianen spreekt, en hen gerechtigheid doen wil, moet men veel eer zeggen, dat zy in plaats van bloeddorstig en wreed, in hunnen aart t' zaegachtig, vreedzaam, onderworpen en zelfs schuw, doch te gelyk meedogend, gevoelig, aandoenlyk zyn, en zidderen by het zien van menschen-bloed; altoos er by bekende, gelyk ik reeds gedaan heb, dat zy niettemin driftig zyn: en onstekenden, zoo terstond met het mes op malkanderen aan zullen vallen: ene wyze van geschillen te eindigen, welke enen Engelschman, die gewend is zyne Porters enkel met malkanderen te zien boxen, meer dan enig ander reiziger kan bevreemden: doch er zyn natien, die niet gaarne voor bloeddorstig zouden te boek staan, en 't ook niet verdienen, offchoon het mes onder heur ge-

meen niet min geredelyk voor den dag komt, en menig Engelsch matroos doet lopen.

De andere beschuldiging van Dr. Sharp is niet minder buitensporig. Als men zyne brieven, byzonder uit Venetien en Florencen, leest, moet men verstonnen by het denkbeeld, 't welk zy nalaten van de zeden der Italianen, zoo mans als vrouwen.

Smollet verwonderde zich, dat de Franschen, die by 't onbeschoftste volk des werelds vondt, in hunne taal woorden hadden, die wellevendheid, aangenaamheid, enz. uitdrukten. Doch ik begryp niet, hoe Sharp heeft kunnen geloven, dat men de denkbeelden van zedigheid, matigheid, eerbaarheid, ingetogenheid, in 't Italiaansch kon over brengen. Volgens zyn verhaal altans kooft het noch by mans, noch by vrouwen in Italië op, dat er iets dergelyks in de wereld zyn zoude. Doch laat ik alles zeggen. Zyne drift vervoert hem, by geluk, zoo ver, dat hy in een brief uit Venetien 't volgende schryft, 't geen ik woordelyk hier invoege: (*) „ De huw-

(*) The affection between husbands and wives in the climate of Italy, is an unknown passion. In Italy men and women are always tied together in wedlock, without the least participation of their own. — There children

„ *huwlyks-liefde is*, onder den Italiaanfchen
 „ *hemel, ene onbekende gemoedsbeweging.* In
 „ *Italien worden mans en vrouwen te zamen in*
 „ *den echt verbonden, zonder de minste deel-*
 „ *neming van een van beiden.* — Daar
 „ *zyn gevolgelyk de kinderen zeer weinig gefchikt*
 „ *om den huwlyks-band toetebalen, en de vriend-*
 „ *fchap tusfchen echte lieden te wetten: wyl de*
 „ *zekere bewustheid, die yder man heeft van*
 „ *zyner vrouw's genegenheid voor een vreemd*
 „ *minnaar, alle gezellige liefde en tederheid je-*
 „ *gens de spruiten uitdooft.* Daar worden on-
 „ *getrouwde juffers noit te gaff genood, wyl heur*
 „ *onfchuldige vrolykheid een vermaak is, den Ita-*
 „ *lianen geheel onbekend, of ten enenmale door*
 „ *hen verwaarlooft.* Daar is een man zeker —
 „ *dat zyn oudste zoon alleen hem behoort, vooron-*
 der-

children have very little tendency to support the friend-
 ship & harmony of the married state, as the certain know-
 ledge every husband has of his wife's attachment to another
 lover, extinguishes all social love & fondness to the off-
 spring. There young unmarried ladies are never invited
 to any dinner, as their innocence & sprightliness is a plea-
 sure utterly unknown, or neglected in Italy. There a hus-
 band is sure, that the eldest born only belongs to him,
 provided he has been born in the first year of his marria-
 ge &c.

XLII.   V O O R R E D E

„ derstelt hy zy in 't eerste jaar van zyn vaders
 „ huwelyk geboren, enz. „

En in zyne brieven uit Florencen vind ik noch
 een plaats in myn exemplaar getekend, waar hy na
 zekerlyk niet minder gezegd te hebben, eindelyk be-
 sluit met deze woorden: „ God weet hoe het er me-
 „ de is! maar ik beken, als men de vrouwen
 „ hier voor 't uiterlyke ziet, dat zy ingetogen,
 „ zedig, de eerbaarste schepselen des werelts
 „ schynen, en echter is men gehouden te geloven
 „ wat er van hen gezegd wordt: „

Ik zeg, gelukkig, dat de man vervoerd is om dit
 te schryven. Dan hier eindigen de palen, waar men
 twyffelen kan, of iemand na waarheid spreke.
 Dr. Sharp had zich twee dingen moeten herinneren:
 voor eerst, dat al 't geen niet in de natuur des
 menschen is, by geen matig verstandig lezer ingang
 kan vinden: althans, dat 't geen tegen de natuur
 strydt, noit algemeen kan wezen. En ten tweden,
 wat zyn liefderyk besluit omtrend de Florentynsche
 vrouwen betreft, dat het niet minder waer is, wat
 la Bruyère gezegd heeft: que en une femme ga-
 lante, la galanterie est presque toujours le mou-
 dre defaut: en bygevolg onmogelyk, dat, het ver-
 derf zoodanig zynde als hy het beschryft, er noch ene
 ingetogenheid kon blyven, die in staat ware, iemand
 die zulke ogen gebruikte, als Dr. Sharp, te brengen
 om te zeggen, God weet wat er van is! Meer heb ik

een man, als Dr. Sharp, niet te zeggen. Met een onbevooroordeeld lezer alleen zoude ik my breder hier over kunnen onderhouden: en met opzicht byzonder tot het Cicisbéismo, (*) 't geen men licht raadt, dat de bron van Sharp's redeneeringen is, (en 't welk by ook daarom altyd the abominable and infernal fashion of taking cavalieri serventi noemt) hem onder het oog houden: 1) dat een gebruik, zoo vreemd luidende als dit, voor alle de natien waar het geen plaats heeft, even het zelfde is, als onze vrye ommeegang van mans en vrouwen, voor de Oosterfche volkeren. 2) dat hetzelfde overal in Italiën plaats heeft, en in verscheide steden zoo volstrekt algemeen is, dat er gene uitzondering van zou kunnen gemaakt worden, zonder in 't oog te te lopen. 3) dat op zommige plaatsen ene vrouw twee of drie cicisbéi's heeft. 4) dat zy meest altyd door den man zelven worden gekozen en aan zyne vrouw aangeboden. 5) dat dus ook zeer veele vrouwen hunnen Cicisbéo verachten, haten, en als enen bespieder, of ten minsten als enen lastigen toezienner van heure geringste daden aanmerken.

(*) Cicisbéo komt van een woord, 't geen fluisseren heet, en na het geluid gemaakt is, 't welk men hoort als twee luiden onder hun stem vertrouwd met malkanderen spreken: even gelyk het fransche *chuchoter*. Voor 't overige zegt men in de meeste plaatsen van Italiën meer *Cavallier servente*, en van de vrouw *Cicisbéa*.

XLIV.   V O O R R E D E

ken. (*) 6) dat de Cicisbéi onmiddelyk gevolgd zyn op de zoo genaamde boucles à la Bergamasque : en dat het wel van elk mensch byzonder, maar geensints van ene gehele natie of stad, waarachtig is, dat zy van 't een uitersten op eens in 't ander vallen. 7) dat bygevolg de invoering van het Cicisbéismo, niet door de Italianen kan geschied zyn, gelyk Sharp heeft uitgevonden, om zich op eens van alle beschuldiging van minnenyd vry te maaken : maar dat veel waarschynlyker de oorsprong daarvan even in dezelve te zoeken is (**). 8) dat het eens ingevoerd zynde heeft moeten gevoed worden, en in gebruik blyven, niet

(*) „ Ik voor my, zegt Smollet, was liever voor myn „ leven op de galeyen gebannen, dan de post van Cicisbéo waar te nemen, blootgesteld aan de onverdraaglyke eigennigheden en gevaarlyke wraakzucht „ ener Italiaansche helleveeg! „ *Vol. II. p. 69.* De goede man!

(**) Men moet dit laatste niet sterker opvatten dan ik het meene. De eigentlyke oorsprong van het *Cicisbéismo* is in den toon te zoeken, dien Petrarcha en deszelfs navolgers aan geheel Italien, vooral de noordelyke gewesten, gegeven heeft. Om dit te begrypen moet men Petrarcha kennen, den aart zynere denkwysze, de algemeene bewondering zynere gedichten, en den groten invloed derzelven op de zeden van Italien, vooral in de XV. en XVI. eeuw, weten. Ik kan my hier niet inlaten. Van het laatste geeft het bekende geval van Lodewyk XII. met de ongelukkige Thomasina Spinola een bewys.

niet juist om dat het de driften voldoening geeft, maar door het groot getal van menschen in Italiën, vooral jonge lieden, die gene bezigheden hebben: en dat in sommige staten de politie is, dat de burgers weinig wezentlyks te bedenken en te verrichten zullen hebben: terwyl te gelyk aan den anderen kant de vrouwen, zoo uit hoofde beurer opvoeding als van de grootfche levenswyze der Italianen, niet anders den ganschen dag doen kunnen, dan wat te praten en zich te vermaken. Eindelyk 9) dat het zelfde gebruik ook buiten Italiën, aan het allerge-regelste Hof, dat van Wenen, langen tyd heeft plaats gehad. Doch voor 't overige 10) dat van alles misbruik wordt gemaakt: en dat de misbruiken somtyds ene zaak op enen voet kunnen brengen, dat er lichter nieuwen uit geboren worden, zonder dat men dezelve dan zoo gemakkelyk kan stuiten:

Chè la commodità, dicea il mio Padre,

E' quella che fuol far le genti ladre;

ene aanmerking, die ik er alleen byvoeg, wyl ik gene natie raden zoude, om het Cicisbéismo in te voeren, al meende zy allen en meer redenen er toe te hebben dan men by de Italianen kan vooronderstellen.

Hiermede stap ik af van het boek van Sharp. Men heeft kunnen goedvinden, gelyk ik gezegd heb, om het in onze taal overtexetten: en ik beken dat het naricht hiervan een der voornaamste beweegredenen geweest is, die my hebben doen omzien na

een werk, waarvan ik de uitgave enen Boekverko-
per kon aanraden, en 't geen geschikt ware om als
een tegengif tegen het zelve te dienen. Meer dan
te veel lezers laten zich door Reisbeschryvingen
en Berichten van vreemde landen zonder onder-
scheid innemen: en in plaats dat dezelve dienen
zouden ter uitroeying van volks-vooroordelen en
verbinding van menschen met menschen, — het
grote nut van alle reizen, — zoo zyn verscheiden er
van veeleer geschikt, om den lezer by zyne enge den-
kenswyze te bewaren, of wel den kring zynere be-
grippen noch verder toetebalen. Althans van Sharp's
Brieven kan men zonder liefdeloosheid zeggen, dat
zy deze eigenschap volmaakt bezitten.

'T is waar, zyne verregaende lasteringen van
Italien en de Italianen, zyn met opzet ter toets ge-
bracht, door iemand die noodzakelyk beter onder-
richt moest zyn: en Baretti's Account of Italy is
ook in onze taal overgezet. 'T geen my 't meest in
dit werk bevallen heeft, zyn de byzondere narich-
ten, rakende Dr. Sharp zelve: by voorbeeld zyn
doortocht door Ancona, vergeleken met de aanmer-
kingen die hy maakt over deze plaats, waar zich
by geluk ter zelve tyd ook Baretti bevondt: endan
de geheime narichten nopens enen zekeren Antonio;
alle zaaken waarvan Baretti kon onderricht zyn,
en elk ander lezer niets van gedroomd zou hebben.
Darenboven 't geen dezelve van de zeden en het
ka-

karakter zyner landsluiden zegt, is zoo gematigd, zoo eenvoudig, zo ver van allen schyn van bewimpeling of eige vooringenomenheid, dat men zich verwonderen moet, hoe iemand een ander die op zulk ene wys op zyne landsgenoten aangevallen was, over 't geheel met zoo veel bedaardheid heeft kunnen antwoorden; een verschynsel dat noch vreemder wordt, als men in allen andere gevallen, waar de zelfde Baretti enig begrip te verdedigen heeft, hem zoodanig ziet uitvaren, dat men genoodzaakt is in den grond hem voor een zeer driftig man te houden: ene strydigheid die eniglyk kan verklaard worden uit de gerustheid, welke het verdedigen ener volkomen goede zaak kan geven, en de vaste verzekering, van met de minste moeite over zyn party te zullen zegenpralen.

In Baretti's bericht van Italiën is dan veel goeds (*): en, wyl Sharp's brieven vertaald waren, is 't een wezentlyke dienst dien men ons land gedaan heeft van het ook te doen vertaalen. Doch — behalven dat het verre is van voor een Reisboek te kunnen dienen, gelyk dit van Volkman, ja zelfs voor een volkomen Bericht van Italiën: (het oogmerk van den Schryver was niet eens, dat het hiervoor dienen zoude) — zoo
beken

(*). Ik heb er zelve 't een en ander, zoo in de Noten tot bl. 197. als in deze Voorrede, uit genomen.

XLVIII. VOORREDE

bekèn ik, dat over 't geheel ook Baretti myn man niet is.

Voor eerst, in Italiën zelve noch zynde, schreef hy paskwillen tegen zyne natie, (*) en verdedigde haar darentegen, toen hy in Engelland was. Dit zou men denken, had ik liever ene gansch andere wending moeten geven, en er van zeggen wat hy zelfs gezegd heeft: dat bekelschriften animi gratia geschreven worden, altyd meer zeggen dan de schryver zelve geloofst, en vooral niets beslissen omtrend het karakter euer natie. Ja ik had er zelfs een bewys voor zyne onpartydigheid uit kunnen trekken, voor eerst wyl 't altyd beter was (zoo hy 't doch moest doen) dat hy ten nadele van zyn land schreef zoo lang hy er in was, en elders gevestigd zynde hetzelve verdedigde, dan omgekeerd: en ten tweden, wyl het bleek dat hy de helft niet gemeend had van de onaangenaamheden, die hy zyne landsluiden in zyne Italiaansche schriften gezegd had, daar hy toch niet dulden kon, dat men ernstig hen belasterde. (**) Edoch — vertrouwend met het publiek sprekende, wil ik den lezer zelfs myne vooroordeelen niet ontveinzen; en liever be-
kennen,

(*) *Frustra letteraria*, (d. i. Letterkundige geesfel) en *Lettere di un vago Italiano*. 'T laatste heb ik niet gezien.

(**) Sharp had hem kunnen zeggen: „Vriend, hebt gy „ 't monopolie van kwaad te spreken van de Italianen ? „

kennen, dat deze dubbelhartigheid in Signor Baretto, my zeer tegen hem heeft ingenomen. Ik ben 't met la Fontaine's Sater eens,

Arrière ceux dont la bouche

Souffle le chaud & le froid!

En was ik Joseph Baretto geweest, ik zou geweldig zelfsverwyt gehad hebben, by 't lezen van Sharp's Brieven, en my niet hebben kunnen belletten van te denken, wie weet of de man niet myne eige schriften heeft gelezen, en 't geën ik in een oogenblik van misnoegen geschreven, en de onvoorzichtigheid gehad heb van te laten drukken, voor goede munt heeft opgenomen: en by gevolg — O Italia, Italia mia! I miei peccati ti fanno soffrir!

Darenboven — ik heb meest alle de schriften van Baretto gelezen, zyne Italian Library, zyne Reizen door Spanjen en Portugal, nu onlangs zyne uitgave van Fray Gerundio de Campazas, enz. en als ik zeggen zal, welk een denkbeeld dit alles by my gelaten heeft van den man zelven, moet ik bekennen, dat by my voorgekomen is als iemand, die zeer veel natuurlijk verstand (bon sens) bezit, doch over 't meest oppervlakkige kundigheden, en ik durf bykans zeggen, in 't geheel geen smaak heeft. Daerby, als by ergens tegen ingenomen is, — en 't gebeurt hem van tyd tot tyd: ook heeft ieder

****

zyne

zyne eige begrippen! — dan zegt hy zyn gevoelen zoo rauw, zoo ongezouten, zwaait zyne frusta zoo ongenadig links en rechts om zich heen, en ziet er u zoo ontfronselbaer stuurfch en zoo onverzoenlyk by aan, dat een matig goedhartig lezer zit te rillen en te beven. Zoo is hy onder anderen met den goeden Goldoni omgesprongen. Wat de man hem mag gedaan hebben, weet ik niet: en dat geheel Europa Goldoni voor een der eerste génien van Italien in deze euw houdt, kan hy even weinig helpen, als dat zyne landsluiden eerst hem aengebieden, en daarna gebaet en vervolgd (*) hebben. Doch Baretti had het er op gezet om zyn moed aen den playmonger te koslen, en des schreef hy twee ja drie byzondere hoofdstukken van zyn Bericht van Italien, enkel met oogmerk, om dien Goldoni eens recht te zeggen wat op zyn hart lag: en ik wil wel bekennen, verbaast te hebben gestaen, hoe een vreemdeling de Engelsche taal zo verre had kunnen machtig worden, dat hy dezelve zoo meesterlyk tot zyn oogmerk kon buigen, en al het geweld van uitdrukking, 't welk zy hem aan de hand gaf, zich ten nutte maken!

Ik heb in 't voorbygaen hiervan reeds gewag gemaakt

(*) Men weet dat Goldoni zederd verscheide jaren in Vrankryk zich ophoudt, als leermeester voor 't Italiaansch van Made, Adelaide de France.

maekt in ene *Aenmerking* op het werk zelve (bl. 119.) en tevens beloofst, nader van Goldoni te zullen spreken. Ook zoude ik het gedaen hebben, by 't art. Venetien: doch nu van 't werk afgezien hebbende, zal de lezer my ten goeden houden, dat ik myn woord breek: en by mist zeker niets, zoo by de moeite wil nemen van Goldoni's werken zelve te lezen, daer by meer nut en vermaak van zal hebben, dan van alles wat ik hem ter aanpryzyng daarvan zou hebben kunnen zeggen. (*)

Baretti's werk voldeed dan ook niet volkomen aan myn eene oogmerk, te weten dat die van onze burgers, welken tegen Italiën ingenomen zyn, en gene kundigheid van deszelfs tegenwoordigen staat hebben, daeruit ten vollen onderricht mochten worden; terwyl hetzelfde meer ene verdediging der Italianen dan een Bericht van Italiën is, en buiten dat de partydigheid van den schryver op zommige punten mogelyk zyne geloofwaardigheid over 't geheel by vele lezers in verdenking konde brengen. Maar voornamentlyk het beantwoordde gener wyze, noch in zynen

(*) Lees ook *il Caffè* Vol. I. p. 52. 599. Voltaire noemt de stukken van Goldoni *Italia liberata da Gotbi*. Maer Voltaire heeft er geene kennis van, zegt onze vriend Baretti.

zynen aanleg, noch in de uitvoering, aan myn tweede en voornaem vereischte: te weten — dat onze jonge luiden, die van hunne Ouders of voogden na Italiën worden gezonden, een *Reisboek* mochten hebben, 't geen hen ter handleiding diende, om dat nut uit hunne reis te trekken, 't welk men voorondersteld kan worden daermede te beogen.

Dit tweede punt is van geen minder belang dan het vorige, en ik heb er ook vry wat over te zeggen. Doch deze Voorrede is reeds zoo verre uitgelopen! en — als de Schryver zelve moede wordt, mag hy gerust zyn, dat de lezers het lang geweest zyn. Laet ik derhalven dit gedeelte, zoo er 't gemeen enig belang in neemt, voor de aflevering van het Tweede Deel bewaren, die de Boekverkoper binnen het jaar 1773. zich voorstelt te doen: verzoekende ondertusfchen den lezer, dat hy zyn oordeel gelieve op te schorten over de uitgave en verschillende bewerking van het werk zelve, byzonder over den aart en wyze myner aanmerkingen, en het afbreken derzelven, tot ik hem breder van dit alles zal hebben verslag gedaan. Utrecht, den 19-26 December, 1772.

* * *

Naschrift. Eer deze Voorrede afgedrukt wordt, moet ik den Heer C. Heerkens om vergerving verzoeken van 't geen ik bl. IX. gezegd heb. 'T is uit

uit enkele overhaesting , dat my zyne Notabilia niet in de gedagten zyn gekomen, hoewel zy voor my op de tafel lagen. Hy behoort zekerlyk onder de weinigen goeden en geschikte reizigers onder onze landsluiden, en is de enige onder hen, zoo verre ik weet, die een Bericht van zyne reis heeft uitgegeven. Doch niet te min heb ik niet nodig in te trekken wat ik gezegd heb; wyl zyn werkje vooreerst, zoo ik meen, niet verkogt en enkel aan de Inschryvers afgeleverd is: en darenboven in 't latyn geschreven zynde, minder invloed op de natie konde maken. Anders was 't geschikt genoeg, om verscheide vooroordelen tegentegaan, en verdient in allen opzichte gelezen te worden. De Heer Heerrens heeft met genoeg en vrucht Italiën bezichtigd, en in velen aanzienlyke huizen toegang gehad. Des spreekt hy met achting en dankbaar zoo van de natie zelve, als verscheiden zyner gemaakte kennisfen, byzonder de Cardinalen Albani en Passionei: en vlecht tuschen beiden leerzame aanmerkingen over de Oudheden, b. v. over de ligging vande Villa van Horatius, en andere onderwerpen. Hierby komt ene zeer gemeenzame, losse, onderhoudende schryfwyze, geen gering verdienste in ene reisbeschryving, die zyne verhalen en oordelen een voorkomen van naifheid en oprechtheid geeft, welke ongemeen behaegt. Een staeltje alleen wil ik er van aanhalen, daar by van de Romeinsche vrouwen

**** 3

spreekt

Spreekt bl. 45. 'T kan ten dele ter opheldering van myne noot over (boven bl. XXI.) de zeden der Italianen dienen.

„ Quæ per urbem visenda, discenda, facienda, multis negotiis obstrictum animum impediunt, quo minus alterum malum blandius, amor & feminae, te pertingant. Sed sunt bellulae per omnem Italiam; & Romanae præter formam singulare lenocinium in lingua & sonu vocis habent. Habent deinde hoc, ut non nihil forte difficilius ab amore, quam nostræ nurus ab sorbitione theæ crustulisque dulcibus abstinere possint. Sunt teneræ, sunt blandæ, sunt viris adeo lenes, ut peccare te per inhumanam ferociam credas, nisi tam singulares illecebræ te permoveant. — Otium vero nugando non erit, si recte uti tempore velis. Vespertinis horis in pugillares & commentaria referendum est, quidquid notatu dignum per diem conspexeris. Sed cultum & bene natum hominem aliquantum temporis feminarum cathedris dare, debitum quodammodo ex seculo: & vereor, ne antiquarius videar, si te profus ad monumenta avocem, & in ruderum pulvere detineam. Cogita iter institutum non esse, ut per Italas urbes feminae videantur, quæ si alicubi terrarum peregre juvenem detineant, Parisiis sunt colendæ: ubi singularis earum urbanitas facit, ut ex *frivolo* commercio fructus haberi possit. Sed Romæ mulieres ea elegantia, eo flore urbanitatis excultæ non sunt. Quibus verecundiam & reverentiam, urbanitatis causas potissimas, debent, vetuli viri sunt, Cardinales & Episcopi: qui per feminas fortunam purpuræ non habent, nec iis retribuunt, quod viri nobiles solent, qui in aulis Principum feminis obnoxii, ætatem in colendis & venerandis illis peregerant. Canities, fastidia,

dia, & contemptus, uti facillimum est judicare, nihil offerunt feminis, quod obsequiis & multa morum eruditione venentur aut compensent. Juvenum societas, quæ sola iis relinquitur, degenerat in lasciviam & amores, formæ magis quam comitatis & doctæ elegantia prætium. Voluptati assuefactus animus, assentari, obsequi, lenocinari per verba, fatuas delicias putat: altoque vultu femina extraneum advenam contemnunt, qui longa lentaque comitate aucupatur amicitias. Si quis veram viam doctus ad benevolentiam alicujus femina pervenerit, ita se totum amoribus suis immerget, ut de alio quocumque studio ne quidem cogitare possit. Amant impensissime Itali mulieres, & quæ amant, amantur. Quæ de virorum Italorum zelotypia narrantur veteres fabulæ, in vestis Gallia moribus pridem sunt obliterate. Liberrimæ matronæ per omnem Italiam, nec Romæ nimis custodiuntur. Abstinere Itali tamen sapientem advenam jubent a meretricula, quæ ab aliquo alitur adhuc fervente amatore. Sed qui sunt ejusmodi generis feminam, Romæ secedunt plerumque, si cives sunt: nec advenæ adducunt, si qua alia in urbe ejusmodi farcinam nacti fuerint. Severitas Romani regiminis non patitur, a publicis illis amoribus offensionem casto populo fieri. Clam nocte superveniet sacerdos, qui indissolubili vinculo amantes jungat: quod meo tempore nobili cuidam Germano juveni contigit, qui mimam comitem adduxerat Venetiis. Meretricibus publicis nusquam terrarum major infamia incutitur quam Romæ. In aliquem scædum urbis vicum rejectæ fuerant, ab omni tempore. Sed omnino non feruntur sub hoc Pontifice (*Rezzonico*). Tantum abest, ut verum sit, quod in odium Romanæ religionis a pluribus scriptum est, Romæ lupanaria esse, in quibus cujuscumque generis libido exsaturari possit. Communis penuries & indigestas vulgat maxime uxores & fili-

LVI. VOORREDE ENZ.

as familiarum inopum : quæ tamen injuriæ moribus non sunt, quin magna famæ aut publicæ offensionis ratio habeatur. Sed secretum & cautela amores intendunt, faciuntque ut iis impliciti advenæ valde desipiant & difficulter expédiantur. Si cui apud matronam nobilem occasio desipiendi esset, minus est periculum; quia minus fida, contentiosa, arrogans esset, fastidiisque & inconstantia dissolveret amatorem. Sed quam bona cunque sit opportunitas, *Consilium tamen est abstinuisse meum.* Virorum doctorum illustrium quærenda sunt commercia, nec non facile inveniuntur. Itali quando boni viri sunt, omnibus hominibus, quos ego vidi, meliores sunt & sapientiores. &c.

V O O R B E R I C H T
 V A N D E N
S C H R Y V E R.

Daar is geen gebrek aan Beschryvingen van Italiën. De Franschen en Engelschen hebben 'er sedert eenigen tyd verscheiden nieuwen uitgegeven, zonder de ouden te rekenen, waarvan voor weinige jaaren eenigen door den Heer Professor KÖHLER overgezet zyn. De Duitschers hebben in de Reizen van Keyszler een origineel stuk, dat altyd in waarde blyven zal. Egter waagen wy het getal der beschryvingen van Italiën met eene nieuwe te vermeerderen, en vleyen ons den reizigeren een werk te leveren, 't welk het goede der anderen vereenigt, en daar door nuttiger en dienstiger wordt. Voor dat wy den aart en den aanleg deezes werks openleggen, willen wy de andere beschryvingen van Italiën aanwyzen, en 'er een kortbondig oordeel overgeeven. Daaruit zal te gelyk blyken, dat het nóg aan een bekwaam boek tot

LVIII.   V O O R B R I C H T

onderricht der reizenden by hun verblyf in Italiën ontbreekt. Eenigen zyn goed, dog bepaalen zig tot zekere voorwerpen, geen van allen behelst allerlei dingen t'zamen genomen, waar omtrent reizenden gemeenlyk gaarne wel en grondig onderricht worden.

Voor deezen was Misson de bekendste, en wierd het meest gebruikt. Dog hy is te kort, onvoldoende, en heden te oud. De *Delices de l'Italie* geven, gelyk alle die boeken die op een zekeren tyd onder dien titel uitgegeven zyn, een zeer gebrekkig bericht van Italiën, en zyn geensins als een handboek op reis bruikbaar. De goede vader LABAT heeft zig allerlei dingen laten wysmaaken; hy was bekwaamer voor zendeling in Martenique, dan om over konfstukken en outheden te oordeelen. (*) De Reis van COCHIN naar Italiën, bestaande uit drie banden, is slegts voor een bloote lyst van de

(*) Wy zullen onder daar een paar proeven van aanhaalen. Zyne *Voyages en Italie & en Espagne*, uit agt bandtjes bestaande, zyn een slegt werk, waarin men veel langdraadige verhaalen vindt, gelyk ze de Schryver in de kloosters had byeenverzameld. Daarentegen zyn zyne Reizen naar de Amerikaansche Eilanden des te aangenaamer, wyl hy daarin goede berichten geeft van de voortbrengfels en de handwerken der Fransche Eilanden.

de beste schilderstukken te houden; de oordeelen over dezelve zyn zeer oppervlakkig, en Romen, de hoofdplaats voor die konst, ontbreekt 'er geheel. Omtrent andere voorwerpen heeft Cochin zig in 't geheel niet ingelaten. Het beste van het werk is het vierde Deel, dat als een aanhangsel uitgekomen is, over de oudheden van Herculanium, schoon de schriften des overledenen Heeren WINKELMAN veel grondiger geschreven zyn. Wanneer een kunstenaar, gelyk Cochin, zyn voorneemen uitvoert, (*) en Italiën, om zyn boek te verbeteren, en op nieuws uitgegeeven, nog eens doorreift, zal het vermoedelyk de beste en voldoende oordeelkundige lyst van Schilderstukken in Italiën worden. Ondertusfchen hebben wy egter Cochin dikwils in dat opzicht geraadpleegd.

Sederd twee jaaren hebben ons de Franschen veel werken over Italiën geleverd, onder welken die van RICHARD en LA LANDE met vlyt opgesteld en zeer bruikbaar zyn. Anderen zyn wel aangenaamer te leezen, dog niet als handboeken te gebruiken. Daartoe behooren de *Memoires de l'Italie par deux Gentilsbommes Suédois*, wier eigenlyke schryver de Heer GROSLEY is (**).

MA-

(*) Gelyk de Heer La Lande in de Voorrede zynzer Reize naar Italië. p. 13. verzekert,

(**) Zie beneden de *Inleiding* bladz. 8. en volg.

LX.   V O O R B E R I C H T

MADAME DU BOCAGE heeft in haar werken ook *Lettres sur l'Italie* gegeven. Deeze brieven behelzen aartige aanmerkingen, welken deeze aangenaame schryfster in eenen luchtigen styl voorstelt. Zy zyn dat voor Italiën, het geen de brieven van Lady Montague voor Turkyen zyn. In de *Mélanges historiques critiques de Physique, de Littérature & de Poësie* van den MARQUIS D'ORBESSAN bestaat de andere helft van 't eerste deel uit brieven, waarin hy ook aartige berichten over Italiën oplevert, dog zy zyn ten dele onrigtig, en meer geestig dan grondig voorgedraagen.

De ABBE RICHARD heeft in 't jaar 1766. eene *Description historique & critique de l'Italie* in zes deelen uitgegeven, een werk dat in alle opzichten voor eenen reiziger, en vooral voor eenen Franschman, zeer bruikbaar is. Hy spreekt van de konsten, de regeeringsvorm, en alle dingen, welken de opmerkzaamheid eens reizigers verdienen. Somtyds houdt hy zig te veel met mirakelen en dingen van den Roomschen Godsdienst op, en van veel steden ontbreeken de narichten in 't geheel. Desniettemin zyn wy hem veel met opzicht tot ons werk verschuldigd, en het boek van Richard zou het beste dat over Italiën schryft gebleven zyn, indien niet in 't jaar 1769. een nieuw werk te voorschyn was

ge-

gekomen, 't welk dat veel overtreft. De titel is *Voyage d'un François en Italie*. Het bestaat uit agt deelen. De schryver heeft zyn reis in de jaaren 1765. en 1766. gedaan, en zig wel niet genoemd, dog is de beroemde starrekundige LA LANDE, die door zyn wigtige starrekundige schriften zig in de geleerde wereld bekend genoeg gemaakt heeft, en zig hier in eenen geheel anderen kreits, naamelyk als een man van smaak, vertoont. Men vindt in zyn werk een opmerkzaam reiziger, die zig op alles toelegt, en het merkwaardigste met een vlyt en in een order aantekent als men van weinig Franschen, en 't minst van een diepzinnig wiskonstenaar, verwagten zou. Dit is ongetwyfeld de beste beschryving die men tot nog toe van Italië gehad heeft. Wyl dit boek tot een grondslag van ons werk dient, zullen wy beneden breeder van deszelfs innerlyke inrichting spreken.

Deezen zyn de bekendste Reizen der Franschen. Het getal der Engelschen die over Italië geschreven hebben is nog aanzienlyker. De Reis van den beroemden Bischoep BURNET behelst veele valsche narichten. Gedeeltelyk is federd zyn tyd veel veranderd, en gedeeltelyk zyn 'er veel dingen in welken de schryver, als een yverig Protestant verkeerd voordraagt. Hier toe behoort het geen hy zegt dat de Jesuïeten de
helst

LXII. VOORBERICHT

helft van Apulien, en de geestelykheid in 't Napolische vier vyfde deelen van de inkomsten des geheelen ryks bezitten, en diergelyken meer.

De *Remarks on Italy* van ADDISSON is het werk van een groot man in zyn jeugd geschreven, doch geen grondig boek. Hy zelf zag het wel. Egter heeft het de verdienste dat de plaatfen uit de Ouden raakende Italien vlytig aangehaald zyn, zo dat men op de plaatfen zelve zig erinneren kan, wat 'er de Ouden van gezegd hebben.

Ten opzichte van de plaatfen der Ouden zyn de weinig bekende *Remarks on several Parts of Europe, relating chiefly to their antiquities and history, in several tours since the year 1723.* welken *John Breval* in 't jaar 1738. te Londen in twee deelen in folio, met plaatfen verrykt, heeft uitgegeven, nog veel uitvoeriger en naauwkeuriger. Het eerste deel handelt van Italien, en inzonderheid wydloopig van Sicilien, dog is blootelyk oudheidkundig, en voor leezers, die op diergelyke oordeelkundige onderzoeken niet zeer gesteld zyn, een droog werk.

De beschryving der schilderstukken, standbeelden, en tekeningen van RICHARDSON, is alleen voor de liefhebbers der konst, en bevat zeer aartige aanmerkingen. Winkelman houdt het, niet tegenstaande deszelfs menigvuldige mislagen,
nog

nog voor het beste boek in opzicht der konst. Het tweede van 't in den jaare 1749. uitgekomen boek *The grand tour of Europe*, handelt van Italiën, dog is zeer onvolkomen.

De beste beschryving die de Engelschen nog voor den dag brengen kunnen is die van *WRIGHT*, welke met de plaaten en dik deel in quarto uitmaakt. Deesfchryver behoort onder de goede waarneemers in zaaken die de konsten en oudheden betroffen, dog laat zig niet veel in den staatkundigen toestand en de geleerdheid in. De Heer Professor Köhler heeft ons dezelve voor twee jaaren, als het eerste aanhangfel zyner overzetting van de Reizen van *Blainville*, geleverd.

BLAINVILLE handelt van verscheiden Italiaanſche ſteden in 't geheel niet, wyl het handschrift is verloren geraakt. Het verlies is niet groot, want de ſchryver blyft dikwyls by niets beduidende kleinigheden ſtaan, en verhaalt veel legenden en ſpreukjes. Hy wil geestig zyn, in de zelve, als een Protestant, bespotlyk te maaken, het welk een bedroefde konst is. Het geheele boek is in een langdraadigen ſtyl geſchreven, hoe zeer de ſchryver getragt heeft door zyne Latynſche verzen geduurig wat verandering 'er in te brengen.

Het tweede aanhangfel deezer overzetting
wordt

LXIV. VOORBERICHT

wordt door een boek uitgemaakt, getiteld *Reize eens Engelschmans naar Italiën, Frankryk, en den Archipel, of brieven geschreven in 't jaar 1750.* welks schryver niet bekend is. Zyn aanmerkingen betreffen hoofdzaklyk de natuurlyke historie, en hy houdt zig derhalven weinig op met de fraaye konsten, oudheden, en de gesteldheid van Italiën. Van de honderd agt en dertig brieven handelt de helft flegts van dat land.

Wy komen op een paar nieuwe Reisbeschryvers, die naauwlyks verdienen dat men ze noeme. De een heet SMOLLET, wiens boek egter in Engeland aftrek gevonden heeft, en voor de tweede maal gedrukt is. Men moet het deezen hypochondriefchen schryver, uit aanmerking zynere gesteldheid, ten beste houden, dat hy zig over alles ergerde, geen gevoel voor het schoone had, en de Venus van Medicis voor niets buitengemeens hield.

Een even elendig boek zyn de *brieven over Italiën* van den miltziëken SHARP. Het is vol valsche partydige berichten, welken de schryver, gelyk hy die mischien van lakeyen gehoord had, te boek geslagen heeft. Ondertusfchen heeft het aanleiding tot een goed werk gegeven. Een Italiaan, genaamd JOSEPH BARETTI, die zig reeds in Italiën als schryver bekend gemaakt had, en te Londen woonagtig zynde, daar in
veel

veel agting geweest is, heeft getragt de eer zyner natie te redden, en een *Account of the manners and customs of Italy* 1768. in twee groot octavo deelen, als eene wederlegging van Sharp, uitgegeven. Men vindt daar fraaye aanmerkingen over de hedendaagsche zeeden, de muziek, het toneel, den staat der weetenschappen, enz. welken den leezer zeer vermaaken, en de Italiaanen van den besten kant vertoonen.

KEYSZLERS Reizen zyn een origineel werk, dat de werken van alle de opgenoemde Engelschen en Franschen, Richard en La Lande uitgenomen, overtreft. In een werk van deezen aart zyn wel alle mislagen onmooglyk te vermyden, en wy weten, dat de overleden Winkelman hem 'er veelen voorgeworpen heeft. Egter heeft Keyszler ook de verdienste dat hy een vlytig waarneemer, en een man van veel kennis was. Zyne reizen zyn voor den geleerden, den natuurkundigen, en den beminnaar der konsten, vermaakelyk. Zyn boek is tot nog toe het bruikbaarste voor de Duitfche reizigers geweest, (*) fchoon sedert veertig jaaren veel veranderd is, en veel anecdotes, die toen van wegen haare nieuwheid, zynde kort van te vooren gebeurde,

(*) Dit werk is ook in 't Nederduitsch, zo wel als in 't Engelsch, vertaald.

beurd, aangenaam waren, zyn thans van geen gewigt meer.

Het heeft zekerlyk voor eenen vreemdeling veel zwaarigheden in, de beschryving van een land te onderneemen, waar hy zig gemeenlyk niet lang genoeg ophoudt, om van alles behoorlyke onderrichting te bekomen. Hy is altyd niet zeker of zy, by wie hy zich vervoegt, hem de waarheid zeggen, of wel onderricht zyn. De inwoonder kan veel beter van alles oordeelen, als hem maar de liefde tot zyn vaderland niet partydig maakt. Tot nog toe egter heeft geen Italiaan het gewaagd ons eene beschryving van dit in allerlei opzichten merkwaardige land te leveren, want het oude en verlegene *Itinerario* van SCOTTO, 't welk een deel in octavo uitmaakt, en gemeenlyk den vreemden aanprezen wordt, is een allerelendigste rhapsodie, dat in allen gevalle slegts reizende ambagtsgezellen, die zig om niets anders dan de torens der steden en diergelyke bekommeren, gebruiken kunnen. Men heeft wel van byna elke plaats eene gedrukte beschryving der merkwaardigheden, dog die zyn slegs bloote lyften van konststukken, waarop alle schilderyen zonder keuze opgetekend zyn, en zonder smaak geprezen worden. Gezwegen dat zy den Leezer met wydloopige historien van kerken en wonderwerken vermoeyen.

Van

Van de zeden, gebruiken, staatsgesteldheid, en geleerden, vindt men niets daarin. Zolang dan 'er goede en uitvoerige narichten van Italiaanen ontbreken, moet zig de reiziger met de werken van buitenlanders behelpen.

Het zou te veel geëifcht zyn dat dit ons werk vry wezen zou van gebreken. In de beschryving van een land, dat zoo veel merkwaardigheden bezit, sluipen zy te ligt in. Ondertuschen vleyen wy ons egter narichten te zullen leveren, welken onder de geene, die wy thans hebben, de rigtigsten zyn. De boven gedagte Reis des Heeren La Lande heeft tot een grondslag gediend, en zyn plan, zo wel als de schikking der reize, is volkomen gevolgd. Italien kan langs verscheiden wegen doorreisd worden, en ieder moet zig den weg kiezen die hem 't gemakkelykst is. De route van La Lande is de beste voor iemand die Italien naauwkeurig bezigtigen, en alle oorden bezoeken wil. Hy zal niet ligt een merkwaardige plaats overslaan, en zulken, die 't hem niet gelegen komt te bezoeken, en die hem de moeite niet waard zyn, kan hy voorby trekken. Op den bladwyzer kan hy de plaats waar hy zig telkens ophoudt gemakke-lyk vinden.

Daar de Heer La Lande eene zo goede beschryving gegeven heeft, zou het dubbelde

LXVIII. VOORBERICHT

moeite geweest zyn eene nieuwe te bearbeiten. Om egter het boek des te nuttiger te maaken, heb ik geen bloote vertaaler willen zyn. Alles door aantekeningen te verbeteren zou voor schryver en leezer beiden een verdriete zaak zyn geweest. Daar my Italiën door een verblyf van ander half jaar bekender geworden is dan veelen, die met eene vlugtige reis van vier of zes maanden vergenoegd zyn, en dien tyd inzonderheid tot het beschouwen der konststukken, oudheden, en wat verders tot de wetenschappen behoort, besteed, en te gelyk dat wat Keyszler kwalyk opgemerkt heeft vlytig opgetekend heb, is het my des te lichter geworden, dit Reisboek het licht te doen zien. Reeds op myne reis had ik in gedagte een ontwerp gemaakt, hoe men eene goede beschryving van Italiën kon inrigten. Dat ontwerp heeft La Lande op byna dezelve wys uitgevoerd. Ik heb het dan geheel ten grondlage gelegd, en ten deele vry overgezet, ten deele veele dingen, die eenen Franschman van meer gewigts zyn dan eenen Duitscher, of die my anders te nutteloos scheenen, agtergelaten, ten deele anderen 'er bygedaan, die ik dagt aangenaam en nuttig te zullen wezen. Deze byvoegselen zyn zo wel uit andere boeken, inzonderheid uit Richard, Wright, Baretti, Keyszler, als uit myn eigene gemaak-

te aanmerkingen genomen. Eene naauwkeurige vergelyking van dit werk met het Fransche kan dit doen zien, schoon veele plaatsen blootelyk overgezet schynen zullen, die egter, wegens de verbeterde kleinigheden niet minder moeite en navorschingen gekost hebben, als een eigen bearbeiding zou hebben gedaan. Dog hierdoor wil ik my den arbeid van La Lande niet toe-eigenen, maar geef hem de eer volkomen, dat nog niemand zo grondig over Italien geschreven heeft.

Veelligt werpen eenigen tegen, dat men dus niet weeten kan of men La Lande leeft dan niet. Dog ik geloof, dat het zulken die zig van dit werk bedienen zullen, even veel zyn zal als zy maar een voldoende en bruikbaar handboek op reis hebben. Wordt dit oogmerk bereikt, zou houde ik my voor myne moeite beloond, en laate den Heere de La Lande gaarne de eer, daar het meest te hebben toe bygebragt. Op veele plaatsen behoefde zyn boek weinige verbeteringen; dog ik heb my zelden aan zyn woorden gebonden, maar ze volgens goed-dunken veranderd, en te gelyk 'er eenige kleine toegiften ingevoegd. Had ik dit telkens door nooten willen doen, zo zou de leezer dikwils in 't leezen zonder noodzaakelykheid zyn opgehouden geworden.

***** 3

Wy

Wy zullen nog kortelyk de voordeelen van het plan des Heeren La Lande boven de voorige beschryvingen aanwyzyn. By de hoofdsteden heeft hy altyd eene korte historie vooraan geplaatst, het welk opmerkzaamen reizigeren van veel nuts is. Men ziet dikwyls verscheiden merkwaardigheden, die betrekking op de geschiedenisfen hebben, met geheel andere oogen, als men daar een kort begrip van heeft. By gebrek van deeze kennis schynen veele dingen van weinig gewigts, die egter van veel belangs zyn. By elke plaats zyn de boeken, die de merkwaardigheden beschryven, en zulken welken men kan raadpleegen, als zy in de eerste te kort behandeld worden, zo wel als de in koper gebragte werken, en naar enkelde schilderstukken gemaakte platen, aangewezen.

In opzicht van den toestand der weetenschappen in Italiën hebben deze berichten een groot voordeel. In andere Reizen vindt men daar weinig of niets van. De buitenlanders kennen de Italiaansche Letterkunde weinig, en gelooven daarom dat zy zeer in verval is. La Lande heeft zig derhalven by de geleerde wereld verdienstelyk gemaakt, met aan 't einde van de beschryving van elke plaats de thans leevende geleerden en hunne werken aanteteken. Die lyst is wel niet volkomen, dog ook dit is het
in.

inzicht niet. Een reiziger is te vrede als hy flegts die voornaamfte mannen van elke plaats kent. Deeze kennis is iemant, die zig aan de weetenschappen laat gelegen zyn, by zyn verlyf in eene ftad buiten maate aangenaam. Ook zullen anderen, die Italiën zelven niet bezoe-ken hier menige nieuwigheid vinden, die hun anders onbekend zoude gebleven zyn.

Daar de befchouwing van de werken der konft, en vooral van de fchilderftukken, by de meeften eene hoofdoorzaak hunner reize naar Italiën is, hebben wy ons daar ook vryling by opgehouden, hoewel verſcheiden merkwaardige ftukken, om eene al te drooge wydloopigheit te vermyden, zyn voorby gegaan. De Heer La Lande heeft by 't ſchryven van zyn werk het handschrift van den Abt Gougenot, die zelfs een kenner is, en die fchilderftukken in gezelfchap van den beroemden fchilder Greuze befchouwd heeft, gelegenheid gehad te gebruiken. Het oordeel van twee in de konft ervarenen mannen kan den liefhebberen niet dan aangenaam zyn. Wy hebben deeze oordeelen meeft behouden, dog op veele plaatfen wat ingekort, en 'er fomwylen de gedagten van Cochin bygevoegd, ſchoon niet zo dikwyls, wyl hy de zaaken te vlugtig befchouwd en beoordeeld heeft. In de be-

**** 4 schry.

LXXII. VOORBERICHT

fehryving van Romen hebben wy gezogt de oude naamen van plaatsē en siraaten zo wel als haare tegenwoordigen optegeven. Op die wys leert men te gelyk het oude en nieuwe Romē kennen, en ontelbaar veele plaatsē uit oude schryvers worden daardoor verstaanbaar. In 't algemeen is Romē wydloopiger behandelt, wyl het het middelpunt van de merkwaardigheden van Italiē is, waar zig de reizigers het langst ophouden, en waarop zy hunne opmerkzaamheid byzonderlyk te vestigen hebben.

De Natuurlyke Historie en Huishoudingskonst is niet geheel en al ter zyde gesteld. Men zal de noodige aanmerkingen daarover hier en daar ingelascht vinden. Eene uitvoerige natuurkundige beschryving eens lands vereischt een byzonder werk: het onze zou te wydloopig worden, als men zig daar te veel by opgehouden had, en veelligt zou het den minsten leezere gesmaakt hebben. Even zo is het met de Huishouding gesteld. Wy hebben egter algemeene aanmerkingen over den toestand des landbouws in verscheiden strecken, en over andere huishoudelyke zaaken, als de fokkery van zydewormen, en diergelyken medegedeeld. Den staat des handels, der landvoortbrengselen, en der handwerken, hebben

wy, zoo veel mooglyk is, en 't zig in eene reisbeschryving vlyt, niet uit het oog verloren. Van den regeeringsvorm van elke plaats en elken staat, de politie, en andere inrichtingen, zal men ook voor eenen reiziger genoegzaame narichten vinden.

Ten opzichte der zeeden en het karakter der inwoonders is het bezwaarlyk iets algemeen en bepaalds te zeggen. Oordeelen van dien aard zyn altyd gewaagd, en beslissen niets, dewyl zy van al te veel bepaalingen en omstandigheden afhangen. Een ieder beoordeelt eene natie volgens zyn eigen denkswyze, en den indruk dien zy op hem gemaakt heeft. Dit is oorzaak dat die oordeelen even zo verschillend zyn als de denkswyze der reizigers. Wy hebben gepoogd den middelweg te houden, en nog te veel, nog te weinig te zeggen.

Men zegt, een geschiedschryver moet nog vaderland nog godsdienst hebben, met het zelve regt mag men dat van eenen Reisbeschryver vorderen. De Engelschen, inzonderheid Blainville, en onder de Duitschers Keyszler, zoeken dikwils zich met den Roomschen Godsdienst te vermaaken, en brengen veele dingen voor den dag om maar hunne aartigheid te kunnen toonen.

LXXIV. VOORBERICHT

Niets is gemakkelyker; dog waartoe dient het? De verftandige Roomfchgezinde mag gelooven wat hy wil, en de Proteftant gelooft daar niets van; het is dan het beft de zaak te verhaalen zo als zy is. In 't algemeen hebben wy ons niet zeer ingelaten met het aantekenen der Reliquien in de kerken, wyl dat het formeeren van den fmaak niet bevordert, en weinig reizigers daaraan zig laaten gelegen zyn. De gefchiedeniften der Heiligen en de Mirakelen konden wy niet geheel voorbygaan, wyl de gefchiedenis of de verklaring eens fchilderftuks daarvan afhangt. In zulk een geval draagen wy de zaak voor zo als zy verhaald wordt, en laaten het een iegelyk over te gelooven wat hy wil, zonder dat wy 'er ons oordeel over vellen.

De Reis van La Lande beftaat, gelyk reeds gezegd is, uit agt banden in duodecimo. Ons Reisboek zal uit zes deelen (*) beftaan, voor elk van de welken dezelfs korte inhoud zal geplaatft, en het geheele werk met eenen bekwaamen bladwyzer voorzien worden. In den bladwyzer zal men onder zekere algemeene

(*) Het oorfpronglyke beftaat uit drie dikke deelen, welken men om 't gemak des Leezers gefplitft heeft.

meene titels, als *toneel*, *kerken*, *schilderyen*, *statuen*, enz. die voornaamste stukken van ieder foort, welken in het geheele werk voorkomen, aangewezen vinden. Onder den naam van elke stad, b. v. *Venetien*, moet men zoeken wat daar te zien is. De wydloopigheid van het artikel *Romen* heeft meer byzondere titels gevorderd, welken allen onder 't woord *Romen* worden aangewezen. De artikels *Regtsgeleerden*, *Dichters*, *Wiskundigen* enz. behelzen de naamen der nog leevende en verstorven geleerden in elken tak, welken in 't werk voorkomen.

Daar zyn verscheiden algemeene kundigheden en waarfchuwingen, die een reiziger voor 't aanvaarden zyner reis noodig heeft te weeten. Wy hebben dat alles in de *Inleiding* gebragt, die grooten deels, egter met de noodige veranderingen, uit het werk van Richard ontleend is. De korte *tydkundige lyst der Schilders* is insgelyks daaruit genomen. Vermits men gestadig met de naamen en de werken der schilders in Italien te doen heeft, is zulk een lyst, nevens een denkbeeld van de karakters der meesters, zeer gemakkelyk voor 't gebruik, vooral dewyl men op reis niet wel veel boeken over de schilders handelende met zig voeren laat.

Volgens dit bestek denken wy eene beschryving

LXXVI. *VOORBERICHT* enz.

ving van Italiën te geeven , welke de voorgaanden in bruikbaarheid en volkomenheid overtreffen zal. Uit hoofde van de veranderingen waaraan alle ſteden onderworpen zyn, zal deeze beſchryving altyd verbeteringen noodig hebben. Een iegelyk kan op reis 'er die ligtelyk byvoegen. Indien 'er eenige miſlagen ingeſlopen mogen zyn, zo verzoekt men voor dezelve die inſchikkelykheid, waarmede werken van deezen aart moeten beoordeeld worden. Voor 't overige wenschen wy, dat de reizenden onze beſichten zo nuttig vinden mogen, als wy getragt hebben ze te maaken.

INHOUD

I N H O U D
DES
E E R S T E N D E E L S.

INLEIDING.

<i>Schoonheid van Italien</i>	Bladz. 1
<i>Reden van 't uitgeeven deezes werks</i>	2
<i>Algemeen tafereel van de zeeden der Italiaanen</i>	11
<i>Wyze van de uren te tellen</i>	25
<i>Politieke toestand van Italien</i>	30
<i>Schoone konsten</i>	48
<i>Nuttigheid der kennis van schilderyen</i>	56
<i>Onderrichting om die te kunnen bestudeeren</i>	60
<i>Landschapchilderyen</i>	67
<i>Aanmerkingen over de schilderkonst der Ouden</i>	72
<i>Studie der antieke statuen</i>	76
<i>Bouwkunst</i>	82
<i>Plaatfnykunst</i>	101
<i>Toestand der weetenschappen</i>	107
<i>De akademien</i>	110
<i>Muziek en toneel</i>	112
<i>Algemeene aanmerkingen over de Italiaanen</i>	124
<i>Noodzaaklykheid van de Italiaansche taal te leeren</i>	126
<i>Gangbaare munten in Italien</i>	133
<i>Wegen, rytuigen, tolhuizen</i>	135
	TYD-

LXXVIII.   I N H O U D.

TYDKUNDIGE LYST DER ITALIAAN-
SCHE SCHILDERS.

<i>Verschillende schoolen</i>	Bladz. 147
<i>Roomfche school</i>	151
<i>Florentynfche school</i>	164
<i>Lombardyfche of Boloneefche school</i>	174
<i>Venetiaanfche school</i>	186

DE STAATEN DES KONINGS VAN
SARDINIEN.

<i>Weg van Geneve naar Chambery</i>	203
<i>Intreede in Savoyen</i>	206
<i>Chambery</i>	208
<i>Montmelian</i>	210
<i>Lauwinen</i>	211
<i>Kroppen</i>	212
<i>La Chambre</i>	215
<i>Zeeden der Savoyaards</i>	218
<i>Berg Senis</i>	220
<i>Rochemelon</i>	225
<i>Novalefe</i>	226
<i>Fort La Brunette, Susa</i>	227
TURIN.	232
<i>De Citadelle</i>	234
<i>Kerken</i>	238
<i>Hospitaalen</i>	243
<i>Lombarden</i>	244
<i>Paleis des konings</i>	245
	<i>Paleis</i>

<i>Paleis des hertogs van Savoyen</i>	Bladz. 248
<i>Theater</i>	249
<i>Univerfiteit</i>	252
<i>Paleis en Theater Carignan</i>	254
<i>Lustflot Le Valentin</i>	255
<i>Lustflot La Venerie</i>	256
<i>Stupinigi</i>	259
<i>Vigne de la Reine</i>	260
<i>La Superga</i>	261
<i>Ruinen van Industria</i>	264
<i>Ridderordes</i>	266
<i>Regtbanken</i>	267
<i>Hof van Turin</i>	269
<i>Zeeden</i>	271
<i>Geleerden</i>	273
<i>Inkomsten des Konings</i>	275
<i>Troupen</i>	277
<i>Politifche interefen</i>	278
<i>Toeftand der konften</i>	280
<i>Handel en fabrieken</i>	282
<i>Munten</i>	291
<i>Reis van Turin naar Genua, en naar Milaan. Quiers, Moncallier, Villa Nuova, Afti</i>	292
<i>Alexandria</i>	293
<i>Weg naar Milaan</i>	294
<i>Vercelli</i>	295
<i>Ryftbouw</i>	296

MILAAAN. <i>Legging en historie</i>	Bladz. 297
<i>De Dom</i>	301
<i>Ambrosiaansche Bibliotheek</i>	308
<i>St. Ambrosiuskerk</i>	313
<i>St. Victorkerk</i>	314
<i>Madonna della grazia</i>	315
<i>St. Marcus</i>	316
<i>St. Maria Brera</i>	317
<i>Lazareth</i>	320
<i>Kerk della Passione</i>	321
<i>St. Barnabas</i>	322
<i>Theater</i>	325
<i>St. Paolo. Madonna di Celso.</i>	326
<i>St. Eustorgio</i>	327
<i>St. Sebastiaan</i>	329
<i>Canaalen</i>	330
<i>Regeeringsvorm der Stad</i>	331
<i>Karakter der Milaneezen</i>	337
<i>Belastingen</i>	338
<i>Maaten en gewigten</i>	342
<i>Landstreek om Milaan, Borromeische Eilanden</i>	343
<i>Ifola Bella</i>	347
<i>Ifola Madre</i>	349
<i>Lodi</i>	354
<i>Cremona</i>	355

VERBETERINGEN

EN

BYVOEGSELEN.

Voorrede van den Heer ***. bl. XI. in de Indien wonen doch Hollanders, enz.] De volks-vooroordeelen herinneren my ene goade anecdote, die Zimmerman (welke er velen heeft in zyn werkje *vom National-stolz*) niet heeft geweten. Een Portugeefsch schoenlapper, die by 't gemeen voor een grote heilig doorging en op de straten te Lisbon predikte, ja fomtyds wel propheteerde, ten tyde van de twisten over de troons-opvolging na den dood van K. Sebastiaan (in 1578.) wierd van de mededingeren van Philips II. gebruikt om de Spanjaarden by het volk zwart te maken. Ten dien einde voorhy dikwils in zyne oeffeningen tegen hen uit: onder anderen eens op deze wyze: „O Spanjaarden, Spanjaarden! weet gy wel, wie gy zyt? Rekent eens na, hoe vele mylen gy af zyt van den weg der waarheid. In plaats van Christenen te zyn, zyt gy niet eens Portugeesen! „

---

bl. XXII. noot 5. Hierover mag de lezer zelve de aanmerkingen maken, die hy goedvindt] lees: Hierover kan ik gene aanmerkingen maken, die zich van zelfs by den lezer niet opdoen.

---

bl. XLIII. l. 17. dat — ene vrouw twee of drie Cicisbei's heeft] en, gelyk Passeroni zegt, (*Cicerone Vol. I. Canto I. str. 46.*)

Adeffo non é più montrata al dito
 Quella donna, che in publico e in privato
 Ha sempre al fianco un folto stuol di quei,
 Che si chiamono serventi o Cicisbei.

Voorrede van den Heer ***. bl. XLV. l. 3. die gene bezigheden hebben:] Passeroni beschryft ze op de volgende wyze: (*Cicerone Vol. I. Canto XII. str. 47.*)

*****

12

la maggior parte
 De' questi or sono molli, effeminati:
 Fanno all' amore, giocano alle carte,
 Dormono molto, e sono spenfierati:
 Imparano di rado una buon' arte:
 Son lezziosi, più ché letterati;
 Discorrono di mode, e cuffie, e gonne:
 E stanno volentieri infra le donne.

'T is een tafereel, dat in Italien alleen niet t'huis behoort.

Bl. 65. — *Vorrei aver' avuto pennello angelico, e forme di Paradiso, per formar l'Arcangelo, e vederlo in Cielo, mà io non ho potuto salir tant'alto, e in vano l'ho ricercato in terra: si ché ho riguardato in QUELLA FORMA, che nell' IDEA mi sono stabilita*: enz. schreef Guido aan een Kamerheer van Paus Urbanus VIII. ter gelegenheid van zyn tafereel van Michaels sryd met den Duivel, nu by de Capucynen te Romem. Zie *Richardson* II. 569.

— 68. l. 29. vryers? Daer] vryers? Daer haer Paris 't eerst ontmoet? Daer

— 78. noot l. 3. herstelders] herstellers

— 131. noot.] In het Siciliaensch heb ik een stuk genaemd *Lekvagio*, poema *Bucolico in lingua Siciliana del Dottor Don Luigi Gastoni e Bavalotta Palermitano, con l'Osservazioni del medesimo in Palermo* 1660. 4. pp. 175. Ik geef er den titel te nauwkeuriger van op, wyl het ongemeen zeldzaam is. Fontanini, die van den Siciliaanschen tongval spreekt (*della Eloq. Italiana* L. II. c. 36. p. 236.) heeft het niet gekend, even weinig als zyne uitgever Apostolo Zeno. En Haym, Baretti, de Pater Quadrio zelfs, die alle boekeryen in Italien doorsnuffeld heeft om zyn werk volkomen te maaken, hebben geen van allen geweten dat het in de wereld was. De *Osservazioni*, die alleen 136. bl. beslaen, zyn in den Italiaenschen smaek, wydlopig,

Verbeteringen.

en raken meest de Dichtkunde, ook hier en daer de oudheden van Sicilien — De meesten onderscheide *patois* vindt men in de klugt-spelen van Angelo Biolco of Beolco, gemeenlyk *il Ruzzante* genaemd, die de eerste geweest is, welke dezelven op den Schouwburg heeft ingevoerd, gelyk boven aangemerkt is bl. 116. Men kan van hem de *Biblioteca della Eloq. Italiana* van Monsig. Fontanini nazien T. I. p. 384. na de uitgave van Apostolo Zeno, met dezen zyne aanmerking: doch vooral den ongemeen belezenen Graef Mazzuchelli, *degli Scrittori Italiani v. Beolco. (Vol. IV. p. 609. sqq.)* De uitgaven van Ruzzante's werken zyn allen zeer zeldzaam, zelfs in Italien. Ik heb er twee van, die Apostolo Zeno niet gekend heeft, doch de Graef Mazzuchelli, wien niets van dien aart mis ging, noemt ze. De ene band behelst de *Rhodiana*, (verkeerdelyk onder den naam van Ruzzante uitgegeven) de *Anconitana*, de *Vaccaria* en de *Fiorina*, vier klugtspelen: en dan drie prosa-stukken, *Dialogo facetissimo e ridicolissimo di Ruzzante, recitato à fossòn alla caccia l'anno della carestia 1528. Tre Orationi di Ruzzante recitate in lingua rustica &c. en Sprolico in lingua Pavana Sbottazza in laldo del Magnifico Mesfier battaglia Poeste de Pieve &c. allen in Vinegia, appresso Stephano di Alessi*, doch elk met enen byzonderen titel 8vo. 1553-1556. — De andere druk is de laatste, in *Vicenza, appresso Domenico Amadio*. 1617. 8. met enen algemeenen titel *Tutte le opere del famosissimo Ruzzante &c.* en behelst (elk weder met enen byzonderen titel, en enkel gemerkte bladzyden) *la Piovana, Anconitana, Rhodiana, Vaccaria, Fiorina, Moschetta* (zes blyspelen, waervan de eerste en de laatste in de vorige uitgave ontbreken) *Dialogo &c., Tre Orationi*, en noch *Due Dialoghi in lingua rustica*. Deze laatste druk heeft de Graef Mazzuchelli echter niet gezien, wyl hy twyffelt wat *il Tasco del Ruzzante* zyn mag, waarvan Doni spreekt (*Libreria P. I. p. 48.*) 'T is niet anders dan de *Piovana*, die in dezen druk den titel voert van *Piovana Comedia, ovvero Novella del*

Verbeteringen.

- del Tasco*. — Die weder eens een *Catalogus librorum rariorum* schryft, zal my dank weten, hoop ik, voor deze grondig-geleerde opgaven! — In het plat Venetiaansch zyn laatst te London gedrukt *Poesie di Giorgio Basso Patrizio Veneto* 1771. 8. Om in een woord den lezer een begrip van deze Gedichten te geven, behoef ik alleen te zeggen, dat ene overzetting van de befaamde *Ode* van Piron het zedigste stuk is van de gehele verzameling.
- Bl. 195. noot. Bergemasker] Bergamasker.
 — 201. noot. *Zierosley &c.*] zie Grosley II. 440. sq.
 — 207. l. 21. *securiorumque*] *securioremque*
 — 224. l. 1. van ond. kwikzelver 19.] kwikzelver 22.
 — 225. l. 5. *Chiniboraco*] *Chimboraco*.
 — — 8. *Canigoun*] *Canigou*.
 — — 11. *Novaleze*] *Novalese*.
 — — 20. aanmerkelyk is. *Wyl*] aanmerkelyk is, *wyl*
 — 229. l. 9. van ond. daal] dal.
 — 230. l. 8. *de la Clafe*] *de la Cluse*.
 — 239. l. 1. gekenneleerde,] gekanneleerde.
 — — 8. *Guerini*] *Guarini*.
 — 240. l. 1. *Mainz*] *Ments*.
 — 252. l. 31. folio banden] quarto banden.
 — 260. l. 4. *Boulingrins*] *Boulingreens*
 — 292. l. 13. ryzende] bevallige
 — 336. noot. geestlyk] geestig
 — 337. l. 15. *Ciesbeo* — *servante*] *Cicisbeo* — *servente*.

INLEIDING.

Een reiziger, wiens gevoel fyn genoeg *Schoonheid* is, om door de schoonheden, waar *van Ita-* aan de natuur zoo ryk is in Italien, en *lien.* welke de kunst verre overtreffen, ge- roerd te worden, treft in deeze landen eene menigte van toneelen aan, welke hem de grootste verscheidenheid verschaffen. Veelligt is even daar in de voornaamste grond te zoeken, waarom de schoone kunsten zich hier in haaren vollen glans vertoonen, en denzelve langer behouden dan in andere landen, waar zy insgelyks na haare herstelling met vlyt worden beoeffend. De schoone modellen, welken de natuur overal daarstelt, de voortreffelyke harmonie, welke zich, ook by de zonderlingste, en zeldzaamste gevallen, op eene zekere wyze vertoont, zyn eene onuitputte-lyke bron, waar uit kunstenaars van genie, grootte, edele, en aangename gedagten ontleenen, en daardoor hunne werken eene nieuwe waardy byzetten kunnen.

Wanneer men op de gesteldheid van dit land,

*Schoonheid
van Ita-
lien.*

Op den grond, op de gebuiken die in het zelve in zwang gaan, naauwkeurig agt geeft, zoo moet men besluiten, dat het van onheuglyke tyden sterk is bebouwd geweest; overal vertoonen zich spoorren van den bloei der kunsten en weetenschappen. By het graaven in de aarde ontdekt men nog bestendig, eene menigte overblyffelen, wier ouderdom ten deele onzeker is, en die ten deele van zeer verre eeuwen af tot onzen tyd toe in weezen zyn gebleven. Maar, daar wy aanden eenen kant de duidelykste bewyzen van den ouderdom der kunsten en weetenschappen ontdekken; zoo brengen ons deeze gedenktekenen te gelyk de bloedigste tooneelen en veele andere voorvallen voor oogen, wier dryfveeren enkel eergierigheid, wangunst, wraakzugt en bedrog waaren, en die der menschheid weinig eer aandoen. Men vindt in Italien, een land, waarin nochtans de boomen zeer snel, en tot eene aanzienlyke hoogte wasfen, byna geene bossen, een nieuw bewys, hoe sterk het weleer is bevolkt geweest. In de vlakten van Lombardyen zoekt men te vergeeffch eenige houtgewassen; of men moest het park van den Koning van Sardinien, 't welk eigentlyk maar een wildbaan is, daar voor willen neemen. Naauwlyks treft men op de lange streek van het Apennynsch

ge-

gebergte eenig hout aan: dat weinige, 't welk te *Schoonheid*
 Fayola, by Montefiascone, tusfchen Poggibonzi *van Ita-*
 en Siena (in het groot Hertogdom,) en eindelyk *lien.*
 in de nabuurfchap van Livorno ftaat, verdient niet
 in aanmerking te komen. In eenige laage moeras-
 fige gronden aan de zeeufl, wafte eenig hout, dat
 hoog en dik is, waarin zich grof wild onthoudt;
 de overige ftreeken, zoo bergen als dalen, zyn
 van deeze pragtige cieraad gansch beroofd. Men
 heeft veel meer gezogt den bodem overal door derf
 akkerbouw eene grootere nuttigheid te geeven, en
 door de bearbeiding vrugtbaarer te maaken. Hoe
 fterk moet dan niet dit fchoone gedeelte van Eu-
 ropa wel eer bewoond geweest zyn? En hoe veel
 verfchillen de tegenwoordige tyden van de voor-
 gaande, wanneer de vrouwen zich volgens Juve-
 nalis met eikels voedden, en er nog affchuwely-
 ker uitzagen dan de mannen, dog getrouw, en
 kuifch waren?

Het oogmerk van dit werk is, volkome berig- *Redenen*
 ten van Italien te leveren, waaraan het tot hier *van de*
 toe ontbroken heeft. Ten dien einde heeft men *uitgaave*
 de van anderen uitgegeeeve narigten van Italien daar *deezes*
 by gebruikt. Veelen van deeze Schryvers zagen *werks.*
 de zaaken flechts vlugtig en ter loops, en befchre-
 ven dezelve ten deele eerft lang naderhand, wan-
 neer

Redenen
van de
uitgawe
deezes
werks.

neer zy 'er geene regte begrippen meer van hadden; zoo dat men zich over de verkeerde, en weinige onderrigting die men van hun krygt, wanneer men op de reize zelve hun raadpleegt, niet behoefd te verwonderen. De fouten ontdekken zich eerst regt, wanneer men ze, op de plaats, met de onderwerpen zelve vergelykt.

Onder dit aantal behoort ook *Misson*, offchoon zyn werk sedert meer dan zeventig jaar in zekere agting is gebleeven, en van veelen voor het beste berigt van Italien is aangezien geworden. Het schynt dat hy de meefte Steden veel te vlugtig bezien heeft, om zich een regt begrip van dezelve te maaken. Wie kan gelooven, dat vyf dagen ter bezigtiging der merkwaardigheden van Napels, met alle de omliggende plaatzen, drie voor Florencen, en nog weiniger voor Bologne toereikend waren? Milaan, Genua, Parma, en andere Steeden, heeft hy naauwlyks met een weinig vertoevens verwaardigd, en maar zeer algemeene dingen daarvan gezegd. Met de regeerings-vorm, bevolking, Koophandel, en voortbrengfelen van verfcheide ftreeken van Italien, laat hy zich in 't geheel niet in. Van de fchoone kunften bezat hy weinig kennisfe; het geen hy van Schilderyen en beelden bybrengt, zy mogen *antiek* of *modern* zyn,

is niet grondig , en onderrigt den reiziger zeer weinig. Behalven dit hebben de zaaken sedert tachtig jaaren eene gantsch andere gestalte gekregen. Eenige algemeene narigten zyn nog wel van eenig gebruik; daarentegen zal men Parma, Turin, Napels, en andere oorden door zyne byzondere berigten naauwlyks kennen. Wat hy tot onderrigting der Reizigers van den prys van verscheidene dingen zegt, is ten eenenmaalen onnut, en in de nieuwe uitgaaven slegt, en gebrekkig verbeterd geworden. Onaangezien deeze gebreken, en het doorgaans verkeerd aanroeren der plaatzen uit oude Schryvers, heeft dit boek zich sedert veele jaaren in een zeker aanzien gehouden, en andere Schryvers beroepen zich daarop, als op een geloofwaardig getuigen.

De meesten, welke in latere tyden over Italiën hebben geschreeven, hebben of zich met algemeene aanmerkingen vergenoegd, of enkel op de wetenschappen, of ook op de kunsten toegelegd. De omtrek van deeze, op zich zelfs goede werken, is naar ons begrip wat al te eng gesteld. Daartoe behooren *Montfaucons* Dagboek van Italiën, het welk alleen van den toestand der geleerdheid, en van de *bibliotheeken* handelt; de beschryving der stand-beelden, borst-beelden, basreliefs,

6 I N L E I D I N G.

*Redenen
van de
uitgaave
dezes
Werks.*

reliefs, en Schilderyen in Italiën, van de beide Richardsons, Vader en Zoon, die enkel betrekking tot de schoone kunsten heeft; (*) *Cochins* aan-

(*) Richardsons werk heeft over het geheel zeer veel goeds, en het zal geen liefhebberen berouwen hetzelve in Italiën by 't bezien der oorspronkelijke stukken by de hand te hebben, hoe zeer ook de naamlooze Schryver der te Leipzig 1768 in 't Hoogduitsch uitgekome *Narigten van kunstenaaren en kunstzaaken*, hetzelve op verscheide plaatsen (van bl. 225. af) zoekt te verkleinen. Richardson is, volgens zyn oordeel, een bloot kunstkooper, die alleen zulke meesters pryft, welke tekeningen hy zigt aan den man te helpen. Wat, by aldien men zeggen wilde, het schynt uit de beantwoording der grondige recensie van het plaatwerk der Gaandery van Dresde, dat de Schryver der gemelde *Narigten*, alleen daarom verscheide middelmaatige meesters heeft aangepreezen, om de keuze derzelve by de uitgaave der gaandery te verdedigen? Doch de oordeelen in het gansche boek, inzonderheid tegen de *Bibliotheek der schoone wetenschappen*, geeven eene partydigheid, en meer historische kennis, dan diep inzicht in de kunst te kennen. Het bewys behoort hier niet. De historische kennis der kunst is van het fyne gevoel, en de regte beoordeeling zeer onderscheiden. Menig Hollandsch kunstkooper kent de kleinste afwyking der platen van Marc Antonio of Rembrand, en oordeelt met een meesterachtigen toon, zonder iets van de vinding, zamenstelling, en houding te verstaan: even als een *bibliothecarius*, die lang het opzigt over eene boekery heeft gehad, veel naamen van boeken aantekent zonder derzelve inhoud grondig te kennen.

[De Schryver der *Berichten wegens Kunstenaaren en kunstzaaken*, is de Heer Heineke, Opzichter van het Keurvorstelyk

aanmerkingen over de Schilder- en Beeldhouw- *Redenen*
 kunst, die voor eenige jaaren uitgegeeven, en *van de*
 zoo wel jonge kunstenaaren als liefhebberen van *uitgave*
 zeer veel gebruik kunnen zyn, enz. Edoch hoe *d. zes*
 bezwaarlyk is het op reis zoo veel boeken met zich *werks.*
 omtevoeren, om in den eenen te zoeken, wat tot
 de Schilderkunst, in den anderen, wat tot de oud-
 heden, en in den derden, wat tot de wetenschap-
 pen, of staatkundige gesteldheid eener plaats be-
 hoort? Ten aanzien van het laatste vindt men net-
 gends voldoende bericht: en veelmin hebben wy
 eene beschryving van Italiën, welke alle deeze
 on-

stelyk Kabinet of Gaandery van Dresde. Van dezelve is
 reeds een tweede Deel uitgekomen, 't geen met een Be-
 richt eener door Holland, Westphaalen, enz. gedaane rei-
 se, begint. Het oordeel, 't welk de Heer Volkman over
 dit werk veld, neem ik niet over, zonder echter hetzelve
 te misbillyken. Luiden, welken in den smaak van den Hr.
 H. vallen, hebben hun verdienste van een byzonder voort.
 Men heeft het meermaalen gezegd, en het kan niet genoeg
 herhaald worden; tot het volmaaken van een gebouw be-
 horen velerhande werkliden: zonder waterdraagers, kalk-
 mengers, steen-langers, houthaalders, in een woord zon-
 der een meenigte van opperluiden, kan het beste bouw-
 kundig stelsel niet ter uitvoer gebragt worden. Als maar
 die opperluiden niet in 't hoofd krygen, hunnen kruiwaa-
 gen aan een kant te zetten en met den Bouwheer over de
 schikking van zyn plan te twisten. Voor 't overige is Ri-
 chardson op verre in alles myn man ook niet.]

§ I N L E I D I N G.

*Redenen
van de
uitgave
deezes
werks.*

onderwerpen te gelyk bevat. Men kan dus met grond staande houden, dat het, ongeagt alle gedrukte reisbeschryvingen, nog aan een werk ontbreekt, 't geen ten deele die, welke dit schoone land niet gezien hebben, eene duidelyke kennis daarvan geeve; ten deele anderen, die het werkelijk bezoeken, tot eene behoorlyke aanleiding diene. Door de tegenwoordige berigten heeft men den leezeren van beider soort, zoo veel mogelyk genoeg zoeken te geeven.

Onder de middelmaatige reizen door Italien behoort ook die, welke te Parys 1764. in drie deelen in 't licht is gekomen, en ten titel voert: *Nouveaux memoires ou observations sur l'Italie et les Italiens par deux Gentilshommes Suedois, traduit du Suedois.* Zonder ons in eene beoordeeling van dit werk intelaaten, willen wy den leezer alleen waarfchouwen dat hetzelfde verkeerde berigten vervat, en dat verscheide *anecdotes* enkel in de hersenen des Schryvers haaren oorsprong hebben. Daartoe behoort ten voorbeeld het navolgende. De zogenoemde Zweed verhaalt, dat hy eenen *Avogador* in Venetien om den toegang der Archiven verzocht had, ten einde zekere punten eener Fransche verhandeling over de zamensweering van den Markgraaf van Bedemar, in het jaar 1618. te onder-

derzoeken. De Zweed heeft zich maar een maand in Venetien opgehouden, en kent het gewigtig ambt van eenen Avogador niet genoeg, anders had hy dit niet zoo stout en openlyk durven heenschryven. Het Archief is een heiligdom, het welk niet dan in Staatsaangelegenheden den voornaamste Magistraatsperzoonen geopend word. In geene wel ingerigte Staaten, zou zulk een verzoek gehoor vinden, en allermint in Venetien. Uit meer dergelyke plaatzen zal men besluiten, dat het de twee Zweden aan tyd en gelegenheid ontbroken heeft, de zaken, welke men hun op goed geloof vertelde, behoorlyk te onderzoeken. (*)

Het

(*) Die narigten laaten zich anders met aangenaamheid leezen, maar zyn voor 't overige meer vlugtig zamengeraapt, dan grondig en toereikende. Dit is waarfchynelyk de oorzaak, waarom de uitgeever, een Franschman met naame *Grosley*, zwaarigheid gemaakt heeft zynen naam op den titel te plaatzen, en het boek een paar Zweeden heeft aangedigt.

[De genoemde Heer *Grosley* is geboortig van Troyes, en lid van de *Acad. des Inscriptions et des belles Lettres*. Men heeft van hem buiten de *Memoires de deux Suedois*, ook een Engelsche reis, met den eenvoudigen titel *Londres, 1769. 3 voll. 8.* behalven eenige andere werkjes. Op deeze laatste reis valt nog vry meer te berispen, dan op die door Italien. Doch wat men ook zeggen moge; beiden hebben, met alle hunne gebreken, verdiensten die zeer zeldzaam zyn: en hoe overtuigd ik ook ben van derzelve fouten, het genoeg

*Redenen
van de
uitgave
deezes
werks.*

Het vervolg deezer inleiding zal aan eenige algemeene aanmerkingen over de verscheide Staaten in

't welk my het leezen daarvan verschaft heeft, maakt dat ik byna geen kwaad van deeze werken hooren mag. In der daad gelyk elk mensch, en de daaden van yder mensch, in zyn eige licht moeten gezien en beoordeeld worden, zoo behoord men ook elk Schryver, en yder werk van een Schryver uit een byzonder oogpunt te beschouwen. De Heer Grosley, is een man van veel geest, en eene allerleevendigste verbeeldingskracht. By een vlug begrip, geoeffend oog en fynen smaak, voegt hy zeer uitgestrekte kundigheden. De oude en nieuwe geschiedenisfen, de beste Schryvers zoo wel in de Latynsche als Italiaansche en Fransche taal, byzonder Dichters, zyn hem zeer gemeenzaam, en zyn geheugen staat hem altyd ten dienste in het opleveren zoo van voorvallen als byzondere fraaije gezegdens, die of eene onmiddelyke betrekking hebben op de voorwerpen die hy ontmoet, of door eene geestige overbrenging op dezelve zich laten toepassen. Van de bouwkunde en Muzyk heeft hy eene grondige kennis, en zyn natuurlyk gevoel van het schoone en volmaakte vervult wat hem mogelyk ontbreekt aan kundigheid in de Schilderkunde. Voor 't overige vrolyk, lugthartig, genegen tot boert, en van die luiden, welken het belagchelyke niet alleen zeer gevoelig aandoed, overal waar het wezenlyk zich bevind, maar die zelfs aan onderwerpen, waarin een ander niets vinden zoude, een vrolyk aanzien weeten te geven, en stof vinden om zich te vermaaken. Voeg hier by een zeer inneemenden, lugtigen, dog juistten, en waar het te pas koomt, ryken en mergachtigen styl, die hem alleen eigen is — In der daad, iemand die zoo veele hoedaanigheden vereenigd, vergeeve ik veele gebreeken. Toen de Hr. Grosley van Parys vertrok, om de rondte door Italien te doen, stelde hy zich niet voor by zyn terugkomst een
boek

in Italiën, over de zeden en kunsten gewyd zyn. *Redenen van de uitgave dezes werks.*
 Hierop zullen wy eenige handleidingen laten volgen om aangenaam en met nut te reizen, en de narigten van de gangbaare munten, voertuigen, herbergen en dergelyken dingen, den reizenden ten hoogsten noodig te wooten, zullen het besluit uitmaaken.

Die eene algemeene Schildery van de zeden *Algemeene affchildering der zeden in Italiën.*
 eenes volks maakt, stelt zich voor de voornaamste dryfvederen aan te toonen waarna hetzelve zyne handelingen inrigt, en den invloed, die deeze in 't gemeene leeven hebben. Men kan dezelve onpar-

boek te fchryven, 't welk een alles voor allen zyn zoude voor de geenen die na hem dit land wilden bezichtigen. Hy was nieuwsgierig Italiën en de Italiaanen te zien, zag veele dingen grondig, veele oppervlakkig, en vermaakte zich met alles. Wat hem heugde, heeft hy befchreeven, en by veele mislaagen, verfcheide voortreffelyke aanmerkingen gemaakt. En, hoe fterk de eerften mogen in 't oog loopen, verbeelde ik my dat weinig reizigers niet gaarne zouden wenschen, Italiën met zulk een oog befchouwd, en dat nut uit hunne reis getrokken te hebben, 't welk de Heer Grosley voor zich daaruit getrokken heeft. In een woord, *Keysler, Misson, Richard* enz. zyn goed om als *huurlakeien* en *Cicconi's* te dienen: Grosley even als *Addison*, zou men gaarne voor reisgezel met zich hebben. De eerfte hebben alleen de verdienste van onontbeerlyk te zyn, en dienen om te reizen; de anderen kan men misfen, doch zy hebben de verhevener verdiensten van *vermaakelyk te doen reizen.*

*Algemeene
afschilde-
ring der
zedes in
Italien.*

partydig affchilderen, zonder dat men door stou-
te en bytende aanmerkingen over de gebruiken
van den Roomschen Godsdienst een zeeker foort
van leezers zoekte te behaagen. Verftandige
Roomfchgezinden billyken zelf verfcheidene mis-
bruiken niet: waar zy nog geduld worden, is het
te hoopen, dat zy door den tyd van zelfs zullen
vervallen. Verre van den toon van Vrygeesterye
aanteneemen, willen wy zoeken de zaaken zoo
veel mogelyk zonder partydigheid zoo voor te stel-
len, als zy werklyk zyn. De Godsdienst, de
Waarheid, en de Rede laten zich zeer wel met
elkander vereenigen, daar zy in zich zelfs op het
naauwft verbonden zyn.

De heerschende wyze van denken in Italien
hegt een groot belang aan het uiterlyke van den
Godsdienst. Men ziet zekere uitwendige Gods-
dienstige handelingen, die de meesten mede ver-
rigten, zonder dat het hert daar door gebeterd
wordt, als onfeilbaare middelen ter zaligheid
aan. De gemeene man, welke uit kragt zyner
onweetendheid en grove begrippen, de zaaken
altemaal te ver trekt, geeft daarvan in de meeste
fteden van Italien een aanmerkelyk voorbeeld.
Dus fchynt de grootste hoop in Napels over-
tuigd te zyn, dat de bloote lighaamlyke tegen-
woor-

woordigheid by Godsdienstige verrigtingen toereikend zy, zonder dat men zyne gedagten daar by behoeve te hebben, of een zekeren uiterlyken welstand waarteneemen. Dit begrip gaat zoo ver, dat de meesten by het hooren der Mis of zitten of staan na hun best gevalt, zonder de geringste vertooning van aandacht te maaken. Zy geeven slegts met een soort van nieuwsgierigheid op de beweeging des Priesters agt, om zich by het verheffen der hostie op de borst te slaan. Zy hebben nog eene zonderlinge gewoonte, welke daarin bestaat, dat zy den Heiligen, wiens feest gevierd wordt, en wiens afbeelding of overblyffels op den altaar staan, kussen toewerpen; even dit doen zy ook den Priester, onder het gaan naar den altaar: en zelfs wordt dit gebruik voor eene noodzaakelyke Godsdienst-pligt gehouden. (*)

Te

(*) Daarentegen, zegt de Abt Richard, heb ik wederom een oud wyf eeven daar (te Napels) zien een Maria-beeld allerlei beledigingen aandoen, om het niet verkrygen eener gunst, waarom zy hetzelfde gebeden had. Zy was woedend: en had de nis, waarin het beeld stond, niet met tralien afgeslooten geweest, ik geloof de raazende heks had het afgerukt en verbryzeld. —

Ik weet niet waarom de Heer Volckman deeze plaats heeft weggelaaten. Geloof kon hy 'er niet weigeren aan te slaan. Want had hy te Napels onderstaan of dergelyke buitensporigheden daar plaats hadden, zo zou hy gehoord hebben, dat niets gemeender was. De onkundige drijft van het

*Algemeene
afschilde-
ring der
zedes in
Italien.*

Te Romen, in den kerkelyken staat, ja men mag wel zeggen in gantsch Italien, maakt de Roozekrans den voornaamsten Godsdienst uit; men doet in 't geheel geen ander gebed. Men moet zich verwonderen, wanneer men jongen en ouden gedurende de misse volstrekt niets anders dan den Engelen-groet hoort bidden. De meesten neemen uiterlyk eene aandagtige vertooning aan; en onderrichte men hun dat het hert ook daarby behoort te zyn, zy zouden zich buiten twyffel bevereren, om meer ware aandagt by hunne Godsdienstige verrigtingen te betoonen.

Daar het in 't algemeen veel zwaarer is, het hart naar de voorschriften der waare Christelyke zedeleer te vormen dan by uiterlyke handelingen eene vertooning van vroomheid te maaken: zoo volgt noodwendig, dat de Italiaanen, uit kragt van hunne
aan-

het graauw daar, doet hen met de Heiligen even eens leeven, als sommige Indiaansche kasten met hunne godden. Hebben zy verkregen 't geen zy verlangden, dan branden zy een lichtje voor den Heilig: hebben zy 't niet verkreegen, dan schelden ze hem en jouwen hem uit. *San Gennaro*, hoe groot in achting anders, is hier niet vry van: en niets is bekender, dan het gezegde van een *Lazarone*, die zich tot de *Bambino* zelfs vervoegd, en om een zaak verzogt had, die hem niet gelukte: *Che Sim-
paccia con facciulli, con facciulli si ritrova.*

aangetoonde zedelyke grondstellingen op het be-
 toomen hunner hertstogten niet zeer kunnen be-
 dagt zyn. De grootste hoop waant, dat het ge-
 noeg zy de pligten van den Godsdienst, geduu-
 rende den tyd, dat men zich werklyk daar-
 mede bezig houdt, of in de kerk is, te vervul-
 len; hier na kan men zyne oude driften weder
 den vryen teugel vieren: men moet zich niet
 vreemd houden, dat veele jonge vrouwsperfoo-
 nen, die wegens haaren liefdehandel, en buiten-
 spoorigheden bekend staan, de plegtigste Gods-
 dienstige verrigtingen bywoonen, en in de goede
 week verscheide keeren des daags met eene aan-
 dagtige vertooning in de kerken doorbrengen.
 Deeze vroomheid houdt in den nagt voor den eer-
 sten Paaschdag op, wyl in Italiën de gewoonte is
 de vasten ter middernagt, wanneer zy eigenlyk
 ophoudt, met vleescheeten te besluiten, 't geen
 men *far Sabbatine* noemt. Dergelyke partyen,
 waarby het zelden zonder buitenspoorigheden
 toegaat, worden in de herbergen, of gaarku-
 kens aangelegd. Een ieder voegt zich by luiden van
 zyn staat, en vergaft zich naar zyn vermogen.

Die op de verscheide gebruiken naauwkeurig
 agt geeft, zal bevinden, dat zeer veel bygeloof
 onder den dekmantel van Godsdienst schuilt.

Der-

Algemeent
 affchilde-
 ring der
 zeden in
 Italiën.

*Algemeene
afbeelding der
zeden in
Italien.* Dergelyke misbruiken billykt de kerk geenfins, maar zy zyn zoo diep ingeworteld, dat men, om ze te verdelgen, veel te groote veranderingen zou moeten maaken. Des niet te min is het waar, dat het uiterlyk aanzien van den Godsdienst in Italien een zoo pragtig en staatig voorkomen heeft, dat de ziel als 't waare tot God verheven wordt. Het volkomenste wat de kunst voort kan brengen, het kostbaarste uit alle de vier waerelddeelen, al wat de vlyt en goede smaak edels kon uitvinden, is tot verciering der kerken aangewend, om dezelve een majestueus aanzien en te gelyk den voorrang boven alle andere gebouwen te geeven.

Uit het geen tot hier toe gezegd is, moet men egter geenfins besluiten, als of 'er geene waare vroomheid en deugd in Italien gevonden wierdt. Men treft in alle oorden luiden aan van onbesprooke zeden en regtschape herten, die de strengste zedekunde tot een rigtsnoer van hun gedrag neemen, en anderen een stigtelyk, en navolgenswaardig voorbeeld geeven. Dergelyke onderwerpen zyn in dit land des te loflyker en merkwaardiger, wyl de meesten hunne neigingen en gebreken met den Godsdienst, zoo goed zoeken te verbinden, als zy kunnen.

Grondre- Wat de grondstellingen der Italiaanen betreft,
ten

ten aanzien van hun gedrag in het gemeene le- gels, waar- naar men in 't gemeene leeven handelt.
 ven, als onderscheiden van de belangen van den
 Godsdienst: men gaat vry zeeker, als men dezel-
 ven naar den volgenden algemeen aangenomenen
 maatregel beoordeeld. *Zyn en schynen* zyn twee
 volstrekt verschillende zaaken: en het gebeurd zeer
 zelden, dat iemands belang niet medebrengt, dat
 hy zich anders voordoe dan hy wezentlyk is. De
 gevolgen van dit gewaand belang, zyn dan eene
 zekere uitwendige pracht en daar mede gepaard
 gaande hoogmoed, geveinsdheid, arglistigheid,
 met alle de overige neigingen en ondeugden, die
 daaruit vloeijen. (*)

Wan-

(*) De geringste trekken kunnen dikwils dienen ter
 opheldering van het karakter eener natie. Om iemand
 te pryzen, dien zy achten, noemen hem de Grieken *καλός*
καγαθός de Franschen, *un galant homme*: de Engelschen,
a sensible man: de Duitschers, *ein rechtschaffener mensch*:
 Wy, *een geschikt, een kups man*: de Italiaanen *un uomo di*
garbo. Wat blykt hieruit? Dat volgens de denkwysze
 der eersten *schoon en goed* byna gelykluidende woorden waa-
 ren. Dat by de tweeden de *sexe* al vroeg in bezit was van
 over de verdienste te oordeelen. Dat een Engelschman
goed verstand eischt in hem, dien hy acht: een Duitscher
oprechtbeid en een goed hart: wy, *uiterlyke onberis-*
pekykheid en een nauwgezete voorkomen: en de Italiaanen
la compostezza delle maniere, e l'accortezza di condursi
nella vita. Dit is de omschryving die zy geeven van *un*
uomo di garbo. — Voor 't overige zyn de Italiaanen

B

noge-

Grondre-
gels, waar
naar men
in 't gemeen
ne leeven
bandelt.

Wanneer deeze de grondregelen van het gedrag eener natie zyn, zoo kan men afneemen, welk een kragtigen invloed zy op de Italiaanen hebben moeten, die van zich zelfs *intrigant*, arglistig, en in schyn onderdaanig zyn, wier hoofdoogmerk de voldoening hunner ydelheid is, die tot bereiking van dit oogmerk alle overwegingen ter zyde stelden, en eindlyk onder den schyn van vriendschap, en met de grootste hoflykheid anderen aan hunne eindens dienstbaar zoeken te maaken. Wanneer de Italiaanen met malkander eenige zaaken te verrigten hebben, weeten zy hoe verre zulke vriendschapsverzekeringen te vertrouwen zyn. Intusschen verwickelen zich de doorslepensten dikwils zoo zeer in hun eige listige strecken, dat hunne party, welke op verre na zoo doortrapt niet is, zyn oogmerk

mogelyk nooit beeter gekarakterd, dan door eenen Schryver van de XIII. eeuw, *Jac. de Vitriaco*, die van de Kruistochten gescheeven heeft. Hy spreekt byzonder van de Genueesen, Pisaanen, en Venetiaanen, die hy gelegenheid had gehad op die tochten grondig te leeren kennen: *Homines siquidem Italici graviore et maturi, prudentes et compositi. in cibo parci, in potu sobrii, in verbis ornati et prolixi, in consiliis circumspediti. in re publica procuranda diligentes et studiosi, tenaces et sibi in posterum providentes, aliis subijci renuentes, ante omnia libertatem sibi defendentes. jura, leges et instituta sibi distantes et firmiter observantes, etc.* (Gesta Dei per Francos p. 1085, 1086.)

merk bereikt, terwyl de anderen op middelen denken, om hem te verstrikken, en zyne voorneemens in duigen te werpen.

*Grondre-
gels, waar
naar men
in 't gemeen
ne leeven
handelt.*

Men zal gewaar worden, dat de gewoonte van zyne wezentlyke gevoelens te verbergen, en anders te spreken dan men denkt, maakt, dat menigen, die voor kundig willen aangezien worden, veel woorden voortbrengen, die niets zeggen, zich by onverschillige stoffen ophouden, en over alles schertsender wyze spreken. Deeze gewoonte heerscht inzonderheid in Rome, en daarvan zyn de gesprekken in groote gezelschappen van zoo weinig belang. Wie deeze dikwils bezoekt, weet meestal te vooren, wat de eerstkomende zeggen zal; die op hem volgt zegt gemeenlyk even het zelfde: zoo dat ze alle byna in eenerleyen kring van denkbeelden schynen te blyven. Dit gebrek openbaart zich nog duidelyker by personen van eenen zekeren rang en aanzien, die op bestemde dagen der week openlyke gezelschappen geeven. Het ontbreekt hun niet aan een fyn verstand; zy begaan veelcer in aanmerking van het zelve, wyl zy er zoo veel van bezitten, groote fouten. Zy willen voor wigtige en van alles onderrigte luiden aangezien worden, en zyn by gesprekken over zaaken van belang altyd zeer ge-

Grondre-heim. Men kan daarom meer nut uit den omme-
 gets, waar met de vrouwen trekken, wyl zy behalven de hof-
 naar men lykheid haar eigen, en de aangenaame wyze om
 in't gemeen-lykheid haar eigen, en de aangenaame wyze om
 ne leeven anderen te onderhouden, vryer spreken, en veel
 bandelt. natuurlyk verstand bezitten. (*) Zy hebben niet
 zoo veele redenen, om haare gedagten te verber-
 gen, als de mannen, of schoon de Dames van hoo-
 gen rang zich dikwils in gewigtige handelingen
 mengen. Men zegt, dat zy als dan de doorsle-
 penste mannen te boven streeven, en op de listig-
 ste wyze hunne oogmerken weten te bereiken.

Alleenlyk schoon dit over 't gemeen genomen
 de soort van *politie* is, die men als eige aan de Ita-
 liaanen mag rekenen, zoo kunnen des niettemin
 reizigers van verstand en doorzigt voordeel en
 genoeg en uit den omme- gang met deeze natie trek-
 ken. Een Italiaan weet zich de kundigheden van
 eenen vreemdeling ten nutte te maaken, het beste
 uit hem te haalen, ja zelfs in gewigtige gevallen
 met hem te raade te gaan. Men behoord zich
 dan alleen maar te wagten van niet te openhartig
 te zyn. In dingen, welke hem niets aangaan, zal
 men

(*) Van de Romeinsche vrouwen moet dit laatste niet
 te sterk worden opgenomen. En in 't geheel is het ver-
 stand der Italiaansche vrouwen minder beschaafd, door de
 slechte opvoeding die zy krygen.

men over zyne gulhartigheid lagchen; dog is hy Grondre-
 eenigermaate mede daarin gewikkeld, zal hy on- gels, waar
 feilbaar het slagtoffer zyner openhartigheid zyn. naar men
 Het is raadzaamst, zich dezen regel eige te maa- in 't gemeen
 ken, dat men nooit meer doe dan men schuldig is, ne leeven
 en anderen op denzelfden voet, als zy zich ge- bandelt.
 draagen, weder bejegene. Dit alles moet men
 van den grootsten hoop verstaan: dan er zyn zoo
 wel in Romen, als andere steden van Italiën, vee-
 le regtschapene luiden, die met anderen van de-
 zelfde wyze van denken gaarne omgaan, en zich
 overeenkomstig dit karakter gedraagen: alleen is
 het moeilyk, hen uit de groote menigte uittezoeken,
 en vooraf wel te kennen, eer men zich naauw
 met hen inlaat.

De Italiaanen worden voor maatig en spaarzaam Byzondere
 gehouden: en met rede. Er heerscht doorgaans gebruiken.
 eene zekere uiterlyke pragt, welke de meeste fa-
 milien maar ter naauwernood kunnen uithou-
 den. (*) Een overblyffel van na-yver, en eene
 wan-

(*) *Quel denaro*, zegt ergens de Graaf Algarotti, *che da noi (gli moderni) si spende in tabaccchiere, e in astucchi, gli antichi lo spendevano in busti e statue: e dove per una vittoria si fa ora giuocare un fuoco di artificio, essi muravano un arco di trionfo.* Even als de Ouden in 't gemeen hierin van de nieuwen verschilden, verschillen ook

Byzondere gebruiken. wantrouwigheid die hun alleen eigen is, veroorzaakt dat zy den vreemden geenen vryen toegang in hunne huizen vergunnen. Men vindt nergens ope huizen, waar een vreemdeling die eenmaal bekend is zich ongenoodigd aan tafel kan laten vinden, uitgezonderd in Milaan. Intusschen zyn er in Romen, en andere groote steden, eenige voornaame huizen, waar de vreemdelingen nu en dan op plegtige maaltyden, welke men ter huuner eere aanrigt, genoodigd worden. De Legaten en Vicelegaten der voornaamste oorden van den kerkelyken staat, neemen de hun aanbevole vreemdelingen zeer hoflyk aan, en bejegenen hen met uitstekende agting. Hun huis staat voor het bezoek der vreemdelingen altyd open, en men is verzekerd aldaar goed gezelschap aantetreffen: gelyk in 't gemeen in alle huizen van perzoonen, die in de steden van Italien aanzienlyke posten bekleeden, en wier pligt genoegzaam medebrengh den vreemdelingen uit naam der gansche stad eenige eer te bewyzen. Veelligt is er geene stad in de waereld, alwaar reizigers, die maar eenige kennis-

de Italiaanen van de meeste andere natien van Europa, en onder de Italiaanen, byzonder de Romeinen. Mogelyk is dit de voornaamste trek van hun karakter, waaraan men hunnen oorsprong noch kan ontdekken.

niffen hebben, hunnen tyd zoo aangenaam, en met zoo veele verwiffeling kunnen doorbrengen, als te Milaan: daar zyn wel twintig huizen, in welke zy dagelyks met goed gezelfchap aan eene keurlyke maalyd fpyzigen kunnen. De Adel van Milaan is over 't gemeen gezellig, en byzonder jegens vreemdelingen ongemeen hoflyk. Wie zich eenigen tyd in Milaan heeft opgehouden, zal zich altoos het vriendelyk onthaal van den Adel, die zich daar bevindt, met genoegen herinneren. Den anderen Italiaanen bevreemd dit gedrag niet weinig; zy maaken het zich te nutte, zoo lang zy zich in Milaan ophouden: maar wyl zy geen luft hebben om het na te doen, zoo dryven zy 'erden spot mede, zoo dra zy weder in hun Vaderftad komen. De eenigfte, welke de Milaneezen eenigzins navolgen, zyn de adelyke huizen te Genua. Het gefchiedt egter maar voornaamlyk in dien tyd des jaars, wanneer zy zich op hunne landgoederen ophouden. Zy zoeken zich daar in al hunne pragt en heerlykheid te vertoonen, en zien gaarne, dat reizigers daarvan ooggetuigen zyn.

Napels is buiten tegenspraak in aanzien der gezelfchappen, de voortreffelykfte, en pragtigfte ftad in gantfeh Italien. Daar zyn zelfs veele huizen, waarin men dagelykfeh groote affembleën, of om

Byzondere naar de Italiaanfche wys te fpreeken, *conversatio-*
gebruiken. *ni* aantreft, by welke gelegenheid men byna met
 perzoonen uit alle deelen van Europa omgaan kan.
 De voornaamfte Minifters van het Hof bejegenen
 de hun aanbevoole vreemdelingen met groote ag-
 ting. Zy leeven op een pragtigen voet, en hou-
 den een koftbaaren tafel; de voornaamfte des ryks
 en de buitenlandsche Minifters volgen dit voor-
 beeld na. In 't gemeen is het een geluk voor een
 vreemdeling wanneer hy toegang by perzoonen,
 die aan het roer van Staat zitten, of by de Gezan-
 ten hebben kan. Deeze gelegenheid is de befte,
 om van de plaatzen en de landen, waar men
 zich ophoudt, narigt te krygen. Men wordt wel
 de Staatsgeheimen van hen niet gewaar: maar het
 geen by hen voorvalt, het geen in hunne gezels-
 chappen, en aan hunnen tafel gefproken wordt,
 de vrienden, welke men by gelegenheid maakt,
 dit alles brengt veel toe, om zich meer en meer
 kundigheden te verwerven. Wat de een niet
 weet, dat ervaart men van den anderen. Men
 hoort by wylen een woord, dit geeft gelegenheid
 tot gisfingen, men onderzoekt de zaak verder, en
 komt dikwils onvermoeds tot eene volle zeker-
 heid. Dit is de befte wyze om aanmerkingen
 over een land en deszelfs gefchaphenheid te
 maa-

maaken, en zich grondig van alles te onderrig- *Byzondere*
ten. *gebruiken.*

Het algemeen in Italiën ingevoerd gebruik, om *Wyze, van*
de uren tot vier-en-twintig toe te tellen, komt *de uren te*
reizigers uit andere landen, die aan eene veel ge-
schikter wyze gewoon zyn, in den beginne zeer
bezwaarlyk voor. Het is hun des te meer te ver-
geeven, daar de geduurige verschikking der uren
somwylen by oude Italiaanen eene verwarring in
bezigheden, die op een zeker vierendeel uurs be-
paald zyn, veroorzaakt. De overlede Keizer heeft
wel bevel gegeven, onze gewoonte van de uren
te tellen door het geheele groot Hertogdom in te
voeren; maar de inwooners zyn zoo zeer aan het
oude gewoon, dat zy meest daar by blyven, uit-
genomen in Florencen, alwaar men byna door-
gaans het Keizerlyk bevel in agt neemt. (*) In-
tusschen moet een reiziger zich naar deeze won-
derlyke mode weten te schikken, wyl in Ro-
men, Napels, Venetien, en andere steden veele
luiden hem niet verstaan, wanneer hy van 's mor-
gens vroeg om 8 uur, of van middernagt om 3
uur

(*) Sederd het begin van dit loopende jaar (1772.)
wordt my uit *Genua* geschreeven, dat aldaar de Italiaansche
Uurrekening insgelyks, op order van den Senaat, afge-
schast is.

Wyze, van de uren te tellen. uur spreekt. Zy zouden zich daar even zoo over verwonderen, als wanneer men by ons iemand om 18. 20. of 21. uuren ter middagmaal wilde noodigen.

Men moet dan weten, dat het eerste uur van een Italiaanschen dag omtrend een vierendeel naars na Zonnen-ondergang begint: namelyk, wanneer de gebedeklok getrokken wordt, welke te gelyk aanduidt, dat sedert den laatsten ondergang der zonne vier en twintig uuren of een gantsche dag verstreken zyn. Men telt alzo vanden 1sten December tot den 15den January te middernagt 7 uuren, by den opgang der zon $14\frac{1}{2}$, en te middag 19 uuren; gevolgelyk is het een en twintig uuren in Italien, wanneer men, om naar onze wyze te spreken, te twee uuren na den middag spyst. Den 15de April is het middernagt om 5 uuren, zonnenopgang om 10 uuren, en middag om 17 uuren; den 1sten Juny is het middernagt om 4. zonnenopgang om $8\frac{1}{2}$, en middag om 16 uuren. In September is het middernagt om 5, zonnenopgang om $10\frac{1}{2}$, en middag om 17 uuren.

Naa dat de zon vroeger of later ondergaat, voegt men by de evengemelde getallen een half, een vierde uur by, of vermindert dezelve.

Dit mag genoeg zyn, om den reizenden van de

Ita-

Italiaansche uurrekening een begrip te geeven. (*) *Wyze, van de uren te tellen.*
 Zy is buiten tegenspraak veel ongeschikter dan de onze.

(*) Wy zullen ter hunner gemak hier nog een tafel byvoegen, voor de vyf voornaamste breedten van Italien, die zonder merkelyke afwyking ook voor de tusschen liggende streek dienen kan. Men vind door dezelve met een opslag van het oog, welk uur men telt in de onderscheide tyden van het jaar, wanneer het middag is: voorondersteld dat de 24. Italiaansche uren juist 30. minuten na het zichtbaar ondergaan van het middelpunt der Zonne eindigen. Het gebruik daarvan, in het berekenen der uren den ganschen dag door, na het eens gegeeven middaguur, wyft zich van zelve.

Tafel van den middag, in Italiaansche uren, voor de voornaamste Steden.

Breedte	45° 25'	44° 25'	43° 46'	41° 54'	40° 50'	
	Milnaan en Venetien	Genoa	Florence	Rome	Napels	
	Uur. Min.	Uur. Min.	Uur. Min.	Uur. Min.	Uur. Min.	
January	1	19 9	19 5	19 2	18 57	18 53
	10	19 3	19 0	18 57	18 52	18 48
	20	18 54	18 51	18 49	18 44	18 40
February	1	18 40	18 37	18 36	18 32	18 28
	10	18 28	18 26	18 25	18 21	18 18
	20	18 12	18 11	18 10	18 7	18 5
Maart	1	17 58	17 57	17 57	17 55	17 53
	10	17 45	17 44	17 44	17 43	17 41
	20	17 28	17 29	17 28	17 19	17 27
April	1	17 9	17 10	17 10	17 11	17 11
	10	16 56	16 57	16 57	16 59	16 59
	20	16 49	16 40	16 43	16 46	16 46

Breed-

28 I N L E I D I N G.

Wyzę, van onze. Want wanneer wy van 's morgens om 8 de uren te tellen. uuren spreekē, zoo verstaan wy daaronder hetzelfde tydpunt, het mag dan zomer of winter zyn.

In

Breedte	45° 25'		44° 25'		43° 46'		41° 54'		40° 50'		
	Milaan en Venetien.		Genua		Florence		Rome		Napels		
	Uur. Min.		Uur. Min.		Uur. Min.		Uur. Min.		Uur. Min.		
May	1	16	24	16	26	16	27	16	31	16	33
	10	16	13	16	15	16	17	16	21	16	23
	20	16	1	16	4	16	6	16	11	16	13
Juny	1	15	49	15	53	15	56	16	1	16	5
	10	15	44	15	48	15	51	15	57	16	6
	20	15	42	15	46	15	49	15	55	16	59
July	1	15	43	15	47	15	50	15	56	16	0
	10	15	47	15	51	15	54	16	3	16	4
	20	15	56	16	0	16	2	16	14	16	11
Augustus	1	16	9	16	12	16	13	16	18	16	22
	10	16	20	16	23	16	24	16	28	16	32
	20	16	34	16	37	16	38	16	42	16	43
September	1	16	52	16	54	16	54	16	57	16	59
	10	17	7	17	8	17	8	17	9	17	10
	20	17	22	17	22	17	22	17	23	17	24
October	1	17	39	17	39	17	39	17	39	17	39
	10	17	53	17	52	17	52	17	51	17	51
	20	18	8	18	7	18	7	18	5	18	4
November	1	18	27	18	25	18	24	18	20	18	19
	10	18	39	18	36	18	35	18	31	18	29
	20	18	51	18	49	18	47	18	41	18	39
December	1	19	1	18	58	18	57	18	51	18	48
	10	19	7	19	4	10	2	18	57	18	53
	20	19	12	19	7	19	4	18	59	18	54

In Romen daarentegen moet men bestendig de *Wysze, van de uren te tellen.* uren naar de zon verschikken, om alle verwaringen in bezigheden te vermyden.

Aan een oord, daar alles naar het strengste ceremonieel toegaat, en waar alle bezigheden, om zoo te spreken, by minuten bepaald zyn, is deeze wys van tellen dubbeld lastig. By voorbeeld de Pauslyke kapelle word in December en January om zeventien uren, en in Juny en July te veertien uren gehouden, egter is in aanzien van den middag de tyd een en dezelfde. Even zoo is het gelegen met alle bepaalde geestelyke en waereldlyke verrigtingen, die altoos eenerley tydpunt behoorden te hebben, dog tweemaal des maands in een ander vierdedeel uurs moeten begonnen worden, wyl de uren alle maanden tweemaal verschikt worden. Vernuftige luiden, die gewigtige amptsverrigtingen hebben, bezwaaren zich zelve over deeze ongeschiktheid, en pryzen de gewoonte van andere natien, by welken middag en middernagt in het gantsche jaar op het zelfde tydpunt valt, de dagen mogen lang of kort zyn. De stadsklokken slaan niet anders dan tot ses, en de wyzers aan de kerken wyzen ook geen meer getallen aan, weshalven men altoos genoodzaakt is uit het hoofd te rekenen. Hunne zonne-uren moeten zy
egter

Wyze van de uren te tellen. egter naar onze manier inrigten, en den middag op 12 stellen, wyl de zon tot hier toe nog niet goed gevonden heeft, zich naar de Italiaansche mode te schikken.

Politieke toestand van Italien. De Politieke toestand van Italien is buiten twyffel een merkwaardig, en uitgestrekt onderwerp. Men zal deswegens in deeze inleiding maar algemeene begrippen zoeken te geeven, en dezelve vervolgens by ieder Staat wydloopiger uitvoeren.

Piemont. De groote eigenschappen, welke het huis van Savoyen als erflyk schynen te zyn, zyn zedert meer dan hondert jaaren in Europa bekend. Het is hier de plaats niet de middelen aantewyzen, door welke het zich meer en meer tot zulk eene hoogte heeft verheven, dat het ten huidigen dage zich eenen voornaamen rang aanmaatigd onder de gekroonde hoofden. Men kan de tegenwoordige magt des Konings van Sardiniën met eenen sterck opschietenden boom vergelyken, welke in korten tyd alles rondom zich overschaduwde, en het voedsel van de andere kleine boomen naar zich trekken zoude, indien de nabuurige eigenaars geene zorg droegen, om hem binnen de behoorlyke paalen te houden.

Genua. De Genuezen zyn in 't geheel niet meer die dappere zeeluiden, welke eertyds naar de heerschap

schappy der Middellandsche zee durfden dingen, *Genus.*
 en zelfs den Venetiaanen het bezit van den Adri-
 atischen golf betwisten. De Genuesche Adel
 kent hedendaags deeze zee alieen van aanzien.
 Voorheen plagten zy onder uitheemsche troepen
 dienst te neemen: maar zy schynen ook daartoe
 den lust verloren te hebben. Hunne hoofdneiging
 is de Vaderstad, zoo zy zeggen, binnen haare
 ringmuuren te dienen: en gezamenlyk het gemeen-
 nebest te regeeren, zoo als zy wel eer gezamentlyk
 de eer hadden, zich koningen van Corsica te noe-
 men. De Genuezen houden zich even als alle
 republikeinen, met opzigt op hun bestier, als of
 het vol geheimen was. Op postdagen vertellen zy
 gaarne, wat zy van uitheemsche nieuwigheden
 weeten, om anderen daar door te doen denken,
 dat zy die narigten uit de eerste hand hebben, en
 in de gewigtigste zaaken van Europa ingewikkeld
 zyn: egter neemen zy by eenige gevallen, van
 welke zy veelligt zelve niets weeten, een agter-
 houdend voorkomen aan, spreken daarvan in duis-
 tere uitdrukkingen, breeken de stof plotselyk af,
 als of hun een onvoorzigtig woord ontvallen waar;
 doch men weet zeer wel, wat men van deeze ge-
 heimnisvolle gebeerden te houden hebbe. De
 staat van Genua is klein en arm. De Adel in te-
 gen-

Genoa. gendeel talryk. Zy bezitten groote rykdommen, en geeven des naauwen agt op alle voorvallen, welke de uitheemsche Staaten betreffen, wyl zy den meesten daarvan groote sommen hebben voorgeschooten. De gansche magt der republyk beruſt in de hoofdstad.

Milaan. Het Milaneesche is een der schoonste en rykste streeken van Italiën. De Koning van Sardiniën heeft langzaamer hand byna een derde gedeelte van het voormalige hertogdom naar zich getrokken. Wat het huis van Oostenryk nog toebehoort, als ook het Mantuaansche, wordt tegenwoordig niet meer zoo gedrukt als voorheen, toen de Spaansche Stadhouders eene volstrekt onbepaalde magt oeffenden. De gedaante der zaaken is onder de regeering van de Keizerin Maria Theresia geheel veranderd. De inkomsten die zy uit dit land trekt, zyn in evenredigheid met deszelfs rykdom ingerigt, en zy laat de inwooners met veel billykheid regeeren, zoo dat de Adel en het volk wel te vreden leeven, en een langen duur der tegenwoordige staatsgesteldheid wenschen.

De staat van Venetien. De inwooners van het vaste land, of de *terra firma* der republiek Venetien, zyn vlytig en arbeidzaam: zy waanen veele vryheden te genieten, daar zy dog in den grond in eene groote

onderwerping staan. Wyl de Senaat van Venetien egter zeer op de handhaving der gerechtigheid ziet, en naauwkeurig agt geeft, dat zy buiten noodzaakelykheid niet van de aanzienlykere gedrukt worden, zoo vinden zy hunnen stand gelukkig, en zyn met hunne levenswyze te vreden: waar toe het schoon en vrugtbaar land, dat zy bewoonen veel bybrengt. Hier heerschen vrede en rust, die de Senaat, welke hun wetten voorschryft, zoo veel mogelyk zoekt te bewaaren. Het is zeker eene der grootste gelukzaligheden eenes volks, wanneer het in een geruust genot van dat geen, het welk de Hemel een ygelyk beschoren heeft, zyn leeven kan doorbrengen.

Venetien vertoont ons een merkwaardig voorbeeld. Sedert verscheide eeuwen heeft zich haare regeeringsvorm, en staatkundig stelsel niet in het minste veranderd. De regeering is in handen van meer dan duizend Edelen, die allen van elkanderen, of veel meer van de wetten, die zy opregtelyk handhaven, afhangen. Zy betragten gezamenlyk den welvaart van het vaderland, als het hoofdoogmerk hunner zorge. Hier ziet men de liefde des vaderlands in der daad, van welke men van ouds zoo veel gesproken heeft, die men overal pryft, waarmede men overal voorgeeft beziel-

te zyn, en die egter nergens beter beoeffend wordt, dan in Venetien, alwaar de burger even zoo patriottifch denkt, als de Adel, en alwaar het volk met eene blinde onderwerping en agting de regeering eerbiedigt, en met dezelve te vreden, de zorg der overheden, zoo veel in zyn vermogen staat, zoekt te onderfchraagen.

Bologne. De Stad Bologne wordt wel van de Pausen beheerfcht, dog heeft niettemin eene aristocratifche regeeringsvorm behouden. Het fchynt dat den Bolonezen deeze fchaduw der vryheid alleen daarom overgebleven is, op dat zy dezelve des te beter ten voordeele van hun vaderftad, welke de voornaamfte zorg van den Raad uitmaakt, zouden kunnen aanwenden. Van deeze zorgvuldigheid voor het algemeene beft zyn de Bolonezen zoo overtuigd, dat zy hunne eerfte amptenaaren den naam van *buoni*, dat is *goeden of regtschapenen*, pleegen te geeven. Alle hunne aanflagen, alle hunne bedoelingen hebben dit oogmerk, en ftrekken ten algemeenen befte. Het fchynt, dat men het belang en gemak van het gemeen tot in den aanleg der Stad zelve in het oog gehad hebbe.

Parma. De kleine ftaat van Parma vormt zich noch daggelyks. Men zoekt zoo veel mogelyk de vlyt, en den koophandel onder de inwooneren te bevoor-

de-

deren, en den toevloed en inkomsten eenes lands te vermeerderen, dat wel enge grenzen, doch eene gelukkige legging, en inzonderheid den vrugtbaresten bodem heeft.

Het Hertogdom Modena kan men met een grooten tuin, die door de beide vloedē *Secchia* en *Panaro* geslooten is, vergelyken. Het heeft nog zoo veel inwooners, nog zoo veel koophandel als Parma. *Modena.*

Toscane werd in den jaare 1737. den Keizer Franciscus, in plaats van Lottharingen, ingeruimd, na versterking van het Mediceisch huis, 't welk hetzelfde twee eeuwen lang bezeeten had. Dit op zich zelfs vrugtbaar en gezegend land, wordt thans met de tegenwoordigheid van een nieuw regent vereerd, welke de akkerbouw, de manufacturen, en alle koophandel in 't gemeen, met de uiterste vlyt zoekt te bevorderen, en ook bereids een gelukkig begin daarvan gemaakt heeft. *Toscane.*

De gedaante van het Koningryk Napels betert zich van jaar tot jaar, en geeft den inwooneren een zeer gelukkig vooruitzicht van het toekomende. Deeze staat was geduurende een langen tyd zoo vol onstuimigheden, als de zee die het bespoelt. Men vind noch sporen der bestendige onrust en veranderingen, waaraan het zoo lang onder- *Napels.*

Napels. derworpen geweest is, in den ruwen en groven aart van het gemeen; de Adel zelfs, en luiden die anders kennis bezitten, behouden zekere manieren, die van den oproerigen geeft, die hen zoo lang beheerschte, getuigen. In groote gezelschappen spreken de mans geduurig onder elkanderen, en toonen het schoone geslacht weinig agting: eene gewoonte die vermoedelyk van den ouden geeft van partyfchap voortkomt, uit kragt van welke zy bestendig geheimen onder zich hadden, die hunne vrouwen niet mogten weeten. Nergens zyn zoo veel eernamen als hier, en in geen stad treft men zulk een aantal van princen, hertogen, en getytelde perzoonen aan: wyl de verscheide beheerschers van dit ryk altoos gezogd hebben zich eenen aanhang te maaken, en deswegens veele nieuwe eernaamen hebben uitgedeeld. Het is te hoopen, dat by de tegenwoordige ordenlyk ingerigte regeering, en de bestendig in één huis gevestigde throonsopvolging, dit heerlyk land dien trap van welstand zal erlangen, voor welke het uit kragt van zyne natuurlyke gesteldheid vatbaar is. Zyne vrugtbaarheid, gelukkige legging en aantal van inwooneren zullen het tot een der beste en aangenaamste landen van Europa maaken. Koophandel, kunsten en wetenschappen zullen

er hun geruften zetel vinden, en bloeijen. De gelukkige dagen, in wier beschryving de dichters ons overgedreven schynen, en die men egter by het zien van dit treflyk land en het overschot der voormalige heerlykheid voor mogelyk houdt, zullen zich weder herstellen.

Van den Kerkelyken staat, en deszelfs regeeringsvorm laat zich niet veel zeggen, wyl het opperhoofd en gevolgelyk ook de andere bedieningen van het zelve zoo dikwils veranderen, dat schoon het algemeen stelsel byna ten eenenmaale het zelfde blyft, men echter ten aanzien der uitvoering een groot onderscheid gewaar word. Die geenen, welken ampten bekleeden, zien dezelve als middelen aan, om zich te verheffen; en zoeken dus zoo veel voordeel als mogelyk is uit dezelve te trekken, zonder zich om den welvaard des volks te bekommeren. Intusschen wordt een kloek en onbaatzugtig man, die een gewigtig ambt bekleedt, hier even zoo hoog als in andere landen, en veelligt hooger geschat wegens de zeldzaamheid; hy maakt zomwyl zyn fortuin, wyl men hem hetzelfde waardig agt. Onder eenige Pauslyke regeeringen, heeft men wezentlyke verdiensten, kundigheden en begaafdheden geregtigheid laten wedervaaren: maar de waare dengd is in

*De kerke-
lyke staat.*

De kerke-lyke staat. Romen even zeldzaam als in andere oorden. Een ieder zoekt zyn magt zoo veel mogelyk is te gebruiken, wyl hy dezelve maar voor een korten tyd oeffent. By elke verandering van den Pauslyken stoel verschynen nieuwe perzonadjen op het toneel, en deeze smeeden nieuwe projecten ten besten van hun en hun aanhang. Die geenē, welken op een post aanspraak maaken, en weinig middelen voor zich zien, om hun oogmerk te bereiken, dien het aan geld en begunstigers ontbreekt, en die egter uit een huis oorspronkelyk zyn dat voorrang toekomt, zoeken zich by alle gelegenheid aan den Paus te vertoonen, en zyne gunst te verwerven, en neemen ten dien einde zulk eene uiterlyke vertooning aan, als zy gelooven dat hem best gevalt.

Veinzery, een geheimvol gelaat, de geschiktheid om zich de mislagen van zyn party te nutte te maaken, deszelfs vertrouwen door arglistigheid te verwerven, en hem naderhand daardoor te benadeelen: de kunst om met veel woorden niets te zeggen, en ter regter tyd onwaarheid te spreken: by de grootste werkeloosheid zich aantestellen, als had men de dringendste bezigheden: anderen van zich zoo groot een begrip als mogelyk te geeven: zich zoo veel mogelyk in
alles

alles te mengen: en geene gelegenheid om ge- *De kerke-*
bruikt te worden te laaten voorby gaan: zich het *lyke staat.*
zy op eene geoorloofde, het zy op eene ongeoor-
loofde wyze by anderen in crediet te brengen, als
of zy onze hulp nodig hadden; deeze zyn de voor-
naamste dryfveeren van de Roomsche staatkunde,
van welke men sedert langen tyd zoo veel ophef
maakt, en weswegens menig een het Pauselyke
hof als eene schoole ter vorming van de geslepen-
ste en bekwaamste Ministers aanziet.

De denkswyze van een volk, 't welk de voor-
maalige hoofdstad der waereld bewoont, en 't geen
men thans moet aanmerken als een lichaam uit vee-
le deelen zamengesteld: als Spanjaards, Franschen,
Duitschers, Engelschen en Italiaanen; deeze den-
kswyze geeft gelegenheid tot veele gewigtige
aanmerkingen. De Romeinen zyn gewoon yve-
rig belang te nemen in den algemeenen politieken
toestand van Europa, zoo dat men denken zoude,
er ware hun veel aangelegen, dat de eene of de
andere party de overhand behield, daar zy ge-
meenlyk geen verder aandeel daaraan hebben, dan
dat zy hun gevoelens met een soort van ydelen
waan staande houden. Zy zouden gaarne anderen
in het denkbeeld brengen, als of Romeen nog in-
vloed op de gansche waereld had, even als in die

De kerke tyden , wanneer Virgilius zeggen kon:
 tyke staat. *Tu regere imperio populos , Romane , memento.*

Dit vers hoorde de Abt Richard een lompe Calabrier met eene stoute verwaandheid opzeggen, of hy schoon een klein, nietsbeduidend ambt in Rommen bekleedde.

Men kan hieruit afneemen, wat die geenen, welke gewigtige plaatzen bedienen, zich inbeelden. Veele onder hen bezitten werklyk veele van de fyne kunstgreepen, die tot politieke verrigtingen gevorderd worden. By den eersten tred, dien een jong Prelaat aan het hof van Rommen doet, merkt hy te gelyk, dat hy zonder een kruipend gedrag en veinzery niet voortkomt. Wanneer luiden van zulke eigenschappen, die zich beter voor een bekrompen verstand, dan voor een groot genie schikken, een zekeren trap van volmaakt-heid daarin bereikt hebben, en in een hoogere spheer komen, kunnen zy met er tyd groote staatkundigen worden. Alleenlyk schikt zich Rommen niet zoo wel daartoe, om zich te vormen, dan de vreemde hoven. Wie met verscheide kardinaalen te doen heeft, zal ras merken, wie tot nunciaturen gebruikt is geweest, en dezelve met nut bekleed heeft. Onder de kardinaalen van dit soort vindt men waare staatsmannen, die bekwaam zyn te

re-

regeeren, en den Roomschen stoel eer aan te doen. *De kerke.
lyke staat.*

Veele steden van Italien, byzonder van den kerkelyken staat, hebben zich door de magt en het aanzien van den Paus, als het zichtbaar opperhoofd van de gansche Katholyke kerk langen tyd in een gelukkigen staat gehouden. Veelen hebben haaren oorsprong en wasdom aan den Godsdiensft zelve te danken: als by voorbeeld aan de graven van zekere heiligen, of aan een klooster, in wiens nabuurschap de huizen allengskens tot een stad zyn aangewassen. De vereering van reliquien heeft altoos van de Pausen te vooren moeten toegestaan en bekragtigd worden, de kloosters waren onder zyne bescherming, en alles wat hem toebehoorde, erkende zyne geestelyke magt niet alleen in het geestelyke, maar ook in waereldlyke dingen, welke laatste zy als een byvoegfel aanzagen, dat van het eerste af hing. Hierby kwam, dat de Pausen, welke door uitheemsche vorsten, in bescherming genomen waaren, den prelaaten ook zelfs niet toelieten, zich in waereldlyke dingen boven hun te verheffen. De aardsbischoppen van Milaan, die voor opvolgers der oude paltsgraaven (*comites palatii*) wierden gehouden, en dezelfde voorregten meenden te hebben,

De kerke-lyke staat. ben, maatigden zich wel veel aan, zoo lang zy aan het hoofd der Gibellinen in Lombardyen waren: maar het Pauslyk hof heeft dit geweld altyd voor eene onregtmaatiger wyze aangenomene gezag gehouden. De Pausen zогten hunne magt over de eilanden van de Italiaansche zee, en over alle eilanden in het gemeen, ja eindelyk in 't geheel over alle nieuw ontdekte landen uittestrekken.

Deeze magt der Pausen is met hun zetel in Rome verbonden: waren zy te Avignon gebleeven, zy zouden langzaamerhand hun land, en eindelyk ook Rome verlooren hebben. Cola Rienzo, die in een geringen staat, maar met een grooten geeft, gelyk wel eer de Gracchen, gebooren was, voerde in 't jaar 1346 het oude tribunaat weder in, en dwong de Ursini, Colonnas, en Savelli, onaangezien hunnen magtigen aanhang, zyn gezag te erkennen. Hy had zich door zyne gestrengte gerechtigheids liefde een algemeenen toeloop verworven, en zoude onfeilbaar de republikeinsche regeering hersteld hebben, had hy zyn gezag niet misbruikt om eenige groote mannen, die zich door zyne treflyke eigenschappen hadden laten verblinden, te onderdrukken. Deeze gansche onderneeming had Rienzo nimmer gewaagd,

in-

indien het verblyf der Pausen niet te Avignon geweest ware. *De kerke-lyke staat.*

Offchoon er nog altoos iets overblyft, dat naar een gemeenebest in Romen gelykt, nadien de geestelyke regeeringsvorm een soort van aristocratie is; zoo behoeft men dog niet te vreezen, dat het daar ooit tot eene hoofdverandering komen zal. De voornaamste, rykste, en magtigste familien hebben hun aanzien aan den Roomschen stoel, of den uit hunne huizen verkoore Pausen en nog leevende Cardinaalen te danken. Er ligt hun aan gelegen, de tegenwoordige staatsgesteldheid te behouden, wyl elke nieuwe regeeringsvorm hun magt verkleinen en veelligt geheel vernietigen zoude.

Elke staat in Italiën, tot de kleine republyk San Marino toe, heeft iets dat de opmerking van een reiziger verdient. Elke stad heeft haaren byzonderen toon, welke de inwooners gaarne in hun land algemeen zouden zien heerschen. De eene beroemt zich op haare schilderyen, de andere op haare oudheden, en allen dat de verkeerung by hun op een aangenaamen voet is. Zy geeven zich alle moeite ten minsten op eenige dagen in het jaar den lediggaanden Adel in hunne stad te lokken; deeze bestaat uit zekere luiden, wier ge-
heele

*De kerke-
lyke staat.* heele roemryke verrigting daarop uitloopt, dat zy in het aangenaamst jaarstafoen, van de eene stad naar de andere reizen, om de daar gewoonlyke jaarmarkten te bezoeken, en de fchouwspeelen by te woonen.

Deeze jaarmarkten of misfen zyn in Italiën zeer vermaard. Behalven het voordeel van den handel en het vertier, 't welk zy aan de fteden verfcchaffen daar zy gehouden worden, dienen zy eene menigte van luiden, die zich verbeelden zeer noodzaakelyk daarby te zyn, uit gewoonte tot tydverdryf. Zy beginnen tegen Hemelvaartsdag te Venetien, als dan volgen die van Padua, Reggio, Senigaglia, Bergamo, Alesfandria, Livorno. Hierop volgt het Karnaval te Venetien, te Milaan, en de Lentekermis te Napels. Behalven deeze vermaaklykheden hebben de voornaamfte fteden haare beftendige fchouwspeelen, die geduurende een gedeelte van het jaar gehouden worden. Het is ongelooflyk hoe veel gewigt de Italiaanen aan dit alles hegten, fchoon zy anderen van gering belang fchynen. Deeze trek tot verftroojingen is op die onrustige denkenswyze, en geeft van oproerigheid gevolgd, welke Italiën tot een middelpunt van ontallyke omwentelingen, waar de fterkere altoos het recht aan zyne zyde had, gemaakt heeft.

heeft. De herstelling der kunsten en weetenschap- *De kerke-
lyke Staat.*
pen heeft die wilde zeden verbeterd, en elke mo-
gendheid bezit de haar ten deel gevallende landen
thans in rust en zekerheid. De veroveringszugt
is uitgebluscht, en het waar belangen van Ita-
lien berust nu op het evenwigt, waardoor geen
staat de overhand behaalen en den anderen wet-
ten voorschryven kan. Het groot project van Paus
Julius II. was, uit Italien alle zoodanige magten
te verdryven, wier onderneemingen de rust en
evengelykheid der staaten, welke hy daar zocht
in te voeren, stooren konde. (*)

Zyn

(*) Die de minste kennis van de geschiedenis deezer
tyd heeft, ziet lichtelyk hoe gebrekkig dit voorgesteld zy.
Toen Julius II. den Pauselyken zetel beklom, vond hy
denzelve door de lange Avignonsche scheuring krachtig
verzwakt: en voor 't overige het evenwicht van Italien ge-
heel gebroken, door de overmacht der republiek Vene-
tien, de oud-eigens van den Keizer, de listige heersch-
zucht van Spanjen, de aanspraaken van Frankryk op Na-
pels Milaan en Genua, en de onmacht der overige kleine
staaten. Zyn project bestond, zoo ver wy opmaaken kun-
nen, in het herstellen van dit evenwicht, door de vereeni-
ging der onderscheide staaten van Italien, onder inland-
sche Vorsten, in onderdaanigheid aan den Roomschen stoel:
zoo dat volgens zyn plan, de Pausen dat omtrent voor Ita-
lien zouden geweest zyn, wat de Keizer is voor het *Cor-
pus Germanicum*. Tot bereiking van dit oogmerk haalde
hy eerst de vreemde Vorsten in Italien, en zette ze nader
hand

De kerke-lyke staat. Zyn dergelyke betragtingen, wanneer menze met overleg, en naar den tegenwoordigen toestand

hand tegen elkanderen op, om den een door den ander weder daaruit te dryven, na dat hy door sijn verkreegen had wat hy verlangde. Voor 't overige is 't bekend, dat hy slechts een gedeelte van zyn oogmerk bereikt heeft: en by slot van rekening was het de goede Lodewyk XII., die (behalven de Venetiaan) het meest by deeze geheele handeling geleeden had. Dit tot recht verstand der geschiedenissen van dien tyd. Tegenwoordig toch zyn de hekken in deezen opzichte allemaal zeer verhangen, en het evenwicht in Italien op een geheel anderen voet en wyze, zoo goed als 't kan, vast-gesteld. Was er mogelykheid geweest, dat Maximiliaan I. zyn, voor niemand toen altau uitvoerlyk, en voor hem byzonder dol, doch op zich zeive grootfich en verheven project, ter uitvoer had kunnen brengen, zoo dat men eenen nieuwen *Anius* gekregen had, die den Keizerl. Adelaar met Petrus sleutels op eenen vasten voet vereenigde, deeze staatsverwifeling zou waarschynlyk de wonderlykste veranderingen in geheel Europa gemaakt hebben, die ooit eenig voorval had kunnen te weeg brengen: vooronderstelt dat zy *duurzaam* geweest waare, 't geen Maximiliaan ten minsten heeft behooren te begrypen, dat onmogelyk was. (*)

(*) Van Maximiliaan I. is de zaak bekend, en zeker. Men leeze *Bayle Reponse aux Questions d'un Provincial* ch. 124. en eene Verhandeling van E. S. Cyprianus, *de Maxim. I. Imp. Pontificatum ambiente*, die ik echter nooit heb kunnen te zien krygen. Doch minder algemeen, geloof ik, word geweten, dat hetzelfde project ook aan Karel V. door Brantome (*Oeuvres* T. IV, p. 47.) en aan Philips II. door den Rancelier Chiverni (*Memoires* p. 293.) is toegeschreeven. De eerste deezer anedoten is reeds van anderen in twyffel getrokken: (zie *Vignol de Marville Mel. de Literat.* II, 159.) Aan de tweede slaa ik noch minder geloof, om welke redenen, is hier de

van zaaken maakt, niet wigtig genoeg om de op- *De kerke-
merking zoo wel der geenen, die Italien bereidslyke Staat.*
kennen, als ook van anderen, die het door eene
juiste beschryving eerst willen leeren kennen, op
te wekken? Soortgelyke te vervaardigen is in der
daad zoo ligt niet, als een narigt van een nieuw
ontdekt eiland, of van een door groote zëen van
ons verwyderd land mede te deelen, waarby de
reisbeschryvers gemeenlyk aan hunne verbeeldings-
kracht meestal te veel vryheid laten. Men leeft
dergelyke schriften met eene des te sterkere be-
geerte, wyl zy in 't gemeen veel wonderbaars, en
buitengewoons, dat men anders nergens vindt, in
zich behelzen. Welk een wyd veld heeft een
schryver van eene vrugtbare verbeeldingskracht
niet in deezen gevalle: wyl het zeker is, dat hem
niemand zoo ligt kan tegenspreken, en zyne na-
rigten op de plaats zelf onderzoeken. Egter ge-
bruiken onze nieuwe wysgeeren deeze boeken,
om de zeden der volkeren daarnaar te schilderen.
Uit kracht van zulke narigten, die dikwils enkel
uit de hersenen van den schryver haaren oorsprong
heb-

geleegenheid niet te zeggen. Onderruschen houde ik de plaats van
Branome daarom altyd aanmerkelyk, wyl zy het project van Maxi-
miliaan licht byzet, 't geen waarschynelyk grond tot de twee andere
geruchten heeft gegeven.

hebben, gelooft men den mensch in zynen waareft natuurlyken toestand voor te kunnen ftellen. Is het niet veel aangenaamer, veel gewigtiger, beftaafder landen te kennen, waar men den mensch in de burgerlyke zamenleeving aantreft, en daar hy zich met veele goede, en kwaade eigenschappen vertoont.

De fchoone kunsten, de fchilder- beeldhouw- kunst en muzyk. De fchoone kunsten vertoonen zich in Italiën in grootere volkomenheid, dan in eenig ander land. Hier hebben de grootfte fchilders, beeldhouwers en bouwmeesters geleefd: hier hebben de bekwaaamfte toonkunftenaars de harmonie in haaren ganschen omtrek gekend en geoeffend. Welk eene verbaazende menigte der kostbaarfte fchilderyen en ftandbeelden ziet men te Romën, te Florencen, te Napels, te Venetien, Bologne en in andere groote fteden! Dezelfde fmaak heerfcht noch in Italiën: de natuur, welke de eerfte monfters aan de hand gegeven heeft is daar niet ontaard, zy vertoont zich nog in haaren friften bloey, en vollen rykdom. De inwooners volgen deezen indruk: de beftendige aanschouwing der meeftertukken van groote kunftenaaren, en het aanhoo- ren van treflyk muzyk, maaken dat eene gelukkige gefchiktheid ter fchilderkunft, en speelkunft byna alle ftanden fchynt aangeboren te zyn.

Men

Men zou hier vraagen kunnen zoo deeze smaak *De schoone*
den Italiaanen van natuure als ingegeven is, hoe *kunsten, de*
komt het, dat zy geene onafgebroke reeks van groot- *schilder-*
te meesters aanwyzen kunnen, of waarom hebben *beeldhouw-*
Raphael, de Caraccis, Titiaan, Guido, niet altoos *kunst en*
huns gelyken gehad? Karel Maratti is de laatste *muzyk.*
grootte schilder van de Roomsche school geweest.
Want de twee nog leevende kunstenaars Pannini
en Pompeo Battoni hebben wel hunne verdiensten,
maar zy mogen by de oude meesters van deeze
school niet genoemd worden. Sebastiaan Conca
had de bekwaamheid van Luca Giordano, en So-
limene geërft; doch na zynen dood, voor eenige
jaaren voorgevallen, heeft niemand dit verlies we-
der hersteld. Mengs, uit Saxon geboortig, heeft
eenige voortreflyke schilderyen in Rom en vervaar-
digd. In een groot zolderstuk op de landhoeve van
den Kardinaal Albani heeft hy met een schoon
koloriet, met eene schikking en tekening welke
Raphael niet onwaardig is, den Parnas verbeeld.
De koning van Napels heeft zoo wel Mengs als
Tiepolo van Venetien aan zyn hof geroepen. Blan-
chet, een fransch schilder die zich te Rom en op-
houd, tekent zeer stout en naauwkeurig, en heeft
eenige goede schilderyen geleverd; hy zou het in
zyne kunst zeer ver gebragt hebben, zoo hy niet

De schoone kunsten, de schilder- beeldbouw- kunst en muzyk. in eene geduurige verstroojing leefde. Daardoor heeft hy den besten tyd verlooren, en gemaakt, dat niemand het waagt, hem een gewichtig werk toe te vertrouwen, uit vrees, dat hy het wel beginnen, maar niet voleindigen mocht.

Le Pecheur, van Lyons geboortig, die op zyne eige kosten naar Rom en is gegaan, om de beste voorbeelden te bestudeeren, heeft bereids wel geordineerde beelden van een goed koloriet geleverd, welke van zyne talenten, en derzelver goeden aanleg eene gegronde hoop geeven. Robert een loontrekkend lid der Fransche Academie, heeft de antiken zeer bestudeerd. Hy heeft eene leevendige genie, en arbeid met eene verbaazende vaardigheid, daarom ontbreekt het zyne werken aan dien trap van volmaaktheid, welke hy bereiken zal, zoo dra zyn vuur wat afneemt.

Cignaroli te Verona tekent, en koloreert goed, maar zyne manier is eenigzins koud. Deeze zyn ongeveer de voornaamste meesters in Italien. Het groote aantal van schilder- en teken-academien is met jonge leerlingen vervuld, om welker talenten te ontwikkelen, de voorstanders zich zeer bevytigen. Men laat het aan geene hulpmiddelen ontbreken, maar de leerlingen vervullen zelden de goede hoop, die men in den beginne van hen had opgevat.

Sedert Romen Bernini, Bologne Algardi en Venetien Corradi verloren heeft, kan Italiën geen beroemde beeldhouwers aanwyzē. Egter worden er onophoudenlyk openbaare gedenktekenen vervaardigd: maar alle de thans levende meesters zyn geene oorspronkelyke geeften; hunne werken verraden enkel eene koude navolging.

Piccini te Napels, Fraetta te Parma, en verscheide andere componisten, schynen van die edele geeftverrukking beziēd, welke sedert langen tyd de Italiaanen in den naam gebragt heeft, als of zy de kunst van harmonie, en waare muzyk alleen bezaaten. Piccini heeft zich vooral een grooten naam verworven, en verdient dien ook. Hy componeert tegenwoordig ook ernstige zangstukken met eene algemeene goedkeuring, en heeft reeds overlang zyne komische opera's in een zeer aangenaamen en edelen styl gesteld, dergelyken niemand voor hem by deeze soort van klugt-spelen gebruikt had. Zelfs dagt men niet, dat het mogelijk was, ze in zulk een smaak te vervaardigen. Hy heeft zoo wel in de ernstige als komische opera's om zoo te spreken alle zyne mededingers overtroffen: en op alle groote schouwburgen in Italiën eene volkomene toejuiching verworven. Het schynt dat hy bestemd is om by den lief-

De schoone kunsten, de schilder- beeldbouw- kunst en muzyk. hebben van de muzyk het vroegtydig verlies van den grooten Pergolesi te vergoeden. De concerten in Venetien zyn voortreflyk. Men kan uit dezelve leeren wat eene zuivere, met de grootste naauwkeurigheid uitgevoerde muzyk heet. Hier hoort men de schoonste vrouwen-stemmen, vooral in de vier godshuizen, waar de jonge meisjes van kindsbeen af, niet alleen in 't zingen, maar ook het behandelen van alle musicaale instrumenten onderwezen worden, en zonder behulp van mansperzoonen alle zaturdagen, zondagen en feestdagen de aangenaamste kerkmuzyk uitvoeren. In 't algemeen treft men doorgaans in Italiën bekwaame meesters in deeze kunst aan, en men heeft gelegenheid overal goede muzyk te hooren. Wyl zy naar haaren eersten oorsprong geschikt was, om den lof van het Godlyk wezen, en die der helden te bezingen, en aan de andere zyde vrede en vergenoegen uittedrukken, en van ouds tot deeze oogmerken gebruikt is geworden, zoo moest zy noodwendig by een volk, dat van natuure fyne aandoeningen heeft, en altoos op feesten en schouwspelen, waarvan muzyk de ziel uitmaakt, verzot is, in een bloeienden staat blyven: ja zy moest beter en naauwkeuriger uitgewerkt worden, naar mate het verstand meer beschaafd, en

de kundigheden in 't algemeen vermeerderd wierden.

Maar hoe is het mogelijk, dat de schilderkunst, welke in een omtrek van tweehonderd jaaren zoo veel meesterstukken, die men by elken stap in Italiën aantreft, heeft voortgebracht, derwyze heeft kunnen afneemen, dat men naauwlyks ééne thans leevenden schilder van uitmuntende verdiensten in staat is te noemen? Wy verlangen juist geenen van den eersten rang, maar alleen eenen, die zich met Karel Maratti, en Ciro Ferri in gelyken rang liet plaatsen. Men telt deeze beide schilders deswegens onder de voornaamste meesters der Roomsche schoole, wyl zy tot een vervolg in de chronologifche order behooren, of zy schoon verrebeneden Raphael, Julio Romano, en hunnen leermeester Pieter van Cortone staan.

Waarin zal men de oorzaak zoeken, dat die talenten op eenmaal verloren zyn? De groote voorbeelden zyn hedendaags buiten tegenspraak in veel grooter menigte voorhanden, dan ten tyde der beroemde figters der verscheide schilderschoolen, welke zich maar naar eenige weinige stukken in de tekening konden oeffenen. De schoone vrugten van hun groote genie, die edelē en tegelyk pragtige zamenstellingen, waarin alle vol-

*De schoone
kunsten, de
schilder-
beelhouw-
kunst en
muzyk.*

De schoone kunsten, de schilder- beeldhouw- kunst en muzyk. maaktheden der kunst als vereenigd zyn, verschee-
 nen op eenmaal, en zetteden veelligt haare mees-
 ters zelve in verbaazing. Deeze meesterstukken
 zyn tot een zoo ongelooflyk aantal aangewasfen,
 als men zich naauwlyks kan voorstellen, wanneer
 men de uitgestrekte verzamelingen in Italien niet
 gezien heeft. Hoe veel onderrigt kan een jong
 schilder uit schriften trekken, welke alle de gehe-
 men der kunst voor oogen leggen? Hoe talryk zyn
 de Academien en Professoren? Kunstenaars van ta-
 lenten hebben gevolglyk de schoonste gelegenheid
 om dezelve te ontwikkelen, en des ongeagt ver-
 heffen zy zich niet. De oorzaak daarvan is veel-
 ligt in niets anders, dan in zekere door het nood-
 lot bestemde verwiselingen der dingen te zoeken,
 uit kragt van welke de kunsten ten deele uit het
 eene land in het andere overgaan, ten deele der-
 wyze in slaap liggen, dat men maar een middel-
 maatigen voortgang by die geenen bemerkt, die
 zich de grootfte moeite geeven om dezelve weder te
 voorfchyn te brengen, en meer hun goede wil,
 dan de gelukkige uitvoering moet pryzen. Met
 een woord er zyn zekere tyden, waarin zich het
 verstand en de smaak niet genoeg kan opklaaren,
 om die schoone modellen, die ons de natuur aan-
 bied, te vinden, de waare schoonheden derzelve
 te

tē onderscheiden, en op eene gelukkige wyze na- De schoone
tevolgen. (*) Raphael, Michael Angelo, Ti- kunsten, de
tiaan, Paul Veronese, Annibal Caracci hadden het schilder-
hoofd met verheven en grootfche denkbeelden beeldhouw-
vervuld, en wisten alzoo, wanneer zy een geval kunst en
wilden uitvoeren, hetzelfde een nieuwen trap van muzyk.
fchoonheid te geeven, die maar alleen uit hun ver-
beeldingskracht voortkomen konde, maar die te ge-
lyk zoo waar, zoo natuurlyk, en der zaake zoo
overeenkomstig fcheen, dat alle die geenen, wier
gevoel fyn genoeg is, om hunne heerlyke mees-
terstukken met regte oogen te befchouwen, dezelve
boven de natuur ftellen, of als de verbeterde
natuur aanzien.

Daar zyn ten deele zekere toevallen, ten deele
een doorbreekende valfche fmaak, welke den val
der kunsten als van te vooren aanduiden, en te
gelyk den waaren fmaak en poogingen der kunste-
naaren van genie ondermynen. Zoo heeft men
by

(*) Het onderwerp dat hier aangefipt word, is van te
groten uitgeftektheid, om eenige aamerkingen over 't zel-
ve te maaken, hoe groten lust ik er anders toe had. Die
van den Schryver laat ik des alleen voor zyne rekening.
Eene goede verhandeling over *den voortgang en het afnemen*
der wetenfchappen en kunften, en de rechte middelen ter
bewordering derzelven, ware een wichtige arbeid, die ons
noch ontbreekt.

De schoone kunsten, de schilder- beeldbouw- kunst en muzyk. by voorbeeld te Romen in de Sixtynsche kapelle van het Vaticaan, op allerhoogst bevel, in het beroemde Laatste gericht van Michael Angelo, over eenige naakte beelden klederen moeten schilderen; een werk, waarin de onsterflyke kunstenaar zich geheel aan het vuur zyner genie, en aan zyne stoute manier, vol uitdrukking, had overgegeeven.

Op gelyke wyze zyn veele heerlyke standbeelden en schilderyen van het paleis Pamfili verdorven geworden: om andere voorbeelden van eene verkeerde heiligheid tot verderf van den smaak niet optehaalen. Is het wel te geloven, dat by de tegenwoordige Romeinsche zeden de naauwheid van gewisfen op zulk eene laste wys overgedreeven kan worden, en dat men uitwendig zulk een schyn van ingetogenheid kan zoeken te vertoonen. Aan veele plaatzen ziet men de schoonste koperen en marmere standbeelden, aan welke Michael Angelo het leeven enkel niet geeven konde, door onbekwaame handen met kalk en lood bedekt. Welk een onherstelbaar verlies lyden de kunsten niet door de vooroordeelen der onkunde, verleid door het schoonschynend voorkomen eener ongepaste ingetogenheid, of dwaaze kiesheid.

Nuttigheid der kennis Laat ons by deeze gelegenheid iets van het nut der kennis van schilderyen zeggen, en hoe men de-

dezelve op de regte wyze behoore te zien: edog van schil-
meer voor liefhebbers, dan voor kunstenaars, deryen.
wier doorzigt wy te hoog schatten, dan dat wy
hun iets onderstaan zouden voor te schryven.

Geene kunst brengt ons zoo ras nieuwe begrip-
pen, en wel van zoo verscheiden aart, en wyd-
luftigen omslag by, als de schilder-kunst. By de
begrippen, die wy daardoor erlangen, heeft men
het voordeel, dat de onderwerpen aan het ver-
stand in ééns vertegenwoordigd worden: men
maakt zich te gelyk eene juiste voorstelling van de
zaak, en kan dezelve vervolgens van andere met
zekerheid onderscheiden. Dit is het hoofdkarak-
ter der schilder-kunst, welke haar een zoo grooten
voorrang voor de andere kunsten geeft.

Eene beschryving mag nog zoo naauwkeurig en
omftandig zyn, zy zal den leezer op verre na zoo
leevendig niet roeren, als een enkel opslag van het
oog op een schoon schildery: dit doch verwekt
in een oogenblik eene rei van schoone gedagten,
waar door zich de ziel tot de verhevenste denk-
beelden der digt- en schilder-kunst verheft.

Wanneer men het groot tafereel van Solime-
ne in het Paleis Durazzo te Genua beschouwt, zoo
geloofst men werkelyk den woedenden Achilles te
zien, die zyne overwinning op eene vermetele wyze

Nuttigheid der kennis van schilderyen. ter schande der menschlykheid misbruikt, wanneer hy het aan zyn wagen gebonden lighaam van Hector om de muuren van Trojen sleept, een vyand dien hy meer gedood had, om zynen vriend Patroclus te wreken, dan dat daaruit eenig gewigtig voordeel voor de Grieken ontstaan zoude. Men overziet als op eenmaal wat zich voor en na dit geval heeft toegedraagen; men maakt zich een veel leevendiger begrip, en leert de helden naauwer kennen, dan wanneer men de Ilias met alle opmerkzaamheid leeft. De beroemde gedaantewisfeling van Raphael, (St. Pietro in Montorio) te Romem, fchynt den aanschouwer geheel nieuwe gedagten van dit wonderwerk intefstorten. Het bovenste deel van het schildery vervult de ziel met verhevene gedagten van deeze verheerlyking; en beneeden ziet men de Apostelen, te vergeefs eenen bezetenen zoekende te geneezen; het welk veelligt eene allegorie zal zyn, om aan te duiden, hoe weinig de mensch zonder Godlyken bystand vermag uiterigten: dan de Apostels moesten, ongeagt het aandringend bidden der omstanderen, zoo lang wagten, tot dat Christus van den berg kwam, om den krankten te helpen. (*) Kan men den val der

kwaa-

(*) Aan deeze allegorie heeft Raphael vermoedelyk het wei-

kwaade Engelen, en de omkeering des throons, ^{Nuttigheid} waarop zich Lucifer hun opperhoofd zetten wilde, ^{der kennis} op eene gelukkiger wyze afbeelden, dan Lucas ^{van schil-} ^{deryen.}

Giordano in de kerk van de Opftanding in de voorftad Chiaja by Napels gedaan heeft? Het bovenfte deel des tafereels bevat de majestueufe figuur des tweden perzoons der Godheid, als welke de werkende magt der H. Drieënheid voorftelt. In het midden ziet men de goede Engelen fchoon gegroept, waaronder vooral de aartsengel Michael zich doet onderscheiden. Geheel beneden zyn de fchrikkelyke gedaanten der kwaade Engelen, welke in de grootfte wanorder gezaamenlyk in den afgrond weggedondert worden; het gewigt des omgeftorten throons van Lucifer, waar aan de woorden *et ero fimilis Altiffimo* te leezen zyn, hunnen val verhaaftende.

Kan men iet fchooners zien, dan de zinryke allegoryen, waaronder Paul Veronefe aan de zolder der zaale van den grooten Raad, en byzonder die van den Raad van Tienen te Venetien, de magt deezer republiek, haare wyze regeeringsvorm, en de geftrengte waarneeming der wetten heeft voorgesteld? Wie een
op-

weinigft gedacht. De meefte kenners berifpen den bezeten in dit tafereel. Wy zullen gelegenheid krygen, om hier na van hetzelfde wydloper te fpreken.

opmerkend oog op het meesteragtig schildery van Rubens in het Paleis Pitti te Florencen slaat, zal op eenmaal alle denkbeelden ervaren, welke het schoonste gedigt over de treurige gevolgen van den kryg verwekken kan; als waardoor het land overheerd, de kunsten en goede zeden verbannen worden: die met niets dan schrik en wanorder verzeld gaat, en wiens gevolgen enkel verwoesting zyn. Ik konde nog eene menigte andere schilderyen, die in 't vervolg van dit werk voorkomen, aanvoeren, om het nut en genoeg, 't welk een opmerkzaam reiziger by het beschouwen van dezelve gevoelt, te bewyzen.

*Onderrig-
zing om de
schilderyen
te kennen
en te be-
studderen.*

Men kan hier tegen inbrengen, dat de schilderkunst maar voor die geenen is, welke kennis van de voorgestelde zaaken hebben: dat anderen dezelve zonder belangneeming aanzien, en enkel van het schoon koloriet, en eenigermate van de naauwkeurige tekening geroerd worden: ja dat zelfs hier toe eenige kennis der kunst behoore, wanneer men iets meer, dan de bloote oogen daarop wil wenden. De aanmerking is rigtig, maar even deswegens is het ook niet genoeg wanneer men anders een waar genoeg uit het bezien der schilderyen wil trekken, enkel heenen te gaan en dezelve een vlugtig opslag van het oog te gunnen, wyl

wyl zy een grooten naam hebben, en het als 't wa- *Onderrig-*
 re de mode is, dat reizigers dezelve bezien. *ting om de*
 Het *schilderyen*
 is nuttig, of veel liever noodzaakelyk, dat een *te kennen*
 man van smaak kennis bezitte, om zich daardoor *en te be-*
judceeren.
 van den gemeenen hoop van reizigers te onder-
 scheiden, welke zich verwonderen zonder over-
 leg en zonder te weten de rede waarom.

Een liefhebber moet in staat zyn, over een
 schildery een oordeel te vellen. Om dit met des
 te beter gevolg te doen, moet hy veel van de kun-
 digheden eenes schilders, die alleen uitgenomen
 welken tot de eigenlyke behandeling der verwen
 behooren, bezitten. Hy moet by voorbeeld wee-
 ten, wat het wezenlyke van een onderwerp uit-
 maakt, of men hetzelve op eene andere wyze
 voordeeliger had kunnen voorstellen, en waarin
 de verbetering bestaan moest: dat noemt men de
 gedagten van een schilder wel te vatten. Een an-
 der noodzaakelyk punt is de kennis der hertstog-
 ten, in haare natuur en werkingen, en waarin
 haar uiterlyk karakter besta, zoo wel in de gezigts-
 trekken, als de overige gedaante van een mensch.

Men moet een geoeffend oog hebben, om van
 de harmonie van het geheel, de evenredigheid
 der deelen, de schoonheid van het koloriet, en
 de juiste waarneeming aller regelen te oordeelen.

Over

Onderri- Over deeze stukken moet men zich gewinnen in
 zing om de een zekere order, natuurlyk en onpartydig te
 schilderyen denken.
 te kennen
 en te beflu-
 deeren.

De kennis der gefchiedenissen en der fabel-leer is iemand, die de schilderyen met genoegten wil aanzien en regt beoordeelen, onontbeerlyk; anders zal 't hem haast verdrieten, een zeker aantal figuren in verscheide stellingen, en met verscheide gemoedsbeweegingen op eene vlakke vereenigd te zien. Hoe zal iemand, die het onderwerp eener schildery niet kent, beslissen, of de meester de stellingen wel verkoren, de handeling der zaake overeenkomstig heeft voorgesteld, en de gemoedsbeweegingen natuurlyk, en zoo als het de historie vordert, heeft uitgedrukt?

In eenige schilderyen, *antique* en *moderne* standbeelden, bemerkt men zulke verheve gedagten, en eene zoo onverwagte uitdrukking, dat men in 't geheel niet begrypen kan, hoe het mogelyk geweest zy, de kunst tot zulk eene hoogte te brengen. De oorzaak daarvan is niet, wyl de kunstenaars de natuur verlaaten, maar veel meer, wyl zy haar zoo regt hebben nagevolgd, dat men aansonds by de eerste anschouwing niets dan waarheid, en natuur daarin vindt. Dit zet ons aan tot nieuwe bewondering van het diep inzicht, en de

gelukkige genie des kunstenaars, die in staat ge- weest is die verheve gedagten met zulk eene mees- terlyke hand uittevoeren. Maar op wat wyze be- reiken zy dien hoogen graad van volkomenheid?

*Onderrig-
ting om de
schilderyen
te kennen
en te bestu-
deeren.*

Zy lieten zich ganschelyk aan het edel vuur hun- ner verbeeldingskracht over; dog deeze was te voo- ren door eene vlytige, wel ingerigte navolging der schoone natuur tot edele gedagten voorbereid ge- worden. Cicero verhaalt, dat Phidias, wanneer hy een standbeeld van Jupiter of Minerva wilde verveerdigen, zich geen wezentlyk voorwerp ter navolging uit de natuur verkoos, wyl deeze nood- wendig alle beneden het denkbeeld, dat hy zich van de Goden maakte, zouden geweest zyn. Hy verliet zich op zyne eige verbeeldingskracht, maak- te eene versiering naar de begrippen, die hy zich van de hoogste schoonheid, en majestueuse waar- digheid gemaakt had: en wyl hy daarvan de vol- kome beeltenisfen in zyne ziele had, zoo gaf hy ook als 't ware aan zyne werken het leven en de onsterfelykheid.

De groote Raphael, die steeds op de verbete- ring van zyne kunst bedagt was, liet geene gele- genheid voorby, wanneer hem nieuwe gedagten invielen, of wanneer hy iets schoons in de natuur waarnam, zulks aanstonds op het papier te ontwer- pen,

Onderrig- pen, en tot een toekomend oogmerk nauwkeurig
 zing om de afteteken en te bewaaren. Op deeze wyze ver-
 schilderyen zamelde hy eene menigte *materialen*, of enkele
 ze kennen zamenlede hy eene menigte *materialen*, of enkele
 en te beflu- stukken, ten einde dezelve met den tyd by een
 deeren. werk van gewigt te gebruiken. Bevond hy zich
 in het geval om een nieuw beeld te ordineeren,
 zoo zocht hy deeze ruuwe schetsen en tekeningen
 na, hield dezelve tegen elkander, verkoos uit den
 eenen dit, uit den anderen iets anders; op deeze
 wyze leverde hy schilderyen van de voortreffelyk-
 ste zamenstelling, waarvan de deelen bereids lang
 te vooren, zonder eene zekere bestemming, hun
 aanzyn gehad hadden. Hy gaf alsdan zyne beel-
 den by de uitvoering die volkome kragt van uit-
 drukking, welke hy te vooren by het ontwerpen
 daarby gedagt had, en die op het zien der teke-
 ningen zich weder aan zyne verbeeldingskragt ver-
 leevendigde. Dus gedroegen zich vermoedelyk
 alle groote meesters, vooral by uitgestrekte kun-
 stige zamenstellingen, waarin veel deelen met el-
 kanderen moesten verbonden worden, om een ge-
 heel uittemaaken.

Het geen tot hiertoe van de wyze, op welke
 een konstenaar van genie een onderwerp be-
 schouwt, is gezegd geworden, zal nog duidely-
 ker uit het zinryk antwoord des beroemden beeld-
 hou-

houwers Frans Quesnoy, in Italiën *il Fiammingo* Onderrig-
zing om de
schilderyen
te kennen
en te bestu-
deeren. genaamd, blyken. Een zyner vrienden, die te gelyk een kenner was, riedt hem niets meer aan een zeker standbeeld te verbeteren, wyl hetzelve hem volkomen afgearbeid schein. Gy hebt regt, antwoorde Quesnoy, wyl gy het origineel niet ziet; maar ik heb hetzelve in myn hoofd, en geeve my alle moeite, om de kopie daar aan te doen gelyken (*). Hierin legt het geheim van alle groote kunstenaaren, dit is als die toverkragt, waardoor zy in ons het zuiverste vergenoegen verwekken, onze geheele goedkeuring behaalen, en maaken dat wy de gansche waardy der meesterlyke hand die zulke proeven geleverd heeft, leeren schatten. Hoe veel edeler, en de natuur der zaak overeenkomstiger is niet deeze handelwyze, en hoe groot eene voorrang verdient zy niet boven het gedrag van den gemeenen hoop der kunstenaaren, die van veele enkele onderwerpen het beste deel, als van den eenen den mond, van een anderen de oogen, van een derden den neus ontlee-

(*) „ Men heeft J. B. Weninx dikmaals hooren betuigen, dat het hem in de ziel smarte, van dat geene niet te konnen uitvoeren met het penseel, dat hy bevatte met het verstand.” Leven der Schilders door J. Campo Weyerman D. II. bl. 169, 170.

Onderrig- leenen, om daaruit eene volkome schoonheid za-
 ting om de men te stellen? De omtrekken, gedaanten, hou-
 febilderyen dingen, alles is van byzondere perzoonen geno-
 te kennen men. Zy verbeelden zich, door deeze zamenvoe-
 en te beflu- ming van enkele fchoone deelen hunner modellen,
 deeren. een wonderwerk voorttebrengen: daar zy dog veel
 meer aan die edele eenvoudigheid der natuur be-
 hooren te denken, en overweegen, dat dergelyke
 opgefsmukte zamenftelling de wetten van even die
 zelfde natuur, die hun eenig voorbeeld ter navol-
 ging is, zeer tegenftrydig bevonden wordt. Met
 al hunne moeite brengen zy toch eindelyk niets
 meer voor den dag, dan een beeld, dat by den
 eerften opflag inneemt, maar waar in men by naau-
 were onderzoeking eene koude zamenftelling ont-
 dekt zonder genie en fmaak, en waar in verder
 niets dan de vlyt, met welke zoo veele enkele dee-
 len in een geheel te zamen gebragt zyn, kan ge-
 preezen worden. (*)

Het

(*) Dit alles is wel en begrypelyk genoeg voor ken-
 ners: doch onkundigen zullen er veellicht tegenftrydigheid
 in vinden. Immers weten wy, zullen zy zeggen, dat Zeu-
 xis, om zyne Helena te maaten, vergunt is de fchoonfte
 jonge dochters uit geheel Sicilien te verkiezen, ten einde
 de byzondere fchoonheden van elk dezer in zyn ftuk te pas
 te brengen. Bygevolg heeft hy ook neuzen, monden,
 voorhoofden, halzen, boezems, enz. van verfcheide on-
 der-

Het landschap is een gewigtig en weezenlyk stuk *Van de*
 van een schildery. Het is de plaats, alwaar de *landschap-*
schilder-
 han ryen.

derwerpen of modellen te zaamen gelapt, en zoo een vol-
 maakt geheel te voorschyn gebracht. De gevolgtrekking
 schynt natuurlyk, en is egter hoogst valsch. Om de gan-
 sche zaak in eens te begrypen, zoo behoeft men enkel te
 weten, dat alles aankoomt op het onderscheid van *staaf-*
sche en *edele navolging*. Verbeeld u een naauwkeurig en
 geoessend tekenaar zonder genie, in dezelfde omstandighe-
 den met Zeuxis. Beiden hebben eene Helena te schilde-
 ren: eene schoonheid, die nergens in wezen is, doch ech-
 ter hoogst natuurlyk zyn moet. Beiden hebben verlof van
 den Magistraat van Agrigenten, om een dozyn modellen te
 kiezen onder alle rangen van juffers en meisjes: derzelve
 onderscheide schoonheden te bezien, te bestudeeren, enz.
 en zoo eindelyk eene Helena te zamen te stellen, die al
 het schoone wat men ooit gezien heeft in volmaaktheid
 overtreffe. Nu koopt de tekenaar. Hy stelt zyn ezel,
 schikt zyn dag, bereid zyne penseelen, en dan — Schoo-
 ne Aglae, uw voorhoofd! Haar voorhoofd was het schoone-
 ste van het geheele gezelschap. Dit tekent hy met de ui-
 terste naauwkeurigheid: en daarmede gaat Aglae heenen.
 — Euphrosyne, uw neus! Daar staat een neus onder
 het voorhoofd. — Nu een paar oogen. Of eigentlyk
 eerst oogen, neus, mond, dan 't voorhoofd, en zoo ver-
 der. Wat zal er van dit stuk worden? Mogelyk een wan-
 schepfel. Doch vast geene Helena. Genoeg, de man heeft
 zyn best gedaan. Elk deel is naauwkeurig geteekend. En
 genie had hy niet. — Maar hoe doedt Zeuxis? Aglaes
 voorhoofd was weezentlyk het schoonste. Hy had er nooit
 zoo schoon een gezien. Dit schoone, ronde, hooge voor-
 hoofd, — honderd andere eigenschappen, leezer, die
 ik niet opnoem, om dat ik nooit zoo byzonder het voor-
 hoofd

Van de handeling, die oneindig verscheide kan zyn, voor-
landschap- valt, en het is te gelyker tyd eene getrouwe na-
schilde- vol-
ryen.

hoofd bestudeerd, en mogelyk nooit zoo schoon een gezien heb — in een woord, dit volmaakte voorhoofd beschouwt hy, op alle afftanden, in alle lichten, ziet het, tast het, vergelykt er andere voorhoofden mede, merkt op waar in het onderscheid geleegeen zy, en vervult zich zoo met het denkbeeld van dit voorhoofd, dat hem acht dagen lang niet dan voorhoofden voor de oogen schemeren. Dan krygen neus, ogen, mond, kin, hals, schouders, armen, handen, en zoo voorts alles zyn beurt, zoo ver hy te schilderen heeft, en het verlof van den Magistraat gaat. — Ondertussehen heeft Zeuxis nog geen penfeel in handen gehad, of zoo hy 't gehad heeft, dan was 't om op klad-papiertjes, eenige ruwe schetsen van ogen, neuzen, handen, te maaken, daar niemand gebruik van hebben zou, dan hy alleen. Om Helena zelve is nog niet gedacht. Maar haare schoone leeden leggen reeds in een kostelyk eiment. Het verbeeldingsvermogen van Zeuxis is thans een schat van alles, wat de natuur ooit volmaakt heeft voortgebragt. En eindelyk zet hy zich aan 't werk. Dan is de vraag vooraf nog, HOE moet Helena geschilderd worden. Want haar daar neder te plakken, met de handen over malkanderen, als eene Chineefche pagode, is de zaak niet. HOE moet Helena dan geschilderd worden? Daar haar Theseus op haar elfde jaar vervoerd? Daar zy Menelaus als bruid word te gemoed geleid, in spyt van negen en seventig andere vryers? Daar zy met hem na Trojen scheep gaat, en wankelt tussehen drift en plicht? Daar haar de tyding word gebragt, van een beslooten oorlog aller Grieken, alleen om haarent'wille? Mogelyk waare dit wel het rechte oogenblik, om eene schoone vrouw in al den luster haarer schoonheid voor te stellen. Hoe het zy, Zeuxis overlegt, kiest, bepaalt zich. En eer hy enen streek met het

volging der natuur. Het was te wenschen, dat de schilder de oord der handeling geheel naauw-^{Van de landschap} keu-^{schilde-ryer.}

hetpenfeel doet, is Helena reeds daar: die schoone Helena, waarop zich Griekenland zoo lang beroemde. — Waar? In zyn hoofd: in zyne verbeeldingskracht: en wel haast zal zy op het doek ook komen. Dit is de minste moeite: Het koloriet alleen maakt nog een punt van eenig gewigt. — Zoo werkt de kunstenaar van genie. Zoo werkten Zeuxis, Apelles, Rafael, Rubens, Michael Angelo, Phidias, Quesnoy, Bernini, Puget, Pigal, Bouchardon, enz. maar niet anders werkten ook Homerus en Virgilius, in zoo verre zy schilders waaren. Zy bestudeerden de Natuur, en die hun navolgden, Dante, Tasfo, Shakespear, Milton, Thompson, Klopstock, Gesfner, bestudeerden hun en haar. Ondertusfchen kwam Aufonius en lapte een *Centio* by malkander uit de *Æneis*: en de jonge Fontenelle maakte op zyn school griekfche versen, die zoo goed waaren als die van Homerus: *car ils en étoient.* (*) Klaarder weet ik de zaak niet te maaken: en ik hoop, dat men nu te gelyk begrypt, wat het *Ideaal van fchoonheid* zy, waarvan in 't vervolg van dit werk meermaalen zal gefproken worden. (†) — Voor 't overige is 'er noch altoos iets, dat *byna geheel* voor rekening van de *genie* blyft, in de historie-ftukken: te weeten de uitdrukking der hartstochten. De verscheidenheid derzelve is zoo groot, dat het duizend en meer tegen een is voor een schilder, om, tot een zeker bepaald oogmerk, al waare het slechts eens in zyn geheele leven, de Natuur, gelyk men zegt, op de daad te betrappen.

Ber-

(*) *Extrema extremis opposita fortius elucescunt.*

(†) *Illi artifices vel in simulacris, vel in picturis, cum facerent Jovis formam aut Minervae, non contemplabantur ALIQUEM, à quo similitudinem ducerent; sed ipsorum in mente insidebat SPECIES PULCHRITUDINIS EXIMIAE QUaedam; quam intuentes in eaque defixi ad illius similitudinem artem et manum dirigebant. Cicero Orat.*

*Van de
landschap-
schilde-
ryen.*

keurig konde kennen, om in staat te zyn dezelve des te waargtiger voortestellen. Men kan wel niet ontkennen, dat zoodanige kunstenaars, welke den naam van schilders met regt verdienen, meestal zoo veel weten, dat zy in geene al te groove fouten vallen: intuschen maaken zy hun landschappen dikwils te ryk, en brengen of te veel *antike monumenten*, of dergelyke dingen daarin

Bernini mag mogelyk eene vrouw in die verrukking gezien hebben, die hy in zyne *H. Therese* (S. Maria della Vittoria) verbeeld heeft. Maar nooit zal my iemand doen gelooven, dat Guido er eene zoo heeft ten hemel zien opzien, als zyne Maria doet in de *Verbemeling* te Dusseldorp. Dat Corrège eene droefheid gezien heeft, als die van zyn *Ecce homo*; van der Werff een redeneerend jongeling, als zyn *Christus leerende in den Tempel*; Rubens, wanhopigheden en pynen, als die in zyn groote *Laatste gericht* en *Val der Engelen* (allen in dezelfde verzameling); ootmoed en verrukking van eerbiedige dankbaarheid, als zyn *Petrus* daar hem de Heiland de sleutels overgeeft (in de St. Gudule kerk te Brussel): zielefmerre en tedere liefdensangst, als zyne Maria in de *Afneeming van het kruis* te Antwerpen, die schichtig haaren zwakken arm uistrekt, en heeft dat men haaren zoon, haaren Heiland, na zyn dood, noch mochte kwetsen. Niet dan verbeeldingskracht, en een geest verheven boven die van alle menschen, is in staat deeze meesterstukken van *ideale* aandoeningen voort te brengen: en die den bron van zulke denkbeelden niet onweerstaanbaar in zich voelt wellen, moet zich nooit vleijen van door de grootste vlyt hier toe te geraaken. *Spiritus arberis sedibus ille venit.*

in te pas, waar door de aandacht des befchouwers niet alleen verdeeld wordt; maar die zich ook dikwils niet wel ter zaaken fchikken, en als eene dubbele handeling uitmaaken, het welk een hoofdbrek in den aanleg van een fchildery is.

De bloote landfchapfchilderyen zyn in de fchilderkunft even hetzelfde, het geen de herdersdichten in de poezy zyn; zy hebben met dezelve genoegzaam eenerlei verdienfte. Claude Gelée, gemeenlyk *le Lorrain* geheeten, heeft het in deeze foort zoo ver gebragt, dat hem zekerlyk de eerfte plaats onder alle landfchapfchilders toekomt. Salvator Rosa heeft de wilde natuur op eene edele wyze en in eene groote manier voorgesteld, en de verrukkelykfte gezigten van het Appennynfche gebergte, alwaar hy vlytig naar het leeven getekend heeft, in zyne fchilderyen gebragt. Pannini heeft op denzelfden voet voor den Koning van Sardinien gearbeid, gelyk zyne gezichten van Piemont, die te Turin te zien zyn, en op het naauwkeurigft de natuur navolgen, uitwyzen. Hy heeft ook gezigten van de zuidelyke gedeelten van Italiën vervaardigd, welke al te zeer met antike kunnen aangevuld fchynen. De landfchappen van Pouffin, en Rubbens zyn bekend; de laafte zette daardoor zyne landfchappen dikwils een nieuw verdienfte by, wyl hy regenboogen, blikfems, en dergelyke

Van de landschap-schilder-ryen. lugtverschynfelen daarin te pas bragt. Tegenwoordig levert Vernet voortreflyke stukken van dit foort, en verdient deswegens een der eerste plaatzen onder de landschapfchilders. In het paleis van Borghese te Romen heeft hy voortreflyke gedenkstukken van zyn penceel agtergelaaten. Zy zyn allen der natuur overeenkomstig, en van een zeer schoon koloriet. Deze kunstenaar geeft inzonderheid agt, zyne stukken niet met te veel beelden te stoffeeren, op dat het landschap geen historisch schildery worde; een fout, by Poussin zomwyl begaan, naardien hy in het landschap eene geschiedenis bragt, welke er in 't geheel niet behoorde.

*Aanmerkingen o-
ver de
schilder-
kunst der
ouden.* Men leeft niet zonder verbaazing de narigten van de schilderkunst der Ouden; zy moeten het daarin tot eene volkomenheid gebragt hebben, van welke men naauwlyks eenig begrip kan maaken. (*) De offerhande van Iphigenia door Timanthes was het grootste meesterstuk. Plinius kan het niet genoeg pryzen, hy heeft zyne voordeelige beschryving daarvan vermoedelyk uit de narigten der Grieken ontleend. Wy merken hierby aan, dat de Grieken al het schoone in 't gemeen, maar byzonder de schoone kunsten eene zeer groote liefde

toe-

(*) Lees *Caylus Recueil d'Antiquités Vol. 3. p. 106. 199.*

toedroegen; zy geloofden alleen in het bezit der- Aanmer-
 zelveu te zyn, en preezen hunne kunstenaars in kingen o-
 fterke uitdrukkingen, naar de wyze des Ooster- ver de
 fchen styls, welken de hedendaagsche Italiaanen (*) schilder-
 in aanzien van de hunnen navolgen. Het heeft kunst der
ouden.
 lang

(*) Niets is belagchelyker dan de kwakzalver-toon, waar-
 op in verscheiden der zoogenaamde *Mercuri Erranti*, *Di-*
porti de' Viandanti, *Guide de Forestieri* enz. daar men tot
 hiertoe genoodzaakt is geweest zich in elke stad van te voor-
 zien en mede te behelpen, van schilderijen en andere
 fraaije gedenkstukken gesproken word. Om er een voor-
 beeld van te geeven, kan ik geen beeter neemen dan dat
 't welk Grosley aanhaalt uit de *Minere della Pittura di Ve-*
nezia, zynde eene beschryving der vermaarde Bruiloft van
 Kana van Paul Veronese (p. 570.) *Nel rifettorio di S. Geor-*
gio maggiore, si vide quel sostantioso convitto, che in
luogo di satollare il gusto di chi si trova presente, sempre
più gli accresce l'appetito: cosa così rara, che anche chi
la sente à nominare, si rende così voglioso di goderla, che
non stimando di partirsi da paesi più lontani, corre à offe-
quiarla: talche di continuo vi si vedono Principi è gran in-
tendenti à pronunciar maraviglie. Non fa dunque di bi-
sogno, nè è licito, che una lucciola, per così dire, voglia
arrogarsi di luneggiare quel splendente apollo, che abaglia
con suoi splendori ogni altra lucidissima stella. verg. *Me-*
moires de deux Suedois I. 215. II. 69. Het ergste is, dat
 in de meeste Schilderboeken, en levensbeschryvingen van
 schilders, waarvan de Italiaanen een ongemeen aantal heb-
 ben, grotendeels hetzelfde gebrek heerfcht, Vafari en ee-
 nige weinigen alleen uitgezonderd: zoo dat er niet weinig
 moeds behoort om deeze werken, waarin echter veel goeds
 is, te doorkruipen.

Aanmerkingen over de schilder-kunst der ouden. lang geduurd eer men een schildery der ouden ontdekte, uit het welk men de volmaaktheid van hunne kunst beoordeelen kon. Eindelyk vond men aan het eind der zestiende eeuw onder Clemens VIII. in de ruinen van de tuinen van Mecenas op den Equilynschen berg, een schildery, 't welk eene bruiloft verbeeldt. Het is by alle liefhebbers, onder den naam van de Aldobrandynsche Bruiloft, de familienaam van gemelden Paus, bekend. (*) De kenners geraakten by de aanschouwing van dit oude stuk in verrukking; zy gaven het een ouderdom van tweeduizend jaaren, en droegen geen bedenken het voor een werk van Apelles, dat naar Rome geraakt was, uitgegeven. Het was vermoedelyk uit vooroordeel voor den eerwaardigen ouderdom, dat de toenmalige goede kunstenaars deezen arbeid voor een meesterstuk der kunst uitventten, of schoon zy de heerlyke werken van Raphael, Correggio, Titiaan en anderen, wier slegste beeld een oneindigen voorrang voor deeze bruiloft toekomt, steeds voor oogen hadden. De grootste waardy bestaat daarin, dat het zich zoo veele eeuwen heeft in stand gehouden.

Se-

(*) Bellori heeft dezelve uitgegeeven, en daarvan is zy in de *Thesaurus Antiq. Rom. Vol. XII.* gebracht.

Sedert eenige jaaren zyn in de ruinen van het Herculaneum onder Portici, schilderyen van allerleye soort ontdekt, van welke verscheide nevens de Aldobrandynsche bruiloft gesteld mogen worden: dog men behoeft deswegens, nog in aanzien der tekening, nog der schikking en uitvoering, de werken der grootste nieuwe meesters aan een zyde te zetten. Niettemin zyn die stukken ontwyffelbaar van eene grieksche hand. De stad Herculanium stondt wel onder het gebied der Romeinen; maar alle opgegrave zaaken bewyzen niet alleen, dat men daar grieksch heeft gesproken, maar ook, dat de toenmalige zeden en gebruiken met de Atheensche eenerley waren, gelijk onder, by het *Museum Herculanium* te Portici, zal aangetoond worden. Het voortreffelykste van deeze schilderyen is, dat zy veele wederwaardigheden, als aanvankelyk de hitte, en naderhand de vogtigheid zoo lang wederstaan hebben, zonder er veel door geleden te hebben. Uit hunnen tegenwoordigen toestand kan men besluiten, dat de toenmalige schilders hun verwen zeer goed wisten te bereiden, en den grond, of het plamurfel, waarop zy schilderden, eene duurzaame vastigheid te geeven. (*)

De

(*) Zie vooral de *Saggi di Dissertaz. della Società di Cortona Vol. 7. p. 167. 199.*

*Studie der
antike sta-
tuen.*

De nieuwe meesters hebben zich des niet naar het voorbeeld der oude schilders gevormd : maar veel meer door hun eige genie , en vlytig bestudeeren der oude basrelieven en statuen te Rom en te Florencen , het zoo ver gebragt. Deeze onverbeterlyke meesterstukken bewyzen , tot welk eenen trap van volkomenheid de oude kunstenaars de teken- en beeldhouwkunst gebragt hebben. De werken van brons , en de statuen , welke in het Herculaneum gevonden worden , hebben niet minder hunne verdiensten.

De studie der antike werken der beeldhouwkunst is een gewigtige zaak voor een opmerkend reiziger. Het is een waar vergenoegen de standbeelden der groote mannen , die zoo veel gerugts in de oudheid gemaakt hebben , niet alleen te zien , maar ook te kennen , en op de welbewaarde gedenkstukken , de zeden en gebruiken , van welke ons de toenmalige schryvers narigt geeven , voorgesteld te zien. De beste gelegenheid daartoe heeft men te Rom en. Met hoe veele heerlyke stukken der kunst moet niet het oude Rom en , ten tyde van zyn beste bloei , opgeciert zyn geweest , eer nog Konstantyn de Groote eene menigte der voortreflykste kunststukken tot verciering van zyne nieuwe residentiestad wegvoerde ; eer nog de Barbaaren herhaalde keeren de Stad uitplunderden ,
en

en beheerschten; eer nog een ontydige en ver-^{Studie der}keerde Godsdienstyver, deeze meesterstukken als ^{antike sta-}gruwelen, welke de Heidenen tot hunne gods-^{tuen.}dienstoeffeningen gebruikt hadden, verwoeste! De woede, waarmede zoo wel de Barbaaren, als de eenvoudige Christenen, dezelve zогten te vernielen, waarmede zy de tempels en gebouwen, die met standbeelden verciert waren, voor hadden uit te roejen en deezen te gelyk onder de ruinen te bedelven, even deeze woede moeten wy het dank weeten, dat die werken zich in eene veilige schuilplaatze hebben gehouden: dewyl men zich toen niet voorstelde, dat zy immer daaruit zouden voor den dag gehaald worden.

Men vindt dagelyks te Romē, en in de omliggende strecken, wanneer de aarde omgewroet word, oude statuen, maar de minste zyn geheel. Daar zyn bekwaame beeldhouwers, als Cavaceppi en anderen, wier eenige bezigheid hierin bestaat deeze verminkte stukken met veel kunst weder te herstellen. (*) De in het Herculanium gevonde
sta-

(*) Cavaceppi heeft daarvan een eigen werk met 60 koperen platen te Romē in 1768. in folio uitgegeeven onder den titel: *Raccolta d'antiche statue, busti, bassirelievi ed altre sculture, restaurate da Bartolo Cavaceppi.* Ondertusschen word van dezen arbeid door alle kenners niet even gun-

*Studie der
antike Sta-
tuen.*

statuen, inzonderheid die van brons, zyn wel be-
waard. De voortreffelyke Mediceische verzameling
te Florencen kent een ieder. De Venetiaan en heb-
ben eenige schoone en wel bewaarde stukken uit
Griekenland bekomen. Deeze meesterstukken heb-
ben de nieuwe kunstenaars bestudeerd, en zich
geveid de volmaaktheid bereikt te hebben, wan-
neer zy etlyke stukken, die zich eenigermaate met
de antike lieten vergelyken, te voorschyn brag-
ten. Michael Angelo verheft zich in hogen styl
boven alle nieuwe meesters. In zynen voor het
graf

gunstig geoordeeld: en de Hr. Casanova, Opziender van
het Kabinet van Oudheden te Dresde, maakt geen zwaarig-
heid van te zeggen, dat deze herstelders meer nadeel aan
de verminkte stukken doen, dan de tyd zelve hun gedaan
had. De *Herkules* van Farnese alleen, wien Gulielmo da
Porta nieuwe voeten gemaakt heeft, mag volgens hem
hiervan uitgezonderd worden, als volkomen wel gelukt.
*Zie zyn Discorso sopra gli Antichi, e vari Monumenti loro
Lipsia 1770. 4.* Dat voor 't overige eene lompe en tegen
het *costume* gemaakte herstelling aller ongerymst is, is bui-
ten eenigen twyffel. Gelyk zoo Bernini den Apollo in de
Villa di Montalto een viool in de hand gegeven heeft, in
plaats van een lier: 't welk aanleiding heeft gegeven tot
de belagchelyke misflag van den Engelschen reiziger *Wright*,
die dit standbeeld aanhaalt om te bewyzen, dat de Viool
ook by de Ouden bekend geweest zy, en daardoor Rafael
wil rechtvaardigen, in wiens Tafereel van den Parnas in
het Vatikaan, Apollo insgelyks met een viool verbeeld is.
(*Edw. Wright's observations made in travelling through
France, Italy, &c. Lond. 1764. 4. Vol. I. p. 265. 336.*)

graf van Paus Julius II. vervaardigden Mozes *Studie der antike sta- tuen.* heerscht eene zoo edele en kragtige uitdrukking, dat niets schooner zyn kan. Eenige statuen by de graven der Mediceische familie, welke men in de Groothertoglyke begraafniskapelle te Floren- cen ziet, zyn in een zoo grootfchen smaak gear- beid, dat men daarover verbaast staat. De kunst van deezen grooten meester vertoont zich des te meer, wyl hy aan de meeste standbeelden de laat- ste hand niet gelegd heeft.

Bandinelli, Johan van Bologna, en Algardi heb- ben denzelfden baan met gelukkigen uitflag betre- den. Bernini arbeidde in eenen anderen smaak, zyn styl is wel niet zoo verheven, dog egter grootfch en gevallig. In zyne jongere jaaren, wan- neer hy de Apollo met Daphne maakte, hieldt hy zich meer aan de antiken; naderhand verliet hy deeze egte voorbeelden, en te gelyk de een- voudige natuur, maakte groote klederen, en werdt, wyl hy het bevallige altezeer zocht, slenterachtig. Zyne navolgers wilden even eens handelen, maar zy verloren de natuur ten eenemaal uit het gezigt, en wierden buitenspoorig. Van deeze gebreken is de smaak der hedendaagsche Roomsche beeld- houwers nog niet weder gereinigd. De heilige *Theresia* in de kerk St. Maria della Vittoria is een
201 der

Studie der antike statuen. der beroemdste werken van Bernini, waarin men veel geeft en uitdrukking, maar ook iets buitenspoorigs waarneemt. Wy zullen beneden gelegenheid hebben om wydloopiger daarvan te spreken.

Wy komen weder tot de oude statuen te rug, en gelooven met regt te kunnen staande houden, dat men daaronder voortreflyke modellen van alle foorten aantreft. De toenmaalige kunstenaars zогten, niet alleen standbeelden van Goden en helden, maar ook andere onderwerpen te vervaardigen. Daar van daan vind men de schoonste standbeelden, zoo wel van het mannelyk, als van het vrouwelyk geslacht, van kinderen, van slaven, ja ook van dieren. In alles ziet men, dat zy de schoone natuur ten voorbeeld hebben genomen; de uitdrukking is waar en edel, de omtrek zuiver en bevallig; in de klederen heerfcht verandering, goede aanleg, en edele eenvoudigheid. In 't gemeen vermydden de ouden alles, wat niet wezenlyk tot hun onderwerp behoorde.

Uit hoofde van deze groote voorrechten heeft men de Antiken van ouds met regt voor de rigtigste en volkomenste voorbeelden van goeden smaak gehouden. Men kan wel niet loochenen, dat de standbeelden, welken ons een gunstig nood-

lot

lot uit de oudheid heeft bewaard, niet doorgaans in gelyken trap schoon zyn: intusfchen vindt men ook in de middelmaatigen, eene zekere zuiverheid, en cierlyke edelheid, waar door zy der fchoone natuur zeer na komen.

Het is bekend, welk eene fraaje gedaante de ouden aan alles wat tot cieraad en ter vertooning diende, wiften te geeven. Hunne vaaten zyn de befte monfters, die men ter navolging verkiezen kan: er kan geen fchoonere vorm uitgedacht worden, dan die men aan de Urnen, welke te Rome en in andere plaatzen, in verzamelingen van oudheden bewaard worden, waarneemt. Door het beftrueeren deezer oude werken hebben zich zekerlyk alle groote kunftenaars gevormd: uit de verfchillende wyzen, waarop zy ze beftrueerden, ontftonden de onderfcheide manieren of tranten (*),

wyl

(*). Wat de Franfchen *manière* en *manière* noemen, heet by ons *trant* en *trantachtig*. In geen taal is mogelyk gefchikter woord, dan even dit zelfde. Wy hebben er zelfs twee, die beiden even goed zyn. 't Andere is *flenter*, en *flenterachtig*. Ik heb ze beurtelings in deze overzetting doen gebruiken. Want wat het woord *gemanierd* betreft, 't geen sommigen ook in onze taal overneemen, hetzelve is eensdeels onnut, daar wy twee oorfprongkelyke en veel juiftere woorden hebben: en ten anderen dubbelzinnig, doorden zin dien men aan hetzelve in den gemeenen ommeegang hecht, als men iemand *gemanierd* of *welgemanierd* noemt.

*Studie der
antike sta-
tuen.*

wyl een ieder dezelve uit dat gezigtspunt be-
fchouwe, welk met zyne genie het meest over-
eenkwam. Men kan zich daarvan door vergely-
king van zekere schilderyen van nieuwe meefte-
ren, met de oude basreliefs, die eenige gelykheid
met elkander hebben, beft overtuigen, en tame-
lyk zeker bepaalen, welke antiken eenen Caracci,
Guercino, of Guido het meefte bevallen hebben.
Ten tyde van Raphael en Michaël Angelo waren
nog zoo weinig ftukken van oude meefteren ont-
dekt, en van onder de puinhopen voortgebracht, dat
die groote herftellers der kunften zich meer door
hun eige genie, als door de navolging van gemel-
de meefterftukken moeften verheffen.

Hoe wydloopig deeze aanmerkingen zommige
lezers ook mogen voorkomen, zy zouden nog
veel omftandiger zyn, zoo het hier de plaats was
alle de gewaarwordingen die by het befchouwen van
deeze meefterftukken ontftaan, uittedrukken. Dog
ons oogmerk is thans alleen maar jonge reizigers
eenig begrip te geeven, hoe zy dezelve met nut
bezien kunnen. In het vervolg zullen wy gele-
genheid hebben om by de ftukken zelfs meer te
zeggen.

*De Bouw-
kunft.* De Bouwkunft is in Italiën nooit verwaarloofd
geworden. De Vorften, welke te Florencen,
Ro-

Romen, Ferrara, Mantua geregeerd hebben, zoo *De Bouw-
kunst.* wel als veele ryke onbeampte perzoonen, hebben aan gebouwen, die meest nog in wezen zyn, gedenkstukken van pragt en goeden smaak nagelaaten. Het beste overblyfzel der oudheid, en 't geen het minste door den tyd geleden heeft, is het Pantheon van Agrippa te Romen. Wat nog van andere gebouwen overig is, geeft ons een denkbeeld van eenvoudige pragt, en edelen smaak, hoedaanig men in nieuwe werken zeldzaam vindt. Kan men iets majestueuser en te gelyk beter aangelegt beschouwen, dan het beroemde Roomsche Amphitheater? Er zyn wel niet dan de overblyfselen nog van te zien, maar deeze zyn zoo pragtig, en in het geheel straalt er zoo veel kunst en groote smaak in denzelven door, dat men bekenen moet, alleen Keizers, die te gelyk beheerschers der waereld waren, hebben dergelyke gebouwen, in zoo korten tyd ter uitvoer kunnen brengen. Dit verbaazend groot gevaarte was alleen ten vermaak van het volk aangelegd en met zuik eene vastigheid gebouwd, dat het na verloop van zoo veele eeuwen nog onbeschadigd had kunnen staan, indien de woede der Barbaaren, en de dwaasheid van een zekeren Paus, het zelve niet willens in den ellendigen toestand, waarin het zich

*De Bouw-
kunst.*

tegenwoordig bevindt, gebragt hadden. Volgens dit zelve kan men verder een begrip maaken van de openbaare gebouwen waarin de Raad zamenkwam; van de groote plaats, die Trajaan aanlag, en met de van andere natien geroofde kunstwerken, die toen nog in Romem by elkander waren, opcierte; van den tempel, alwaar de legerhoofden na gehouden triumph, den Goden een plegtig offer bragten; van de paleizen der keizeren, enz. Alle deeze gebouwen kent men alleen uit de schriften der ouden. Hunne legging laat zich tamelyk wel bepaalen, en men vind zelfs van sommigen nog hier en daar eenige overblyfzelen. Doch voornaamelyk zyn die groote menigte van oude kolommen en tafelen van Afrikaansch en andere foorten van marmer, waar mede de paleizen en kerken in Romem opgeciert zyn geweest, en waaraan men ten deele nog erkent waartoe zy weleer gediend hebben, de onloochenbaarste blyken van den luister van het oude Romem, en de pragt haarer openbaare gebouwen.

In den omtrek van Romem liggen nog verscheidene schoone gedenkstukken der oude bouwkunst waaraan men den griekschcn smaak ontdekt. Dartoehoorde de kleine Tempel tegen over de groote waterval te Tivoli, welken men voor den tempel

pel der Tiburtynsche Sibylle uitgeeft. De over- *De Bouw-*
 blyffelen van het paleis van Keizer Hadriaan zyn *kunst.*
 wel geheel vervallen, maar geeven egter nog eenig
 begrip van den pragtigen smaak van deezen kei-
 zer, die te gelyk een beschermer der kunsten was.
 Het is van zeer grooten omtrek, en de plaats legt
 bedekt met veele brokken van zuilen, kapiteelen
 en karnisfen, die alle voortreflyk, en van het schoon-
 ste marmer gemaakt zyn. Om Napels zyn eenige
 tempels van eene goede gedaante, waaruit men
 zich een begrip van den smaak der Grieken in de
 bouwkunst maaken kan. Voornaamlyk verdienen
 de overblyffels, van een tempel van Serapis, die
 men voor weinige jaaren by Pozzuolo ontdekt
 heeft, bezien te worden. Vanvitelli, een Romeinsch
 bouwmeester in dienst des Konings van Napels,
 heeft de zuilen van deezen tempel zeer gelukkig
 op de plaats voor de kapel van het Koninglyk flot
 te Caferta weten te gebruiken. De triumph-boo-
 gen te Romen, te Ancona, Verona, Suza, zyn
 insgelyks bewyzen van de grootheid van Romen
 en den smaak der toenmalige tyden. In een woord,
 een gering aantal van gebouwen is ongeschonden
 gebleeven; dog het klein overschot, dat er van
 bewaard is, toont duidelyk genoeg, hoe veel re-
 den wy hebben, om derzelve verlies te betreuren.

*De Bouw-
kunst.* Uit alles blykt, dat de Grieken de eerste regelen van deeze kunst gegeven, en dezelve tot de grootste volkomenheid gebragt hebben. Hunne navolgers hebben maar in zoo verre geslaagd, als zy zich naar den griekschcn smaak geschikt hebben.

In de eeuwen der onweetendheid en barbaarsheid schein deeze nuttige kunst geheel verloren te zyn. Men was toen meer bezig met die heerlyke gebouwen der oudheid te bederven, dan ze tot voorbeelden ter navolging te verkiezen. De woonplaatzen der Vorsten, en groote Heeren waren enkel wanstaltige klompen van dikke muuren, opgepropt met toorens, zonder symmetrie, zonder smaak, en zonder de geringste regelmaatige bouwkunst. Zulk een Slot was eenen Heer in dien tyd noodig ter beveiliging, by zyne geweldenaaryen. De kerken bestonden uit lange duistere gewelven, die een treurig aanzien, en niet de geringste vercieringen hadden. Deeze was de oude Gothische smaak. (*) Van de nieuwe Gothische bouwtrant
treft

(*) Men weet het antwoord van dien weetniet, die na geheel Europa doorgereist te hebben, zich in een gezelschap bevond, waar van de Gothische bouwde gesproken wierd. „Hy kon er niet van medespreken, zeide hy, want het speet hem, hy was niet te Gotha geweest.” Dit schynt belagchelyk, en is het in der daad. Doch, myne vrienden, gy die zoo grondig over de *Gothische bouw-
orde,*

treft men in Italiën weinig merkwaardige gebouwen aan. De voornaamfte zyn een paar kerken te *De Bouwkunst.*
Pa-

orde, Gotifche fmaak, enz. redeneerd, gaat uw doorzicht veel verder, dan dat van mynen jongen losbol? Niets is gemeener, dan dat zeggen: De barbaaren, die Europa in de middeleeuwen overftroomden, bragten hunnen fmaaken gebruiken over, en waaren dus de oorzaaken van de heerfchende verbaftering. Kan iets ongerymder zyn? Kan iemand iets brengen, 't geen hy zelfs niet heeft? (*) Dit kon men begrypen, enkel van voren befchouwd. Doch vergelykt de gefchiedeniften, en gy zult zien aan den eenen kant, dat de Romeinen, na het inneemen van Siciliën, eerft begonnen hebben befchaafd te worden (†); en aan den anderen, dat de overheering van China door de Tartaaren geene de minfte verandering in de gebruiken of befchaafdheid dezer natie gebragt heeft. Wat volgt hier uit? Dat een onbefchaafd volk noodwendig den fmaak en de gebruiken eener befchaafde natie overneemt, 't zy hy dezelve overheere, of door haar overheerd worde: en dat niets valfcher is, dan te zeggen, dat eene overheerde natie den fmaak hunner overheederen zou moeten aannemen. Maar ten derden. Als men de minfte kennis heeft van de gefchiedeniften van Italiën ten tyde van Theodericus, onder wien het Gothifch ryk

(*) Wilt gy echte Gothifche bouworde zien? Gaat na Drenthe, by de *Hunnebedden*, ziet de *Stons-heuge* in Wiltshire, in Zeland de aardhopen, die zy *Terpen* noemen, enz. Geen van allen zyn waarfchynlyk door de *Gothen* vervaardigt; doch zy zyn volkomen in den Gothifchen fmaak; in den fmaak van de kolommen van Seth, van de gedenktekenen der kinderen Israëls in den Jordaan, van de zuilen van Hercules, enz. De Gothifche bouworde is de oudfte van alle bouwordes, zy was er voor dat er bouworde was.

(†) *Gracia capta ferum victorem cepit, et artes Intulit agresti Latia Horat*

De Bouw Pavia, de Dom te Milaan, de kerk van den H.
kunst. Petronius te Bologne, en het Paleis van den Doge
te

ryk begonnen is, zoo zal men weten, dat deeze vorst on-
eindig geschikter en beter was dan de verachtelyke kleine
Prinzen, die voor hem het opperbewind gevoerd hadden :
en dat Italien door zyne en Amalafuenta's pogingen, veel
eer uit den staat van woestheid en werkeloosheid, waarin
het vervallen was, voor een tyd is opgebeurd. — Het be-
sluit dan is. Italien is van zich zelve vervallen. De goede
smaak en kunsten waaren ten tyde van Augustus ten hoog-
sten toppunt geklommen. Men moest zich hieraan houden,
of vervallen : en het laatste, zoo als gemeenlyk gaat (*), nam
plaats. Men wilde de Grieken en Romeinen van den bes-
ten tyd te boven gaan, en in plaats van dat wierd de smaak
gezogt, kostbaar, klein, en eindelyk geheel verkeerd. (†)
De *Gotthen* deden hier niets toe, en het verval der kun-
sten op hunne rekening te zetten, is hun het grootste on-
geelyk te doen, en eene verregaande laster. *Gotthische bouw-
orde*, *Gotthische smaak* (†), enz. zyn uitdrukkingen, die in
den mond van kundige lieden nooit hadden behoren te ko-
men. Nu zy zoo algemeen geworden zyn, dat er geen mid-

(*) *Reperto quod est optimum, qui querit aliud, pejus appetit.* Quinc-
til. I. 15. — *La sazietà di ciò che lungamente si è adoprato, fa mutare
il giudizio, e spezzo la inganna e fa appetere ed appresso tentare cose nuo-
ve. Il desiderio della gloria stimola sempre gli intelletti più vivi a farsi
inventori, e specialmente i giovani, che considerando molto nelle forze loro e
nelle loro imaginazioni, le cose antiche ricusano.* Michel Angelo Bona-
rota, in de Opdracht van zyne Rime.

(†) *Sino al presente giorno, zegt de vermaarde Vanvitelli, alla co-
gnizione degli huomini di qualche buon senso è massima stabilita, che tan-
to i capitelli, quanto le colonne, ed ogni altro ornato d'ordine Gotico, tut-
to sia una corruttela della buona Architettura Romana.* Verg. Saggio so-
pra l'Architettura Gotica (del P. Frisi) p. 31. en den Graaf Caylus Re-
cueil d'Antiq. IV. 180.

te Venetien. Zy tonen, dat men te gelyk vast, *De Bouw-
kunst.*
f Stout en in een eigenzinnigen smaak ontworpe ge-
bou-

middel is om ze aftefchaffen, moet men er slechts niets anders door verstaan, dan *de bedorvene smaak en bouw-
orde* der Italiaanen en van geheel Europa in de middeleeuwen; en wel onthouden, dat de Gothen nog *smaak* nog *bouw-
orde* ooit gehad, veel min den Italiaanen of Spanjaarden mede gedeelt hebben. De Gothen en Vandaalen hebben veel minder kwaad gedaan, dan men zich verbeeld: en echter zyn wy gewoon het algemeen verval van Europa op hunne rekening te zetten. Gravina daarentegen zeide meermaalen: ik wenschte dat wy eens weder een paar maal honderdduizend barbaaren in Italiën kreegen, om eene hervorming in onze kunsten en denkwysze te brengen.

Wat de zoogenoemde *Gothische bouw-
orde* der middeleeuwen betreft, men behoort twee tyd-
punten van dezelve te onderscheiden. Het eerste gaat van de III. eeuw af tot na Karel den Grooten toe. Het tweede begint met de X. en XI. eeuw, tot de herstelling der kunsten, en als men wil, tot het bouwen van de St. Pieters kerk van het Vatikaan toe.

De Romeinen hadden van langzamer hand al grootere en grootere gebouwen beginnen te maaken. Dit was de eigenschap, die by het zien van een theater van Pompejus, van een paleis van Nero, van een amphitheater van Titus, nu het *Coliseo*, enz. het meest in 't oog liep. De overige schoonheden, van evenredigheid, geschiktheid, losheid, spaarzaame en wyze verciering, wierden, met het verval der smaak, meer en meer, eerst bedorven, toen verwaarloost, en eindelyk geheel uit het gezigt verloren. By gevolg bleef er niets overig, dan het vereischte van groot, zwaar, en bygevolg lomp te zyn. Viel iemand in, wat meer te doen dan een ander, en zynen ruwen steen-hoop

De Bouw- bouwen kan uitvoeren, waaraan zich niets byzon-
kunst. ders bevindt, dan het angstvallig geduld van den
 kun-

(want een anderen naam verdienden de gebouwen van deezen tyd schier niet) eenig cieraad by te brengen, dit was zoo onnozél, eigenzinnig, ongeſchikt, en ongeregeld, dat de ſteen-hoop er meer by verloor dan gewon, en van oorzangenaam en walgelyk enkel belagchelyk wierd.

Eindelyk ſcheen omtrend de tiende eeuw, eene poging gedaan te worden, om de Bouwkunde te herſtellen. Doch men viel ſlechts van het een uiterſte in het ander. In plaats van zwaar en lomp, moeft alles ligt en lugdig zyn. Dit is de zoogenoemde *Gothiſche bouwvorden der tweede tyd*. Om de gebouwen zoodanig een voorkomen van ſtoute lugtigheid te geeven, groef men de kolommen en zuilen uit, en maakte de muuren zoo doorlugtig, dat zy veeleer na *kant- of draadwerk* geleeken (*): en hoe vaſt en duurzaam in weezen, uiterlyk egter zeer licht ſcheenen. De Hoofdkerken van Parys, Rheims, Chartres, Straatsburg, Antwerpen, de Abdey van Weſtmunſter en Templar-Church te London, de S. Pieters kerk van Yorck, de S. Stephanus te Weenen: en in Italiën de kerken van Claravalle, van S. Jan van Monza, de Certofa van Pavia, de groote Dom te Miſaan, enz. zyn in deezen ſmaak gebouwd, die men *nieuw Gothiſch* gewoon is te noemen. Hier by kwam de *Moorſche*
 of

(*) Een van de ſterkſte voorbeelden van deeze ſoort is de Kapel van Hendrik VII. die ingelyft is in de Weſtmunſter kerk te London. Van buiten, van binnen; hoofdgedeelten, bywerk, uitvoering, verſiering, alles is draadwerk, en wederom draadwerk, en nog al draadwerk; zoo dat men niet weet waarover men zich meer zal verwonderen, over het geduld van den Kunſtenaar, dan over zyne onbegrypylyke denkbeelden in 't ſtuk van ſchoonheid. Tot het maaken van eene *Pugna Porcorum per Petram Porcium Poſtam* hoort minder ſlechte ſmaak dan tot zoodanige eene onmeedogende opſtapelung van *ſiligrano* mss.

kunstenaar. De Karthuize by Pavia, de Hoofdkerken te Pisa en Siena zyn ook wel van Goethi-

*De Bouw-
kunst.*

of *Saraccensche* manier van bouwen, volgens welke alles vol kleine cieraaden van beeldwerk, snywerk, enz. zyn moest, die den kenner zoo zeer walgen, als zy onkundigen behaagen. Van de evenredigheid wist men niets, en bekommerde zich niet om dezelve. De kolommen om te ligter te schynen waaren meest veel hoger, dan zy behoorden, aangezien haar diameter: en alles hing af, niet van regelen, maar van den eigenzin des bouwheers, die enkel bezorgd was om zyne mededingers in flouthed en nieuwigheid te overtreffen.

Behalven deeze twee soorten van bedorvene bouworde is er nog eene derde, die *de nieuwe Grieksche* genoemd word, en een mengelmoes is van goede oude bouworde met den Arabischen of Moorschen smaak. Volgens dezelve komen de kolommen en andere voornaame deelen nader aan de regelen van evenredigheid, die de Ouden gevolgd hebben: en dus heeft zy, althans ten deezen opzichte, den voorrang boven de *nieuwe Gothische*. De kerk van St. Marcus te Venetien, en veele andere gebouwen in Italiën, zyn in deezen trant aangelegd.

Dergelyke eerste kundigheden als deezen zyn een reiziger, althans in Italiën, onontbeerlyk. De nieuw uitgekomen *Cours d'Architecture* van Blondel kan iemand, met opzigt tot de beginselen der Bouwkunde, van goeden dienst zyn. Die grondig zich onderrichten wil, moet *Vignola*, *Scamozzi*, *Palladio*, *Perrault*, enz. zelve bestudeeren: en vooral met zynen eigenen goeden smaak, zoo hyze heeft, raadplegen. Het *Essai sur l'Architecture* van den Abt *Laugier*, kan ten bewaarmiddel voor alle slaafsche begrippen dienen, en iemand die *genie* heeft, maar voor't overige zich door den meesteragtigen toon van deezen schry-

*De Bouw-
kunst.*

thifchen bouwtrant; maar in aanzien der ryke vercieringen en fchoone inwendige verdeeling verre boven alle andere gebouwen van deeze foort te ftellen. By de befchouwing derzelve denkt men in 't geheel niet aan het onregelmaatige Gothifche, dat eeniger wyze daarin zoude kunnen berispt worden.

Zoo dra men eens weder de oogen geopend, en de fchoonheden der bouwkunde had leeren kennen, zoo vertoonde deeze kunft zich in kort weder in haaren ouden glans. Niets kan by het majestueus aanzien en de praecht der St. Pieterskerk te Romen haalen. Dit voortreffelyk gedenkstuk der menfchelyke kunft is een bewys van de genie van verfcheiden der grootfte nieuwe kunftenaaren. Hunne opvolgers, welken er de binnenfte vercieringen hebben bygevoegd, zyn in hunne voetftappen getreden. Men bewondert niet alleen den rykdom der laatften, maar voornamelyk de verkiezing vol fmaak. Zy zyn van kostbaare maar ook te gelyk van zeer duurzaame ftoffen, als goud, marmere en brons. Bernini heeft de laafte hand aan dit heerlyk gebouw gelegd; en in der daad de
hoofd-

fchryver niet laat verblinden, veele nieuwe uitzigten opgeeven: edoch altyd — *gare le libertinage!*

hoofdaltaar, de pragtige groep van beelden die *De Bouw-*
den Stoel van den H. Petrus draagen, en eindelyk *kunst.*
de majestueuse kolonnade, welke de plaats voor
de kerk omringt, maaken deeze kerk eerst als vol-
komen. Het is maar te wenschen, dat zy veele
eeuwen staan moge. De St. Pieterskerk is onte-
genzeggelyk het voornaamste voorwerp der opmer-
king van een reiziger in Romén, ja men mag wel
zeggen in gansch Italien. Byna is zy de reize al-
leen waardig, vooral voor iemand, die zich een
begrip van een pragtig bouwkundig zamenstelsel
maaken wil: en men kan uit geen tydkring der
waereld iets bybrengen, 't geen by de pragt en
majesteit van dit gebouw verdiend genoemd te wor-
den. Er zyn in Romén buitendien nog veele an-
dere kerken van voortreffelyke bouw kunde: som-
migen van haar hebben de schoonste voorgevels
in een antiken smaak, in welke men de majesteit
en edele eenvoudigheid der Grieken met genoe-
gen waarneemt.

Hoe veele schoonheden ontdekt men niet aan
de Roomsche paleizen, het zy men op het uiter-
lyk aanzien, of op de inwendige inrigting, op de
gaanderyen en hoven van binnen, zyn aandagt vesti-
ge. In de paleizen Borgbeze, Farneze, Pamfili, Al-
tieri, Colonna, Barberini, en veele anderen is de
pragt

*De Bouw-
kunst.* pragt der ouden, met de gefchikfte bouwtrant der hedendaagfchen vereenigd; hoewel de Italiaanfche bouwmeesters meer gewoon zyn veele groote kamers agter elkanderen te fchikken, als zich om behoorlyke uitgangen, en onderlinge gemeenfchap der vertrekken te bekommeren. Zy konden van de Franfchen in opzigt van de kleine kabinetten, en zoogenaamde *degagemens* veel leeren. De Italiaanen leeven wel onder eene warmer lugtfreek, en behoeven gevolglyk op de warmte der vertrekken zoo zeer niet te zien: des niettemin woonen de meefte voornaame heeren, vooral in het ruuwe jaargety, niet zeer gefchikt. In aanzien van de vercieringen der Roomfche paleizen was ook nog veel aantemerken; daartoe behoort by voorbeeld, dat de onderfte parade vertrekken, waarin de koftbaarfte fchilderyen en ftafbeeldten ter bezichtiging der vreemdelingen ten toon gefield zyn, en die niet bewoond worden, meerendeels maar een elendigen grond van gebakke fteenen hebben, om van de meubilen, welke grootendeels even zoo oude familiefstukken, als de fchilderyen en ftatuen, zyn, niet te melden.

Te Frescati en Tivoli, waar de Roomfche Adel een gedeelte van het aangenaam jaargety doorbrengt, vindt men zoo wel ten aanzien der bouw-
kun-

kunde, en aanleg der tuinen, als der overige schoone kunsten veel merkwaardigs. Doch over 't gemeen maaken de Italiaanen meer ophef van hunne tuinen of landhoeven, dan zy verdienen. De aanleg is eenvoudiger dan die van de Franschen: men vindt ook geene zulke prachtige alléen, zulke hooge heggen, zoo veele kleine kabinetten en verscheidenheid in dezelve. Intusschen gevallen zy veelligt den meesten reizigers uit noordelyke landstreeken, byzonder wegens de frischheid der gewassen, welke men by ons te vergeeffich zoekt: daartoe behooren de verscheide altoos groenende boomen, de *Pigni*, de *Lecci*, de *Cypressen*, en dergelyken. De waterwerken (*giuochi d'aqua*) zyn inderdaad meest bloote speelwerken, schoon de Italiaanen, die niets beters kennen, dezelve voor geheel onverbeterlyk houden. Zy bestaan grootendeels uit fonteinen, met een laag dunnen straal, welke op allerleye wyze kan veranderd worden; uit kleine, met weinig water voorziene kaskaden, en dergelyke stukken, welke met de waterwerken in de hoven van veele Duitsehe vorsten; ik laat staan met die te Versailles, Marly, St. Cloud, en andere Fransche lusthuizen in geene vergelyking komen.

Te Napels is de bouwkunst het meest verwaarloosd

*De Bouw
kunst.* loosd geworden. Daar zyn wel veele groote gebouwen, maar zonder smaak. Eenige kerken verdienen roem: het Paleis des Konings en het gebouw der Academie zyn de aanzienlyksten in hunne inrigting.

In de gebouwen te Florencen heerscht een veel betere smaak. Leonard da Vinci en Michael Angelo hebben daar voortreflyke voorbeelden nagelaaten, welke men met goeden uitslag heeft nagevolgd. Venetien en Vicenza kunnen schoone gebouwen toonen, aan welke zich de zuivere smaak der Grieken openbaart. Zy zyn van Palladio, een der grootste nieuwe bouwmeesteren, gestigt, welke de schoone evenredigheid der Grieken kende, en met verstand wist te gebruiken. Verscheide Paleizen, met een dubbele rei zuilen, de een boven de anderen, de kerk St. Georgio Maggiore en eenige anderen, zyn altoosduurende bewyzen van den smaak deezes grooten bouwmeesters. Zyne vaderstad Vicenza is met meesterstukken van hem vervuld; onder anderen bewyft het Olympische theater, hoe zeer hy den smaak der Grieken bestudeerd had. De stad Turin, Milaan, Genua, Bologne, Parma, Verona, en zoo voorts kunnen insgelyks gebouwen aanwyzen, die de opmerkzaamheid van eenen reiziger verdienen.

Om

Om in 't gemeen van den tegenwoordigen toe-^{De Bouw-}
 stand der bouwkunst in Italiën te oordeelen, zoo^{kunst.}
 moet men bekennen, dat zy, even als de schilder-
 en beeldhouwkunst, eenigermaate in slaap ligt. Het
 ontbreekt den jongen meesteren niet aan voor-
 beelden; zy hebben de schoonste modellen van
 evenredigheid aan de oude ruinen voor oogen:
 zy zien de edele eenvoudigheid, en majestueuse
 ordineeringen van Michaël Angelo, Palladio, Vi-
 gnola, en andere groote meesteren, welke niet
 lang na de herstelling der kunstengeleefd hebben;
 niettemin verlaaten zy een pad, het welk alleen
 hun een naam by de nakomelingschap konde maa-
 ken. De voortreflyke eenvoudigheid dier meester-
 stukken, welken eene verstandige keuze en spaar-
 zaame verciering vereenigen, schynt hun veelligt
 te eenvormig, en reeds te dikwils gebezigd. Zy
 zoeken roem in het nieuwe, en willen zelve de eer
 hebben van uitvinders te zyn. In plaats van op
 hun hoede te zyn om het vuur hunner verbeeldings-
 kragt niet te veel toe te geeven, laaten zy het-
 zelve alle vryheid. Daardoor verwildert de smaak,
 de geneigdheid tot het zonderbaare brengt eigen-
 zinnige ontwerpen, opeengeftapelde, en met vee-
 le kleinigheden voorziene Gothische cieraaden,
 nieuwe zuil-orders van een bizarre zamenstelling

*De Bouw-
kunst.* voor den dag. De meester gelooft wonderen ver-
rigt te hebben, wanneer hy een gebouw geleverd
heeft, waaraan alles van een byzonderen smaak,
en van zyne uitvinding is; en hy ziet zelfs met
kleinagting op de heerlyke gebouwen van eenen
Michael Angelo, en gelooft niet, dat men dezelve
na verloop van veele eeuwen noch als voor-
beelden van den waaren en gezuiverden smaak zal
aanpryzen, wanneer men van hem niets meer zal
weeten, en zyn ellendig kunstwerk, met de ver-
diende veragting zal aanzien. Bernini was wel in
zyne uitvindingen dikwils te opgesmukt en hoopte
de vercieringen te veel op een: doch voornaame-
lyk moet men, den, by eenige luiden van een val-
schen smaak in agting staanden, Borromini voor den
hoofdverderver der bouwkunst in Italiën aanzien.
Alle zyne gebouwen toonen, dat zyn hoofd met
eigenzinnige uitvindingen vervuld was, hy stapelt
de verciërselen op een, en vervalt in het Gothi-
sche: de begeerte tot het nieuwe maakt, dat hy
van de zuivere en eenvoudige architectuur der
Grieken geheel afwykt, of dezelve verkeerd ge-
bruikt. (*) Tot nadeel van den goeden smaak
heeft

(*) Bernini, die verre was van dezen valschen smaak
en *licenziosità*, gelyk de Italiaanen zeggen, van Borromini
te billyken, zeide, dat hy had behooren te bedenken, *che
era*

heeft hy maar al te veel navolgers gevonden, zoo *De Bouw-*
 dat men weinig gebouwen van deeze eeuw in Ita-^{kunst.}
 lien zal kunnen aanwyzten, welke verdienen naast
 de edele werken van Michael Angelo en Palladio
 geplaatst te worden.

Een reiziger zal weinig vergenoegen by het en-
 kel aanschouwen van schoone gebouwen gewaar
 worden, zoo het hem aan inzicht ontbreekt, om
 dezelve te onderzoeken, en te beoordeelen; het
 kan zyne kundigheden niet vermeerderen, wanneer
 hy ze blootelyk beschouwt, zonder te vooren eeni-
 ge noodige begrippen van de bouwkunst te heb-
 ben. Hy moet zich ten dien einde, ten minsten
 het onderscheid der orders in de kolommen eigen
 maaken, weeten naar welke regelen zy boven el-
 kander geplaatst worden, en in welk eenen smaak en
 in welken tyd een gebouw ongeveer voltooid is.
 Deeze dingen zyn niet alleen voor de kunstenaar-
 ren; eene algemeene weetenschap van dezelve is
 eenen reiziger, die zyn geld met vergenoegen en
 nut

era meglio esser un cattivo catolico, che un buon eretico.
 Op hoe veelen past dit niet, in de beoeffening van alle
 wetenschappen, en hoe weinigen begrypen er de waarheid
 van? *La falsa letteratura*, zegt een geestig Italiaan, è
peggiore assai dell' ignoranza. Meglio è non si muover di
luogo, che far cammino e avere smarrito la via.

*De Bouw-
kunst.* nut denkt uittegeeven, ten hoogsten noodig. In 't gemeen, die vernuftig reizen wil, moet zich de moeite geeven, eenige kennis van de schoone kunsten voor den aanvang zyner reize te erlangen: anders beschouwt hy de merkwaardigste zaaken zonder smaak en aandoening; en doorloopt met een koelzinnig opslag van het oog, het geen de mode medebrengt, dat men in elke stad gaa bezien. Hy wordt ras moede zich met dingen optehouden, welke hy uit onweetendheid niet beoordeelen kan, en komt ten laatsten zelfs onnozeler te rug, dan hy uitgereisd was. Hy heeft een geruimen tyd met lediggaan en in eene onophoudelyke verstrooiing doorgebracht, eene menigte onderwerpen ter vlugt bezien, en zyne hersenen zyn slechts met een aantal van denkbeelden zonder orde opgepropt, in plaats dat hy beter kennis en meer ondervinding zou verkreegen hebben.

Om deeze by de meeste reizigers zeer gemeene gebreken zoo veel mogelyk te hulp te komen, zyn de narigten en oordeelen over de kunst in dit boek eenigzins wydloopiger uitgevoerd, ten einde hun een algemeenen smaak voor de schoone kunsten, weswegens men gemeenlyk naar Italien reift, als 't waare intefstorten, en hun de oogen in aanzien der merkwaardigste zaaken te openen. Zy zullen
uit

uit de wyze op welke daarvan gehandeld wordt, opmaaken kunnen, hoe een liefhebber, al heeft hy ook zelve nog kryt nog penceel ooit in handen gehad, (*) van schilderyen, gebouwen en standbeelden, zy mogen antiek of modern zyn, denken, en een grondig oordeel vellen kan.

Wy willen ten besluite der aanmerkingen over de schoone kunsten nog iets van de graveerkunst *Plaatsny-
kunst.*
in

(*) Die in dit geval zyn moeten zich vergenoegen met het geen zy doen kunnen. En ongetwyfeld kan iemand, door geduurige oeffening van het oog en betrachtning van de aanmerkingen der kenners, tot een aanzienlyken trap van ervarenheid komen in het beoordeelen van werken van kunst, zonder ze zelfs beoeffend te hebben. Doch deze wyzen moeten desniettemin boven een zekeren trap zich op hunne wysheid niet beroemen. De voorrechten doch, welken iemand, die hoe weinig ook, zelfs echter eene kunst beoeffend heeft, boven hen bezit in de beoordeeling derzelven, zyn onbegrypelyk groot en veel, en kunnen door deeze laatsten alleen geschat en begreepen worden. Was de toon, waarop de vermaarde Falconet deeze waarheid overal zoekt in te prenten in zyne laatst gedrukte *Observations sur la statue de Marc Aurele* (Amst. 1771. 8.) wat minder meesterachtig en vernederende voor alle bloote liefhebbers, ik zou zyn werkje by deze gelegenheid myne lezers aanpryzen. Doch ik beken, (genomen al dat hy niet te ver gaat, 't geen ik echter niet zou willen zeggen) dat het hem gepast had, van de hoogte zynr kundigheid wat minder laag neder te zien op luiden die wel den bytel zoo geschikt niet voeren als hy, maar die daarentegen hem weder zyne kunst betaalen, en daarvoor gaarne mede wat te zeggen willen hebben.

*Plaatfny-
kunst.* in Italiën er byvoegen. Zy is in aanzien der overige kunsten dat geen, het welk de boek-drukkunst voor de weetenschappen is. Zy vermenigvuldigt de werken der schilders, beeldhouwers, en bouwmeesters, en leert ons te gelyk de denkenswyze, de genie, de smaak, en de manier der groote kunstenaaren kennen.

De graveer- of plaatfnykunst werd omtrend het midden der vyftiende eeuw uitgevonden, kwam ras in de Nederlanden, en nam daar met snelle schreden toe. Zy had geen zoo gelukkigen voortgang in Italiën als in Vrankryk, alwaar zy aan het einde der voorige, en in de tegenwoordige eeuw tot eene groote volmaaktheid is gebragt geworden. Eenige Italiaansche houtfneeden en geëfte prenten, worden wegens hunne gemakkelyke en stoute behandeling, waarin zy byna de oorspronkelyke tekeningen evenaaren, van kenneren ongemeen hooggeschat. Zoo hebben Caracci, Guido, Parmegiano, en andere groote schilders, of naar hunne eige ontwerpen, of naar de tekeningen van hunne voorgangeren geëfst. Dergelyke prenten zoeken de liefhebbers begeerig op, wyl zy verstandig en met een stoute hand bearbeid zyn, en de manier van elk meester in de tekening naauwkeurig uitdrukken. Deeze is ook de oorzaak waar-
om

om de kenners en kunstenaars de geëfste prenten *Plaatsny-*
 over 't geheel boven de gegraveerde schatten. De *kunst.*
 graveernaald verzwakt gemeenlyk wegens zyn fyn-
 nen en dikwils angstigen trek de manier en de kragt
 van het origineel; de vryere etsnaald daarentegen
 is beter geschikt het eerste vuur der uitvinding, en
 het *karakteristieke* van elk meester uittedrukken.
 Men treft zomwylen in Venetien, Rom en Bo-
 logne, by die-geenen, welke in konstplaat en han-
 delen, voortreflyke prenten van deeze soort aan,
 welke men onder het uitschot van oude verlege
 plaat en moet zoeken, wyl deeze luiden daar geen
 werk van maaken.

In deeze eeuw heeft Italië in de graveerkunst
 goede meesters voortgebracht. Die zeldzaame
 reeks van prenten, welke de laatste Groothertog
 van Toscaanen uit het huis van Medicis van
 zyne galerye door verscheide meesters heeft laten
 snyden, is den liefhebber bekend, schoon die
 arbeid niet doorgaands van gelyke deugd is. Op
 bevel des Konings van Napels komt eene kostbaa-
 re verzameling van de oude schilderyen, en an-
 dere merkwaardigheden uit, die in het Hercula-
 num gevonden worden, zy bestaat reeds uit vyf
 deelen in folio en zal nog veel grooter worden.
 Wagner, Monaco, en andere plaatsnyders te Ve-

*Plaatsny-
kunst,* netien brengen de schilderyen, welke de vogtige lucht van deeze oord bereids zoo veel benadeeld heeft, en ten laatsten met een volkomene ondergang dreigde, in het koper, en bewaaren daardoor de heerlyke gedagtenisse van Giorgione, Tiaan, Paul Veronese, Tintoret, en andere meesters deezer schoole voor de laate nakomelingschap. Venetien heeft aan Pitteri, Cattini en Bartolozzi, welke eene menigte tekeningen naar Guercino meesterlyk geëft hebben, konstenaars gevormd, welke onder de thans in Europa leevenden een uitmuntenden rang bekleeden. Wie kent de voortreffelyke prenten van Frey niet, welke met goeder keuze, en in eene schoone manier een gevolg der beste Roomsche schilderyen in koper heeft gebragt. Het is in 't algemeen te betreuren, dat zyn zoon, welke een gelukkig navolger van zyn vader schein te zullen worden, het graveer-yzer geheel laat liggen en zich alleen met het verkoopen van de prenten van zyn vader, en deszelfs goeden leerling Audenaard bezig houdt. In de Pauslyke *Chalcographie*, of stapelplaats van kunstprenten, welke meest uit de verzameling des welker berugten konsthandelaars Rosfi, en andere naderhand daarby aangekogte, en nieuws gesnedene prenten bestaat, treft men beroemde en schoone prenten

prenten voor een geringen prys aan; maar van ^{Plaatsen}veelen, en wel van de besten, zyn de platen zoo ^{kunst.}afgebruikt, dat de oude trekken naauwlyks kenbaar zyn, waardoor zy by de liefhebbers in 't geheel alle waardy verliezen.

Verscheide byzondere perzoonen, welke der kunst liefde toedraagen, brengen tot derzelve opbouw het hunne toe; zy vereeuwigen hunne naamen te gelyk met die der grootste kunstenaaren, wanneer zy deeze hunne werken in 't koper laten brengen. Daartoe behoort de Marquis Gerini, welke federt eenige jaaren de schoonste stukken van zyne galerye door de beste meesters heeft laaten in het koper brengen: een werk, dat uit twee banden in groot folio bestaat. De Malthesche gezand, Heer van Breteuil, heeft eene verzameling van goede prenten bezorgd, welke de schilderyen van zyn kabinet door Parmegiano, Guido, Corregio, Andrea del Sarto, Rubens, Pousin, Solimene, Battoni, enz. afbeelden; en waarby vermoedelyk de schoone antieken, die hy met zoo veel smaak verzameld heeft met den tyd komen zullen. Het was voor het belang der kunst te wenschen, dat de Princen Borgheze den gelukkigsten inval mogten krygen om de merkwaardigste stukken van hunne kostbaare verzameling in een

Plaatsny-werk te brengen. Zy vervat over de 1200 oorspron-
kunst. gelyke schilderyen, en eene goede keuze van de-
 zelve was daarom voortreffelyk, wyl men veel-
 ligt uit geen kabinet zulk een onafgebroke vervolg
 van de eerste meesteren na de herstelling der schil-
 derkunst tot op Karel Maratti, ten minsten uit de
 Roomfche school kan te zamen brengen; zy zou
 den liefhebber als 't waare eene historie van den
 fmaak, manieren, en verfcheide veranderingen
 deezer school voor oogen ftellen. Welke fchatten
 zyn niet in de paleizen Barberini, Spada, Albani,
 Altiéri, in het kapitoel en elders beslooten, door
 wier bekendmaking de kunst eenen merkwaardig-
 en aanwas bekomen zoude!

Voor de bewaaring der groote menigte van an-
 tike ftandbeelden, die uit de puinhopen van Ro-
 men voor den dag gehaald worden, wordt tame-
 lyk veel zorg gedraagen, zoo dat men op haare
 toekomstige duurzaamheid tot in het laate nage-
 flagt gegronde hoope mag maaken. Met de schil-
 derkunst is het gansch anders gefchapen. Hoe
 veele heerlyke schilderyen zyn door byzondere
 toevallen, die men niet vermoedde, bedorven,
 of voor altoos voor de kunst verlooren. De leng-
 te van tyd alleen is genoeg toereikende, om ze
 te gronde te helpen; men ziet hoeveel zy meer en
 meer

meer verliezen, en hoe zy haaren ondergang hoe langer hoe meer naderen. De plaatsnykunst kan slechts gedeeltelyk dit verlies herstellen, en de schoone ordineering, smaak van tekening en samenstelling tot onze nakomelingen overbrengen: daarentegen gaat dat betoverend coloriet der grooten meesters, waar door zy de natuur onverbeterlyk hebben nagevolgd, geheel verloren: zoo dat men enkel hoopen moet, dat de toekomstige tyden ook meesters zullen voortbrengen, welke de natuur met gelukkigen uitslag naspooren, en de kunst van coloreeren tot eene gelyke volkomenheid brengen zullen.

Zoo wel de hogere als de schoone wetenschappen zyn niet meer in dien bloeienden toestand, als in de gelukkige tyden van Paus Leo X. (*) en

ceni-

(*) Ik weet niet recht, wat de schryver door *hogere wetenschappen* verstaat. De Natuurkunde, zoo als men weet, was nog elendig gesteld ten tyde van Leo X. De werken van een *P. Frisi*, *P. Belgrado*, *Beccaria*, enz. wegen rykelyk op tegen de 105. *Theses de omni scibili* van den Prins van Mirandule. De lyf-arts van Alexander VI. mag een goed gifmenger geweest zyn, doch zekerlyk was hy geen *Lancisi* of *Morgagni*. In een woord wetenschappen, als Bovennatuurkunde, Natuurkunde, Wiskunst, Natuurlyke historie, zyn zekerlyk op een beteren voet, dan ten tyde van Leo X., wyl er eigentlyk in dien tyd niets van dat alles was. Dat de geneeskunst en rechtsgeleerd-

Toestand der wetenschapen. eenigen zyner opvolgeren, of schoon het aan openlyke inrigtingen ter haarer bevordering niet ontbreekt. Daartoe behoort inzonderheid de voortreffelyke inrigting van het *Institut* te Bologne. Er zyn zoo wel daar, als op de hoge school te Padua, welke voorheen wegens haare geleerde mannen in zulk een roem stond, dat de geheele stad daarvan den naam van *geleerde* bekwam, nog eenige grondige leeraars. De hooge scholen te Turin

leerdheid beter beoeffend worden, is even onbetwistbaar. Wat de schoone kunsten betreft, hierin ligt eigentlyk het onderscheid. Een paar boekdeelen in 4to over een ouden inkt-koker, drie dito over de buitenplaats van Horatius, enz. enz. enz. wegen even weinig op tegen *Guicciardini's* Historie, als een half duizend *Raccolte di Sonetti* tegen de *Gerusalemme Liberata*. Doch deeze euw heeft echter eene *Historie van Napels* van Giannone, eene *Historia Juris* van Gravina, een aantal doorwrochte werken van *Muratari*, *Maffei*, *Gori*, *Salvini*, *Mazzocchi*, enz. en dan een *Fortinguerra*, een *Goldoni*, een *Metastasio*, een *Tartini*, alle waare oorsprongkelyke vernuften, ja in stuk van *Sonnetten* zelfs, een *Frugoni* en anderen, die de beste *cinquecentisti* aan de zyde verdienen gesteld te worden, voortgebracht. Voeg hier by, 't geen niet weinig verdient in aanmerking te komen, dat de Italiaanen zelve, zoo hun gebrek, als de fouten waartoe zy vervallen zyn, in opzicht der heersehende smaak, zoo goed inzien als eenig onpartydig vreemdeling zou kunnen doen, en alles aanwenden wat tot eene nodige hervorming leiden kan: gelyk uit de *Brieven van Virgilius uit de Eliseesche velden*, uit het *Koffy-buis*, en dergelyke schriften meer blykt.

rin en Milaan worden tamelyk bezogt; en in Na- ^{Toestand}
 pels wordt de Rechtsgeleerdheid in 't byzonder ^{der wee-}
 met goeden uitslag voortgezet. De stad Romen, ^{tenfchap-}
 welke als het middelpunt van den fmaak, en wee-
 tenschappen in Italiën is aantemerken, heeft eene
 menigte van Collegien, daar alle weetenschappen
 geleerd worden. Het voornaamfte daaronder is
 de *Sapienza*, of het univerfiteitsgebouw, waarin
 eenige beroemde geleerden lesfen geeven; by
 voorbeeld, de beide Fransche Vaders Jacquier en
 le Sueur van de Minimën orde, welke zich door
 hunne grondige aanmerkingen over de mathemati-
 sche fchriften van Newton een naam gemaakt heb-
 ben. De Vader della Torre, boekbewaarder van
 den koning van Napels, is niet alleen bekend, als
 een geleerd man, die in de natuurlyke historie van
 Napels en van den Vefuvius veele verdienften
 heeft, maar ook deswegens, wyl hem de Koning
 het opzigt over de uitgave die van de oudheden
 van Herkulanum gedaan wordt, heeft opgedragen.
 Met een woord, er zyn doorgaands in alle fteden
 van Italiën geleerde luiden, wien men tot roem
 mag nazeggen, dat zy omtrend vreemden, die
 met hen zoeken kennis te maaken, gerieflyk zyn,
 en geen geheim van hunne kundigheden maaken,
 vooral wanneer zy merken, dat men bekwaamheid
 bezit

bezit om hun onderrigt zich te nutte te maaken. Doch het kost eenige moeite om met hen in kennis te geraaken, en men moet ze van den grooten hoop weeten te onderscheiden, welk oogmerk het best bereikt wordt, wanneer men door de eerst gemaakte kennisfen van deeze soort weder nieuwe aanbeveelingen aan anderen zoekt te verkrygen.

*Van de
Acade-
mien.*

Uit het wydloopig register der Italiaansche Genootschappen zou men besluiten, dat men als't waare by elke voetstap geleerde mannen aan zoude treffen, maar dit is geheel anders gesteld. Men weet verder niets van deeze geleerde genootschappen, dan hunne bloote naamen, weswegens zy buitenslands meer bekend zyn, dan op de plaats van hunne stigting zelve, waar zich niemand hunner bekommert. (*) De digters, waaraan Italiën altyd zeer

(*) Lysten van deze genootschappen, met hunne onderscheide namen, vind men by G. Gimma *Idea d'una Storia letteraria d'Italia* (Napoli 1723. 4to) T. II. p. 473. *sqq.* Jo. Farkius *Specim. Hist. Academ. Italiae Lips.* 1725. 8vo. J. A. Fabricius *Conspect. Thesauri Lit. Italiae* p. 146. *sqq.* 254. *sqq.* doch byzonder by den Jesuit *Quadrio* in zyn werk *della Storia e ragione d'ogni Poesia* (Bologna 1739. 7 voll. 4to.) Vol. I. p. 49—113. Deze laatste heeft alleenlyk die genootschappen, welken ter beoeffening der Italiaansche dichtkunde ingesteld zyn, doch zeer naauwkeurig, opgeteld. En men rade het getal? — Vluchtig opgesomd, vyf honderd drie en negentig! — *Tantæ molis erat Romanam condere gentem*

zeer vrugtbaar is geweest, fligteden aan het einde Van de
 der zestiende eeuw dergelyke genootschappen, en Acade-
 zogten zich niet zoo zeer door hun gewigtige wer- mien.
 ken, dan wel door hun aantal, en door de belache-
 lyke naamen, die zy zich gaven, bekend te maa-
 ken. Vermoedelyk hadden de meesten onder
 dezelve in den beginne hunne verdiensten,
 weshalven zy de bescherming der Vorsten genoo-
 ten: doch tegenwoordig zyn zy van geringe waar-
 de. Zy komen nog op zekere tyden, nog op een
 bepaalde plaats te zamen. Zelfs het genootschap der
 Arcadiers, het bekendste onder allen, wier hoofd-
 zetel te Rom en in het zoo genaamden *Bosco Par-*
rbasiois, en 't welk in verscheide oorden van ge-
 geheel Italiën wederom zekere volkplantingen heeft,
 komt alleen by buitengewoone gelegenheden te za-
 men, wanneer staatsperzoonen, vreemden of ge-
 leerden tot medeleden worden aangenomen: by
 welke gelegenheid eenige dichters sonnetten, oden
 of

gentem! — Voor 't overige moet men er by weeten, dat
 hier onder gerekend zyn, de *Umili*, *Caliginosi*, *Incogniti*,
Pigri, *Sitibondi*, *Mesti*, *Confusi*, *Freddi*, *Tinidi*, *Indiffe-*
renti, *Addormentati*, *Somnacchiosi*, *Torbidi*, *Inabili*, ja
 zelfs *Immobili* en *Inspidi*: zoo wel als de *Eccitati*,
Corraggiosi, *Risoluti*, *Indefessi*, *Inflammati*, *Infervorati*,
Intrepidi, *Afflari*, *Teopneusti*, *Lincei*, en by gevolg ook
Lucidi, *Fulgenti*, *Sublimi*, *Invitti*.

*Van de
Acade-
mien.*

of andere verzen ter eere van het nieuwe medelid opleezen, die gemeenlyk niets daarop antwoord, maar op goed geloof van den geen, die hem voorgelagen heeft, wordt aangenomen. Deze is de gansche bezigheid van dit genootschap, van wiens voortgangen in de nieuwstydingen by wylen meer gerugt gemaakt wordt, dan zy verdienen. Buiten de hooge schoulen zyn geen andere werklyke Academien, als het institut te Bologne, de *Fislocritici* te Siena, de Cortonensers die zich met het onderzoeken der oudheden bemoeyen, en de Academie della Crusca, welke veel ter verbetering der Italiaansche spraak heeft toegebracht, en nog daar aan werkt. (*)

Poëten.

Italien kriet van Poëten. De genie der inwooneren heeft van natuure eene neiging daartoe, en de taal is zeer geschikt voor de digtkunst.

*Algemeene
smaak in
de muzyk
en het toon-
neel.*

De geneigdheid tot de muzyk en schouwspelen strekt zich in Italien van den voornaamsten tot den geringsten uit, zy hebben niet alleen allen, tot de boeren toe, (die op de feestdagen in hunne dorpen

(*) Wat de Crusca zedert lang doet, heeft weinig om 't lyf. Te Florenzen behoudt zy noch eene schaduw haarer voorige achting: doch de andere Italiaanen maaken er bedroefd weinig uit. In der daad, wat zy gedaan heeft zelfs, hierop valt veel te zeggen. En als men herdenkt haare handelwyze omtrend Tasso —

Non ragionar di questo, ma guarda e passa?

pen een tamelyk welluidend muzyk met instrumenten, en gezang maaken,) eene natuurlyke geschiktheid tot zingen, maar worden ook als tot de schouwspelen geboren. Elke buurt, die maar eenigzins talryk is, rigt in het karneval een theater op, en vertoont blyspelen, dat meerendeels klugten zyn. Het plan van dezelve is te vooren ontworpen, en de aanleg der tooneelen den speeleren voorgeschreven, die dan voor de vuist zamenpraaken houden. (*) In de hoofdsteden worden de

*Algemeene
smaak in
de muzyk
en het zoenet.*

(*) Het geen de schryver van den Italiaanschen schouwburg zegt, is zoo gebrekkig, dat een reiziger blyde zyn zal eenigzints grondiger hiervan onderricht te worden: een dienst, dien ik hem, met behulp van *Riccoboni's Histoire du Theatre Italien* (Paris 1731. 2 voll. 8. en in *Leslings Theatralische Bibliothek* Th. 2.) *Maffei's Voorrede* van zyn *Teatro Italiano* (Verona 1723. 3 voll. 8.) benevens de werken van *Fontanini*, *Crescimbeni*, *Quadrio*, en anderen, lichtelyk doen kan. Men behoort dan te weten, dat de Italiaanen onderscheid maken in *Commedie antiche* (*) en *Commedie dell' arte*. Onder den eersten naam gaan alle die stukken, welke in navolging der twee vermaarde eerste toneelspelen, de *Calandra* van den Kardinaal Bibiena, en de *Sophonisba* van Trifino, en naderhand de *Man- dra*

(*) Komedie is by hun even als by verscheide andere natiën het geslachtwoord, waaronder zoo wel treurspelen en blyeindende treurspelen, als blyspelen en klugten begreepen worden, ja in de XIII. en XIV. eeuw had het woord *Commedia* noch ingestreker betekenis, gelyk uit het opschrift van Dante's Gedicht blykt.

Algemeene de stukken van Goldoni, en andere schryvers,
 smaak in waarin een hoofdkarakter of anders eene goede
 de muziek zede-
 en het too-
 neel.

Dragora en *Clitia* van Macchiavelli, voornamentlyk door de *cinquecentisti*, vervaardigd zyn. Het getal van deezen is zoo groot dat Apostolo Zeno, wiens liefhebbery byzonder op deezen tak viel, er omtrend 4000. byeen vergaderd had, welke verzameling nu in de boekery der Dominikaanen te Venetien bewaard word. (*) Edoch, onaan gezien dit ongelooftlyk groot getal, verviel welhaast de smaak van deezen ouderwetfen, droogen en angstig op den griekfchen of romeinfchen leest gefchoeide stukken. De Italiaanen zyn, wanneer zy onder malkanderen zyn en 't op vermaaken aankoomt, lugtiger en in wezen vrolyker dan eenige andere natie. Losbandiger in hunne zeden, en gemeenzamer met vrye denkbeelden en toneelen, even als de befchaafdfte Romeinen ten tyde van Horatius, floren zy zich weinig aan een grof woord, en fteilen geene kiefsheid in het bewimpelen van een lugtig denkbeeld gelyk de Franschen, maar noemen alles by zyn naam, en houden in een woord veel van 't geen deezen noemen *la grosse joye*. Daarenboven geestige boerters, scherpe hekelaars, groote *improvifatori*, en uit hoofde hunner natuurlyke gevoeligheid en kracht van temperament, hevige gebeerdemakers, zoo willen zy dat by alles *animo*, en *sfuogo*, *sfuogo sfuogifimo*, zyn zal. Zulke eene natie moesten noodwendig langdradigen, ftyven, flenterachtigen, laffen en inflapende 'zamenfpraken van een dozyn vergetene Grieken en Romeinen, met een slecht *costume* op den fchouwborg gevoerd, geweldig verveelen en

(*) Men vergelyke, behalven de bovengenoemde werken, inzonderheid de *Drammaturgia* van den geleerden Griek *Lione Allacci*; die in klein formaat gedrukt en ongemeen zeldzaam geworden zynde, in 't jaar 1755. te Venetien, met zeer aanzienlyke vermeerderingen in twee quattobanden herdrukt is.

zedekunde heerfcht uitgevoerd. Aan tooneel-^{Algemeene} spee-^{smak in}lers is er geen gebrek: want wyl het by den ^{de muzyk} Ita-^{en het too-} en het ^{neel.}

en eene droevige uitfpanning verfcchaffen. Dienvolgens kregen welhaaft de *Commedie dell' arte* weder eenen algemeen toeloop. Deeze foort van toneelfpelen, die geen der laatftgenoemde gebreeken heeft, en allen de eerftgenoemde eigenfchappen, vrolyken boert, voor de vuiften onbefludeerden en dus loffe kwinklagen, bytenden hekel, doch vooral vuur, geeft en leven, vereenigt, gelykt in den grond veel na die franfche *Parades*, die voor eenige jaaren zoo zeer in de mode waren, en zoo veel volk na de *Boulevards* trokken, doch, gelyk onmogelyk anders gebeuren kon, met der haaft weder by de Franfchen in verachting raakten. Den oorfprong daarvan moet men, volgens Riccoboni, van de *Atellanz* en *Mimi* der Romeinen zelve onmiddelyk afleiden, zoo dat zy volgens zyne mening, by het verval van het Latynfch theater en door allen de wifelvalligheden die Italien in de middeleeuwen ondergaan heeft, heenen, zich tot onze dagen zouden be waard hebben. De bewyzen van dit begrip moet men by hem zelfs leezen, en 't is zeker dat de overeenkomst tuffchen deeze oude latynfche *farces* en de hedendaagschen treffend is: waarby dan koomt het gewag 't geen men door allen eeuwen heen by de fchryvers hier en daar van zulke fpeelen gemaakt vind. (verg. *Maffei l. c.*) Om zich een kort denkbeeld van deeze klugten te maken, moet men weeten, dat zy vertoningen zyn van de eene of andere eenvoudige, doch vermakelyke en uit het gemeene leeven genomene handeling, gemeenlyk met eene koddige ontknopping, doch voor 't overige tegen alle regelen, van eenheid van tyd, plaats, waarfchynlykheid, enz. Deeze handeling is kortelyk vervat in een gefchreeven *Scenario*, gelyk zy 't noemen, dat is *canevas* of plan, waarby alleenlyk de

*Algemeene
smaak in
de muzyk
en het too-
neel.*

Italiaanen niet onaanzienlyk is een komediant te zyn, zoo melden zich die geenen, welke lust en ge-

loop van het stuk afgeschetst en elken speeler zyn rol aangewezen word. Dit brengen zy zich zakelyk in 't hoofd, of spellen er wel een paar afschriften van achter aan de schermen ter wederzyde vast, en speelen dan zonder anderen toestel voor de vuist, elk zyn rol, dien zy na maate van yders bekwaamheid (en sommigen hebben hiertoe gaven die voor andere natien zoo onbegrypelyk als onnavolgelyk zyn) met kwinkslagen en geestige invallen stoffeeren, makanderen geduurig den bal toefmytende, of by gebrek daarvan met *lazzis*, dat is groteske en allerbootsierlykste gebeerden, vervullen. Onder deeze rollen zyn ertien of twaalf bepaalden, waarvan in elk stuk vier, vyf, of meer te pas worden gebracht, en die elk door eene byzondere vermomming of *maschere* kenbaar, en uit verschillende strecken of steden van Italiën genomen, in derzelve onderscheide *patois* spreeken, (eene navolging van den *Panulus*, van Plaurus, eerst door Ruzzante ingevoerd) en elk hun eigen karakter hebben. Zoo is by voorbeeld *Pantalone* een Venetiaansch Koopman (zie *il Caffè* T. I. p. 493. *sqq.*): — *Aricobino*, oudtyds *Zanni* geheeten (de *Sannio* der Romeinsche *Mimi*: of volgens zyne kleeding, de *Centunculus* van Apulejus) een knecht van Bergamo, die in zyn naif Bergamasco, gelyk de Yeren in de engelsche stukken, allerlei *blunders* en *bullszegt* en doet. Verder — *il Dottore* een Bolognesche artz., ook wel *il Narcisino* en *Desservedo de Malabergo*; — *Policinello* (de *Maccus* der *Atellana*) somtyds een lompe, anders een schelmachtige knecht uit Apulien: — *Tartaglia* een stamelaar die voor Ambassadeur gebruikte word, of de boodschappen moet doen; — *Beltrame*, een Milaneesch Janhenneke; — *il Capitan Spagnuolo*, ook *Capitan Fuego*, *Mattamorò*, of *Spaviento* (de *Miles Gloriosus* van Plau-

geschiktheid daartoe hebben, by de opzieners van *Algemeene*
 het huis, welke meerendeels van de voornaamsten *smaak in*
 de muzyk
 ade- en het too-
 neel.

Plautus, zie *Quadrio Vol. III. P. II. p. 216. sqq.*) een Napoli-
 taansche bekkesnyder, *in parole e in gesti bravissimo bravo*;
 — *Gelsamino* een Romeinsch peitmaitre; — *Brighella* eene Fer-
 rareesche koppelaarster; — *Giangurgolo*, en *Coviello* twee plug-
 gen uit Calabrien, enz. allen bloot boertige personaadjen,
 die enkel als bywerk dienen, hoewel zy 't meest tot het
 vermaak toebrengen. Weshalven men buiten hun noch in
 ieder stuk de *Amorosi* of *Inamorati* moet rekenen, dat is
 mans en vrouwen, die de serieuze rollen vervullen, bene-
 vens *Smeraldina*, *Colombina*, *Spilletta*, enz. die voor *servet-
 te's* of dienst-meiden en *Confidente's* spelen. En dit alles
 kan men in 't gemeen van de Italiaansche klugten verstaan;
 wyl nergens vaste troepen zynde het geheel jaar door, dee-
 zen van kermis tot kermis reizen, en dus overal hetzelfde
 plaats heeft. In Napels alleen treft men noch eene ver-
 scheidenheid aan, waarvan ik by deeze gelegenheid niet kan
 nalaaten te spreken. De lange overheering der Spanjaar-
 den heeft daar de voetstappen van den Spaanschen smaak in
 stuk van toneelspelen bewaard. De meesten zyn noch *Tra-
 gicomédie*, in den trant van die van Lope de Vega, Calde-
 rone, enz. Des worden de hoofdrollen gespeeld door Kon-
 ningen en Vorsten met hunne Koninginnen en Ministers: en
 voor het klugtige dat in 't zelfde stuk altyd gemengd is,
 hebben zy drie byzondere personaadjen, *Dianina*, *Polici-
 nello* en *Don Fastidio de Fastidii*. Om zich van dezelve
 een begrip te maken, kan men niet beter doen dan de be-
 schryving te leezen, die myn vriend Grosley daarvan ge-
 geeven heeft; (*Memoires de deux Suedots III. 98.*) *Dia-
 nina* is eene jonge listige kamermeid: *Policinello* een Cala-
 breefche boer, die op zyn ouden dag noch voor knecht is
 gaan dienen, grotesk gekleed is, en in zyn Napelsch, en
 H 3 wel

*Algemeene
smaak in
de muzyk
en het zoo-
neel.* adelyke families in elke stad zyn. Men beproeft-
ze, en naar bevinden worden zy voor den tyd,
dat

wel Calabreesch Napelsch *parois*, de vryheid heeft van alles te zeggen. De zeldzaamste rol van allen, die van *Don Fastidio de Fastiditi*, wierd ten tyde van Grosley volmaakt vertoond door een speeler, met eenen vreeslyken buik, eenen langen mageren hals, grooten mond, ingevalle kaken, eenen neus van anderhalf el lang, en spille beenen. Hy was op zyn spaansch gekleed, met eene zwarte paruik, verdeeld in twee lange krullen of worsten, die hem langs de ooren slingerden van vooren na achteren, en de plaats vervulden die de lengte en naaktheid van zyn hals overlieten tuschen zyn hoofd en schouders. Alle zaken van eenig gewigt komen aan op deeze personaadje, die met eene groote deftigheid, vol wyze spreuken, en in hoogdravende uitdrukkingen, altyd zyn oordeel begint met een *Con-cio-sia-cosa-che*, en met eene periode van vier deelen, die hy nooit ten einde brengt, of om dat *Polcinello* hem onvoorzichtig in de rede valt, of doordien hy zich in zyne eige denkbeelden verward, en den draad zynr redeneering verliest: in welk geval hy voortgaat met te kaauwen, zonder geluid te maken, doch zijne deftigheid verdubbeldende. Voor 't overige altyd eerste Staatsraad, Vader en Man, ondergaat hy alle de ongevallen, van den kant van zyne vrouw en dochter, waaraan deeze betrekkingen onderhevig zyn, zonder dat dit alles iets verminderd van zyne vergenoegdheid met zich zelve, zyn vertrouwen in zyne eige kundigheid en doorzicht, en zyne onvermoeide spraakzaamheid. Wat het zonderlingste was van dit alles, is dat de geen die deezen rol speelde, een eerlyke goudsmit was, dien de Hr. Grosley in zyn winkel bezocht heeft, en stil vond arbeiden, even als had hy nooit een schouwburg betreden; eene omstandigheid, die echter in Italien niet vreemd is, daar

dat de schouwspelen duuren aangenomen. Hun- *Algemeene*
 ne bezolding is zeer maatig, wyl zy meest in de *smaak in*
 stad, *de muzyk*
en het toes-
neel.

daar de meeste speeiers geen beroep daarvan maken, maar eigentlyk of kooplieden of ambachtslieden zyn.

Dusdanig dan is de toestand van den eigentlyken Italiaanschen schouwburg. De *Commedie dell' arte*, zoo als ik ze beschreeven heb, blyven de speelpop deezer natie, en zullen het, zoo als te vreezen is, noch lang blyven. Eene verkiezing en smaak die haar zekerlyk weinig eer doet. En des te hooger moet men eenen Goldoni schatten, die alles toegebracht heeft wat in hem was om het waare Blyspel waarvan men zal moeten beginnen, onder zyne landgenooten te herstellen. Voor hem hadden de Marquis Maffei en anderen hetzelfde reeds getracht uittewerken. De *Merope* van den eersten is door geheel Europa bekend. In Italien leezen luiden van smaak insgelyks noch zyne *Cerimonia*, benevens de *Uisse* van Lazzarini, en eenigen andere stukken, om van die van Gravina niet te spreken, wien het gegaan is, als d'Aubigny in Frankryk. Doch allen zyn zy lang van den schouwburg verdweenen, of vertoond men ze, dan komt er niemand, zoo min als by de goede overzettingen die men gemaakt heeft van Moliere, Racine, Voltaire, enz. Was er iemand in staat geweest den Italiaanschen schouwburg te herstellen, het was Goldoni. Van dezen wezentlyk grooten man, dien een oppervlakkigkundige en drittige Italiaan, Baretti, in een twiiftschrift 't welk men goed heeft kunnen vinden te vertaalen en onzen landgenooten voor een bericht van Italien in de hand te stoppen, zoo schandelyk gelasterd heeft, wacht ik om breeder by het artikel van Venetien te spreken. Zyne stukken hebben in 't begin het opzien gemaakt en den loop gehad, dien zy verdienden: ja was hy het slachtoffer niet geworden van eene laage kabale en nayver, wie weet wat gebeurd ware. Onder

Algemeene stad, waarin zy speelen gezeten zyn, en een ander handwerk daar by dryven. Veele speelen bloot-
 te-
 necl.

dertuffchen moet men bekennen, dat het ten deele gansch anderen en blyvende oorzaaken zyn, die de Italiaanen weder tot hunnen ouden smaak en klugten hebben doen vervallen, en waarfchynlyk noch lang by denzelven zullen behouden.

Hiertoe behoort grotendeels, voor eerst, wat ik in den beginne van het karakter der natie gezegd heb, en den aart hunner vermaakten. Hetzelve is in kracht waar van den grooten hoop, en moet zelfs uitgestrekt worden tot veele luiden van het eerste aanzien, byzonder te Napels en Venetien. Zyn er onder deezen, die verhevener denken, en gaarne met *Zaire* en *Merope* fchreien, of by Moliere's fynner boert lagchen zouden willen, hun getal is te klein, om alleen den fchouwburg te doen beftaan, of der menigte den toon te geeven. 2) Men heeft noch te weinig goede flukken. Die van Goldoni zyn niet allen van dezelfde waardy; en buiten die heeft men geen tfen maatige flukken, en weinige overzettingen. 3) De fpeelers hebben geen denkbeeld van hunne kunst met betrekking tot deftige rollen. En men begrypt wat er toe hooren zoude, om van Pollicinello eenen *le Kain*, van Brighella eene *Mlle Clairon*, en van Don Fafidlo eenen *Garrick* te maken. 4) Altyd gewend uit het hoofd te speelen, kunnen zy zich onmogelyk na het van buiten leren, of uitvoeren eener woordelyke rol fchikken. 5) De laagheid hunner rollen maakt dat zy voor hunne perfoonen van een yder veracht zyn, en in geene ordentelyke huizen, gelyk in Frankryk en Engelland, toegang hebben, en dus buiten de mogelykheid zyn om de vereifchte houding en denkenswyze voor verhevener rollen te verkrygen. Voeg hier by dat, gelyk ik gezegd heb, nergens in Italien vaste toneelfpeeten in dezelfde plaats het geheele

relyk uit liefhebbery, en staan voor 't overige als *Algemeene* luiden van goede zeden bekend; het publyk heeft *smaak in* hen alzoo des te meer verpligting, als zy hunne *de muzyk* talenten tot deszelfs vergenoeging aanleggen. Voor *en bezog-* eenige jaaren waren de drie voornaamste spee- *neel.* lers in den schouwburg te Florencen een Juwelier, zyne vrouw, en zyn winkelknegt. Hy zelf was in zyne neering een ernstig man; maar op den schouwburg, waar hy de rollen van Harlequin en bedien- de speelde, de grappigste snaak die men zich verbeelden kan.

Met het van buiten leeren geeven zy zich niet veel moeite, de insteeker moet er hen onophoudelyk op helpen. De noodige klederen vinden zy op den schouwburg. De voorstanders bekomme- ren zich verder nergens met hun, dan datze hen

ter

heele jaar door gehouden worden, benevens de geringe inkomsten der spee- lers waardoor dan ook de meesten een ander beroep aan de hand hebben; en dan boven alles de weinige aanmoediging, die of luiden van geest ondervinden om goede stukken te vervaardigen, (vergel. *Riccoboni Reflexions sur les differens Theatres de l'Europe p. 27.*) of spee- lers om dezelve te waagen, doordien voor als noch de smaak van het gemeen geheel hier van afleidt; en my dunkt, zoo men alle deeze redenen te zamen neemt, dat men zich niet zal verwonderen over den staat waarin de schouwburg in Italien zich bevind. (Vergelyk het *Cassé T. II. p. 407. sqq.*)

*Algemeene
smaak in
de muzyk
en het too-
neel.*

ter bestemder tyd hun onderhoud toetellen. In 't gemeen speelen de meesten hunne rollen met verstand, aandoening, en overeenkomstig de waarheid der zaake; alleen moeten zy by het blyspel blyven, en zich niet tot het treurspel willen verheffen: zeer zelden vindt men een tooneelspeeler in Italië, welke daartoe de behoorlyke bekwaamheid bezit. De smaak in schouwspelen is zoo sterk en algemeen, dat er geen stad in Italië is, waar niet in den winter op een of meer schouwburgen gespeeld wordt. Gedurende het karnaval te Venetië zyn in deeze stad alleen vyf of zes schouwburgen open, en alle avonden, de gansche week door met aanschouwers vervuld: de een is voor de groote ernstige opera, de ander voor de komische opera bestemd; en in drie of vier worden blyspelen vertoond. In het jaar 1761. telde men te Florentien en de omliggende plaatsen meer dan twintig schouwburgen. Offchoon de meeste spelers, niet gelyk ten tyde van Thespis morsfig op karren herom togen, zoo hadden toch hunne vercieringen, hunne schouwburgen, en hunne stukken veel overeenkomst met die ruwe tyden, in welke de tooneelkunst nog in haare eerste kindsheid was.

Te Romen mogen geene vrouwsperzoonen den
schouw;

fchouwburg betreden, (*) het welk in de blyfpe- *Algemeene*
 len dikwils eene zeer belachelyke uitwerking doet; *smaak in*
 men verbeelde zich b. v. een fpieler met een zwar- *de muzyk*
 ten baard, en grove ftem by de rol van Pamela *en het too-*
 in het blyfpiel van Goldoni. Er mag nog zoo veel *neel.*
 verftand en aandoening heerfchen, zyne geheele
 gedaante, en de toon der ftem blyft dog ten uiter-
 ften aanftootelyk by eene zoo tedere rol. Met de
 gefneedenen, welke de vrouwelyke rol in de ope-
 ra uitvoeren, is het anders gelegen. Hunne ge-
 daante en ftem is zoo gefield, dat men het onder-
 fcheid niet zeer bemerkte, en de waarfchynlykheid
 by gevolg niet gekrenkt wordt.

Die de fchouwfpelen bezoeken wil, moet zich
 of met een briefje voor den Bak, dat ongemeen
 laag van prys is, vergenoegen, of eene *loge* nee-
 men, waaraan meer kosten vaft zyn. Wie op een
 zekeren voet reift, is op de meeste plaatzen daar-
 toe genoodzaakt, uitgezonderd te Turin. Dan
 hier, waar alles zeer ordenlyk en zonder pragt in-
 gerigt is, kan men met dezelfde welvoeglykheid
 in de bak als in een *loge* gaan. Zeer dikwils ziet
 men de voornaamfte van het hof naaft den gering-
 ften

(*) Dit gebruik door Innocentius XI. ingefield, is door
 den tegenwoordigen Paus afgefchaft.

sten burger zitten. Nadere berigten van elke stad, zullen op hun plaats voorkomen.

*Algemeene
aanmer-
kingen o-
ver de Ita-
liaanen,* Men kan zich uit het tot hier toe gezegde een algemeen begrip van de zeden der Italiaanen maaken. De byzondere aanmerkingen van elke stad, en de gebruiken, waar door zy zich van anderen onderscheidt, moeten op hun plaats gezogt worden. Onder even deeze afdeelingen vindt men ook de narigten van den toestand des handels, der fabrieken en handteeringen, waaruit te gelyk blyken zal, dat de Italiaanen in deeze stukken niet zoo nalaatig en koel zyn, als men hen gemeenlyk te laste legt.

Het schoone vrugtbare land, het karakter der Inwooners, 't welk veel overeenkomst met hunne weeke lugtstreek heeft; de menigte der godshuizen in alle steden, alwaar oude luiden, kinderen en kranken, en wien een onverwagt ongeval overkomt, een zekere toevlugt vinden; (*) de gewoon-
te

(*) Ik wenschte dat men de Godshuizen niet rekende onder de oorzaken van het verval van Italiën. Niets doet deeze natie meer eer, dan de voortreffelyke inrichting dezer gestichten, en in veele landen zou men wel doen er een voorbeeld na te neemen. Komen er misbruiken door, 't is voor de rekening van die welken ze er van maken, en zy staan in geene evenredigheid met het ongemeen grooten nut, dat er uit voortvloeit. By het artikel van Milaan zal hier van meer gezegd worden.

te van niet te spaaren, maar luy den dag voortte- *Algemeene*
 leeven; alle deeze oorzaaken brengen buiten te- *aanmer-*
 genspraak te weeg, dat de Italiaanen niet zo on- *kingen o-*
 verdrooten in hun bezigheden zyn, en met zulk *ver de Ita-*
 een vlyt niet zoeken iets voor zich opteleggen, *liaanen.*
 dan de handwerkers en kooplieden in andere lan-
 den, alwaar men zich van veele dingen onthoudt,
 om iets overtewinnen, zyne kinderen beter te voe-
 den, en hen met den tyd een goed uitzet te gee-
 ven. Een regt Italiaan denkt anders. Hy zoekt
 het tegenwoordige te genieten, en is voor het toe-
 komende onbezorgd: hy kent deeze foort van eer-
 gierigheid niet. Hy gelooft zeer veel voor zyne
 kinderen gedaan te hebben, wanneer hy ze groot-
 gemaakt, of ten minsten zoo ver gebragt heeft,
 dat zy zich weder kunnen voorthelpen. Eene zoo-
 danige wyze van denken heeft maar in zulk een
 land plaats, alwaar men staat kan maaken op een
 toevlugt van bovengemelde foort, en waar eene
 byna altoos gelyke overvloed van levensmiddelen
 heerscht. Edog openbaart zich eens een gebrek,
 is de graanoogst, of zyn andere gewassen min over-
 vloedig, zoo kan men zich ook geen ellendiger
 volk verbeelden, dan de Italiaanen; de godshui-
 zen reiken dan niet toe tot onderhoud van zoo groot
 een gedeelte der natie; niemand heeft voor voor-
 raad

Algemeene raad gezorgd, en de minsten hebben zoo veel over-
aanmer- rig, dat zy zich dezelve verschaffen kunnen: ge-
kingen o- volglyk geraaken zy dikwils in de schriklykste el-
ver de Ita- lende waarin honger en armoede den mensch im-
liaanen. mer storten kunnen, offchoon zy in een land
 woonen, waar zy by een geringe zorg voor het
 toekomstige, in een bestendigen overvloed kon-
 den leeven. Al wie het koningryk Napels voor
 den oogft ziet, staat over deszelfs buitengewoone
 vrugtbareheid, en gezegenden toestand versteld:
 het dunkt hem onbegrypelyk, dat het mogelyk zy
 by zulk een overvloed, in het uiterfte gebrek te
 geraaken, het welk dikwils een groot deel der ar-
 men het leeven kost. Men heeft daarvan in den
 jaare 1749. de treurige ondervinding gehad.

Noodzaa-
kelykheid
van de Ita-
liaanische
taal te lee-
ren.

Het is allezins noodig, de taal van het land,
 dat men bezoeken wil, de grondregelen, en
 den aart deszelfs te kennen, anders zal men
 dikwils in verlegenheid geraaken. By duizend
 voorvallen heeft men met den gemeenen man te
 doen, die geene andere dan zyne moederspraak
 verstaat. Men geniet het vergenoegen van den
 ommeegang, welke ontallyke middelen van onder-
 rigting verschafft, maar ten halven, en is geheel
 tot den ommeegang zyner landsluiden bepaald, van
 welken men niet veel leeren kan. In plaats dat
 een

een reiziger in de openbaare gezelschappen, waar *Noodzaakelykheid van de Italiaansche taal te leeren.* in hy gebragt wordt, een aangenaam tydverdrijf vinden zoude, staat hy daar verlaaten, als een doove of een stomme; hy hoort een ydel geluid, en is niet in staat, aan de nuttige gesprekken deel te neemen. Kortom hy gelykt een standbeeld dat door een uurwerk bewogen, en alleen op zekere algemeene tekenen of vraagen antwoord kan geven.

Veelen rekenen op het Fransch, als eene taal van de mode, met welke men zich door de gansche waereld behelpen kan: zy hebben ook niet geheel ongelyk, wyl men overal luiden aantreft, die dezelve spreken. Maar de meeste Italiaanen hebben by het leeren van dezelve meer in het oog om Fransche boeken te leezen: zy bedienen zich maar van die taal in noodzaakelykheid met vreemden, en laten het gemeenlyk met de gewoone plichtspelingen afloopen. Zy spreken allen veel liever hunne moedertaal, voornamelyk zoo dra het er op aankomt, zich wat omstandiger in gesprek intelaaten. Dit is ook zeer natuurlyk, wyl de spreekwyzen hen daarin veel eigener zyn, en zy gevolglyk hunne gedagten korter en duidelyker kunnen uitdrukken. Het is een soort van hoflykheid, of veel meer eene schuldige pligt, de taal
der

Noodzaakelykheid van de Italiaansche taal te leeren. der natien die men bezoekt, te leeren, om des te beter en gemakkelyker met hen omtegaan, en uit hunne verkeerling zoo wel nut, als vergenoegen te trekken.

Men ziet het gemeenlyk als iets gemakkelyks aan, de Italiaansche taal gezwind te leeren, voor eerst wyl zy met de Latynsche veel overeenkomst heeft, en van dezelve afftamt: en dan wyl zy nog stomme lettergreepen, die niet uitgesproken worden, als de Fransche heeft, nog zulke opeengestapelde medeklinkers, als de Noordsche taalen: dog wanneer men spreken hoort en zelfs spreken wil, vindt men veele zwaarigheden: de uitspraak hapert, en men heeft moeite om voortte komen.

Men moet ten dien einde eenige maanden voor de reize zich met allen ernst op de taal toeleegen, en zich om eene regte uitspraak bevytigen, op dat men den inwooneren verstaanbaar worde. Behalven de regelen die men in aanzien der uitspraak in de gewoone spraakkunsten aantreft, helpt het zeer veel, luiden die zuiver spreken, dikwils te hooren, vooral wanneer men hun eens ten vollen verstaan kan. De uitspraak der spelers op den schouwburg is van groot nut, vooral wanneer men het stuk, dat gespeeld wordt er by naleest. Met dit

dit hulpmiddel geraakt men in korten tyd verder, dan met het onderrigt der bekwaamste taalmeesters, dog men moet te vooren de grondregelen der taal vast hebben.

Noodzaakelykheid van de Italiaansche taal te leeren.

Tot het spoedig aanleeren der taal, kan het opmerkzaam leezen der blijspelen van Goldoni veel helpen, wyl zy in den styl der gewoone omme-gang geschreeven zyn, en door de groote verscheidenheid van stoffen, omtrend alles, wat in het gemeene leeven voorkomt, onderrigting geeven. Eene menigte Fransche schriften, b. v. de Telamachus en de Peruviaansche brieven, zyn in het Italiaansch overgezet, en kunnen degeenen, die het Fransch verstaan, het leeren van het Italiaansch door eene vlytige vergelyking tegen elkanderen, zeer verligten. Zy schynen meer tot dit einde overgezet te zyn, dan om de Italiaanen met de waare schoonheden, en de fyne schryfwyze der oorspronkelyke schriften te doen bekend worden.

De menigerleie tongvallen in Italien maaken eenen vreemdeling dikwils veel moeite, hoewel veel meer om anderen te verstaan, dan om zich by de luiden verstaanbaar te maaken: dan de gemeene man verstaat doorgaans het goed zuiver Italiaansch. Wie eenmaal de taal naar haare regelen, en regte uitspraak ter degen vast heeft, zal zich

Noodzaakelykheid van de Italiaansche taal te leeren.

deze veranderingen ligtelyk eigen maaken. In den geheelen Kerkelyken staat, en in het Toscaansche wordt zuiver gesproken; alleen heeft de Florentynsche uitspraak door den gorgel iets onaangenaams. In het grootste gedeelte van Lombardyen spreekt de gemeene man een wonderlyk en van de landstaal geheel afwykend mengelmoes; en er zyn veele luiden op het land, die het zuiver Italiaansch even zoo weinig als het Fransch verstaan. Wie iets van hun vraagen wil, heeft veel moeite om zich by hun verstaanbaar te maaken. Maar dat moeten dezulken zyn, die nimmer uit hun dorp kwamen. Dan anders verstaan alle de kramers in de kleine steden, of die maar eenige handteering dryven, zelfs die van Bergamo, het zuiver Italiaansch, en weeten zich tamelyk goed uitdrukken, of ten minsten aan anderen te doen verstaan. Te Venetien spreken niet alleen de gemeene luiden, maar ook al de Adel in de raadsvergaderingen eene byzondere tongval, die zeer naïve wendingen heeft, en wanneer men ze eenigzins verstaat, aangenaam klinkt. Men kan zich het best uit het blyspel van Goldoni, *i Rusteghi*, 't welk geheel in den Venetiaanschen dialect geschreven is, een begrip daarvan maaken: en men zal wel doen hetzelfde met een geboren Venetiaan te leezen.

Voor

Voor het overige is dit eene bezigheid meer tot vergenoegen, dan dat zy noodig is, wyl het goede Italiaansch allemaal de beschaafde en geleerde taal in Venetien blyft. Het gepeupel te Napels is ruuw en onbeschaafd, en dit heeft ook invloed op de tongval; intusfchen wendt men zich dog ligter daar aan, dan aan de taal in Lombardyen. Ik zeg niets van het Genueesch; dit klinkt zoo barbaarsch en beantwoordt zoo weinig der genome moeite, dat niemand ligtelyk eenigen vlyt daartoe zal aanwenden, die zich niet lang aldaar denkt optehouden. (*)

Vee-

(*) Ondertusfchen heeft elk deezer *patois*, byzonder het Venetiaansch en Bergamafco, verscheiden naiven en zeer eigenaartigen uitdrukkingen, die hen eigen zyn, en zeer vermaken, waarom men ze ook in de klugten, gelyk boven gezegd is, behoudt. Uit de stukken van Goldoni is veel, van de twee voornoemden byzonder, te leeren. Anders zyn Taffo en Ariosto in verscheide *patois*, onder anderen het Napelsche, ja Homerus zelfs in het plat Venetiaansch overgezet. Voor het Florenyfsche heeft men de vermaarde *Tancia*, een klugtspel van M. Angelo Buonarroti, een neef van den grooten Michel Ange, benevens het *Malmantile racquistato*, een komisch heldendicht van Lippi, en eenige andere dichtstukken. Het Genueesche alleen is het slechtste van allen, en zoo weinig bekend, zelfs onder den Genueeschen Adel, als by ons het Boeren-friesch. Nietemin heeft my de Marquis Spinola, die het redelyk verstond, verzekerd dat er niet min naive uitdrukkingen

Noodzaakelykheid van de Italiaansche taal te leeren.

Veelen staan in den verkeerden waan, dat men in het groot Hertogdom en voornaamlyk te Siena het zuiverst Italiaansch spreekt. Dit komt veel ligt daarvandaan, wyl het genootschap *della Crusca* eertyds zoo veel tot zuivering der taal heeft bygebragt. (*) Daarvandaan is ook dat bekende spreekwoord, *favella Toscana in bocca Romana*, oorspronkelyk, wyl men geloofde, dat het zuiver

Tos-

en spreekwyzen in zyn, als in de andere tongvallen; en hy heeft er my zelfs verscheide staaltjes van genoemd, die my meest ontschooten zyn, doch in de daad aardig waren: onder anderen een scheldwoord, *psotuto* of *psotatio*, 't geen overeenkoomt met het fransche *filz de p-n*, doch als eene verkorting voor *sio d'un po' di tutti*, in zyne soort niet kwaad is.

(*) Liever daarvan, dat de *Crusca* en de Florentynen altoos beweerd hebben, en nog beweeren, dat zy alleen in het bezit van het waar en zuiver Italiaansch zyn: eene aanmatiging, die men in andere gedeeltens van Italien verre is van hen toe te geven: zoo dat veelen al vroeg met dit bejagen van *Fiorentinismi* den spot gedreeven hebben. Zoo prees men Berni, *perchè*

Non offende gli orecchi della gente

Colle lascivie del parlar Toscano;

En deeze zelfs, van Aristoteles sprekende, zegt boertende, tot zyn lof, *che non affetta il favellar Toscano, che dice le cose sue semplicemente, ne fa proemi inetti* etc. In de daad, het afgodisch werk, 't welk de *Crusca* van de Florentynsche taalsoort gemaakt heeft, kon niet missen van deeze uitwerking te doen. *Nullum genus inimicorum pejus laudatoribus*, zegt Tacitus, en 't is ook hier waar.

Toscaansch of Italiaansch te Romen het best werdt uitgesproken. Heden ten dage wordt het buiten tegenspraak in deeze hoofdstad van Italien niet alleen het best uitgesproken, maar is daar ook het zuiverst en sierlykst. Hoe nader men der Roomsche taal in uitspraak komt, hoe meer men zich mag vleyen de volmaaktheid van het Italiaansch bereikt te hebben.

De kennis der gangbaare munten van een land is een reiziger ten uitersten noodig. Men leertze Gangbaare munten in Italien. ras door het gebruik, en 't vordert niet veel hoofdbreemens. De Fransche zilvere en goude munten zyn in het bovenste deel van Italien tamelyk bekend, doch onbekwaam tot de dagelyksche uitgaaf; daarentegen de munten van andere uitheemsche landen in het geheel niet. Men moet zich alzoo met muntsoorten voorzien, die doorgaans een bekenden vastgestelden prys hebben: daartoe zyn in het midden-deel van Italien de Florentynsche *Zechinen*, of ducaaten, de besten. Men ontvangt ze geerne, en derzelver waarde is altoos bepaald. In Lombardyen kan men ze ook wel gebruiken, maar de Venetiaanschen zyn daar nog beter en voordeliger. De Pauslyke *Zechinen* gelden ook wel doorgaans, maar zy verliezen iets, en men doet zich gevolgelyk schade, zoo men ze buiten het Pauslyk

Gangbaare munt lyk gebied medeneemt. De waarde der *Zechinen* is voor vreedenden in aanzien der munt van hun eigen land verscheiden, het welk van de verandering der wisselcours afhangt. Gemeenlyk doen zy vyf guldens of een dukaat.

munten in Italiën.

De *lire* zyn zeer ongelijk van waardy, en in ieder gedeelte van Lombardyen verschildende. b. v. in Venetien gelt de *lira* of het pond ongeveer vyf stuivers Hollandsch, in Parma maar half zoo veel: in Milaan en Genua omtrend agt stuivers. Te Romen wordt naar *Scudis*, *Paolis* en *Bajocchi's* gerekend. Een *Scudo* is een halve *zechin*, of rykelyk een Hollandsche ryksdaalder, en houdt tien *Paoli*, die met onze zesthalven overeenkomen, en ieder Paolo tien *Bajocchi*. In het Napelsche bedient men zich van *Carlinen*, waarvan vier drie Paoli uitmaaken. Eene Carline bedraagt omtrend vier stuivers. Men leert deeze veranderingen ras, en wordt voorzigtig in het handelen, wanneer men een paar keeren met schade geleerd heeft. Een goed hulpmiddel, om de kleinen, tot de daaglyksche uitgaaven noodige munt ras te leeren kennen, is zich aanstonds by zyne aankomst in eene groote Stad voor een *zechino* alle gangbaare muntsoorten te laten brengen, om de onderscheide munt en derzelve waardy zich eige te maaken.

ken. Men moet zich zoo veel mogelyk wagten, niet veel kleine munten uit den eenen staat in den anderen te neemen, alwaar zy dikwils veel minder of geheel niets gelden, uitgenomen de Roomsche *Paolis* of *Giulis*, welken overal in geheel Italien tot vyf stuivers, naar de waarde der gangbaare muntsoorten in elken staat, aangenomen worden. Te Milaan zyn alle silveren munten van half Europa gangbaar: inzonderheid de Fransche heele *écu*.

In 't gemeen is de bekwaamste en voordeeligste wyze van reizen, niet veel baar geld met zich te voeren, maar in elke groote Stad waar men zich een tyd lang denkt optehouden, een credietbrief aan een bankier te hebben, waar door men, zoo dikwils, en zoo veel als men noodig heeft, ten allen tyde kan opneemen. Het kost wel altoos iets meer, nadien men den bankier zyne kosten en provisien vergoeden moet, maar deeze weg blyft toch altoos de zekerste. (*)

Men kan op verscheide wyzen door Italien reizen. Met de post zal men het meest voortspoe-
den; *Wegen, rytuigen, tolhuizen.*

(*) Wie zich met de verscheiden in Italien gebruiklyke maaten wil bekend maaken, kan zich het werk van *Christiani* bezorgen, *Trattato delle misure d'ogni genere*, Brescia 1760.

Wegen, rytuigen, tolhuizen. den; maar zy heeft ook baare zwaarigheden, en komt in het Sardinifche, Milaanefche en Venetiaanfche ongemeen hoog, ja wel driemaal zoo duur als in Vrankryk. In het Florentynfche, den Kerkelyken staat, en het Napelfche daarentegen is zy veel beter koop; men wordt wel bedient, en rydt overal waar het de fteenagtige wegen en bergen toelaaten, snel voort. De wegen in Lombardyen zyn effen en goed, vooral wanneer geen regenwater den vetten bodem, die zich aan veele plaatzen bevindt, doorweekt heeft. Dit vrugbaar land heeft weinig veranderingen, en een reiziger vindt zelden iets merkwaardigs, om zich onderwege optehouden. Uit dien hoofde zou het ligt zyn, de poft te neemen, indien zy niet, gelyk gezegd is, te koftbaar was. Die nog geene eige *Sedie* heeft, het welk eene kap-chaise is op twee wielen, waarin twee perzoonen zitten, en agter twee groote koffers opgepakt kunnen worden, doet het best Lombardyen met de zoogenaamde *Vetturini*, of voerluiden, die bekwaame *Sedien* hebben, doortereizen, te Bologne eene eigene te koopen, en daarna poftpaarden te neemen.

Wie de koften fchroomt, komt overal met de *Vetturini* bekwaamlyk, maar min fpoedig voort, het welk in de bergagtige oorden met de poft ook
niet

niet anders zyn kan. Een wagen met vier rade- *Wegen,*
 ren te voeren is den reizenden kwalyk aanteraa- *rytuigen,*
 den, wyl het werklyk met gevaar verknogt is. De *tolhuizen.*
 postillions weeten dezelve niet goed te regeeren,
 wyl zy ze in 't geheel niet gewoon zyn, en wyl
 men in de enge wegen, en smalle bogten, van Bo-
 logne naar Florencen en Venetien, van Florencen
 naar Romen, van Romen naar Napels of Lorette
 en zoo voorts, dikwils niet wel zwenken kan. Daar-
 enboven op den straatweg over het Appennynsche
 gebergte, op den ouden Appischen weg van Romen
 naar Napels, treft een opmerkend reiziger, om zoo
 te spreken by elken voetstap iets merkwaardigs
 aan; dan schoone schilderagtige landfreesken, dan
 zonderlinge verschynfelen der natuur en gewas-
 sen, dan aanzienlyke oude puinhoopen, gedenk-
 tekenen, en welke dergelyke merkwaardigheden
 meer zyn, waarop men niet zoo naauwkeurig agt
 geeft, wanneer men met de post gezwind voorby
 rydt.

Uit deeze aanmerkingen schynt het niet alleen
 de min kostbaarste en bekwaamste maar ook de
 nuttigste wyze van reizen te zyn, voerluiden of
vetturini te neemen, met welken men de reize naar
 welgevallen kan inrigten, en die tyd geeven, om
 onderwege alle merkwaardigheden te bezien, wyl

Wegen, rytuigen, zolbuizen. zy des daags omtrend maar dertig Italiaanfche mylen (10. uuren) afleggen. Men treft dergelyke voertuigen in alle groote fteden aan. Gemeenlyk zyn het bekwaame fedien met een paar fterke paarden of muilezelen befpannen, die men omtrend drie hondert ponden vrugt hoofd voor hoofd toerekent. De gewoone prys is dagelyks voor ieder perzoon een ducaat: doch hoe verder de weg is, die men denkt te neemen, hoe beter koop de voerluiden zyn, vooral wanneer men van eene groote ftaad naar eene andere reift, alwaar zy altyd zeker zyn by de terugreize weder vrugt aan te zullen treffen.

Die voorneemens is naar Italiën te reizen vindt te Lyons of Geneve dergelyke voerluiden, welken iemant, wanneer men het begeert, tot aan het uiterfte eind van Napels brengen zullen. Op den weg van beide gemelde fteden tot aan Turin, moet men onder het voerloon niet alleen alle weg- brug- paffagie-geld, en dergelyke kleinigheden, maar voornaamelyk den overgang over den berg Cenis bedingen, wyl men anders by deeze gelegenheid op eene verbaazende wyze overeifcht wordt. Men doet het beft, hen ook voor de betaaling van het eeten, en het flaapen te laaten zorgen: de reiziger befpaaft gewis twee derde deelen, en moet toch, wanneer hy zelf betaalt, met even ellendige bed-

bedden zich behelpen, en dezelfde flegte spys *Wegen,*
 voor lief neemen. Wie op deeze wyze alles op *rytuigen,*
 eenmaal bedingt, kan de kosten der gansche reize *tolhuizen.*
 van Lyons op Geneve tot aan Turin, waarmede
 men zes of zeven dagen doorbrengt, met vyftien
 of zestien dukaten goedmaaken. De voerluiden uit
 Piemont worden voor de besten gehouden, hun
 rijtuig is gemaeenlyk goed, en wyl zy van de jeugd
 af leeren in de vreeselykste gebergten heromtery-
 den, kan men zich daarop verlaaten, dat zy ze-
 ker, behoedzaam, en als het noodig is stout zyn
 in het ryden.

Over de tolln is in verscheide Italiaansche staa-
 ten een scherp toezigt. In het Piemonteefche wordt
 men met alle naeuwkeurigheid onderzocht. Wie
 van Geneve komt, zyn reisgoed wordt, zoo dra
 hy over de Arve, een half uur van de stad, geko-
 men is, aan het eerste Savoyfche tolhuis verze-
 geld, en eerst te Novalefe aan geene zyde van
 den berg Cenis doorzocht. Maar komt men van
 Lyons, zoo is Novalefe het eerste tolhuis en
 men doet het best zyne goederen daar te laten
 verzegelen, wyl men anders in Turin dog ander-
 maal gevifiteerd wordt. By het inkomen in het Mi-
 laneefche moeten de reizigers zich op nieuws aan
 het onderzoeken hunner goederen onderwerpen, en
 zy

Wegen, vrytuigen, tolhuizen. zy doen wel zich een bewys aan het eerste tolhuis te laten geeven, om daardoor in de poort van Milaan vry te zyn.

Te Romen moet men zich wagten verdagte of verbodene boeken in zyn koffer te hebben, wyl zy teruggehouden, van een geestelyken doorzien, en zoo zy niet regtzinnig zyn, niet wedergegeeven worden. Even weinig mag men nieuw onopgemaakt goed, ook zelfs niet tot zyn eigen gebruik, met zich voeren. In Napels zyn de tolhuizen zeer lastig: het eerste is te Mola by Gaeta en het andere by Capo di China, anderhalve myl van Napels. De opzieners zyn zeer gestreng, en laaten niet de geringste voorraad van tabak, of nieuwe waaren door. Op de terugreize wordt andermaal eene zulke naauwkeurige onderzoeking gedaan, wanneer men geen pas van den Minister, die over het Koop-wezen gesteld is, kan vertoonen. Doch men verkrygt die ligtelyk door voorspraak van den Gezant van zyn Hof.

Te Venetien, Florencen, Genua, Parma en Modena komt men met eene verklaring vry, dat men niets dat verboden is by zich voert, en geen handel dryft. Deeze verzekering, en een klein geschenk aan de oppasferen en tolbedienden bevrydt den reiziger van alle verdrietelyke op-
hou-

houding. Maakt er een onnoodige zwaarighe- *Wegen,*
den, zoo behoeft men alleen te zeggen, dat men *rytuigen,*
regtuit in het tolhuis wil ryden; zoo zal hy zich, *tolhuizen.*
tuit vreeze van zyn drinkgeld te verliezen, ras te
vreede houden, en op zyn recht van doorzoeken
niet verder aandringen.

Het is niet alleen aangenaam, maar ook wegens
andere redenen goed, met reizigers die men kent
gezelschap te maaken. Op de groote wegen is
wel niets te vreezen, doch men houdt de gren-
zen van Piemont, Milaan, en den omtrek van
Lago Maggiore wegens allerley roofgespuis ver-
dagt. En hoewel men zelden hoort, dat reizigers met
geweld op den openbaaren weg worden aange-
daan, blyft het toch altoos eene uitgemaakte
waarheid, dat een gezelschap van meer reizenden
aan minder gevaar is blootgesteld dan een of twee
perzoonen. Men gebruikt deeze voorzigtigheid
naar evenredigheid minder, wanneer men zelfs
veel gevolg en bedienden heeft.

Het is onnoodig hier een kort begrip der merk-
waardigheden van Italiën te geeven, daar in 't
vervolg elke oort volgens de orde voorkomt, langs
welke de reizigers gemeenlyk hunnen weg nee-
men. Zy behoeven maar het deel van het land,
alwaar zy zich bevinden, nateslaan, zoo zullen
zy

Wegen, zy het gewigtigste, waarop zy hunnen aandagt
rytuigen, moeten vestigen, aantreffen. By elken staat, zal
toelhuizen. van de algemeene geschapenheid des lands, van
 de vrugtbaarheid, van deszelfs voortbrengfelen
 gehandeld worden, en wel omtrend in die orde,
 waarin de reiziger de narigten nodig heeft en on-
 derrigting kan verlangen.

Daar de Schilderkunft in Italiën eene hoofdzaak
 voor een reiziger is, en in het gansche werk eene
 menigte Schilders en hunne werken voorkomen,
 zoo heeft men denzelfven eene korte tydkundige
 lyst van de voornaamste Italiaansche meesters ter
 hand gesteld, om daarmede, wanneer het de nood
 vereischt, te kunnen raadpleegen, en opspooren,
 wanneer een Schilder geleefd heeft, en welke ma-
 nier hem eige geweest zy. (*) Van de beroemd-
 ste beeldhouwers, en bouwmeesteren komen in
 het werk zelf korte narigten voor. Op deeze wy-
 ze hoopen wy den reizenden narigten van Italiën
 te geeven die volkomener, nuttiger, en toerei-
 kender zyn, dan die geenen, met welken men zich
 tot nu toe heeft moeten behelpen.

Over-

(*) Het beste werk in 't gemeen, om de levens der
 Schilders te leeren kennen, is dat van d'*Argenville*, in
 4 deelen. Doch iemand die eenige liefhebbery heeft,
 moet ook van de Italiaanschen ten minsten *Vasari* leezen.

Overgeslagene noot op Bladz. 14.

[Onderrichte men hun dat het hart enz.] Hierin legt wezentlyk de sleutel deezer ongodsdienstigheid. Het be- derf der zeden is er geene oorzaak van, maar wel de ver- keerde begrippen die de Geestelykheid, byzonder de Je- suiten, het volk voor lang reeds hebben ingeboezemd. De schriften hunner vermaardste leeraaren wyzen dit uit. Casp. Hurtado *de Sacr. T. 2. D. 5. diff. 2.* en Coninch. *Qu. 83. A. 6. N. 197.* zeggen rond uit, „ dat het genoeg is, „ dat men met zyn lighaam by de Misse tegenwoordig zy, „ zonder er zyne gedachten by te hebben, zoo men maar „ uiterlyk eene eerbiedige houding bewaare.” En Vas- quez gaat noch verder, want hy zegt uitdrukkelijk „ dat „ men voldoet aan het bevel van de Misse, offchoon „ men om niets minder denke.” 't Zelfde leert ook Escobar *Tr. 1. Ex. 11. n. 74, 107.* en *Tr. 1. Ex. 1. n. 116.* — En dat het deeze Vaders zyn, na wier by- zondere leer de denkenswyze der Italiaanen in stuk van Godsdienst allermeeft geschoeit is, blykt ook uit de over- maatige eerbied die deeze natie de H. Maagd betoont, boven alle anderen. Die de leer der Jesuiten op dit stuk weet, in zynen ganschen omslag, kendt ook te gelyk de godsdienstige begrippen die over 't geheel in Italien plaats hebben. Men heeft hiertoe een werk van den P. Barry aangehaald, dat wezentlyk een is van de geschiksten. Het heet *het Paradys geopend door honderd gemaklyke devo- tien jegens de Moeder Gods.* Van deeze honderd heeft men de keuze. Eene alleen is genoeg om 't Paradys te ont- sluiten, en dan zyn zy in waarheid de eene gemaklyker dan

dan de andere: zoo verre dat de goede Vader, die zeer bezorgd was dat het aan hem toch niet mogte hangen zoo er niet veelen gezaligd wierden, eindelyk van 't enkele *Ave Maria* zelfs afziet, en slechts voorschryft, dat men alleenlyk een beeldje of prentje van de L. Vrouw zal maaken by zich te draagen, zoo 't andere te veel moeite is; waarom hy er ook byvoegt: *En zegt dan noch, zoo gy 't bart hebt, dat ik het u zoo gemakkeelyk niet maak als ik kan! —* Zie *Lettre Provinciale* 9.

(NB. De genen, die dit werk op reis na Italien met zich nemen, kunnen dit blad uit hun exemplaar uitsnyden.)

TYD-KUNDIGE LYST
DER
ITALIAENSCH E
SCHILDERS
NAAR DE
VERSCH EIDE SCHOOLEN.

K

TYD-KUNDIGE LYST

DER

ITALIAENSCHER

SCHILDEKUNST

NAAR DE

VERSCHIEDEN SCHOOLEN

TYD-KUNDIGE LYST

DER

ITALIAENSCH E

SCHILDERS

NAAR DE

VERSCHEIDE SCHOOLEN.

Men verdeelt de Italiaensche Schilders in verscheide Schoolen, van welken men een begrip moet hebben, ten deele om de manier, die elke School karakterizeert, te onderscheiden, ten deele, om de daartoe behorende Schilders, wier werken van de Liefhebbers byzonder gezogd worden, te kennen. (*)

De

(*) *Non ci e forse più invidia, zegt de Graef Algarotti, tra nazione e nazione, tra donna e donna, di quella che ci sia tra le differenti scuole di pittura in Italia. In vece di darsi l'una con l'altra tanto mala voce, perchè non procurare di appropriarsi vicendevolmente i pregi di cui l'una è ricca, e povera l'altra. Bella cosa, è stato detto, un Inglese che parli, e un Francese che pensi. Bella cosa similmente sarebbe un Veneziano che disegnasse, e un Romano che colorisse. Doch op ene andere plaets maekt hy ene andere aumerking, die dienen kan om dezen wensch te maetigen: te weten, dat die Boloneesche Meesters, die zich toegelegd hebben om den smaak der Venetiaensche School te volgen, de juistheid en beschaeftheid (la correzione) van Caraccio verloren hebben, zonder tot de bevalligheid van Paul Veronese te geraekken. Appresso a poco, zegt hy, come coloro, che in viaggiando disimparano la propria lingua, senza imparare la altrui.*

De ROMEINSCHE SCHOOL wordt als de eerste en voornaamste aangezien. Zy vangt met *Rafaël* aan, die aan het hoofd van haer staet. Zy onderscheidt zich byzonder van de anderen door de edele en naauwkeurige tekening, door de schoone samenstelling, door de waerheid in de uitdrukking, en door welverkoore houdingen. De beste meesters deezer School vormden zich hoofdzaakelyk door eene vlytige studie der Antiken, en leiden zich niet zoo zeer op het koloriet toe. Zy bevlytigden zig veel meer, om de grootfche gedagten, waarmede hun verbeeldingsvermogen vervuld was, op eene edele wyze uittedrukken, en dit gelukte hun op eene meesteragtige wyze, weswegens hunne Schilderyen in de verzamelingen den voornaamsten rang bekleeden.

De stigters der FLORENTYNSCHE SCHOOLE waren *Leonard da Vinci*, en *Michael Angelo*, een paar meesters, die hunne leerlingen den smaak eener stoute en kragtige tekening, en eener sterke en verhevene uitdrukking inboezemden. Hunne manier verviel zomwylen in het buitenfpoorige en onnatuurlyke, maar des niet tegenstaande bleef zy toch majestueus en edel. Hun tydgenoot, *Andreas del Sarto*, was een voortreflyk colorist; zyne Schilderyen schynen noch geheel nieuw te zyn. *Fra Bartholomeo della Porta*, die *Raphaël* onderwees, en daartoe bekwaam was, heeft weinige maar in veele opzigten volmaakte Schilderyen agtergelaaten. Ter zyner tyd vormde zich de Florentynsche School eerst; in het vervolg was het koloriet derzelve beter, zonder den grootfchen smaak in tekening en uitdrukking te verliezen. Zy is niet zoo talryk als de andere Schoolen.

De LOMBARDYSCHESCHOOL vereenigd alle eigenschappen die tot eene volkome Schilderkunst behooren. Haare tekening vormde zig naar de Antieken, en naar de regte
voor-

voorbeelden der Roomsche en Florentynsche meesters. Met dezelve verbonden zy de schoone natuur, eene ryke ordinantie, eene uitdrukking der waarheid overeenkomstig, rigtige en zagte omtrekken, en een voortreflyk coloriet, het welk de natuur op het gelukkigste navolgde: dit alles voerden zy met eene losse hand, met zo veele flouthed en bevalligheid uit, als immer maar in een meesteragtig Schildery aangebragt kan worden. *Corregio* wordt voor den eersten meester deezer School gehouden, zyne navolgers waren *Parmegiano*, *Schidone*, de drie *Caracci*, *Guido*, *Guericino*, *Domenichino*, *Albani*, enz. Wie kent de naamen van deeze groote meesters, en hunne werken niet? welk eene verbaazende meenigte der kostbaarste stukken hebben zy niet agter gelaaten?

De VENETIAANSCH E SCHOOL heeft insgelyks voortreffelyke meesters voortgebragt, welke voor een gedeelte hun gansche leeftyd tot in een hoogen ouderdom hebben besteed, om de nakomelingschap een ongelooflyk aantal van meesterstukken agtertelaaten. Zy hebben de natuur zo volkomen nagevolgd, dat het oog daar door geheel bedrogen wordt! Hun koloriet is betoverend, de houding voortreffelyk, en de ordinantie ryk: de gansche behandeling is bevallig, en een bewys van hunne schoone verbeeldidgskragt, en genie. Hunne manier neemt den aanschouwer aanstonds in: het welk voornamelyk plaats vindt in de voortreffelyke zamenstellingen van *Titiaan* en *Paul Veronese*. Het is alleenlyk te betreuren, dat zoo groote kunstnaars de tekening, welke egter een zeer wezenlyk deel der Schilderkunst is, veronagtzaamd hebben. *Bellini*, *Giorgione* en *Titiaan* worden als de Stigters der Venetiaansche School aangemerkt. De beide laatsten hebben voornaemelyk de Venetiaansche manier tot zulk eenen hoo-

gen trap van volkomenheid gebragt, dat de navolgers moeie gehad hebben, denzelven te bereiken.

Uit deeze vier Schoolen is eene groote menigte beroemde kunstenaaren ontftaan, wier naemen by de laate nakomelingschap nog bloeyen zullen. Hunne werken moeten in toekomende tyden nieuwe meesters vormen, die door dezelve vlytig natevolgen hun verlies herftellen: dan zy zyn de volkomenfte School, wyl zy te gelyk voorbeelden en regelen daarftellen.

De FRANSCHESCHOOL heeft zich naar de Italiaanfchen gevormd, en kan verfcheide kunstenaars aenwyzen, welke de voetftappen hunner meesteren gelukkig volgen. *Poussin* heeft zich inzonderheid den goeden fmaak der Romeinfche School zoo eigen weeten te maaken, dat de Italiaanen niet in bedenken neemen zyne werken nevens hunne grootfte meesters te plaatfen. Men kent hem te Romem onder alle Fransche Meesters het beft. *Rubbens* en *van Dyk* uit de NEDERLANDSCHE SCHOOLE worden in Romem voor een paer groote kunstenaars gehouden, wier Schilderyen veelen Italiaenfche meesteren gelyk te fchatten zyn. *Van Dyk* kan allen Portrait-Schilders den rang betwiften; en *Rubbens* behoeft in de hiftorie en allegorie niemant te wyken. Zyn koloriet is dat der natuur, en behalven dit zoo leevendig, dat zyne fchilderyen altoos frifch blyven, en om zoo te fpreken met de Jaaren fchooner worden. (*) Veele andere meesters der Nederlandfche School hebben hunne

(*) Alleenlyk weet men, dat het naekt van *Rubbens* zomtyds zeer in het rode valt, zo dat fommigen zynere beelden er uitzien als of zy gegeeffeld waeren. Deze faut regeert in byna alle de ftukken die van hem te Duffeldorf zyn. In tegendeel heb ik ze in geenen in Brabant gevonden. Of deze aenmerking van anderen gemaakt zy, en of men er eenige rede van gevonden hebbe, weet ik niet. Dat zy gegronde is, durf ik voor in ftaan.

ITALIAENSCH E SCHILDERS. 151

huune verdienften wegens de vlytige uitvoering, en naauwkeurige navolging der natuur, die toch dikwils in het slaeffche valt, wegens het fyn penceel, en het geduld, dat men by geene meesters van andere Schoolen vindt. (*)

DE ROOMSCHE SCHOOL.

RAFAEL SANZIO, van Urbino, geboren in 't Jaar 1483, gestorven in 't Jaar 1520. Geen Schilder heeft de kunst verder gebragt. Zyne voornaemste werken ziet men in het Vatikaan te Romen. Zyne Schilderyen houden in de verzamelingen de eerste plaets, of schoon zy niet ten vollen het heerlyk coloriet van Titiaan, of de schoone tinten, en het bevallige van Corregio hebben. (*Abregè de la vie de Raphaël Sanzio d'Urbino*. Paris. 1607. 12. 1651. 4. *Nachrichten von Künstlern und Kunstfachen*. Th. II. p. 315-524.)

K 4

Giulio

(*) Zegt de Schryver dit tot lof, of tot veragting der Nederlandfche meesters? Ik vermoede, dat hy 't in den laaften zin neemt, wyl hy zegt, dat hun vlytige uitvoering en naauwkeurige navolging, doch dikwils in 't slaeffche valt. Ik beken dit ten opzigt van het minder foort van Schilders; maar van onze eerste meesters, die hier alleen in aanmerking moeten genomen worden, gaat het geenfints door, wyl zy eene verwonderlyke nitvoerigheid met een meesteragtig penceel zeer wel wiften zamen te voegen. Laaten wy roeftaan, dat de onzen in hiftoriefstukken doorgaans minder zyn, maar te gelyk ftaande houden, dat wy in stillevens, landschappen; en beeftenfstukken voor geene natie hoeven te wyken, maar in zeestukken, in de bloemen en vrugten ze allen te boven fteeven. Ik be-roep my op de kundigfte volken van Europa, die met de grootfte drift de werken van Nederlandfche meesters zoeken, en ze tegen goud laten opweegen. Ieder School heeft haar verkiezing en onderscheidend kenmerk; eene naauwkeurige en uitvoerige navolging der natuur is die der Nederlandfche. Begrypt men onderusfchen de Duitfche meesters hier onder, gelyk meermaalen gefchied, van deez en is het vry algemeen waaragtig, dat zy, wanneer ze uitvoerig zyn, teffens slaafagtig, koud en pynlyk gefchilderd hebben. (*Not van den Vertaalder.*)

Giulio Papi, of GIULIO ROMANO, (1492-1546) de lieveling en voornaamste leerling van Rafael. Zyn hoofd karakter is eene stoute manier, en kragtige uitdrukking. Verscheide van zyne werken zyn onverbeterlyk getekend; doch over 't geheel volgde hy meer zyne verbeeldingskracht dan de natuur zelve. Zyn koloriet valt eenigzints in het donkere. De gewigtigste werken van deezen meester zyn te Romen en te Mantua.

GIOVANNI FRANC. PENNI, (*) bygenaemt IL FATTORE, een Florentyn (1488-1528) arbeide met gelukkigen uitslag, naar zyns leermeesters Raphaels ontwerpen, in de gaenderen van het Vatikaan en in het kleine Farnesische paleis. Na Raphaels dood schilderde hy niet veel meer, behalven eenige Landschappen, waartoe hy in 't algemeen veel geschiktheid bezat.

POLIDORO CALDARA VAN CARAVAGIO, (**) in het Milaneesche, (1492-1543) was in den beginne maar een handlanger van Rafaels leerlingen, die in het Vatikaan arbeidden. Doch zoo haast deeze buitengewoone gaaven in Polidoor ontdekte, nam hy hem tot zynen leerling aan. Polidoor wierd een goed kolorist. In zyne schilderyen schat men over 't geheel de naauwkeurige tekening, en byzonder de edele uitdrukking, welke hy aan zyne hoofden wist te geeven. Hy heeft meest op natten kalk geschildert.

PERINO DEL VAGA, eigentlyk PIETRO BUONACORSI, een Toscaan (1500-1547) studeerde eerst na Michael Angelo, dog naderhand onder Rafael in het Vatikaan arbeidende, kwam hy de manier van tekening van deezen meester zoo naby

(*) Wel te onderscheiden van zyn Broeder *Luca Penni*.

(**) Moet wel onderschieden worden van *Angelo Caravaggio*.

ITALIAENSCHESCHILDERS. 153

naby, dat veele van zyne werken voor originelen van Rafael aangezien worden. Alleen Rafaels verheven geeft bezat hy niet. Zyne beste stukken zyn, 't innemen van Jericho, Abrahams offerhande, Jacobs worsteling, Joseph door zyne broeders verkocht, het verdrinken van Pharao, enz.

INNOCENZO FRANCUCCI, van *Imola*, was niet zo zeer een scholier van Rafael, als een goed navolger, welke in de eerste manier van deezen meester tekende. Zyn koloriet is goed, en houdt zich nog frisch tot op den huidigen dag. De schilderyen van hem worden in groote waarde gehouden.

GEORGIO GIULIO CLOVIO, een Slavonier, (1498-1578) leerde het tekenen by Julio Romano, maar leide zich vervolgens op het miniatuur-schilderen toe, en werd een groot kunstenaar in zyn soort. Men treft te Romen, Florencen, en in verscheide andere kabinetten stukken van hem aan. Vafari roemt byzonder zyn Babel's Torenbouw.

FRIDERICO BAROCCIO, van *Urbino*, (1528-1612) zyne schilderyen hebben iets zeer bevalligs, en komen het schoone koloriet van Corregio naby. Maar hy tekende veel naauwkeuriger, offchoon zyne houdingen zomwylen in het buitenspoorige vallen; daarentegen zyn zyne hoofden meerendeels zeer aangenaam. Van de werkingen van het licht wist hy zich zeer wel te bedienen. De meesten zyner schilderyen treft men te Milaan, Bolognen, Pefaro en Romen aan. Een zyner beste stukken is de dood van den H. Vitalis, te Ravenna. Hy was gewoon modellen van zyne beelden in wasch te maaken. Of anders stelde hy wel zommigen van zyne leerlingen in de houding die

154 TYDKUNDIGE LYST DER

hy zyn beelden wilde geeven. Zyne zufter diende hem ten model voor de *Madonna's*, en zyn kind voor de *Bambino's*.

TADDEO (1529 - 1566) en FRIDERICO ZUCCHERO, (1543 - 1609) uit het hertogdom Urbino, een paar broeders, die goede koloristen waaren; en in 't gemeen eene gelukkige genie tot de schilderkunft bezaten. De jongste is zyn broeder in veele opzichten de baas, en slaagde byzonder in conterfeitfels. Doch beider manier is *flenterachtig*, en niet genoeg na de natuur gevormd. Men ziet eene groote meenigte van de werken der beide broederen te Caprarola, Tivoli, Romen en Venetien.

ANTONIO TEMPESTA, (*) een Florentyn (1555 - 1630). Zyne genie zette hem aan tot groote onderwerpen, waarin veel beweging is, als veldslagen, marschen, dergelyken hy eene meenigte geëtt heeft. In de Roomsche verzamelingen treft men hier en daar iets van zyne hand aan, inzonderheid worden zyne landschappen met vee gezogt. Het koloriet heeft hy te veel verzuimt.

GIUSEPPE CESARE ARPINO, gemeenlyk GIUSEPPINO CAVALIERE genaamt, (1560 - 1640.) In het Capitoool bevinden zich eenige groote historiestukken van hem, waarin de paarden byzonder schoon zyn. In zyne werken straalt genie door, maar het koloriet is zwak. Hy schilderde meest door oeffening, en pleegde de natuur zelden raad. Cochin roemt byzonder zyne Kruiziging in de S. Martens Kerk te Napels.

Mi-

(*) Wel te onderscheiden van *Pietro Tempesta*, of *Peter Malyn*.

ITALIAANSCHESCHILDERS. 155

MICHAEL ANGELO MERIGI, van CARAVAGIO, (1569-1609) vormde zich eene ganzsch nieuwe manier, die van veelen des tyds nagevolgd, doch van de meesten even ras weder verlaaten wierd. Zyne tekening is stout en juist. Zyne figuren schynen als van het doek aftestaan, 't geen de kragtige en byna zwarte schaduwen doen; eene werking die zyn schilderyen treffend, en tegelyk zeer kennelyk maakt. Men zegd, dat hy gewoon was in een vertrek te werken, daar het licht van boven in kwam. Hy volgde de natuur vlytig na, doch wist er den schoonsten kant niet van te kiezen. De kleur van zyne meefte beelden valt in het geele, en de wezensfrenken doen hen naar het flegfte gepeupel gelyken. Soldaten, boeren, en gemeene wyven, gelukten hem deswegen: daar in tegendeel zyne grootfte heilige stukken veel onaangenaamheid hebben, wyl hy zich boven dien laagden fmaak niet verheffen konde. Te Romen en te Napels ziet men het meefte van deezen meester. Byzonder is zyne verlochening van Petrus in de S. Martens Kerk beroemd.

JOSEPH RIBERA, in 't gemeen IL SPANJOLETTO genaamd van Xativa, naby Valentia (1593-1656) overtrof zynen meester *Caravagio*. Zyne grootfte sterkte bestond in beelden die eene kragtige uitdrukking, en een leevendig penceel vorderen, by voorbeeld in propheeten, kerkleeraaren, oude philofophen, in oude, ernstige en kragtige figuren, en dan in martelingen van Heiligen, en dergelyken fchriktonelen. Te Napels, byzonder in de Karthuiſe, heeft hy veel gefchilderd, Doch twee van zyne beſte ſtukken zyn het een in het Paleis Corvini te Florence, en het ander by den Prins della Torre, te Napels. In de voornaamſte verzaamelingen wordt zyne ſtukken een aanzienlyke plaats ingeruimd.

DOMINICO FETI, van Romen, (1589-1624) studeerde naar Julio Romano, en nam daar door eene stoute tekening aan. Men pryft zyne schoone verbeeldingskracht en genie, die zyne schilderyen inneemend en geestryk maakt. Dit karakter maakt ze kennelyk, en veroorzaakt, dat kenners dezelve begeerig opzoeken, offchoon zyn koloriet voor het overige eenigzins donker is: hy schilderde zelden anders dan Kabinetstukken, die niettemin zeldzaam voorkomen.

GIOVANNI LANFRANCO, van Parma, (1581-1647.) Zyne sterkte bestondt in wydloopige groote werken, als koepels en zolderstukken. De koepel van Andrea della Valle in Romen is beroemd. De beelden daarvan zyn over de 20 voeten groot, en doen eene zeer edele uitwerking. De meeste werken heeft hy te Napels uitgevoerd. Kabinetschilderyeu kan men niet veel van hem aanwyzen.

PIETRO BERETTINI DI CORTONA, (1596-1669) wist zyne schilderyen voortreffelyk, en op eene edele wyze te ordineeren. In de verzameling van het Capitoel ziet men een paar schoone stukken van hem, de Sabynefche Maagdenroof, en den slag by Arbela, waarin de voornaamste groepen veel overeenkomst met de schilderyen van le Brun hebben. (Zie *Grosley II. 447. fgg.*) De zolderstukken in het paleis Barberini te Romen, en in het paleis Pitti te Florencen, zyn vol schoonheden, en toonen allefins een Schilder van groot genie. Zyn koloriet is beter op Kalk dan in olie.

MARIO

(*) Wel te onderscheiden van *Nicolo Berrettoni*, en *Nicolas Berrettoni*.

ITALIAANSCHESCHILDERS. 157

MARIO NUZZI DA FIORI, (1603-1673.) heeft zich door Bloemstukken een grooten naam gemaakt. Zyne schilderyen worden wegens hunne schoonheid zeer gezogt. Bywylen schilderde hy bloemkransen, en andere meesters vulden het binnenruim met beelden. Zyn beste stuk is een bloemkrans om het conterfeitfel van S. Gaetano, door Andrea Camassei, in de Kerk van *S. Andrea della Valle* te Romem.

MICHAEL ANGELO CERQUOZZI, die men den *bataille*- of ook den *Bambochaden-Schilder* (*) noemt, in onderscheiding van den grooten Michael Angelo: (1602-1660.) Zyne liefste onderwerpen waaren veldslagen, jaarmarkten en kermiffen, waarin hy altoos klugtige invallen te passe bragt, en deswegens veele liefhebbers daartoe vondt. Het werk viel hem zo ligt, dat hy van een veldslag, of een ander voorval horende verhaalen, terstond daarvan een ontwerp op het doek bracht, en opschilde. Het koloriet van deezen meester is leevendig, en de behandeling ligt. Zyne schilderyen zyn in Italien zeer gezogt.

CLAUDE LORRAIN, eigenlyk GELEE genaamd, (1600-1682.) wordt van veelen voor den grootsten landschap-

(*) *Bambochaden* noemt men in de schilderkunst alle laage, onedele onderwerpen, dergelyken verscheide Nederlandsche meesters pleegden te schilderen. De oorsprong er van leid men van eenen Pieter van Laar af, (1613-1673,) dien de Italiaanen op zyn reis den bynaam van *Bamboccio* gegeven hadden, 't geen zoo veel heet als *semplice, soro, insulsus, rudis, fatuus*; eigenlyk kinderachtig. Allen zyne stukken waaren in dezen tmaak. -- Met het woord *bambochaden* zou men ook de kunstspraak der Dicht- en Redekunde verryken kunnen. Het *travesti burlesque* is bambochade. Onze meeste Nederduitsche klugten zyn bambochaden. In Rabelais en Tristram Shandy is veel bambochade. Hudibras is meest bambochade. Voor 't overige moet men *Caricaturen* en *bambochaden* wel van den anderen onderscheiden.

fchapschilder gehouden. In de lucht-perfpectief heeft hy weinigen hem gelyk. In zyne landfchappen zyn de liggingen zeer inneemend, alles is enkel natuur. De beelden wilden hem niet gelukken, deswegens liet hy zyne fchilderyen meerendeels door Bourguignon, Lauri en Courtois ftoffeeren: een zeldzaam bewys van de onmiddelyke voorfchikking der natuur in ftuk van genie, zoo 't waar is, 't geen zyn vriend Sandrart getuigd, dat Claude zich veel meer toegeleid had om ver te komen in het tekenen van beelden, dan van landfchappen.

't Is aanmerkelyk dat deeze Schilder, om alle vervalschingen voor te komen, gewoon was van elk ftuk dat hy afwerkte eene tekening te houden, waarop hy achter den naam van den koper fchreef. Deeze tekeningen hield hy by elkander in een boek, 't welk hy *il libro della verità* noemde. Het zelve is noch in wezen, en zoo my voorftaat in het Kabinet van den Hertog van Devonshire.

ANDREA SACCHI, een Romein (1594-1668). Een fchilder, wiens de beste tyden der kunft zich niet behoeven te fchamen. Zyne voornaamfte eigenschappen zyn eene voortreffelyke tekening, het bevallige en zachte coloriet van zynen meefter Albano, dog meer edelheid en waarheid in de uitdrukking. De Heilige Romualdus van Sacchi wordt voor een der beste fchilderyen in gansch Romem gehouden. De dood van S. Anna te St. Carlo de Cafenari verdient niet minder lof. Anderen verheffen byzonder den H. Auguftinus in de Pieterskerk, en dan zyne ftukken in het Paleis Barberini. Sacchi was byzonder een mededinger van *Pietro di Cortona*, en de moeite die zy deden, om de een den ander te overtreffen, was byden voordeelig.

ITALIAANSCH E SCHILDERS. 159

DOMINICO CRESTI, gemeenlyk IL CAVALIER PASSIGNANO, (1558-1638.) schilderde met smaak en in eene edele manier. Zyn koloriet komt der oude Roomsche School naby; maar inzonderheid schat men zyne schilderyen wegens de schoone uitdrukking. Men vindt eenige groote stukken van hem te Florencen, voor 't overige hier en daar veele Kabinet-schilderyen.

PIETRO TESTA, van Lucca, (1611-1650.) Door lang en vlytig studeeren naar de Antieken in Romem, nam hy eene goede, hoewel eenigzins styve manier aan. Zyn koloriet toont eene geoeffende hand. Men wylt veele stukken van deezen meester, maar eigent hem meer toe, dan hy in zoo korte jaaren kon leveren.

SALVATOR ROSA'S (1614-1673.) Kabinet-schilderyen zyn overal in Italien te vinden, en in groote agting. Hy stelde de natuur, zoo als hy ze vondt, met veel waarheid voor. Men heeft van hem voortreffelyke veldslagen, jagten, en landschappen met vee, die zyne geliefde onderwerpen waaren. Zyn koloriet is frisch en leevendig, maar de tekening zomwylen wat onnatuurlyk. Alle schilderyen van Rosa hebben iets eigendommelyks, waardoor men in het erkennen van den Meester niet dwaalen kan. Zyn broeder, of broeders zoon, *Peter Rosa*, heeft in even denzelfden smaak, maar lang zoo goed niet geschilderd. Salvator Rosa etste met eene geestige manier veele van zyne tekeningen in het koper, welke men voor een gedeelte by zyne erven te Romem krygen kan. Hy was te gelyk Dichter, en zyne hekelschriften zyn in elks handen.

CARLO DOLCE, (1616-1686.) heeft veel in Romem gearbeid. Zyne zamenstellingen zyn niet alleen gevallig,
maar

maar ook met een uitvoerig zagt penceel, en frisch koloriet uitgevoerd. Hy schilderde meest Heilige stukken, en veele Madonna's.

GIACINTO BRANDI, (1623-1690.) Zyne schilderyen zyn in Romen in menigte. Men kent ze aan de schoone zamenstelling, aan de ryke invallen, en de gemakelyke behandeling: daarentegen zyn ze niet naauwkeurig in tekening, en zwak in koloriet. De manier van Brandi heeft zoo weinig kennelyks, dat de liefhebbers dikwils dwaalen, en zyne schilderyen andere meesters toeschryven.

CARLO MARATTI, van Camerano, een leerling en lieveling van *Andrea Sacchi*, (1624-1713.) tekende met bedagtzaamheid, en zocht meer te behaagen, dan bewondering te verwekken. De uitdrukking in zyne hoofden is gevallig, en het koloriet in 't gemeen leevendig; hy komt Barocci tamelyk naby. Hy verkoos byzonder Mariabeelden, en Heilige onderwerpen, welke hy met vlyt uitvoerde. Zyne benyders gaaven hem daarvan den spotnaam van *Carluccio delle Madonnine*.

LUCA GIORDANO (*) van Napels, (1632-1705.) Alles is, om zoo te spreken, in Italiën vervuld van de werken van deezen meester, welke buitengewoon vaardig en gemaklyk arbeide, weshalven men hem gemeenlyk *Luca fa presto* noemde. (**) Zyne manier is niet altoos de-

(*) Wel te onderscheiden van *Jacob Jordaans*, een Vlaamsch Schilder.

(**) Anderen geeven een gansch verschillenden oorsprong van deezen bynaam: te weten dat in zyne jonkheid zyn vader, die de stukken, welken hy kopieerde, gemeenlyk verkogt, en zeer op den penning

ITALIAENSCH E SCHILDERS. 161

dezelfde ; in veelen van zyne stukken is de uitdrukking onverbeterlyk en het koloriet kragtig en schoon. (*Vita di Luca Giordano Pittor Napolitano. Napoli 1729. 4.*,

CIRO FERRI (1634-1689.) vormde zich naar Peter van Cortona, en nam een frisch en aangenaam koloriet aan. Hy schilderde zyne stukken met veel vlyt: maar het ontbrak hem aan dat vuur, 't welk een hoofd-eigenschap van alle groote kunstenaars is. Zyne stukken schynen daardoor enkele kopyen, die met veel geduld nagemaakt zyn. Hy werkte verscheide onafgemaakte stukken van Pietro di Cortona af, byzonder te Florencen.

GIOVAN BATTISTA GAULI, ook BACCICCIO genoemd, een Genuëesch, (1639-1709.) ging naar Romen, en leidde daar met zyne bekwaamheid veel eer in. De schoon geschilderde koepel der Jesuiten-kerk aldaar is van hem. In de schilderyen van deezen meester vertoont zich een gelukkig genie, veel gemaklykheid en een schoon koloriet. De voortreffelykheid van dit laatste boven dat van *Ciro Ferri*, deed, zo men zegt, deezen van spyt den dood aan. Gauli schilderde ook goede conterfeitsels, en deed het gaarne.

MAT-

ning gefict zynde, hem geduurig aanzettede om schielyk te arbeiden, roepende altoos, *fa presto, mio Luca! Luca, fa presto*: 't geen zyne makkeren gelegenheid gaf, om hem kortswylende niet dan *Luca fa presto* te noemen. Deeze afseiding is buyten twyffel de waar-schynlykste. — Dat zyne manier niet altoos dezelfde is, gelyk onze Schryver te recht aanmerkt, kwam van de zeldzaame bekwaamheid die hy had, om den styl en smaak van onderscheide meesters na te maaken. Het geval, 't welk hy hier om'rend in Spanjen gehad heeft, is uit Velasquez bekend. En de Marquis Peralta te Milaan bezit verscheide stukken van hem, eik in den smaak van een onderscheiden Italiaanschen meester.

L

MATTIA PRETI, meerendeels IL CAVALIER CALABRESE genaamd, (1613 - 1699.) bezat eene voortreffelyke geschildertheit tot gelukkige vindingen, en ryke ordinantien. Zyne schilderyen doen eene groote werking, hebben veele bevalligheid, en zyn zeer kennelyk. Zyn koloriet doet veel werking, hoewel zyne schaduwen doorgaands wat donker vallen. Men roemt gemeenlyk zynen *Homerus* in het paleis Zambecari, en eenen verzezenen Heilig in het paleis Ratta, beiden te Bologne. De laatste is volkomen in den styl van Paul Veronese.

GIUSEPPE PASSORI, of PASSERI, (1654 - 1714.) volgde even als JOSEPH CHIARI, (1654 - 1725.) zynes leermeesters Carel Maratti's manier getrouwlyk na, byzonder voort 't koloriet.

FRANCESCO SOLIMENE (*) (1657 - 1747.) bezat eene vuurige verbeeldingskracht, en gelukkig genie: in zyne schilderyen schynt daar door alles leeven en beweeging te zyn: zo dat hy in dit opzicht veele andere schilders overtreft. Hy tekende in eene schoone stoute manier. Zyn koloriet valt wel eenigzins in het graauwe, en zyne schaduwen in het blauwagtige: doch 'er is over 't geheel zoo veel geeft en schoone uitdrukking in dezelve, dat men er zyn genoeg niet aan zien kan. Solimene heeft eene groote menigte werken agtergelaaten, waarvan de besten te Napels zyn. Hy bezat eene byzondere gaaf van anderen in zyne kunst te onderwyzen.

SEBASTIANO CONCA, van Gaeta, omtrend het Jaar 1761. zoo ik meen, in zyn 81ste Jaar te Napels overleden. Het schynt

(*) Wel te onderscheiden van zyn vaeder *Antonio* (niet *Angelo*) *Solimene*.

ITALIAANSCH E SCHILDERS. 169

ſchynt dat hy zyn meefter Solimene heeft zoeken natevolgen; maar hy had geen genie genoeg, om zich zoo hoog te verheffen. Intuſſchen heerſcht in zyne ſchilderyen eene goede ordinantie, en een ſchoon, leevendig koloriet, waarin hy boven Solimene den voorrang heeft. Het beſte en uitvoerigſte, dat hy gemaakt heeft, is een ſchoon zolderſtuk op natten kalk in de hoofdzaal van het groot hofpital te Siena.

GIOVAN PAOLO PANNINI, (gebooren 1691.) een landſchapſchilder, die zich te Rom en ophoudt. (*) Hy is in het waarnemen van de geringſte kleinigheden in een Gezicht naar 't leeven zeer naauwkeurig, en ſchildert met een goed koloriet. Zyne gezigten van de St. Pieters kerk te Rom en zyn zo goed en naauwkeurig, dat men 'er zich over verwonderen moet.

PAOLO MONALDI, een noch leevend kunſtenaar te Rom en, ſchildert bambochaden, waarin veel vuur en uitdrukking doorſtraalt.

POMPEO BATTONI, maalt met veel toejuiching zoo wel conterfeitfels als hiftorieſtukken. Hy weet zyne tinten op de wys van Correggio goed in elkander te verdryven.

BLANCHET, (**) een Franſchman, die zich ſedert veele jaaren in Rom en heeft nedergezet, tekent zeer vaſt en juist.

(*) My ſtond voor, dat Panini reeds voor meer dan 10 Jaaren dood was.

(**) Wel te onderscheiden van *Thomas Blanchet*, ook een Franſchman, en leerling van *Ponsin* en *Andrea Sacchi*. (1617-1698.)

juift. Hy heeft verfcheide goede fchilderyen van ordinantie en koloriet, desgelyks ook fchoone conterfeitfels vervaardigd.

ANTONIO RAPHAEL MENGES, uit Saxon, heeft zich naar de antiken en Rafaels fchilderyen gevormd. Men ziet zyne studie naar den laaften uit het voortreffelyk zolderftuk op de landhoeve van den Kardinaal Alexander Albani, en aan het gewelf der kerk van den Heiligen Eusebius. (*)

DE FLORENTYNSCHE SCHOOL.

GIOVAN CIMABUE, (1240-1300.) wordt voor de vader der nieuwe fchilderkunft gehouden. Hy leerde by eenige griekfche fchilders, die naar Italië gekomen waren, en fchilderde naar hunne manier, maar met meer genie, en een koloriet, dat met de natuur overeenkwam. Hy fchilderde niet dan op kalk, of met waterverf, wyl de fchilderkunft in oly eerst 110 jaaren na zyn dood uitgevonden wierd. Eenige ftukken van hem ziet men in de *Santa Croce* te Florencen.

GIOTTO (**) (1276-1336.) leerling van Cimabue, was te

(*) Een ander voortreffelyk ftuk van deezen waarlyk grooten meefter is zyne Hemelvaart te Dresde, waarvan de Heer Calanova eene uitvoerige en leerryke befchryving gegeven heeft. Zie *Nene Biblioth. der fchönen Wiffenfchaften* Th. III. p. 133-144. *Murr's Biblioth. theque de Peint. Sculpt. & Architecture* T. II. p. 623-622. Hy heeft zelve een ftukje in 't hoogduitsch gefchreeven, het welk Fuesli wereldkundig heeft gemaakt: *Gedanken über die Schönheit und über den Geschmack in der Malerey*, Zürich 1762. 8. 1765. 12.

(*) Wel te onderscheiden van zynen navolger *Tomaso Giottino*, eigentlyk *Tomaso di Stefano*. (1324-1356.)

ITALIAENSCH E SCHILDERS. 165

te gelyk schilder, beeldhouwer en bouwmeester. Hy bragt veel ter betering der kunst toe, naardien hy in zyne schilderyen eene meer natuurlyke ordinantie zocht te brengen. Verscheiden derzelven ziet men te Florencen, Pifa, Padua, en in het Vatikaan te Romen. Hy slaagde byzonder in mozaïek-stukken. Het beste in deeze soort is dat over den grooten ingang van de St. Peters Kerk. Michael Angelo maakte byzonder veel werks van zyn Dood van de H. Maagd, te Florencen.

TOMA MASACCIO DA SAN GIOVANNI, (1417 - 1443.) uit de weinige werken van hem nog overig kan men opmaaken, dat de kunst van hem gewigtige verbeteringen zou te wagten gehad hebben, wanneer hy niet in het beste van zyn leeven gestorven was. Zyn voornaamste stuk is de Uitwerping der duivelen uit den bezetenen.

LUCA SIGNORELLI, van Cortona. (1439 - 1521.) In zyne schilderyen, die te Arezzo, Perugia, Cortona, Siëna, Loretto en Florencen gevonden worden, ontdekt men eene goede tekening, en zamenstelling, maar zwak koloriet. Michael Angelo maakte zoo veel werks van hem, dat hy sommige beelden van hem ontdeende en in zyn Laatste oordeel bracht.

LEONARDO DA VINCI, (1445 - 1520.) was ook een beeldhouwer en bouwmeester, en een der gelukkigste genien, die ooit voor de kunst zyn gebooren geweest. Hy heeft in 't geheel geene kabinetstukken gemaakt; zyne bekwaamheid laat zich het best uit het groot beroemd Avondmaal te Milaan beoordeelen. Men kan hem ook in veele andere gevallen, als een der grootste kunstenaars aan-

zien (*): Da Vinci bragt het kanaal der Adda in stand, 't geen te Milaan tot nog toe voor eene onmogelykheid gehouden was. Hy bevond zich ter zelve plaats by de intrede van Lodewyk XII. koning van Frankryk. De inwooners verlangden, dat hy iets aardigs en aangenaams voor den koning zou uitvinden. De kunstenaar vervaardigde ten dien einde een leeuw met een nurwerk, die eenige schreeden in de zaal voor den koning heen ging, zich daarna opende, en het Fransche wapen vertoonde. Vinci was in den ommeegang een zeer beminnswaardig man. Hy stierf te Parys in de armen van koning Franciscus I. die hem op zyn doodbed bezogt. (*Lettre de M. Mariette sur la vie & les ouvrages de L. da Vinci, à la tête du Recueil de ses Charges gravées par M. le Comte Caylus. Paris. 1730. 4.*)

PIETRO VANNUCCI, in 't gemeen van zyn Vaderstad IL PERUGINO genoemd, (1446-1524.) leerde by da Vinci, maar kwam in lang zyn meester niet naby. Zyne tekening is droog en styf, en heeft veel overeenkomst met die van Cimabue, en deszelfs meesters uit Griekenland. De uitdrukking in zyne hoofden behaagt, de handen zyn sierlyk, en het koloriet houdt zich frisch. 't Geen hem de meeste eer doet, is dat hy Rafaels meester geweest is.

BACCIO DELLA PORTA, meest FRA BARTOLOMEO, of BARTOLOMEO DI SAN MARCO, genoemd, (1469-1517) een voorreffelyk schilder, gelyk zyne stukken te Rom en te Florencen bewyzen. Hy vormde zich naar Leonard

(*) By het Art. van de Ambrosiaansche Boekerey te Milaan zullen wy gelegenheid hebben om breeder hier van te spreken.

nard da Vinci, leerde de perspectief van Rafael, en onderigte hem daarentegen weder in het koloriet. Men bemerkt in zyne werken eene goede tekening, bevallige beelden, eene kloeke ordinantie, en een voortreffelyk en natuurlyk koloriet. Zyn H. Sebastiaan, dien hy te Florencen schilderde, moest, zo men zegt, uit de kapel, waar hy ten toon gehangen was, weggenomen worden, wegens de uitwerking die de natuurlyke uitdrukking van smert op verscheide vrouwen gemaakt had. Verscheide van zyne stukken, als de Hemelvaart te Florencen, zien er noch zoo frisch uit, als of zy eerst geschilderd waaren.

MICHAEL ANGELO BUONAROTA, (1475-1564.) betoonde van zyne tederste kindheid af veele geschiktheid tot de kunst, het welk daarvandaan kwam, dat men hem naar Settignano ter opvoeding geschikt had: een plaats alwaar byna alle inwooners, en ook de man van zyne voedster beeldhouwers waaren. (*) Met zyn veertiende jaar kwam hy bij Ghirlandajo, een schilder en beeldhouwer, te Florencen, dien hy in zyn zestiende jaar reeds ver overtrof. Hy was niet alleen een voortreffelyk schilder, maar ook de grootste beeldhouwer en bouwmeester van de laatste tyden. (*) (*Vita di Michel Angelo Buonarota, raccolta*

(*) Dit steunt eigentlyk op een boertend gezegde van hem zelve: *non esser maraviglia che cotanto dello scarpello dilettrato si fosse, mentre la balia sua fu figlia d'uno scarpellino, e simultante in uno scarpellino maritata.*

(*) Niets bewyft zo zeer het naauw verband der schone kunsten, dan de voorbeelden van een groot getal meesters, die in verscheiden derzelve te gelyk uitgemunt hebben. Michael Angelo, wiens uitgestrekt genie en *ingenium capax* zo algemeen bekend is, en wien

Lord

colta da Ascanio Cendiot Roma 1553. 4. La medesima colle note del Sig. A. F. Gori e del Sig. P. J. Mariette Firenze 1736. 1746. fol.)

ANDREA DEL SARTO, of ANDREA VANUCCI, (1488-1530)

een

Lord Shaftesbury daarom *the great beginner & founder among the moderns* noemde, is doch de enigste niet. De kundigheden van Leonard da Vinci waren nog uitgestrekter. Bernini en Beccafumi beoefenden, even gelyk zy, tevens schilder- bouw- en beeldhouwkunst, na het voorbeeld 't welk hen Giotto al vroeg gegeven had. Rafael was niet alleen de grootste schilder van zyn tyd, maar teffens een voortreffelyk bouwmeester: zoo dat, na Bramante's dood, Paus Leo X. hem hier voltrekken van de St. Pieters Kerk toedacht. Zyn leerling Julio Romano eerste van hem niet alleen de eerste maar ook de laatste gaaf, en versierde Mantua met gebouwen zoo wel als met schilderyen. Dat Antwerpen dezelfde verplichting aan Rubens heeft, is een ieder bekend. Salvator Rosa was te gelyk schilder en dichter; even als Michel Angelo, en nu tegenwoordig Watelet. Quellin schilder en beeldhouwer, en verscheiden anderen, A. Durer, Palladio, da Vinci, Vasarij, Rafael zelfs, en onder ons Lairesse, enz. schreeven met dezelfde geschiktheid waarmede zy werkten: even als Julius Cesar en Frederik de groote, *qui eodem animo dixerunt quo bellarunt*. Dit verschynfel verklaart zich gemakkelyk. Het *Schoone* is maar één, even gelyk de *smaak* één is: en de onderwerpen van alle die kunsten, welken onder het gebied van den smaak staan, zyn slechts *modificatien* van een en hetzelfde euwig en eenvoudig *schoon*. Tot het voelen en bevatten daarvan, behoort ene te recht zo genaamde *harmonische ziel*, die om zulk ene te zyn, noodwendig verbaert voor dit *schoon* moet zyn, waar en onder welke *gedaante* zy hetzelfde ook moge aantreffen. Van dit *verstandig* of *zinnelyk schoon* tot het *zedelyke* is slechts ééne trap. Het een worden wy door den *smaak* gewaar, het ander door den *zedelyken zin*, of het *zedelyk gevoel*: en beiden verliezen zich in het zelfde eindpunt, het beginzel der *volmaaktheid* — Die geenen dan die den meesten smaak hebben, zullen noodwendig ook de beste menschen zyn? Heleas! Zy moesten 't alrens zyn! En dit is ene euwige, ontegenzeggelyke waarheid: geenen hebben er grooter geschiktheid toe dan zy. Hierin legt den deele de *stentel* van het *καλὸν καὶ ἀγαθόν* van de Grieken, (waarom ook de Italiaanen waarschynlyk zich gewend hebben de kennis der schoone kunsten *virtù*, en derzelver beoefenaars *virtuosi* te noemen) en het is de grond van de geheele Socraatfche wysgeerte,

ITALIAENSCH E SCHILDERS. 169

een der grootste meesters, ten minsten der besten koloristen van deeze school. Hy werkte in eené grootfche manier, en met een malsch penfeel. Zyn koloriet is zoo frifch, dat zyne ftukken nog nieuw fchynen. Hy fchilderde eenigen tyd in Vrankryk voor koning Franciscus I., maar zyne fchoonfte werken, naar welken men hem moet beoordeelen, bevinden zich te Florencen. Hoe naauwkeurig hy copieerde, is uit het vermaarde geval 't welk hy met Julio Romano gehad heeft, bekend. Een van zyne beste ftukken is eene H. Familie in het Paleis Pitti.

BALTASAR PERUZZI, van Siéna, of gelyk anderen zeggen van Volterra (1481-1536.) ftudeerde naar de grootste meesters, maar inzonderheid naar de natuur, van welke hy de gelukkigfte denkbeelden ontleende. Hy heeft in 't begin goede toneelvercieringen gemaakt. In zyne kabinetfchilderyen, van welken er niet veele voorhanden zyn, en in eenige werken op kalk vertoont zich zyne kennis van de doorzigtikunft: voor 't overige was zyn koloriet middelmaatig. Verscheide paleifen in Romén zyn naar zyne fchetfen gebouwd, ook heeft hy de veftingwerken van Siéna aangelegd.

MECHERINO, van Siéna, eigentlyk DOMINICO BECCAFUMI genaamd. (1484-1549.) Hy tekende rigtig en met fmaak. Zyn voornaamfte werk is de ingelegde grond van den Dom te Siéna, welke hy geordineerd, en ten deele uitgevoerd heeft. Men ziet weinige losfe ftukken van hem, als by voorbeeld den Heiligen Sebastiaan in het paleis Borghefe, die fchoon getekend, maar zwak van koloriet is. Beccafumi was met een beeldhouwer en bouwmeester.

BACCIO BANDINELLI, een Florentyn, (1437-1559.)

L 5

een

een middelmatig Schilder, en beter beeldhouwer. Zoo wel te Rom en als te Florentien ziet men uitmuntende standbeelden van zyne hand. Hy wilde Michael Angelo in allen deele gelyk geschat zyn, en kon het niet wel dulden, wanneer deeze hem voorgetrokken wierdt.

GIACOMO CARUCCI, gemeenlyk naar zyn vaderland DA PONTORMO genoemd, (1493 - 1556. of volgens Vafari 1558.) Deeze kunstenaar gaf in den beginne eene ongemeene groote hoop van zich, zo dat Raphael en Michael Angelo by het eerste aanschouwen van zyne werken oordeelden, dat hy de schilderkunst tot den hoogsten trap zou brengen. By eene leevendige, vuurige verbeeldingskracht, was zyne manier kragtig, en zyn koloriet voortreffelyk. In de tekening had hy veel overeenkomst met zynen meester Leonard da Vinci, en in 't koloriet veel van Andrea del Sarto. Maar Pontormo kreeg den zonderlingen inval, om de manier van eenige Duitfche kunstenaaren, byzonder Albert Durer, aanteneemen: daar door verloor hy den rechten smaak, en zyn goeden naam, zonder ze beiden weder te kunnen krygen. Men bemerkt daar door in zyne schilderyen zulk een onderscheid, als of ze in 't geheel niet van eene hand waaren.

DANIEL RICCIARELLI, van Volterra, gemeenlyk DANIEL DA VOLTERRA, (1509 - 1566.) maakte zich te Rom door de Afneeming van het kruis in de kerk *St. Trinita di Monte* bekend: een schildery, dat onder de drie voornaamsten van Rom behoort, (*) van zeer geestryke zamenstelling en

(*) De twee anderen zyn de verheerlyking van Rafael, en 't avondmaal van Hieronymus door Dominichino; en 't is Pouslyn, die deeze drie stukken voor de beste schilderyen van geheel Europa hield. Altans

ITALIAANSCHÉ SCHILDERS. 171

en voortreffelyk tekening; het koloriet heeft veel overeenkomst met dat van de Roomsche scholen.

IL Rosso, in Vrankryk MAITRE ROUX genaamd, (1496-1541.) vormde zich in de Florentynsche school, maar heeft den meesten tyd in Vrankryk, en byzonder te Fontainebleau gearbeid, waar door hy in Italiën weinig bekend is. Zyn styl is eenigzins wild en eigenzinnig.

ANGELO BRONZINO, (1511-1580.) volgde zynes meesters Pontormo's smaak zoo getrouw, dat hunne werken bezwaarlyk te onderscheiden zyn. In Florencen en te Pisa ziet men veele stukken van zyne hand, die van den besten tyd van Pontormo schynen te zyn. Bronzino was ook een bekwaam conterfeiter.

ALESSANDRO ALLORI, de broeders-zoon en leerling van Bronzino (1535-1607.) verbeterde zyns meesters manier. Zyne tekening is rigtig, zyn penceel malsch, en zyne gedagten bevallig. Te Romén en te Florencen trest men veele schilderyen van hem aan, die aan de schoone tekening kennelyk zyn. Hy begaf zich op het laafst ook aan het conterfeiten.

FRANCESCO ROSSI, meest SALVIATI genoemd, (1510-1563.) is een goed en zeer vlytig schilder geweest. Men kent hem aan de floute vrye tekening, aan het bevallig leevendig koloriet, aan de goede verdeeling van het licht, en aan de ongewoone houdingen van de beelden, welken hy

tans denk ik, dat onze schryver hier op ziet. — Voor 'r overige roemt men ook van Volterra, zyne kindermoord, en Helena's kruisvinding. Paulus IV. gebruikte hem om de aauftorelyke naaktheden in het groote Laafst oordeel te kleden.

hy zelfs in zyne geestelyke stukken behieldt. Te Florencen, te Bologne en te Romien treft men veele werken van zyne hand aan. En die te Parys geweest zyn, herinneren zich het groote Altaarstuk by de Celestynen, 't welk hy ge-
 duurende zyn verblyf in Vrankryk geschilderd heeft.

PIRRO LIGORIO, een leerling van Julio Romano, en middelmatig schilder, maar beeter bouwmeester. (1493-1573.) De Koning van Sardiniën bezit van hem verscheide banden met tekeningen van allerlei foort van oudheden, byzonder gebouwen. (*Domenici Vite de Pittori Napoletani. T. 2. p. 268.*)

GEORGIO VASARI, van Arezzo, (1511. of 1514-1574.) een leerling van Michael Angelo en Andrea del Sarto. Zyne tekening is wel rigtig, maar niet zo stout en edel, als die van Michael Angelo; het koloriet is zwak, maar dog zeer kennelyk. In zyne samenstellingen heerscht by wylen eenige verwarring. Zo wel te Florencen, waar hy het meest heeft gearbeid, als te Romien, Bologne, Pifa, Venetien, Napels, treft men eenige gelukkig uitgevoerde stukken van hem aan. Hy heeft zich voor 't overige door zyne Levensbeschryvingen der schilders, enz. het beste werk, dat wy in deeze soort hebben, bekend gemaakt.

LUDOVICO CARDI, van zyne geboorteplaats CIGOLI of CIVOLI genaamd: (1559-1613.) tekende wel, bediende zich van eene levendige vaste manier, en betoonde in zyne samenstellingen veel genie. Hy volgde het koloriet der grootste meesters na, en overtrof in het zelve Baroccio en Caravagio by een wedstryd. Verscheide van zyne stukken zyn Correggio waardig, en zyn Marteldood van Stephanus verworf hem den naam van den *Florentynschen Correggio*.
 Hy

ITALIAENSCH E SCHILDERS. 173

Hy was ook een goed bouwmeester, en heeft veel voor het Mediceesche Huis zoo wel te Rom en als te Florence n gearbeid. Men roemt byzonder zyn *Ecce homo*, en een ander tafereel waarin Nicodemus met de Maagd by het lyk van den Zaligmaaker verbeeld worden, beiden in het Paleis Pitti.

FRANCESCO VANNI, (1563-1609.) zyne tekening is rigtig, en het koloriet bevallig. Zyn smaak heeft veel overeenkomst met die van Corregio en Baroccio. Vanni heeft alleen heilige onderwerpen uitgevoerd.

GIOVANNI MANNOTTI, ook GIOVANNI DI SAN GIOVANNI genaamd: (1590-1636.) Men rekt hem onder de beste schilders der Florentynsche school, die de perspectief en bouwkunde in volkomenheid bezat. In 't paleis Pitti te Florence n zyn schilderyen van deezen meester, en eenige zeer schoone wel bewaarde te Rom en, waaronder voornaamelyk een in *S. Maria del popolo* behoort.

MATTIA ROSELLI (*) (1578-1650.) Zyne tekening is goed, en het koloriet leevendig. Hy voerde zyne schilderyen met veel zorgvuldigheid uit, maar zy zyn te eenvormig, en verraaden eene min of meer koud genie. Hy heeft weinig losse stukken, maar des te meer groote werken op natte kalk in Florence n vervaardigd.

(*) Wel te onderscheiden van *Cosimo Roselli*, insgelyks een Florentyn (1416-1484.) die met Perugino en anderen aan de Kapel van Sixtus gearbeid heeft.

DE LOMBARDYSCHÉ OF BOLONEESCHÉ
SCHOOL.

FRANCESCO RAIBOLINI, met den bynaam FRANCIA, (1450-1518.) wordt als de hersteller der schilderkonst in Bologne aangezien. Hy had een groote naam, weswegens hem Rafael zelfs zyn schildery van de H. Cecilia ter beoordeeling en verbetering overzond. Men zegt Francia heeft zich dood getreurd, op het zien van zoo volmaakt een werk, van een jongeling, dien hy nog verre beneden zich gedacht had te zyn. In zyne schilderyen heerscht eene goede tekening, en voor die tyden onberispelyk koloriet. Te Bologne en te Florencen zyn zyne meeste stukken aantetrefsen.

ANDREA MANTEGNA (1451-1517.) Zyne eerste werken zyn te Padua. Hy overtrof Francia in veel opzichten, en schilderde met een zoo leevendig koloriet, dat het zich tot op den huidigen dag taamelyk frisch houdt. Doch zyn voornaamste verdienste bestond in de perspectief, en het verkorten zynere beelden, waarin hy alle zyne tydgenoten verre achter zich liet. Anders was zyne manier, door eene al te slaafsche navolging der antiken, eenigzints droog en styf. Zyne schilderyen, zoo als in 't gemeen de stukken van de eerste meesters, vindt men niet te koop. Zy dienen om de verbetering der kunst, van haaren eersten aanvang, tot aan haaren besten tyd, te beoordeelen. Zyn voornaamste stuk, 't geen zyn fortuin maakte by den Hertog van Mantua, is de Triumph van Cæsar, nu te Hamptoncourt. Sommige Italiaanen schryven hem de uitvinding der plaatsnykunst toe, doch hy bracht ze slechts tot een hooger trap van volmaaktheid.

FRAN-

ITALIAANSCH E SCHILDERS. 175

FRANCESCO PRIMATICCIO (1490-1570.) oeffende zich in de tekening onder het opzicht van Innocentius van Imola en Bagna Cavallo, arbeidde daarop onder Julio Romano in het paleis T. te Mantua, en schilderde eindelyk in Frankryk voor Franciscus I. en Henrik II. die hem byzonder gunstig waaren. Primaticcio nam Niccolo dell' Abbate met zich, om hem te helpen. In het Institut te Bologne ziet men van beiden goede schilderyen op kalk. Primaticcio, tekende in den smaak van Julio Romano, en schilderde met een helder en bevallig koloriet. Zyne kabinetstukken zyn zeer gezocht.

ANTONIO DE ALLEGRI, in 't gemeen CORREGIO genaamd, na zyne geboorte plaats, eene kleine stad in het Modeneefche. (1494-1534.) Deeze meester heeft den hoogen trap zynere kunst alleen aan zyne aangeboorene gaaven te danken gehad. Zonder de antiken te kennen, en of Rafaels, of Titiaans, of Andrea del Sarto's werken gezien te hebben, maakte hem de genie, die de natuur hem gegeven had, tot een schilder. Hy was byna volmaakt zonder het zelfs te weten, en zag zyne bekwaamheid niet eerder in, dan wanneer men hem een schildery van Rafael, waarvan men veel ophef maakte, vertoonde. Niemand heeft tot hiertoe het betoverend koloriet, en het malsch zagt penceel van Corregio kunnen evenaaren. Zyne schilderyen, die hy schier om niet weggaf, zyn zeer raar, en hebben geen prys. Zyne voornaamste werken zyn de koepel der Hoofdkerk te Parma, een meesterstuk van verkorting, welke kunst deeze meester tot den hoogsten trap van volmaaktheid gebragt heeft: zyne Leda, en Venus, en voornaamentlyk de alomberoemde *Notte*, of Geboorte van den Heiland, in het paleis van Modena. Verscheide stukken, die men voor origineelen uitgeeft, wyl zy zyne manier

nier naby komen, zyn van zeer goede meesters, die vlytig naar hem gestudeerd hebben.

FRANCESCO MAZZUOLI, in 't gemeen IL PARMEGIANO genaamd, (*) (1504-1540.) Zyne manier is over 't gemeen gevallen, zyn koloriet helder en natuurlyk, zyne behandeling gemakkelyk, zyne tekening juist en zyne kleederen van een goeden ongezogten val. In groote stukken ontbreekt hem de uitdrukking: des te beter zyn daarentegen zyne kleine kabinetschilderyen, die zeer duur betaald worden. De Italiaanen roemen hem somtyds als den uitvinder der etskunst: doch hy was alleenlyk de eerste, die ze in Italiën beoefende. By het veroveren van Rome door de Spanjaarden in 1527. vond men hem, even gelyk Protogenes by de inneeming van Rhodus, en Archimedes by die van Siracusen, stil arbeiden, en onbewust van 't geen er omging. Zyn dode Heiland by de Dominikaanen te Cremona verdient byzondere opmerking.

PELLEGRINO PELLEGRINI, of TIBALDI, van Bologna (**)
(1522-1592.) was een goed schilder en bouwmeester. Zyne eerste schilderyen die in de kerken van Bologne zich bevinden, hebben een schoon koloriet, eene goede samenstelling.

(*) Wel te onderscheiden van zynen leetling en Neef *Geronimo Mazzuoli*, of *il Parmegianino*. Van deezzen laatsten staat my voor by een Italiaansch dichter gelezen te hebben:

*Vorrei chiamar fio delle grazie
Quel Parmegianin* ———

Geronimo verdiende deezzen lof, doch noch meer zyn meester.

(**) Wel te onderscheiden van *Pellegrino da Modena*, *Pellegrino de San Daniello*, *Pellegrino Aretusi*, *Pellegrino Miniati*, *Pellegrino Piola*, en *Antonio Pellegrini* van Padua.

ITALIAENSCH E SCHILDERS. 177

stelling, en rigtige tekening: des niet te min kon hy er naauwlyks van leven, tot dat hem Paus Gregorius de XIII. en naderhand Philips II. koning van Spanjen aan hun hof riepen, waar door hy een rykelyk inkomen bewam.

LUCA CANGIAGIO, of CAMBIAGI, een Genueesch (1527-1585.) bezat alle vereifchtens, die een groot schilder maken, en arbeidde met ene zonderlinge gemakkelykheid. Hy had drieerleye manieren; de eerste valt in het grootsche en stoute; de andere is der waarheid en der natuur overeenkomstig, en de derde is onachtzaam. Men treft overal schilderyen van Cambiagi aan, byzonder te Genua, waarin meerendeels verkortingen te pas gebragt zyn. Wyl hy zeer behendig en met beide handen te gelyk arbeidde, (*) zoo bemerkte men hier en daar fouten, zoo wel in de tekening als in het voeren van 't penceel, waaraan zyne werken ook kenbaar zyn. Voor 't overige heerscht er eene kragtige uitdrukking in.

LUDOVICO CARACCI, van Bologne, (1555-1619) was
het

(*) Er zyn schryvers, die als iets byzonders aanmerken, dat Hans Holbein met de linke hand schilderde, als ware hy de eenigste geweest. Dit is 'er verre af. Antonio da Sole, Mozzo van Antwerpen, Mignard, Jouvenet, Corn, Kettel, een Goudenaar, schilderden allen insgelyks links; en Kettel gebruikte de toppen van zyne vingers, ja sommigen zeggen zyne toonen, in plaats van penseelen. (Zie *F. van Dyk's Beschryf. der Schilderyen van het Stadhuis te Amsterdam bl. 19. 24. 144.*) Daarenboven waren er, die gelyk Cangiagio beide handen te gelyk gebruikten. Amico Alpertino, insgelyks een Bolonees, (1494-1572.) had het voor hem reeds gedaan, en in deze eeuw Rucandas, een Augsburgser, in 't jaar 1742. gestorven. Alpertino kreeg daarvan den bynaam van *Amico da due Pennelli*. Van Carlo Giordano staat my voor het zelfde ook gelezen te hebben.

het hoofd der beroemde Caraccifche School, (†) en de leermeester zyner neven, de broeders AGOSTINO CARACCI, (1557-1602.) en ANNIBAL CARACCI, (1560-1609.) De groote bekwaamheden van deeze drie schilders, en de verbaazende menigte hunner werken hebben hen beroemd gemaakt. Lodewyk verwierf zich door vlytig fludeeren naar de beste meesters, eene grootsche en edele manier. Veelen van zyne stukken verdienen in aanzien van de juiste tekening, van het schoon koloriet, en van het waare in de uitdrukking de voortreffelykste schilderyen gelyk gefchat te worden. Hy vertoonde zich in zyne werken te gelyk als een geleerd, en als een aangenaam schilder. Augustyn Caracci is wel niet zoo bekend, als Lodewyk en Hannibal, doch heeft niet te min veel genie en verdienften. Zyne tekening en koloriet zyn onberispelyk: bywylen ontbreekt hem alleen het kragtige in de uitdrukking. Hy heeft veel te Parma gewerkt, en een deel van zyn leeftyd met plaatfhyden doorgebracht. Hannibal verdient in zeker opzicht den voorrang boven zyn broeder en neef. Zyne manier was edel en verheven; de tekening goed en kragtig, en het koloriet meerendeels onverbeterlyk. Hy heeft geheel alleen de gaanderey van Farnese gefchilderd, een meesterftuk der kunst, het welk nog wel bewaard is. Lodewyk Caracci, leide te Bologne een teken en schilderfchool aan, waartoe hem Hannibal en Augustyn de hand leenden. In deeze fchool hebben zich Schidone, Albani, Guido, Guercino, en veele andere groote meesters gevormd. In 't gemeen bezaten de Caraccis onder alle schilders der Bolognesche fchool de meeste kennis.

ANTONIO

(†) Van dezelve zal onder by gelegenheid van de Clementynfche Akademie (Art, Bologne) breder gefprooken worden,

ITALIAENSCH E SCHILDERS. 179

ANTONIO CARACCI, een natuurlyke zoon van Augustyn, (1583-1618.) leerde by zyn oom Hannibal, maar stierf zeer vroeg. In Rom en heeft men eenige voortreffelyke stukken van hem.

BARTHOLOMEO SCHIDONE, van Modena, (1560-1616.) Zyne schilderyen zyn ongemeen zeldzaam, en daarom des te meer waard, wyl geen meester de manier van Corregio zoo naby komt, voor welke hy de school der Caracci verliet. In de verzameling van den koning van Napels, en te Rom en in het paleis Altieri ziet men eenige stukken van zyne hand. Hy schilderde ook veele conterfeitsels voor zynen begunstiger, den Hertog van Parma, die in 't Paleis te Modena te zien zyn, en zich onderscheiden door de bevalligheid der houdingen.

DIONYSIUS CALVAERT, een Antwerpenaar, doch te Bologne gestorven, (1555-1619.) alwaar men verscheide schoone stukken, onder anderen een Paradys van hem aantrest. Hy vormde zich in de school van Caracci, nam Guido en Albani tot zich, en bestierde hunne eerste oefeningen.

GUIDO RENI, van Bologne, (1575-1642.) Te Bologne vindt men ook stukken van zynen leerling GUIDO CAGNACCI, (1600-1680.) die verre beneden zyn meester bleef, en met hem niet moet vermeengt worden. (v. *Raccolta d'Opuscoli scientifici e filologici* Vol. 47. p. 119-161.) Men behoeft den naam van Guido maar te noemen, zoo heeft een ieder reeds agting voor hem. Hy heeft drie manieren gehad, de eerste heeft zeer donkere sterke schaduwen, en is daarom meer kragtig, dan aangenaam; de tweede is eene naauwkeurige navolging der natuur, en de derde heeft wel

veel dat zigt een aardig is, maar zy is egter te zwak. Het ontbreekt elk deezer manieren niet aan schoonheden, maar de tweede is de voortreffelykste. Zyn schildery van de Apostels Petrus en Paulus, waar deze den eerstgenoemden in zyn berouw troost, in het paleis Zampieri te Bologne, wordt billyk onder de beste stukken gesteld, die in de wereld zyn, en vereenigt alle eigenschappen van een volkomen tafereel in den hoogsten graad. Guido arbeide zeer gemakkelyk, en heeft daardoor eene verbaazende menigte stukken afgemaakt: hoewel 'er ook veelen op zynen naam verkogt worden, die inderdaad van zyne leerlingen en navolgeren herkomstig zyn.

GIOVANI ANDREA DONDUCCI, met den toenaam MASTELLATA, van Bologne, (geb. 1575.) was een leerling der Caracci. Hy nam ene hem eigene en treffende manier aan. Hy geeft de beelden donkere schaduwen en sterke lichten, waar door zy half verheven schynen te zyn, of van het doek afstaan. In Bologne vinden de liefhebbers veel stukken van zyne hand.

FRANCESCO ALBANO, (1578-1660.) Onder alle schilders der Bolognesche school hebben de werken van Albano den meesten trek. Hy verkoos alleen bevallige onderwerpen en voerde ze in losse stukken voortreffelyk uit. Sommige onderwerpen heeft hy dikwerf geschilderd, als de Jaarzaifoenen, de elementen, en kinderspelen, welke hy in vrolyke landschappen, die zeer nauwkeurig naar het leven geschilderd zyn, wist te pas te brengen. Zyn koloriet is aangenaam, en wyl hy zyne stukken zeer vlytig afwerkte, zoo zynze ook daaraan kennelyk. Wie maar eenigen derzelve met opmerkzaamheid gezien heeft, zal naderhand de origineelen ligtelyk van de copyen onderscheiden.

ITALIAENSCH E SCHILDERS. 181

In Bologne bevinden zich eenige groote altaarstukken van hem, die hun verdienste hebben; doch het ontbreekt hun aan de kragtige vuurige uitdrukking, wyl hy dezelve even dat aanlokkende, het welk in zyne kleine stukken zo gévalt, te vergeefs heeft zoeken te geeven.

DOMENICO ZAMPIERI, gemeenlyk IL DOMENICHINO, (1581-1641.) behoort onder de groote meesters der Lombardysche school. Hy verstond niet alleen de zamenstelling volkomen, maar wist aan zyne hoofden eene edele waare uitdrukking, en veel verandering te geeven. Het marteldom van de H. Agnese te Bologne; de communie van den H. Hieronymus in de St. Pieters kerk te Romén; het zolderstuk in Santa Maria Trastevere (ene Hemelvaart van de H. Maegd); de kalk-schilderyen in de kappelle van den H. Januarius te Napels; die in de abdy van Grotta Ferrata by Romén: zyn werken, die hem enen rang onder de grootste meesters geeven. Zyn koloriet komt met het voortreffelyke van zyne tekening en de grootsheid der ordinantie niet in alles overeen. De kleine kabinetstukken van Domenichino zyn zeldzaam en kostbaar.

GIOVAN FRANCESCO BARBIERI DA CENTO, gemeenlyk IL GUERCINO, of GUERCINO DA CENTO genaamt. (*) (1590-1666.) Gansch Italien is, om zoo te spreken, vol van zyne schilderyen, en in uitheemsche kabinetten zyn zy even eens aantetrefsen. Hy tekent stout, weet zyne beelden een edele uitdrukking te geeven, maar is zich zelven in het koloriet ongelyk. In zyne eerste manier is het zwak, en verval't in het grauwe, in zyne andere is het eenigzins hard, en de schaduwen zyn kragtig; de derde manier is de
 schoon.

(*) Wel te onderscheiden van zyn broeder *Paolo Antonio Barbieri da Cento*, (1596 1640.) die stillevenen en beesten geschildert heeft.

Schoonste, en heeft iets van den smaak van Corregio en Tizian. In de laatste manier zyn de Abraham in het paleis Zampieri te Bologne, en de H. Catharina in S. Pietro in Vincoli in Rom. Veelen beminnen zyne kragtige manier, wyl zy treffender is, als in de groote besnydenis te Bologne. De schilderyen van Guercino zyn niet zeldzaam, ten minsten die geenen, welken op zyn naam gaan, waaronder vermoedelyk veele van zyne leerlingen zyn, uit de Akademie door hem te Bologne opgerigt.

BENVENUTO TISIO, van Ferrare, (1481-1559.) Men kent hem onder den toonaam van IL GAROFALO, dien hy daarom verkreeg, wyl hy in zyne schilderyen altoos een anjelier te passe bragt. Hy had eene byzondere gaaf, om de stukken van Rafael, met navolging van zyne manier en koloriet, te copieeren. Eenigen zyner eige vindingen hebben insgelyks wegens de goede manier, welke hy zich door vlytig studeeren naar Rafael verworven had, haare waarde. Een zyner beste stukken is de aanbidding der Wyzen uit het oosten, in de kapel van S. George by Ferrare. Hy had het ongeluk van vroeg aan één oog blind te worden, doch schilderde niet te min voort, tot hy negen jaaren voor zyn dood geheel zyn gezicht verloor.

GIOVANNI BENEDETTO CASTIGLIONE, (*) een Genueesch, (1616-1670.) schilderde alle onderwerpen die hem voorkwamen, maar allerlieft landschappen met vee. Zyne schilderyen worden wegens de zuivere tekening, het levendig koloriet, en de voortreffelyke kennis van het heldonkere van kenneren zeer hoog geschat, en duur betaald.

Zyne

(*) Wel te onderscheiden van zyn zoon en leerling *Francesco Castiglione*.

Zyne manier is hem geheel eige, en daarom zeer kennelyk. In de Paleifen Caregha en Brignoletti, en in eene kapel van de S. Lucas Kerk te Genua, zyn drie zyner beste stukken te vinden.

GIOVANNI CARLONI, (1590-1630.) en GIOVAN BATTISTA CARLONI, twee gebroeders uit Genua, waarvan de laatste de onvolkomene nagelaatene werken van den eersten afmaakte. Te Milaan en te Genua treft men veel van hunne hand aan. Zy vormden zich in de Bologneesche school, en volgden daarvan deeze manier na, zonder zich eene eigene te verkiezen. Aan deeze onbepaalde wyze van schilderen zyn hunne stukken ten deele kennelyk.

LUCIANUS BORZONI, van Genua, (1590-1645.) een bekwaam historie-schilder zoo wel als conterfeiter, die goed tekende en met een frisch malsch penceel omtrend in de sijnak van Baroccio arbeidde. Hy voerde zyne onderwerpen met veel klokheid en waarheid uit. Zyne drie zoonen, GIOVAN BATTISTA (1614-1654.) CARLO (1617-1657.) en FRANCESCO MARIA (1625-1679.) leiden zich insgelyks op de kunst toe. In de kerken en kabinetten van Genua treft men hunne werken by hoopen aan. De jongste FRANCESCO MARIA muntte voornaamelyk in landschappen en zeestukken uit, en heeft langen tyd voor het Fransche hof gearbeid.

CAMILLO, en GIULIO CESARE PROCACCINI, twee broeders van Bologne, en uit de Caraccische school, welke te Milaan 1626. geene in het 80ste, en deeze in het 78ste jaar hunnes ouderdoms stierven. Hunne gansche manier heeft veel overeenkomst met die van Lodewyk

en Hannibal Caracci. Hunne schilderyen zyn ten deele in Bologne, Milaan, Genua en Venetien aantreffen, Julius Caesar, die over 't geheel zynen broeder verre overtrof, heeft in de Annunciata te Genua een groot Heilig Avondmaal uitgevoerd, waarin de schoone ordinantie en het leevendig koloriet, waar over zelfs de Caraccis zich niet behoefden te schaamen, veel lof verdient. Zyne Vrouw in overspel bevonden in 't paleis Durazzo is daarentegen byzonder aangenaam en lieffelyk. Camillo's beste stuk is een laatste Avondmaal in de hoofdkerk te Genua, 't geen veelen om de groote schoonheden van schikking boven de beroemdste werken van zyn broeder stellen.

ALEXANDER TIARINI, (1577-1668.) heeft zeer schoone schilderyen vervaardigd, die zich meest in Bologne bevinden. Hy was byzonder gelukkig in het uitdrukken der heetstogten. Zyne manier is zomwylen eenigzins onzeker, maar het koloriet kragtig zonder donker te zyn. Van hunne aanverwandten zyn eenigen ook schilders geweest, maar hebben het zo ver niet kunnen brengen.

ELISABETH SIRANI, (1633-1664.) verdient hier een plaats, wyl zy der Bolognesche school in der daad eere gandoet. Men bemerkt ligtelyk, dat zy de groote meesters die zy bestendig voor oogen had, met nut heeft bestudeerd. Zy had schoone gedagten, en voerde ze dikwils gelukkig uit. Haare manier is wel niet zeer vast en zeker, daarentegen schilderde zy met een aangenaam leevendig koloriet. Haare verkiezing viel op schrik-tonelen, maar het ontbrak haar daartoe aan vereischte kragt van uitdrukking. Eenvoudige en bevallige onderwerpen voegden haar beter, gelyk uit eenigen van haar stukken, in 't paleis Zambeccari en de kerk van S. Leonard te Bologne blykt.

Elisabeth was eene dochter van GIOVANNI ANDREA SIRANI,

ITALIAENSCH E SCHILDERS. 185

RANI, (1610 - 1670.) insgelyks een goed schilder, en leerling van Guido. (*)

CARLO CIGNANI, van Bologne, (1628-1719.) was een zeer goed meester der Lombardysche school, die te gelyk in de tekening, zamenstelling, en het koloriet uitmuntede, en daarby met eene ongemeene gemakkelykheid arbeidde. De reden, waarom zyne groote schilderyen niet zoo kragtig zyn, als die van zyne leermeesters, komt van wegens hunne uitvoerigheid. Ook heeft hy eigentlyk niet zo zeer de Boloneefche manier, als eene eigene, waarin men den navolger van Rafael, A. Caracci, Caravaggio, Correggio en Guido, te gelyk ontdekt. Zyne Mariabeelden en kinderen zyn vooral beminneelyk en met veel waarheid geschilderd. Te Bologne en te Rom en trest men eene groote menigte van zyne schilderyen aan. Cignani voerde het zelfde onderwerp meermaalen uit, en op onderscheide wyzen. Zoo heeft men van hem drie Jofephs met Potiphar's huisvrouw. Een in 't paleis Arnaldi te Florence. (*Cochin Vol. II. p. 80.*) Een in 't kabinet van den Hertog van Devonshire, en een te Dresden. Zyn Simpson in 't paleis Zambeccari te Bologne is byzonder schoon en grootfch. (*Ippolito Zanelli vita del Pittore Carlo Cignani Bologna 1722. 4. Vite di due celebri Pittori, Carlo Cignani e Sebastiano Ricci, colla descrizione delle loro opere Venezia 1749. 4.*)

LUDOVICO QUAINI, een nabestaande en leerling van Cignani, (1643-1717.) muntte inzonderheid in landschappen

(*) Dit heeft Cochin in doring gebracht, (*Voilage d'Italie Vol. II. p. 123.*) die Elizabeth zelve tot eene leerling van Guido maakt, Elizabeth was niet meer dan vier jaaren oud, toen Guido stierf, in 1642.

pen, vercieringen, en in het licht-perspectief uit. Franceschini heeft veele landschappen van Quaini met beelden gestoffeerd. Hunne wyze van schilderen stemde zoo wel overeen, dat deze landschappen van de zelfde hand schynen gemaakt te zyn.

MARCO ANTONIO FRANCESCHINI, (*) (1648-1729.) arbeide met veel goedkeuring in de manier van zynen meester Cignani. Zyn koloriet is bevallig, de tekening tamelyk goed; maar in het geheel is zyne manier meer eenvoudig dan edel. Het ontbreekt egter enigen zyner stukken niet aan eene schoone uitdrukking. Men heeft van hem veele schilderyen te Bologne, te Florencen, en te Romen, die van de liefhebbers hoog geschat worden.

DE VENETIAENSCH E SCHOOLE.

De drie BELLINI's, *Giacomo* (†-1470.) die de schilderkunst van Gentile da Fabriano leerde, en zyne twee zonen, *Gentile* (1421-1501.) en *Giovanni* (1422-1512.) worden voor de grondleggers der Venetiaansche schoole gehouden. Het geen nog van hunne werken overgebleeven is, is van een goed koloriet, en tamelyk wel gerekend. Zy verstonden nog weinig van het schoone der ordinantie, of van de kunst om hunne beelden wel te schikken; dan zy staan gemeenlyk in eene regte lyn. Johan Bellini was de leermeester van Titiaan en Giorgione. Gentile wierd door Mahomet II. na Constantinopelen ontboden, en met weldaaden overladen.

GIORGIO

(*) Wel te onderscheiden van *Baltasare Franceschini* (1621-1639.) een landschap-schilder en conterfeiter, gemeenlyk *il Volterrano* genoemd.

ITALIAENSCHESCHILDERS. 187

GIORGIO BARBARELLI, met den toenaam IL GIORGIONE, van Castel Franco, (1478-1511.) bragt de schilderkunst op eenmaal tot volkomenheid: men neemt in zyne werken niet alleen eene meesterlyke houding waar, maar ook eene schoone ordinantie. Hy tekent zuiver en gevallen, en koloreert voortreffelyk. Deze groote meester heeft zich, ongeagt zyn korte leeftyd, een der voornaamste plaatsen onder de konstschilders verworven; dan zeer weinigen hebben eene zoo kragtige uitdrukking met zulk eene edele en bevallige manier, als men in de schilderyen van Giorgione, vooral zyne conterfeitsels waarneemt, weten zamentevoegen.

TIZIANO VECELLI, (*) van Cadore, (1477. of liever 1480-1576). Een meester, die by zyn leeven bereids eer en roem genoeg genoten, en zich by de nakomelingschap door eene menigte schilderyen, die in hooge waarde staan, vereeuwigt heeft. Na den vroegtydigen dood van Giorgione betwistte hem niemand den rang van den eersten meester der Venetiaansche school. De natuur zelve vormde Titiaan als 't waare, en hy trad met den gelukkigsten uitslag in haare voetstappen. Hy studeerde wel niet naar de Anyken, en feilde daardoor zomwylen in de tekening: maar hoe heerlyk is daarentegen zyn koloriet, en welk eene voortreffelyke uitdrukking heeft hy vooral in aangenaame onderwerpen! De schoonheid van zyn koloriet, moet men niet zoo zeer in

(*) Wel te onderscheiden zoo van zynen leerling *Girolamo di Tiziano*, die de manier van zyn meester zoo wel gevat had, dat men zyne navolgingen bezwaarlyk van de origineelen onderscheidt, als van zynen jongeren broeder en zoon, *Francesco* (geb. 1483.) en *Horatio Vecelli* (1579.) beiden insgelyks schilders en leerlingen van Titiaan.

in Venetien, waar de schilderyen door de vogtigheid te veel verliezen, als wel in Rom en Florencen, en andere zamelingen leeren beoordeelen, en byzonder zyne conterfeitsels en landschappen zoeken, waarin hy meer uitmunt, dan in historie-stukken. (*Breve Compendio della vita del famoso Tiziano, con l'albero della sua discendenza. Venezia. 1622. 4.*)

SEBASTIAAN DEL PIOMBO, somtyds ook IL VENETIANO geheten, (1485-1547.) leerde de schilder-kunst eerst onder Bellini, en daarna onder Giorgione, met zulk een gelukkig gevolg, dat hy een geruimen tyd Raphael den rang in het schilderen betwistte, of hy schoon nog de groote genie nog den smaak zyners mededingers bezat. En op Michael Angelo's raad ondernaam hy eene Opstanding van Lazarus te vervaardigen, voor S. Pietro in Montorio, om met het groote altaarstuk dier Kerk, Raphaels vermaarde Gedaantewisseling, om den rang te twisten. Voor 't overige heeft da Piombo veele conterfeitsels, die meenig een voor den arbeid van Giorgione aanziet, maar niet veele andere schilderyen agtergelaaten. Deeze Kunstenaar was zulk een gestreng rigter van zyn eigen werk, dat hy geen stuk uit zyne handen liet, dan wanneer hy geloofde, dat er niets meer aan zoude te berispen zyn.

GIOVANNI ANTONIO LICINIO, in 't gemeen IL PORDENONE, (*) (1484-1540.) was een gewigtig mededinger van

(*) Wel te onderscheiden van zynen neef en leerling *Giulio Licinio* (1520-1570.) gemeenlyk de *jonge Pordenone* geheten, die zyns meesters manier vry wel navolgd.

ITALIAENSCH E SCHILDERS. 189

van Titiaan, die altoos vreesde door hem te zullen overtroffen worden. Pordenone had niet alleen een schoon koloriet, waarin hy Titiaan dikwils evenaarde, maar tekende ook zeer gemakkelyk en met veel smaak; door deeze eigenschappen verkreeg hy een grooten roem. Zyne schilderyen treft men te Vicenza en te Venetien aan, in uitlandsche kabinetten zyn ze zeldzaam.

GIACOMO PALMA, de oudere, (*) (1548-1596.) was een leerling van Titiaan. Hy bestudeerde de natuur, en wist alle haare schoonheden in zyne schilderyen, die vlytig en met veel geduld uitgevoerd zyn, uitedrukken, zonder dat dezelve door eene al te groote uitvoerigheid haare kracht verlooren. Zyn langzaam en koel arbeiden deed hem minder wagen, dan Tintoret en Paul Veronese: maar hy schilderde anders zyne stukken zoo goed, en met zulk een leevendig koloriet, dat hy de natuur niet dan van de schoonste zyde schynt gekend te hebben. Men heeft zeer veele werken van zyne hand; en Vafari roemt byzonder van hem een stuk, verbeeldende het vervoeren van S. Marcus lighaam te scheep van Alexandrien na Venetien, 't welk Sandrart by misvatting den jongen Palma toeschryft.

GIACOMO DA PONTE, gemeenlyk BASSANO, van zyne geboorte plaats, eene kleine stad op de Brenta, geheeten, (1510-1592.) had vier schilders tot zoonen, FRANCESCO, (1550-1594.) LEANDRO (1558-1623.) GIOVAN BATTISTA (1553-1613.) en GIROLAMO (1560-1622.) De Vader was ongemeen vlytig en dreef een grooten handel met zyne schilderyen, die in alle kabinetten van Europa verstrooid zyn.

(*) In onderscheiding van zyn neef *Giacomo Palma* den jongen.

zyn. Hy hield niet zoo veel van grootfche onderwerpen als van voorftellingen uit het gemeene leeven, by voorbeeld jaarmarkten, dorpsvermakelykheden, winkels van handwerkslieden; landfchappen met vee, en harten, welken hy op eene aangenaame wyze uitvoerde. In de gaanderey van den Groot-Hertog is by voorbeeld een fchoon ftuk van hem, waar hy Venus met den Minne God, en Vulkaan in een ketel-flaagers winkel, in plaats van in de fmitfe te Lemnos, heeft verbeeld. De byzondere deelen zyner fchilderyen zyn gelukkig uitgevoerd, de behandeling is naar de natuur en het koloriet wel verkozen. Zyne ftukken zyn lichter te kennen, dan die van de meefte andere fchilders, door de overeenkomst der houdingen en karakters zyner beelden en dieren, door zyne eenvormige manier in gebouwen, huisraad, en kleding; en door ene violette of purpere tint, die in alle zyne ftukken heerscht. Doch zoo licht het is, Bassano van andere meesters te onderfcheiden, zoo zwaar valt het, de echte ftukken van zyne hand te onderkennen. Velen gaen er op zyn naam die op zyn best niet meer dan kopyen zyn, door zyne zoonen, byzonder Giovan Battista en Girolamo, vervaardigd. Doch een wezentlyk origineel van den ouden Bassano, dat onbeschadigd is, is veel waard. Zyn Zoon *Franciscus* kwam zynen vader zeer naa en overtrof alle zyne broeders. Zyne manier heeft veel overeenkomst met die van den ouden Bassano, maar is edeler, waar door hy ook grootfche onderwerpen met lof heeft uitgevoerd.

LEANDER, meeft IL CAVALIER BASSANO genaamd, contseffte met veele goedkeuring. Hy leefde op een goeden voet, en arbeidde niet gelyk zyn Vader en broeder, om naderhand met de vervaardigde ftukken handel te drijven. Des niettemin belette deze belangeloosheid niet, dat
hy

ITALIAENSCHEN SCHILDERS. 191

hy geen van beiden evenaarde. Ten laatste beelde hy zich in dat men hem vergeeven wilde, en deeze bestendige angst bragt hem in 't jaar 1623. den dood aan. Zyne broeders waren even zulke droefgeestige invallen onderworpen, het welk zy van hunne moeder, die niet wel by de zinnen was, hadden overgeerft.

PARIS BORDONE, een leerling van Giorgione en Titiaan (1513-1588.) volgde zyne meesters gelukkig na, en muntte voor al in conterfeitseis uit; men kan er nogtans weinigen van hem aanwyzen, die groot en wel bewaard zyn.

GIACOMO ROBUSTI, met den bynaam IL TINTORETTO, (1512-1594.) Men ziet in Venetien zulke ene menigte schilderyen van de hand deezes meesters, dat men zou gelooven het ware naauwlyks het werk van één mensch zoo veele groote en ryke stukken te ordineeren, ik laat staan dezelve uittevoeren. Zyne waarlyk al te vuurige verbeeldingskracht verraadt zich in de heftige beweging, welke in zyne samenstellingen heerscht. Het ontbreekt hem aan dat schoone koloriet der Venetiaansche schoole, daarentegen betoont hy zich een ervaren kunstenaar in aanzien der houding. Men treft in verscheide verzamelingen schetsen en gekleurde tekeningen van Tintoret aan, welke van wegens de schoone en vlytige uitvoering boven zyne schilderyen te stellen zyn. Hy arbeidde met zulk eene buitengewoone gezwindheid, dat hy groote werken eerder voltooide, dan andere schilders, die met hem te gelyk begonnen waren, dezelve tekenden. (*Vita di Giacomo Robusti, detto il Tintoretto, dal Cav. Carlo Ridolfi Venezia 1642. 4.*)

DOMINICO ROBUSTI, zyn zoon, (1562-1637.) arbeidde in de manier van zyn vader, maar kwam hem op verre niet

niet naby. Hy schilderde goede conterfeitsels, gelyk ook zyne zufter *Maria* of *Marietta*, welke meer van haar vaders manier geërft had, maar zeer vroegtydig, (1590) in haar 30ste Jaar stierf.

GIUSEPPE PORTA, naar zynen leermeester, (*Francesco Salviati*, of *Rosfi*) ook SALVIATI genoemd, (1535-1585.) is een der beste tekenaars van de Venetiaansche school. Hy volgde de manier van Raphael, maar voornamelyk van Michael Angelo na, van wien hy ook dien kragtigen stouten trek in zyne figuren ontleende. Zyne vindingen zyn gelukkig, en met een leevendig penseel uitgevoerd. In 't paleis van den Doge te Venetien zyn eenigen van zyne capitaalste stukken.

ANDREA SCHIAVONE, een voortreffelyk kolorist, (1522-1582.) Zyne behandeling is ligt, geestig, en bevallig: de tekening daarentegen niet naauwkeurig, wyl hy voor de kost werkte, en niet veel tyds kon besteden, om ene vaste hand van tekenen te verkrygen. Zyne hoofden van oude mannen en vrouwen zyn met veel smaak en worden daar om zeer gezogt. Titiaan gebruikte hem met Tintoretto en anderen, in het schilderen van de Boekery van de Kerk van S. Marcus, waar men noch drie zolderstukken zien kan, die geheel van zyn hand zyn.

GIROLAMO MUZIANO, (1528-1590.) bezat de goede eigenschappen der Venetiaansche konstenaaren, en is boven dien een voortreffelyk landschapschilder, in welke soort hy zich de Nederlanders tot voorbeelden genomen had: gelyk bezonder aan de boom-flag te zien is: iets zeer zeldzaams in de Roomsche school. Die te Rhéims geweest zyn, herinneren zich de capitale voetwafching der

ITALIAENSCH E SCHILDERS. 193

der discipelen op kalk, Mutiano's beroemste werk, en genen meester onwaardig. In de St. Pieters Kerk heeft men vier stukken van hem, verbeeldende elk enen heilig, onder anderen Hieronymus: en die een fraai landschap van hem zien wil, moet zynen H. Albertin in *San Martino del Monti* gaen bezichtigen.

PAOLO CAGLIARI, in 't gemeen VERONESE naer zyne geboorteplaats genoemd, (1530-1588.) De liefhebbers zullen de werken van deezen meester altoos met genoegens beschouwen: zy vinden daarin eene ryke ordinantie, voortreffelyke karakters, wel geplooidde kleederen, (doorgaans in 't costume van zyn tyd, en volgens Sandrard, zeer in den smaak van Albert Durer) een leevendig koloriet, en eene eierlyke en bevallige uitvoering. In grootte wydlustige werken was hy byzonder gelukkig. De hoofdfiguuren in zyne schilderyen zyn meestendeel conterfeitsels, waardoor alles naar het leeven schynt gedaan te zyn, eene eigenschap die men by weinig andere meesters vindt. Daarentegen kan men zeggen, dat hy de antiken weder te weinig bestudeerd, en de rechte beginselen van het licht en bruin niet volkomen verstaan heeft: hoe verre zyn bloot genie in dezen hem ook behulpzaam moge geweest zyn. Venetienis met schilderyen van hem opgevuld; te Padua, Vicenza en Verona heeft zich het koloriet nog beter bewaard. Zyn capitaalste stuk is de Bruiloft van Canaän in 't Klooster van S. Georgio te Venetien, waarin Sandrard over de 150 hoofden telde, en eene roeping van S. Andreas, te Pegazo, byzonders fraai. Voor 't overige zyn alle Cabinetten vol van zyne stukken, doch waar-schynelyk lopen 'er zeer velen onder van zyn zoon en broeder.

BENEDETTO CAGLIARI, een broeder, en CARLO of CARLETTO en GABRIEL, twee zoonen van Paul Veronese, gaven zich alle moeite om deezen grooten meester te evenaaren. Zy waren 'er ook tamelyk gelukkig in, zoo dat hunne werken dikwils met die van Paolo verward worden. Karel deed veel van zich verwachten, en hy zoude zynen vader veelligt overtroffen hebben, zoo een vroegetydige dood hem daarin niet verhinderd had. Benedetto, die een zeer belangeloos man was, en daarby werkzaam, arbeidde meest aan de stukken van zyn' broeder, en verrykte ze met gebouwen, daar zyne grootste kracht in bestond.

GIACOMO PALMA, de jongere, (1544-1628.) een broeders-zoon van den ouden Palma, en leerling van Tintoret, betoont in zyne werken meer vuur en genie dan zyn oom; maar wyl hy dikwerf om den brode moest arbeiden, zoo zyn zyne stukken niet altoos uitvoerig genoeg, en dikwils onagtzaam behandeld. Men kentze aan 't frisch en levendig koloriet. Verscheidene van zyne schilderyen gaan op naam van den ouden Palma, en worden voor zyne werken verkocht, wyl deze latere wegens de syne uitvoering in hoogere waarde gehouden worden. Het altaarstuk in S. Maria Formosa, en een ander tafereel, verbeeldende Venus omstaan van haaren Nymphen-stoet, te Venetien, zyn van zyne beste manier en verdienen met opmerking gezien te worden.

OTTAVIO LEONI, ook IL PADUANO genaamd, (*) een voor-

(*) *Ottavio* heette eigentlyk *il Paduanino*, en zyn vader *Ludovico, il Paduano*. Zie *Baglioni uite de Pittori ed Architetti*, p. 144. Buiten hem vinde ik noch eenen *Francesco* (1552-1617.) en zyn zoon *Ottavio* beiden insgelyks met den bynaam van *Paduanini*, behalven de twee *Paduanini's*, *Dario* en *Alessandro Varotari*.

ITALIAENSCH E SCHILDERS. 195

voortreffelyk conterfeiter, (1574- $\odot$.) Eenigen van zyne conterfeitsels ziet men in de verzamelingen te Venetien, en te Rom en; zy zyn in den smaak van Giorgione en Titaan, die hy zich tot voorbeelden verkozen had. Zyne manier is edel, en zyn koloriet aangenaam. Hy had enen zoon *Hypolithus*, welke zich ook in de schilderkunst bekend maakte. Zyn vader *Ludovicus* boetzerde fraai in wasch, en was daar by een beroemd stempelsnyder.

ALESSANDRO VERONESE, ook L'ORBETTO genaamd, zyn geslagnaam was *Turchi*: (1582-1648.) Hy tekende goed, en schilderde met een koloriet, dat der venetiaansche schoole waardig is. Het ontbreekt egter zyne groote samenstellingen aan de genie van Tintoret, en de schoone ordinantie van Paul Veronese. Verscheidene van zyne kabinetstukken zyn boven de groote schilderyen te waardeeren.

CARLO LOTH, of LOTTO, (*) (1611-1698.) had eene lugtige manier. In den beginne studeerde hy onder Caravaggio te Rom en, en leide zich naderhand in Venetien op het koloriet deezer school toe; waarin hy het zeer ver bragt. Zyne werken beslaan eene voornaame plaats in de verzamelingen der liefhebber en. De besten vindt men te Venetien en te Weenen.

SEBASTIANO

(*) Wel te onderscheiden van *Lorenzo Lotto* een Bergemasker, en vriend van Jakob Palma (1508-1544.) van wien een kapitaal stuk te Venetien by de Karmeliten te zien is.

SEBASTIANO RICCI, (*) (1659-1734.) verdient eene plaats onder de goede meesters der venetiaansche school; zyne ordinantien zyn schoon, en met eene vaardige hand uitgevoerd, zyn koloriet is waar, en der natuur overeenkomstig. Hy zou het verder gebracht hebben, had hy minder gearbeid, en meer de natuur bestudeerd, doch de begeerte om geld te verdienen maakte hem onagtzaam. Des niettemin blyven zyne stukken in algemeene achting en de beste kenners kopen ze tegen aanzienlyke pryzen. In *S. Cosmo* en *Damiano* te Venetien zyn drie voorname stukken van Seb. Ricci; doch het landschap in een derzelven is van zynen neef *Marco*.

GIOVAN BATTISTA PIAZZETTA (1682 - 1754.) Zyne tekening is eenigzins zonderling en gemaniërd. Hy verderft veele figuren daardoor, dat hy de deelen der tekening te kragtig wil aanwyzen. Zyn roodagtig koloriet verwydert zich van de schoone voorbeelden der Venetiaansche school uit de sestiende eeuw. De slegte toebereiding zynér verwen is oorzaak, datze ras los worden, en verlooren gaan: des niettemin zyn de werken van Piazzetta in Venetien zeer geliefd. Er zyn veele prenten naar zyne tekeningen gesneden, waarin eene grootfche manier in den smaak van Michael Angelo doorstraakt.

GIOVAN BATTISTA TIEPOLO, die in 't Jaar 1766. vóór den koning van Spanjen arbeidde, is zoo wel in aanzien van tekening als van koloriet boven Piazzetta te schatten: evenwel heeft zyne manier iets gekunstelds. Zyne kabin-

(*) Wel te onderscheiden van zynen neef *Marco Ricci* († 1730) en daar van *Dominico Riccio*, (1494-1569.) *Ricciarelli* of *Daniel du Polisyre*, &c.

ITALIAENSCHESCHILDERS. 197

metstukken tonen genie, en zyn in eene aangenaame, en vlytige manier uitgevoerd.

ROSALBA CARIERA (1675-1757.) heeft zich door haare Crayontekeningen in gansch Europa bekend gemaakt. In conterfeitsels kan men weinige kunstenaars nevens haar stellen. Zy nam in het miniatuurschilderen eene nieuwe manier aan, die veel uitdrukking heeft. Haare stukken worden in Venetien zeer duur verkogt.

ANTONIO CANALE heeft niets als gezichten geschilderd. Zy zyn voortreffelyk; en op het nauwkeurigste naar 't leeven uitgevoerd. Hy heeft tamelyk goede leerlingen gevormd, onder anderen zynen bloedverwand BERNHARD BELLOTTI, welke zich tegenwoordig CANALETTO noemt, en veele gezichten van Dresden geschilderd heeft.

Na eene korte Opgave der beroemdste Meesters uit elk der vier Italiaansche Hoofdscholen, zal het, denk ik, niet ondienstig zyn, nog iets van de noodige voorzorg by het aankopen van schilderyen agter aanvoegen. De liefhebbers kunnen zich niet anders eene goede en grondige kennis van de schilderyen verwerven, dan door de oeffening, wanneer zy 'er veelen zien, en de manieren der schilders vlytig met eikander vergelyken.

Uit de bovenstaande Lyft blykt, dat veele meesters zich op het navolgen van anderen bevytigd hebben, en daarin zoo gelukkig zyn geweest, dat het origineel geen verderen voorrang boven de kopy behoudt, dan dat het ouder is. Zoo zag by voorbeeld Julius Romanus eene kopy van Andrea del Sarto voor het origineel van Raphaël aan, offchoon hy zelf aan het origineel de hand gehad had. Wie eene zoo voortreffelyke kopy koopt, dien kan men

niet zeggen bedrogen te zyn; maar 'er zyn zelden schilders die zich met kopieeren ophouden, wanneer zy zoo veel bekwaamheid als Andrea del Sarto verkregen hebben.

Het is derhalven nodig, niet alleen de manier, leefstyl en namen van zodanige schilders te kennen, die voelende, dat hunne eigene vindingen hun genen rang onder de kunstenaaren verschaffen zouden, zich op het kopieeren van groote meesters toegelegd, en hunne kopyen op derzelver naamen verkogt hebben. Men kan zich wel uit de boeken eenigermate een begrip daarvan maaken; dat is, men kan de naamen der grootste meesters uit elke school wel leeren kennen, en ongeveer weten, waarin zy van elkanderen onderscheiden zyn, en wat zy overeenkomstigs hebben. Maar wie niet zelve veele schilderyen gezien en met opmerking tegen elkanderen gehouden heeft, met oogmerk om het onderscheid der manieren natogaan, die kan zich onmogelyk een duidelyk begrip daarvan maaken, of eene grondige kennis verwerven.

Een liefhebber, die zich eene verzameling van het schoone dat de kunst in Italien heeft voortgebragt wil maaken, verwacht dikwils zich zelve, en wordt nog meermaalen bedrogen. Hy is ten deele te vuurig, om maar in korten tyd veel zamen te brengen; ten deele benadeelt hem de winzigt van anderen, die 'er zeer op uit zyn, om zich deeze drift te nutte te maaken, by aldien het hem aan smaak en de nodige kennis hapert, om zelfs over de waarde van het geen hem aangeboden wordt regt te oordeelen.

Er bevinden zich te Rome, te Florence, te Napels, te Bologne, te Venetien, en in andere steden kunst-kopers die gemeenlyk niet veel goeds hebben, doch by welken nu en dan onder eene menigte prullen een voortreffelyk stuk schuilt, 'twelk zy uit onweetendheid gering schat-

ten, daar zy in tegendeel eene middelmaatige kopye, die hun voor een origineel van den enen of anderen grooten meester is aangepreezen geworden, zeer hoog waardeeren.

Dergelyke gelukkige toevallen moet men zich ten nutte weeten te maaken, wanneer de gelegenheid ze ons aanbiedt. Een liefhebber moet zich veelal meer wagten voor zyne eigene begeerte om te koopen, dan voor de drift waarmede de kunstverkoopers, hem de stukken tegen een hoogen prys zoeken optedringen. Hy moet bedenken dat in deze soort van handel, waarin geene waare prys, maar alleen eene waardeering naar de liefhebbery van een ieder bescheidenlyk bepaald, plaats vindt, de verkooper voor een schildery, 't welk hy op tien ducaaten schat, den vreemdeling honderd afvraagt, zoo dra hy bemerk, dat deeze weinig kennis heeft, en zeer vuurig daarop is. Men behoeft niet te schroomen, onaan gezien het veelvuldig aanpryzen, en de verzekering der groote waardy van een stuk, een gering bod daar op te doen. Even deze voorzichtigheid moet men by andere stukken van liefhebbery gebruiken, als gesnedene steenen, penningen, klei en antiken van brons, oude mozaiken, van welken men zomwylen nog wel bewaarde, of verholpene stukken vindt. Verscheidene luiden, die handel daarmede dryven, winnen niet zoo zeer daardoor veel geld, wyl zy werklyk schoone zaaken verkoopen, maar wyl zy den naam hebben, dat men eenen goeden, uitgelezen voorraad by hun aantreft. Ik heb 'er eenen gekend, welke een triktrak-bord had van voortreffelyk ingelegd werk; hy bevestigde met den grootsten ernst, dat keizer Nero zich van hetzelfde bediend had, en wist zelfs naaukeurig optegeven, wie de verscheidene bezitters van hetzelfde sedert eenige eeuwen geweest waren.

In de voorige eeuw verftonden eenigen de konft om de antieke fchilderyen naauwkeurig natemaaken; 'er kwamen beftendig nieuwe ftukken te voorfchyn, welke naar het voorgeeven eerft federt kort uit de puinhopen voor den dag zouden gehaald zyn. Die bedriegery duurde een tyd lang; vele liefhebbers betaalden middelmaatige in enen antieken fmaak gefchilderde ftukken, zeer hoog, en flegte onbekende fchilders maakten zich hunne ligtgeloovigheid ten nutte. Verfcheiden van deeze ondergeflookene ftukken treft men in de verzameling van het *Collegio Romano* aan, waar zy toen als waare oude origineelen ten toon gefield wierden. Te dier tyd was 'er nog geene zoodanige verzameling te Portici, als tegenwoordig; niemand kon gevolglyk eene vergelyking der rechte antieke fchilderyen, met de nagemaakte maaken, die dog alleen iets onderscheidends hebben, 't welk men by de eerften niet aantreft. Er worden den reizigeren tegenwoordig zomwylen in Rom en of Napels antieke fchilderyen met groote loftuitingen, en tegen enen overmaatigen prys aangeboden, en de verkoopers ontdekken daarby, als een groot geheim, dat zy in het Herculanium zyn gevonden, en heimelyk voor rekening der geenen, die daarin arbeiden, of van den koning over de ganfche verzameling gefield zyn, verkogt zyn geworden. Dit is geheel valfch en onwaarfchynlyk; wanneer men weet, dat in het onderaardsche Herculanium alles onder naauwkeurige opzigt doorzigt, en den koning van elke kleinigheid een uitvoeng berigt gegeven moet worden. Het is wel mogelyk, dat de galeifflaven, die by deezen arbeid gebruikt worden, eenige gefneden fteenen, of kleine ftandheelden van brons verduifteren, en heimelyk mogen zoeken te verkoopen. Men krygt ook werklyk bywylen goede gefneden fteenen te Napels in handen, die naar het voorgeeven te Portuoli of Baja gevonden, of door de zee van

van de langs de kusten liggende oude gebouwen nevens andere stukken losgeraakt, en aan den oever zyn geworpen geworden: maar hoe ligt zyn de zulken, die met drift verzamelen te misleiden! Het valt niet zwaar eenigen wel herstelde antieke statuen en basrelieven magtig te worden. De Engelschen koopen bestendig de schoonste stukken, en zendenze over zee; andere natien schynen deze liefhebbery op verre na in dien hoogen graad niet te hebben, of zy bezitten veele meer niet zo veel middelen, om aan deze neiging te voldoen.

Men moet zich even weinig verbeelden gemakkelyk origineele tekeningen te zullen verkrygen: zy zyn buitengewoon zeldzaam, en worden verbaazend duur betaald. 'Er worden 'er den liefhebber zomwylen wel aangeboden, welken 'er uitzien als waaren zy voor een' geruimen tyd vervaardigd; maar zy moeten wel op hunne hoede zyn, wyl de meesten van slechte handen gemaakt zyn, en ongemeen veel verliezen wanneer menze met de origineele schilderyen, en tekeningen van den waaren meester vergelykt. De kunstkoopers verstaan die kunst meesterlyk; zy maaken met opzet scheuren in de tekening, of breeken het papier hier en daar, zy berooken het om het 'er oud en verlegen uit te doen zien, beplakken het van agteren, of maaken het op ander papier vast, en noemen bekende verzamelaars op, die zulke tekeningen van tyd tot tyd bezeten hebben. (*) Zy vraagen voor zulk een kunststuk 10 of 12 ducaaten, en zyn ten laaften zeer in hun schik, als zy 'er een gulden voor krygen. Deze geringe prys is een duidelyk bewys van het bedrog, offchoon de verkooper zich aanstelt als of hy uit nood 'er toe gedwongen wierdt.

Het

(*) *Zicristy II . 440. fgg.*

Het is veel gemaklyker, en met minder kosten verzeld, eene verzameling van kunstprenten aanteleggen. Men treft dezelve overal zoo wel by kunsthandelaars, als byzondere perzoonen, en voor enen billyken prys, aan. Uit de groote menigte kan zich een ieder naar believen, en volgens zyn oogmerk een vervolg van de beste meesters uit alle schoolen verzamelen, en daardoor een begrip van de tekening en zamenstelling van elk hunner maaken. In de Pauslyke Chalcographie vindt men, gelyk boven reeds is gemeld worden, enen grooten voorraad, maar veele flegte afdrukken. Frey in Rom en verkoopt zyns vaders werken, Wagner en Monaco in Venetien arbeiden voor hunne eigene rekening. In Bologne, Florence, Napels, en Parma ontbreekt het insgelyks niet aan luiden, die handel daarmede dryven. De mindere kunstkramers, die hun goedje hier en daar aan de hoeken der straaten ophangen, moet men ook niet geheel versmaaden, wyl men nu en dan schoone en zeldzaame prenten, ja somtyds wel goede tekeningen onder de overige flegte waaren aantref, en voor een geringen prys kan koopen, wyl zy dezelve zelf niet kennen, en gevolglyk ook niet weten te schatten.

Alwie met de aangewezene voorzorg schilderyen, prenten en andere dingen, die tot de schoone kunsten behooren, magtig wordt, zal eene verzameling krygen, welke agting en goedkeuring verdient, zonder dat hy in aanzien van de waardy derzelve te veel besfeeden zal.

REIS-

REIS-BOEK

DOOR

I T A L I E N.

DE STAATEN DES KONINGS VAN SARDINIEN,
SAVOYEN, PIEMONT, EN EEN DEEL VAN
HET MILANEESCHIE.

Wie de reize naar Italiën van Savoyen en Piemont wil *Reize van*
beginnen, heeft twee wegen voor zich, die egter *Geneve*
op de tweede dagreize reeds ineenloopen: hy komt na- *naar*
melyk van Geneve of van Lyons naar Turin. In beide *Chambery.*
gevallen is het beter, gelyk reeds in de inleiding is herin-
nerd geworden, zoo wel omtrend de reize als de vertee-
ring met een Vetturino een beding te maaken. De spyzen
zyn altoos slegt, men mag ze zelfs betaalen, of den voer-
man daarvoor zorgen laaten. Zy bestaan uit gebraden le-
ver, hoenders, duiven, ryft, kaas, kastanien, vrugten
en dergelyken: op vastendagen is men van wegens de el-
lendige zeevifch 'er nog slegter aan. De wyn wordt zel-
den in de gebergten ryp, en moet, zoo als hy is, gekogt
worden; men noemt hem deswegens ook vino cotto of
brusco, wyl hy zeer wrang is. De kleine steden, die
men

Savoyen. men doortrekt, zyn, uitgenomen Chamberry, ten hoogst armzalig en ellendig, waarom men slegte bedden en vertrekken voor lief moet neemen. De papieren vensters komen reizigers uit andere landen in den beginne zeer vreemd voor, schoon men de zelve niet alleenlyk hier, maar ook in de beste Italiaansche steden, als Florence aantref. Behalven de besparing van wegen de duurte van het glas, gelooven de Italiaanen van het in oly doorweekt papier een dubbeld nut te hebben: vooreerst wyl het de zonnestraalen niet doorlaat, en gevolglyk de kamer zoo niet verhit; ten anderen wyl het de koude, en het indringen der buitenlucht, dikwils ongezond, afweert. Men vindt dergelyke papieren vensters aan veele palczien, of het schoon een slegt cieraad geeft.

Tot de reize van Geneve of Lions tot aan Turin worden zes of zeven dagen gevorderd. Wyl men zich altoos naar het nagtlager moet schikken, zyn de dagreizen ongelyk. Een vierendeel uurs van Geneve komt men over de Arve, welke niet ver van de stad in de Rhone valt, en men laat zyn koffer zoo aanstonds by den tol, die aan de Savoyische grenzen ligt, verzegelen, om van het verder vifiteeren tot aan Novaleze verschoond te blyven; te gelyk moet men een daaler uitkeeren, dien men te Novaleze wederkrygt. Aan de linkerhand liggen de Glacieres of Ysbergen, (*) en de, vermoedelyk wegens hunne vreeselyke hoogte zoo genaamde, Montagnes maudites. De loodlynige

hoogte

(*) Van deeze in de natuurlyke geschiedenis zoo merkwaardige ysbergen, maar inzonderheid van de Zwitserfche, en de tuschen dezelve liggende eenwigduurende yszee verdient de beschryving van Altmann, maar vooral het doorwrochte werk van Gruner over de ysbergen van Zwitserland Bern 1759. in drie deelen, gelezen te worden.

hoogte derzelven bedraagt ten minsten 2000 Fransche ellen *Savoyen.* (toifes) boven de oppervlakte van het meir van Geneve, en dit ligt weer 426 ellen hooger, dan de middellandsche zee.

De eerste slaappleafts houdt men te Annecy, eene bishoplyke stad, die slegt gebouwt is, maar wegens het daar tegen aanvloeyend meer eene aangenaame ligging heeft. Voor dezelve is tot vergenoegen van de inwooners, waaronder zich veelen van den Savoyfchen Adel bevinden, eene aardige wandelplaats aangelegd. Twee groote uren eer men naar Chambery komt, ligt de stad Aix, welke wegens haare warme baden eenen grooten naam heeft. Een ieder baadt zich hier om niet, alleen geeft men eenen daartoe gestelden opziener van het bad eene kleinigheid. Het water heeft ryke bronnen van helder groene couleur, en zwavelagtigen smaak, waarom zich nog visfen nog infekten in hetzelfde ophouden. De zich hier bevindende Triumphboog van de Roomsche tyden vervalt geheel en al.

Van Lyons rydt men agtien Fransche mylen op eenen *Retze van Lyons naar Chambery.* wel onderhouden weg, waartoe de effene en drooge bodem veel bybrengt, langs de fraaten, en aan de velden groeyen moerbefieboomen. Te Bourgoing, een groot neeringryk vlek in 't Dauphiné, het welk in eene vrugtbare vlakte ligt, treft men kweekeryen van dezelve aan. Tegen de grenzen van Savoyen worden de kastanieboomen hoe langer hoe menigvuldiger. De inwooners schynen dezelve boven den teelt van andere vrugtboomen te stellen, of zy schoon eenen goeden vrugtbaaren grond hebben.

De laatste Fransche plaats aan deezen weg heet Pont de Beauvoisin. Ze ligt in een eng dal, is tamelyk groot, en wordt door den kleinen vloed Guer, welke de grensfcheiding tusfchen het Dauphiné en Savoyen uitmaakt in twee deelen gedeeld. In het Fransche aandeel, als het grootste, ligt de parochiekerk; het is met het Savoyfche

door

Savoyen. door middel van eene brug over den vloed verbonden, en aan deeze zyde met eene wagt van Invaliden, daarentegen aan de andere zyde met eene compagnie Sardinifche manschap bezet. In het Savoyfche is aan den oever van de Guer eene aangename allee aangelegd. Hier houden zich meest eenige dragonders op, welke de Fransche generaalgagters voor eenigen tyd (in 't jaar 1672.) verkreegen hebben, om den sterken fluikhandel aan de grenzen te weeren. Zy draagen blaauwe rokken met roode opslagen, zyn wel bereden en gewapend, en hebben een tamelyk martiaalfch uitzigt.

Intrede in Savoyen. Wanneer men van deeze kant in Savoyen komt, fchynt het land voordeelig, en aan niets gebrek te lyden. De weg loopt door een wel bebouwd dal, alwaar men verfcheidene foorten van graan, ooftboomen, goede weilanden, rundvee, met een woord, alle merktekenen van een vrugbaar land aantreft. Maar naauwlyks heeft men eenige ftonden te rug gelegd, of men moet over den hoogen berg les Echelles. De weg over denzelven is wel onderhouden, en boven tot zekerheid van den reiziger aan de zyden verhoogd, het welk belet dat men in den fchrikkelyken afgrond niet kan nederzien. De vloed Guer ruifcht onder in eene diepte, welke men naauwlyks met de oogen bereiken kan, tufchen deezen berg, en het gebergte in 't Dauphiné voorby. De tufchenruimte der bergen bedraagt maar ongeveer vyftig of festig ellen, waardoor de afgrond nog duifterer en vreeslyker fchynt. De kruinen der bergen beftaan aan beide zyden uit zeer hooge rofien, door welken aan de Savoyfche zyde de weg gehouwen is. Wanneer de sneeuw begint te fmelten, pafteert men deezen weg niet zonder gevaar, wyl zich dikwils groote klompen op eenmaal losmaaken, en in het nederftorten alles, wat hun in den weg ftaat, met zich voortrukken.

De plaats Echelles zelfs, welke de inwooners gaarne *Savoyen* tot eene stad zouden maaken, ligt in een eng dal. Op de omliggende hoogten staan de tuinen van verscheidene oude sloten die eertyds tot verdediging van deezen pas gediend hebben. Vyfhonderd schreeden van de stad begint de berg la Grotte zich te verheffen. De weg is wel eenigzins steil, dog egter breed, meest geplaveid, en wel onderhouden. Om hem bekwaamer en effener te maaken, heeft men eene lengte van meer dan duizend ellen door de rotsen moeten breeken, eene onderneeming, welke waarlyk eenen grooten monarch waardig is, en de gedagtenis van Hertog Carl Emanuel II. vereeuwigt. Aan veele plaatsen heeft men de rots in eene hoogte van meer dan honderd voet, en in zulk eene breedte, dat twee wagens elkander bekwaamlyk voorby kunnen, laten wegspringen. Aan de linkerhand van den weg is het Savoyische wapen met het volgende opschrift, door den Abt St. Real vervaardigd, ingehouwen:

„ Carolus. Emmanuel. II. Dux. Sabandiae. Pedem.
 „ Princeps. publica. felicitate. parta. singulorum. com-
 „ modis. intentus. breviorum. securiorumque. viam. Regiam.
 „ natura. oclusam. Romanis. intentatam. caeteris. despe-
 „ ratam. dejectis. scopulorum. repagulis. aequata. mon-
 „ tium. iniquitate. quae. cervicibus. imminebant. praecipiti-
 „ tia. pedibus. substernens. aeternis. populorum. commer-
 „ ciiis. patefecit. ”

Anno. M. DCLXX.

Hoe pragtig ook die opschrift luidt, zegt het dog niet te veel. Het was anders van wegens deeze rotsen onmogelyk den weg van Chambery in het Dauphiné met een wagen te passeeren: alleen de muilezels konden, met veel gevaar, en door omwegen, daar over klauteren.

Wanneer men buiten deeze rotsen komt rydt men over eenen

Savoyen. eenen hoogen berg. De hoogte maakt deeze sreek koud; aan het eind van Junius, wanneer de oogst in andere oorden van Savoyen reeds geëindigd was, zag het gezaaide 'er hier nog geheel groen uit. Tegen Chambery daalt de grond, en de lucht wordt gemaatigder. Een groot uur van de stad stort zich ter rechterhand, niet ver van den weg, een natuurlyke waterval neder; de menigte van water is wel niet aanmerkelyk, maar dewyl het zeer klaar is, en ten minsten 120 voet loodregt nedervalt, wordt het oog op eene aangenaame wyze, vooral wanneer de zon schynt, daardoor verlustigd. Uit deezen waterval ontstaat ten deele de kleine vloed Albane, die door Chambery vloeit. De landstreek om Chambery is aangenaam, vrugtbaar, en wel bebouwd. Verscheidene landhuizen zyn aardig, de uitzigten over het ruime veld door de nabyleggende bergen rondom beslooten. Zoo wel hier, als op veele andere plaatzen van Savoyen worden veele witte moerbezieboomen geplant, en zywurmen aangekweekt.

Chambery. Chambery is de hoofdstad van het gansche land, het welk keizer Sigismund by zyn verblyf in het zelve in den jaare 1416. tot een Hertogdom verhief. De straaten zyn eng, en schoon de huizen voor een gedeelte eene geheel aardige bouworder hebben, zoo geeft hun toch de donker bruine verw der steenen een donkertreurig aanzien. Men ziet eene meenigte van winkels, wyl de inwoners vlytig zyn, en veel handel dryven. Men roemt hunne opregtheid en eerlykheid. De menigvuldige adel maakt den omgang aangenaam: en op de openbaare wandelplaatzen treft men veele bevallige dames aan, die welleevendheid schynen te hebben. De Raad beslist alle rechtszaaken, zonder dat de partyen verder kunnen appelleeren. Hier is ook de algemeene rekenkamer van gansch Savoyen. Op eene hoogte ligt het oude slot, het welk de stad in toom kan houden.

Het,

Het, aan 't einde der zestiende eeuw, gebouwd wyduit-*Savoyen.*
gestrekt paleis van den Hertog brandde in 't Jaar 1745.
af, toen de infant Don Philip, namaals Hertog van Parma,
hetzelve bewoonde, wanneer hy zich door behulp der
Franschen meester van het gansche land gemaakt had. De
slotkerke St. Michel is niet voltooid. Het geen daar van
staat, zoude naar den eersten aanleg alleen de agterste ron-
ding van het Choor uitmaken. Agter in de kerk is wy-
ders niets merkwaardigs, dan op de hoofdaltaar een taber-
nakel van Romeinsche bouworder, uit verscheidene schoone
soorten van marmer bestaande. De binnenste bouwtrant is
in den nieuwen Gothischen smaak, en verdient in zyne
foort lof. Het in den Jaare 1647. gebouwde portaal van
Dorische orde is tamelyk goed geordineerd, en met
standbeelden van het huis van Savoyen verciert. Hier
werdt eertyds de heilige zweetdoek opgehangen, eerze
naar Turin vervoerd wierd.

De openlyke wandelplaats ligt voor de eene poort der
stad, en wordt vlytig bezogt. Zy is van grooten omtrek,
en bestaat uit eene zesdubbelde ry van schoone hooge
boomen. Het aantal der inwooneren wordt op tien tot
twaalf duizend menschen geschat, en de bezetting, die
gemeenlyk uit Cavallerye bestaat, beloopt zeven of agthon-
derd man. De politie der stad schynt goed ingerigt te zyn.
De andere kerken zyn niet aanmerkenwaardig, behalven
eene kleine Carmeliter kerk van goeden smaak. Uit de
meenigte derzelve, der kloosteren en der kapellen, bemerk-
men het begin van Italien. Voor het overige zal men niet
ligt eene stad vinden, die zoo veele openlyke springbron-
nen heeft.

Van Chambery tot aan Montmelian zyn drie groote uu-
ren (lieues). De weg loopt langs een breed en vrugbaar
dal, het welk aan den Iser eindigt. Tot daar aan toe ziet
men

Savoyen. men de provincie Dauphiné nog: de laatste plaats in dezelfde is het fort Barraut, het welk aan den voet van eenen berg buiten het kanon van Montmelian eger zoo ligt, dat het den Iser volkomen bestryken kan.

Montmelian. De Citadelle van Montmelian heeft eene schoone legging op eene hoogte, die voor kanonnen veilig is. Zy moet eertyds een gewigtige plaats geweest zyn, wyl zy zich in de geschiedenissen zoo beroemd gemaakt heeft. Thans geraakt zy in verval; de vestingwerken zyn wel regelmatig, maar van zeer geringe hoogte. De stad, die onder dezelve ligt, heeft eenen zeer ongelijken bodem, steile straaten, maar voor het overige eene aangename gelegenheid aan den vloed. Zy is slegt gebouwd, de inwooners schynen by alle humte armoede toch lustig en goedsmoeds te zyn. Eenige naby de stad tegen het oosten liggende landwooningén geeven dezelve een aardig aanzien, en dienen als tot eene voorstad. Als dan volgt eene hoogte van drie uren lang, waarop de wyn van Montmelian wass. Hy is wegens zynen goeden smaak in de omlyggende strecken tamelyk bekend, en maakt voor de inwooners eenen kleinen handel uit.

Van Montmelian gaat de weg door middel van eene groote half houten, half steenen brug over den Iser, en door eene streek lands van vier groote uren; of het schoon hoog en koud ligt, zoo is de grond toch vrugtbaar, en brengt allerlei graan en goed veldgewas voort, waartoe de bronnen van versch water, welke van het gebergte afvloeyen veel toebrengen. Aan de wegen staan meerendeels nooteboomen, en op de hoogten kastanieboomen. Met een woord de eigenaars weeten hunnen grond zoo wel te gebruiken, dat men Savoyen voor een gelukkig land zoude moeten houden, indien het zich doorgaans in deezen toestand bevond.

Onder

Onder Aiguebelle vereenigen zich de Iser en de Arc. *Aiguebelle.*
 Het dal, waarin de laatste vloed stroomt wordt al enger en enger, en de bergen hooger, zoo dat zy niet meer kunnen bebouwd worden. Aiguebelle is eene tamelyke groote plaats. Aan geene zyde van de Arc, die met eene houten brug voorzien is, ligt eene kerk, welke nevens de omstaande huizen den 12. Juny 1750. door eene, van den naast gelegen berg, nederstortende Lauwine bedekt wierdt.

Men noemt in het Zwitserfch Lauwinen (in Savoyen *Lauwines.* Lavanches) groote sneeuwklompen, welke met steenen, en andere zaaken vermengd, van een gebergte heronderrollen. De beginselen van dezelve zyn dikwils zeer gering; van wegens de verbaazende hoogte der bergen zet zich al meer en meer sneeuw aan, tot dat zuik een klomp tot zoodanige grootte aanwast, dat hy de sterkste boomen, geheele rotfen, en wat hem in den weg komt met groot geweld voortrukt, daar hy eindelyk nedervalt alles verplettert, en dikwils den loop des vloedf stremt, of geheel verandert. Het is daarom in dien tyd des Jaars, wanneer de sneeuw op de bergen begint te smelten, gevaarlyk in de enge wegen van dit land te reizen. Eene ligte beweeging der lucht maakt dikwils eenige sneeuw los, welke gezwind tot eenen vreesfelyken klomp aangroeit. De voerlieden en reizigers zyn deswegens by de ergfte passages, als over den grooten Bernhardsberg, wanneer men uit Zwitserland in Italië reist, zeer op hunne hoede, en onthouden zich van schreeuwen, klappen met de zweep, en alles, wat maar de geringste schudding in de lucht maaken kan. Wanneer de Lauwinen bereids niet alte groot zyn, storten zy dikwils over den smallen weg der reizenden heen, zonder dezelve te beschadigen; in dit gevaarlyk geval pleegt men het gezigt digt op de aarde, of tegen de rotfen te houden, wyl men anders door de snelle beweging

Savoyen. ging der lucht, welke door den val der Lauwinen veroorzaakt wordt, ligt verstikken kan. In het landschap Maurienne, alwaar meer sneeuw valt, en alwaar de bergen hooger, en de dalen enger worden, zyn de Lauwinen ook menigvuldiger en gevaarlyker. (*)

In den Jaare 1742. greep de Infant Don Philip met zyne onderhebbende Fransche en Spaansche troupen de Sardijnische bezetting in Aiguebelle aan, by welke gelegenheid aan beide zyden veel bloeds vergooten wierd. Deeze post is van gewigt, en de sleutel voor het landschap Maurienne. Voorheen waren op eene rots verscheiden vestingwerken aangelegd, van welke de gansche passagie kon worden bestreeken, maar zy zyn vernietigd, wyl het dal eng genoeg is, en men den indringenden vyand desniettemin ligt kan ophouden.

Kroppen.

Het grootste gedeelte der inwooneren van Aiguebelle, vooral die geen, welke aan de andere zyde der Arc wonen, hebben groote wennen. Zy zyn buiten dat gansch niet bevallig, maar deeze uitwas maaktze ten vollen afschuwelyk. Eenigen gelooven, dat het verstand by die luiden, wanneer de krappen eene zekere grootte en hardheid bereikt hebben, zeer zwak wordt. De meeste inwooners van het landschap Maurienne zyn met dit euvel behebt. In zekere strecken van het dal Aosta zyn de kroppen zoo algemeen, dat men het voor een natuurlyk gebrek aanziet, geen te hebben. Men vertelt daarom, dat een zeker geestelyke, welke nevens zyne gemeente nooit een ander land gezien had, wanneer by geval een reiziger zonder krop in zyne predikatie gekomen was, en deswegens de opmerkzaamheid van alle toehoorders naar zich getrokken

(*) Merkwaardige narigten van de Lauwinen kan men in Scheuchzer's *Naturl. Hist. van Zwitserland* leezen.

ken had, gelegenheid nam om dezelve ernstig tot boete te vermaanen, op dat zy niet van God even als deezen vreemdeling geltraft wierden. De kroppen strekken zich aan veele plaatzen zelfs tot de honden en paarden uit. Dat dit euvel van ouds af al eene plaag van de bewo- neren der Alpen geweest is, geeft Juvenaal reeds te ken- nen:

„ *Quis tumidum guttur miratur in Alpibus?*

Naar alle vermoeden is het gesmolten sneeuwwater als de oorzaak der kroppen te houden, wyl de bewo- ners zich bestendig van hetzelfde bedienen. Het is eene uitgemaskte waarheid, dat de sneeuw, zoo nuttig zy voor den wasdom der planten is, nadien zy dezelve eerst voor den vorst bewaard, en gesmolten zynde voedsel geeft, het menschlyk lighaam in tegendeel schade toe- brengt. Zonder te melden, dat het de oogen aangrypt, en het geluid benadeelt, weet men uit de ondervinding, dat de uitwassemingen van hetzelfde de long aansteeken, ja zomwylen zelfs flauwten veroorzaaken. Het sneeuw- water is zeer schadelijk niet alleen wegens de koude en zwaarte, maar ook wegens het veelvuldig zich daarin be- vindend salpeter, het welk eenen onaangenaamen smaak heeft en den omloop des bloeds hindert. Dit is het he- dendaagsch gevoelen; en de Ouden dagten even zoo. Uit Gellius (*) blykt, dat de vernuftigste perfoonen in de warme landen, wegens de nadeelige gevolgen, geen sneeuw- water dronken, of het schoon by de hitte van den zo- mer zeer aangenaam is. Zy geloofden, dat de sneeuw een verdikt water was, het welk de fynste vlugtige deelt- jes verlooren hebbende, alleen de zwaare ongezonde over- hield. Gellius brengt op de aangehaalde plaats Aristoteles

by,

(*) *Nell. Att. L. 19. c. 5.*

Savoyen. by, welke het sneeuwwater insgelyks schadelijk hield. Het is derhalven waarfchynlyk, dat de kroppen uit eene verdikking en afzondering, welke het sneeuwwater veroorzaakt, (*) ontftaan. Deeze kwaal treft meeft alleen de boeren, daglooners, arme luiden en anderen, die beftendig zulk water zonder wyn drinken, of in ftreeken wonen, alwaar men in 't geheel geen ander water vindt. Vermoedelyk is by de kinderen van ouders die de kroppen hebben, reeds de ftof van dit ongemak in het lighaam, en de drank helpt dezelve fpoedig aan 't werken. Men treft zelf by kinderen reeds kroppen aan, eer zy nog van dit water gebruik gemaakt hebben.

In het landfchap Maurienne bevinden zich hier en daar dwergen met groote hoofden, breede korte lyven, en fcheeve beenen. In Lombardyen, maar voornamelyk in Milaan, zyn zy nog menigvuldiger. Men ziet 'er zomwylen verfcheiden van beiderlei geflagt byeen, welke allen zoo mismaakt zyn, als ofze een byzonder geflagt uitmaakten.

De weg van Aiguebelle naar la Chambre loopt door een eng dal, het welk, zoo veel het de natuur der landftreкке toelaat, bebouwd is. De Arc vloeit door hetzelfde, en maakt hier en daar moerasfen. Op de bergen wasfen kafanieboomen, denmenboomen, en ook eenige eiken. Hier en daar ziet men oude toorens die in voorige tyden tot ver-

(*) In Zwitserland is men voor een gedeelte van een ander gevoelen, nadien veelen het sneeuwwater drinken, om de kroppen daardoor te verdryven. Het kan zyn, dat de sneeuw veel daartoe bybrengt, maar veelligt is de oorzaak van dit gewas met meer grond in de menigvuldige tuffteen te zoeken, welke de wateren der Alpen met zich voeren. De kleine ontaftbaare deeltjes zetten zich in de naauwe doorgangen vast, vermenigvuldigen meer en meer, en veroorzaaken dit ongemak, het welk dikwils tot eene zeer wanftaltige grootte aanwaf.

verdediging van den weg op afzonderlyk liggende hoogten *Savoijen*, zyn gebouwd geworden.

La Chambre is eene flegte plaats, welke egter den *La Chambre* titel van een Marquisaat voert. Zy ligt op eenen effenen bodem aan de Arc, ongeveer twee uren van St. Jan de Maurienne, de hoofdstad van dit landschap, welke haar eigen bischop heeft. Zy is klein en flegt gebouwd en heeft smalle straaten. Haare legging is wel in een eng dal, maar toch tamelyk aangenaam. Wyl de bergen hier niet zoo heel steil zyn, kan men aan eenige plaatzen tusfchen dezelve doorzien, waardoor het dal nog eens zoo lang fchynt, als het werklyk is. De volgende fteden tot aan Lanenburg zyn ten hoogften ellendig. Agter St. Michel zyn eenige bergen zoo hoog als moogelyk was bebouwd, ten welken einde de ezels, of ook de wyven de mist in korven agteraanfleepen. De herberg in St. Michel, het welk eertyds iemand van den adel toebehoorde, is boven de deur met enkel latynfche fpreuken voorzien.

Van St. Jean de Maurienne begint het land zich te verheffen, en wordt tot aan Lanenburg, aan den voet van den berg Senis al hooger en kouder. De weg was anders veel flegter en gevaarlyker, maar de tegenwoordtge koning heeft denzelven voor twaalf jaaren zeer laaten verbeteren, en daar door den koophandel ongemeen veel gemak toegebragt. De beide thansgemelde plaatzen liggen ongeveer twaalf groote uren van elkander: de weg loopt langs de Arc en de steile rofsen heen, van welken zomwylen verbaazende ftukken afbrecken, en den reiziger beletten voorttegaan. In den winter is het wegens de gladheid der rofsen, en de lauwinen gevaarlyk. De ergfte plaatzen zyn de berg by St. Michel, de hoogte voor St. André (alwaar men hier en daar muuren gemaakt, en eene houten leuning aangelegd heeft.) de ftreek by Modane, het bosch

Savoijen. by Bramant, en de berg agter Termoignon, wiens steele afloopt de koning door kromgeleide wegen veel zekerer voor den reizenden heeft laten maaken. Men rydt wel vyf of zesmaal des daags over de Arc door middel van houten kunstige bruggen, die van een oud maakfel schynen te zyn; dan zy hebben veel overeenkomst met die welken Casar by verscheidene gelegenheden liet opslaan, wier gedaante nog bekend is. Deeze vloed loopt met verbaazende gezwindheid, waaruit men besluiten kan, hoe zeer de hoogte des lands toeneemt. Hy stort over rotsen en boomen, van de bergen heronder gevallen, neer, en maakt veele natuurlyke cascaden, en schilderagtige gezigten. De groene kleur van den vloed, en het schuim dat met denzelven vermengd is, het bestendig geruis van het hier en daar met geweld doorbreekend water, het geraas, waarmede het aan andere plaatzen van de hoogte nedervalt, zyn aangenaame en tegelyk vreezelyke veranderingen voor het oog, en het gehoor. Behalven dat zienmen veele watervallen van gesmoltene sneeuw, die van de omliggende bergen afvallen, en zich in de Arc storten. Dit en de gezwindheid van haaren loop zyn de oorzaken, waarom zy aanstonds by haaren oorsprong even zoo groot is, als daar zy zich met de Iser vereenigd. Het water heeft eene witagtig groene kleur, en is voor het overige zeer koud, zwaar, en van eenen onaangenaamen smaak. Op zommige plaatzen vangt men 'er forellen in.

De bergen hebben zekerlyk iets gelykvormigs met elkander, intuschen bevindt een opmerkzaam reiziger by allen iets byzonders, dat hem tot verandering dienen kan. Zoo ziet men by voorbeeld ter linker zyde aan geenen kant van Mondane, een vierendeel uurs van den weg, tuschen de rotsen, eene waterryke cascade, die van eene
grootte

groote hoogte affliort, en in deezen wilden oord het oog een aangenaam gezigt verſchaft. Twee uren agter St. Michel ligt het dorp les Fourneaux, in wiens nabuurschap een tamelyk ryk bergwerk van lood en koper aan den gang is. *Savoyen.*

Eenigen van deeze bergen zyn van boven geheel dor en onvrugtbaar, wyl de gefmoltene ſneeuw de goede aarde meer en meer wegſpoelt, en alleen de naakende rotſen overlaaat. Zy geeven een treurig aanzien; de andere wies kruinen met boomen bezet zyn, zyn behaaglyker voor het oog. Dog zy zyn meeft zoo ſteil, dat men geen huizen op dezelve kan aanleggen, maar de op dezelve zich bevindende hollen den wilden Dieren ter wooning moet overlaaten. Er houden zich beeren, gemſen, ſteenbokken, faiſanten, hazelhoenders, en berghoenders op, welken de Savoyaarden voor een gering geld verkopen. Het geen op deeze reis de meeſte vergenoeging geeft, is de naarfteigheid der inwooneren, die geen handbreedte aarde ongebruikt laaten. Alwaar zy maar eene vierkante roede goede aarde vinden, graaven zy dezelve om, en beplantenze. Men ziet eenige bergen die tot op de ſpitzen bebouwd en in terrasfen afgedeeld zyn. Tegen de zyde der bergen heeft men dammen tot afweering van ſneeuw en regenwater, het welk anders al het vrugtbaar aardryk zoude wegſpoelen, aangelegd, en het door middel van kleine graſten afgeleid. Door deeze onverdrotene vlyt verandert de Savoyard de ſteilſte bergen als 't ware in vrugtbaare hoven, welke ten deele allerlei goede tuingewasfen, ten deele kleine weiden, ten deele graanakkers, in eene aangename verandering uitleveren. Hoe veele moeite zulk eene beſtelling geeft, laat zich ligt begrypen. Van het opbrengen der miſt hebben wy reeds geſprooken. Wyl de gebruikbaaren plekken ſteeds maar klein zyn, en eene ongemeen afhellende ligging hebben, zoo wordt het gebruik

Savoyen. van bouwgereedschap van zelfs verboden: alles moet, als het moesland, met handen omgegraaven, en door hun zweet bevoogigd worden, waardoor zy ook het voordeel hebben, dat de aarde veel beter doorgewerkt, lugtiger en vrugbaarer gemaakt wordt. Deeze goede behandeling veroorzaakt, dat het koorn, en de tarw dik en hoog wasfen, schoon de bodem niet zeer vet is. De weinige aarde, die op de rotfen ligt, zoude ligt uitdroogen, en door de hitte, die in de maanden Juny en July, wegens de doordringende zonneftaaln zeer heftig is, alles verdorren, indien de inwooners niet voor waterkommen gezorgd hadden. In deezen verzamelt zich het gefmolten sneeuwwater, en wordt in houten geuten daarheen geleid, alwaar men het water in den zomer noodig heeft. Door zulke uitgehoolde buizen wordt dat onontbeerlyk element dikwils van den eenen berg naar den anderen gebragt.

Zeden. Aan den weg treft men hier en daar zekere machines aan, om planken, en ander hout tot het bouwen noodig uit de boomen te fnyden. Zy zyn wel zeer flegt en eenvoudig, maar toch tot het gebruik geheel bekwaam. Dit land is inderdaad gefchikt, om zich eene verbeelding van den eerften ouderdom der waereld te maaken, waarin de kunften of nog geheel niet, of maar zeer weinig bekend waren. De ganfche levenswyze der inwooneren komt daarmede overeen: zy geneeren zich van flegte, met weinig moeite toebereide fpyzen, en zyn goede eerlyke luiden, die naar de eenvoudigheid der eerfte waereld leven. De Berg-favoyaarden zyn inzonderheid zeer arm; en zoeken buiten 's lands zich iets te bezorgen. Het is bekend, hoe veelen het grootfte deel des jaars met mormeldieren en toverlantarens heromtrekken. Parys alleen geneert eenige duizenden van hun, van welken zich de volwasfenen met fchoorftveenveegen, en allerlei zwaaren arbeid,

arbeid, maar de jongen met schoenveegen, en verrigting van *Savoyens* kleine zaaken geneeren. Veele mannen leeven maar een paar maanden in het jaar in hun vaderland. Op andere tyden ziet men meest wyven in de dorpen. Dit is ook de oorzaak, waarom de meeste wyven gemeenlyk op een' tyd in de kraam bevallen. De kleur der inwooneren is frisch, waartoe de bergagtige lucht, en 't eenvoudig voedsel veel toebringt. Hetzelve bestaat in kaas, boter, ooft, zaaigewasfen, en zeer weinig vleesch, wyl zy dat geen, het welk hunne geringe veehoedery uitlevert, liever tot geld zoeken te maaken. De zwaare arbeid houdtze gezond; zy worden oud, en zyn in hunne kommerlyke leevenswyze altyd goedsmoeds. Zy brengen gemeenlyk veel kinderen voort, en wyl de huislyke omstandigheden het zelden toelaaten dezelve groot te brengen, zoo schikken zyze geheel vroeg, en ten deele als zy naauwlyks loopen kunnen, buiten 's lands. By de meesten blyft de liefde tot het vaderland zoo sterk, dat zy in manlyke jaaren, wanneer zy op de eene of andere wyze iets gewonnen hebben, gemeenlyk terugkeeren, om hun leeven daar te eindigen. Deeze neiging is destebyzonderer, daar hun land waarlyk zeer ellendig, en in evenredigheid der slegte inkomsten met groote lasten bezwaard is. Van hunne eerlykheid heeft men groote blyken: zy zyn ongemeen dienstvaerdig, en met de geringste belooning te vreden.

Wat tot hier toe gezegd is geworden, moet men voornamelyk van de Savoyaarden, die op en tusfchen de Alpen woonen verstaan. 'Er zyn een weinig van 't gebergte af vrugtbare dalen, die goeden wyn, veel graan voortbrengen, en eene schoone veehoedery hebben. De inwooners van deeze dalen kweeken veel ezels voort, welke buiten 's lands verkogt worden, en voorzien Piemont, en een deel van het Milaanesche, met osfen en koeyen.

Savoyen.

De Bergfavoyaarden kleeden zich in hunnen armen toestand zeer slegt met groove pyen. Zy zyn buiten dat onaanzienlyk, maar hunne kleeding brengt nog meer toe omze afzigtelyk te maaken. In de streek van Lanebourg dragen de wyven kappen van zwart of bruin doek, en op het voorhoofd eene strook van betere stof; een hulzel dat haar zeer mismaaakt.

Het kan niet misfen, dat dit gebergte eenen liefhebber der kruidkunde niet een wyd veld tot voldoening zyner nieuwsgierigheid zonde aanbieden. Het brengt eene menigte zeldzaame planten voort. Wie deeze reize in den zomer doet, vindt overal, en zelfs in de spleeten der rotsen bloemen, die gedeeltelyk van aangenaame reuk, en schoone verwe zyn. De natuur brengt hier en daar narcissen, ranunkelen, en andere bloemen, die wy in onze hoven zorgvuldig teelen, van zelfs voort.

*Reize over
den berg
Senis.*

Lanebourg is de laatste Savoyfche plaats, welke aan den voet van den berg Senis ligt, en wel zoo naby, dat de inwooners van den beginne van November tot den 17den January geen zon aanschouwen. Op deezen dag vertoont zy zich eerst aan de spitze der bergen. Het is voorzigtig, die bezwaarlyke reize over den berg Senis in den vroegen morgen te ondernemen, op dat men niet van den nagt overvallen, en genoodzaakt worde in eene slegte herberg boven op deszelfs vlakke eenen intrek te nemen. Op dat de vreemdelingen niet van de inwooners, welke de ezels bezorgen, of tot draagers dienen, overeifcht worden, heeft de koning eene taxordering voorgeschreeven: maar het is beeter de gansche reize met den vetturino, die den handel met deeze luiden beter verstaat, 'er onder te bedingen, op dat men zich aan hunne onbescheidenheden niet bloot stelle, wanneer men eens in hun geweld is. De vetturini, welke deeze reize bestendig doen, hebben gemeen-

meenlyk twee sedien, aan elke zyde van den berg een, *Savoyen.* en neemen alzoo alleen hunne ledige paarden of muilezels, die het klauteren even zoo gewoon zyn, als die uit deeze streek komen, over den berg. Maar wie zyne eigene sedie heeft, is genoodzaakt dezelve in Lanebourg uit elkander te neemen, en stukwyze op muilezels te doen laaden, wyl het onmogelyk is deezen weg met rytuig te gebruiken. De koffers en het overige wordt eveneens op muilezels gepakt: men rekent voor elk ongeveer driehonderd pond. Over de luiden, welke de muilezels daartoe houden, en over de draagers is een overheidsperzoon gesteld, welke order houdt, en agt geeft, dat een ieder naar de ry genomen, en voor 't overige alles rigtig bezorgd worde. Men doet het best den berg met muilezels opteryden. Nederwaards rydt men niet zoo zeker en bekwaam: wie daar bang voor is, neemt van Lanebourg draagers met zich. Gemeenlyk gebruikt men vier, of naar dat iemand zwaar is, agt draagers, die den reiziger, langs eenen zoo moeyelyken weg, zonder veel uitteruften, voortdraagen. De oefening maakt hun den arbeid ligt, en hunne treden op de gevaarlykste plaatzen zeer zeker. Tot meerder voorzorg plegen zy de zoolen met hars of was te bestryken. De zetel bestaat uit gevlogten stroo, met een voetbord, en eene kleine rugleuning; aan de zyden worden een paar sterke draagstokken doorgestoken, en aan breede lederen riemen, als onze draagstoelen, gedraagen.

De weg van Lanebourg tot boven op den berg Senis wordt een groot uur gerekend, en is ongemeen steil en byna loodregt, men heeft anders nog eenige afgronden, nog ander gevaar te vreezen. Maar destemeer moeite geeft het den draageren, en men ziet niet zonder verwondering menschen den zwaaren arbeid van lastdieren verrigten. De opperste vlakke van den berg bestaat eigenlyk uit een on-

effen

Savojen.

essen dal van twee uren lang, het welk van nog veel hoogere, met eeuwigduurende sneeuw bedekte, bergen, omgeeven is, van welken dikwils in het voorjaar groote klompen afrollen, en deeze reize daardoor te gevaarlyker maaken. In den winter vaart men over dezelve met sleden, en de nedertogt van de herberg *à la Ramasse* tot aan Lanebourg geschied op eene zonderlinge wyze. Men zet zich namelyk by dit huis op eene kleine slede van tweed perzoonen, en vaart met eene gezwindheid, dat men nauwlyks adem kan scheppen, in zeven of agt minuten nederwaards, daar men anders met draagers een uur noodig heeft. Ieder reiziger bekomt eene slede, met eenen voorzittenden voerman, die dezelve met eenen stok regeert, en op elke zyde met eene yzeren keeten voorzien is, waar van hy zich in gevalle van noodzaaklykheid in plaats van een anker bedienen kan, om de slede optchouden. Men noemt deezen vaart *aller à la Ramasse*; hy gevalt eenigen reizigeren zoo wel, dat zy zich weder naar boven laten voeren, om denzelven te herhaalen.

In den zomer dient de oppervlakte van den berg tot eene schoone vrugtbare weide. Van den beginne van Julius tot aan September, wanneer het begint te sneeuwen, dryven de naby woonenden hun rundvee uit: het welk des nagts in de stallen, die op zekere tuschenruimten opgerigt zyn, geborgen wordt. Aan de zyden van deeze gebouwen zyn kleine kamers, waarin de herders kaas maaken. De vette weide is oorzaak, dat zy in den korten tyd, dat het vee zich hier ophoud, eenen grooten voorraad van kaas kunnen leveren. Zy heeft veel overeenkomst met de bekende Parmesaankaas, weswegen eene meenigte naar Piemont gebragt wordt, en eenen tamelyk voordeeligen handel voor deeze landstreek uitlevert. Hier en daar worden bronnen, en plaafsen daar men het vee drenkt, aangetrossen. Op den

den berg is een klein hospitaal voor pelgrims en reizigers, welken een ongeval op den berg bejegen, aangelegd. *Savoyen*

Aan 't einde van deeze vlakte, alwaar de berg begint te hellen ligt de, van een daar naby staand kruys, het welk de grenzen van Savoyen en Piemont aanwyst, zoo genaamde herberg *la grande Croix*, alwaar de reizigers gemeenlyk halte maaken, om een schotel met de schoonste forellen te gebruiken, welke in een meir, dat op deeze vlakte ligt, en ten minsten een uur in den omtrek heeft, gevangen worden. Zy weegen veelen vyftien tot zestiën pond. Het meir heeft eenen bestendigen toevloed van de gesmoltene sneeuw der omliggende bergen, uit hetzelfde vloeit eene beek, die aan den weg, welken men naar beneden reift, in geduurige cascades nederstort, tot dat zy zich na eenen loop van een paar uren in de kleine Doire verliest. Eenigen noemen haar Semar, anderen St. Nicolaas. Een van deeze watervallen boven op den berg, wanneer men zich nog op de vlakte St. Nicolaas bevindt, kan men niet zonder schrik aanschouwen; hy is de hoogste van allen. Een andere geeft aan de oogen een zoo zonderling als pragtig schouwspel. Ongeveer een half uur van het gemelde meir, is de rots, waarover het water nederstort, zoo als het gansche gebergte, talk- en glimagtig. Het bestendig afspoelen van het water heeft haar op het schoonste gepolyft, zoo dat by zonnescbyn alles als zilver glinstert. Niet ver daarvandaan ziet men de treurige sporen van eene verschrikkelyke Lauwine, welke ongehoorde klompen van rotsen in een dal van een vierendeel uren in den omtrek heeft nedergerukt, en hetzelfde geheel daarmede bedekt.

De lucht is op den berg Senis bestendig koud en scherp, het welk ten deele aan zyne eigene hoogte, ten deele aan

ber-

Savoien.

bergen, die nog vyfhonderd ellen hooger zyn, welke derzelven omgeeven, en nooit van sneeuw bevryd zyn, moet roegefchreeven worden. De kragt der zonneftraalen is by de zeer hooge spiffen te zwak, de sneeuw wordt daardoor vooral aan den ooftelyken en noordooftelyken kant al harder en harder, en overtreft ten laaftten het ys zelfs in vafteghed. De kruinen derzelven zyn meest van nevels en wolken bedekt; worden zy al eenmaal daarvan bevryd, en vangen de zonneftraalen aan op de sneeuw eenige werking te doen, zoo ontftaan daaruit weder aanftonds nieuwe dampen. Deeze dampen zyn aanvangelijk zeer ligt en vlugtig; men zietze aan verfcheidene plaatzen optrekken, en ook wel eenigen tyd onbeweeglyk op eene plaats blyven. Maar wanneer'er eenige beweeging in de lucht ontftaat, trekken zy zich te zaamen, en men merkt zeer duidelyk, dat zy dikker worden, en eene witte kleur aanneemen. Zy ftygten allengkens hooger op, en na dat zy eene wyl aan den berg herom gezworven hebben, vereenigen zy zich eindelyk aan dezelfs kruin, en worden tot wolken, welke dikwils van zeer grooten omtrek zyn, en zoo lang onbeweeglyk op den berg blyven liggen, tot dat de wind ze verdryft, en naar eene andere ftreek voert. Zulke hooge bergen kan men dus als den oorsprong der wolken aanzien, en ongeagt hunne dorheid en onvrugtbaarheid, als 't waare voor vergaderplaatfen van water houden, welke naderhand der aarde den regen verfcchaffen. Het is merkwaardig dat men vafteglyk op alle bergen een meir en bronnen van leevendig water zal aantreffen. De Heer Condamine vondt op de oppervlakte van den berg Senis, waarover men reift, en wel by het hospitaal, de hoogte van het kwikzilver 12 duim en eene halve linie, het welk ongeveer duizend Franfche ellen boven de oppervlakte der zee bedraagt. Op de hoogfte fpijfe van deezen berg ftond het kwikzilver 19 duim

toën eene halve linie, gevolglyk is dezelve nog byna 500 *Savoyen.* ellen meer boven de zee verheven, of zy heeft eene hoogte van 1490 ellen. *Mémoires de l'Académie des Sciences l'An. 1757.* Hy heeft te vooren den hoogften der Cordillerifche bergen in Peru, Chiniboraco genoemd, 3220 ellen hoog bevonden. Gevolgelyk zyn deeze ongelyk veel hooger, dan de Alpen, en Pyreneeſche bergen. De berg Canigoun, de hoogſte onder de Pyreneeſche is maar 1440 ellen boven de zee verheven. Men zie gemelde *Mémoires* van 't Jaar 1701.

De weg van de oppervlakte des bergs tot aan Novaleze bedraagt twee groote uren, is ſteil, en wegens de menigvuldige losſe ſteenen, die 'er op leggen, zeer gevaarlyk. Aan den kant ziet men dikwils ſchrikkelyke afgronden, in welken de bovengemelde Semar voortruifcht. Van boven gelykt de weg een allengkens afloopende vervallen trap, wier treden ten deele in de rotſen gehouwen, ten deele gemetſeld zyn. Op de halve hoogte van den berg komt men aan het dorp Ferriere dat wegens zyne vreeslyke ligging aanmerklyk is. Wyl het aan den berg als ſchynst te hangen, en onder zieh de diepſte afgronden heeft. Eindelyk geraakt men te Novaleze, een groot dorp, alwaar de eerſte Piemonteefche tol is, van het welk men vervolgens de reize weder in eene ſedie voortzet.

Tuſſchen evengemelde beide plaatzen, ziet men aan de linke hand den hoogſten berg onder alle de Alpen, den Rochemelon, leggen. Veele Reizigers beklimmen den *Rochemelon.* zelveſen wegens het heerlyk uitzigt, nadien men by helderlon. weer over Milaan tot aan Venetien ziet. Waarom eenigen op de gedagten zyn gevallen, dat dit het gebergte zy van waar Hamibal aan zyne armee de vrugtbaarheid en ſchoonheid van het te veroveren land getoond hebbe. De ſpitse van den Rochemelon is den meefſten tyd met nevels bedekt,

Savoyen. dekt, welke dikwils by de helderste lucht in weinige minuten ontslaan, en veele uren op den berg liggen blyven: men kan daaruit afneemen, dat het een gelukkig toeval is, wanneer men na eene ten hoogsten vermoeyjende opklimtering, met het schoonste uitzigt, het welk veel ligt weinig zyns gelyken in de waereld heeft, beloond wordt. By het boven op den berg staande Mariabeeld wordt alle Jaar den 5den Augustus eene mis gelezen, welke veele honderd menschen bywoonen.

Novaleze. De lucht is in Novaleze niet zoo scherp als in Lanebourg. De grond is hier ook zeer vrugtbaar. Het is alleen jammer, dat de inwooners op het geen zy zaayen geene zekere rekening maaken kunnen, wyl het gesmolten sneeuwwater in het voorjaar dikwils eene menigte zand en steenen aanvoert, en hunne gansche verwagting vernietigt. Intruschen zoekt de onvermoeide vlyt der inwooneren, daar de bodem goed is, de schade zoo dra mogelyk te herstellen.

Piemont. Wanneer men van den berg Senis naar beneden reift, ziet men de hoogten, alwaar de Piemonteesen in 't Jaar 1747 post gevat hebben, om den pas by Exiles, alwaar de Franschen wilden indringen, te verdedigen. Zy zyn volstrekt niet te beklimmen; het is daarom onbegryplyk hoe zich de ridder Belle Isle eene zoo stoute onderneeming kon laten invallen, daar men hem aangeboden had zyne armee over den berg Senis, en eene streek van bergen over Novaleze by *notre Dame des neiges* te brengen. De muilezeldryvers neemen deezen weinig bekenden weg zomwylen: De koning van Sardiniën had in 't geheel niet gedagt om denzelfen te bezetten, gevolgelyk zouden de Franschen zonder een man te verliezen, in een vrugtbaar dal van Piemont, alwaar de kleine Doire vloeit, aangeland zyn, en hadden door middel van den berg Senis met Savoyen,

voyen, dat zy geheel bezet hadden, eene bestendige communicatie gehad. *Piemont.*

Het fort la Brunette, het welk de pas van Susa verdedigt, heeft weinig zyns gelyks. Het heeft agt bastions; de kafematten, magazynen, en veele der wooningen zyn in rotsen gehouwen; de gangen die tot communicatie dienen in de rotsen zyn zoo breed, dat 'er kanonnen met paarden kunnen doorgetrokken worden. Van onderen op ziet men in 't geheel niets. Tweeduizend man, die van alles wel voorzien zyn, kunnen deezen pas tegen het grootste heir verdedigen, en behoeven voor kanonnen, mórtieren, nog mynen bevreesd te zyn. 'Er liggen wel een paar hooge bergen in de nabyheid, maar zy zyn niet te beklimmen, ik zwyge dat men zwaare artillery tegen dezelve zou kunnen opvoeren. Het valt niet zwaar, wanneer men van Turin komt, van den Commandant, die zich daar bevindt, verlof tot het bezien van deze zonderlinge vesting te bekomen. Zy bestrykt twee dalen. De weg gaat onder het kanon voorby, en loopt zoo geheel door de buitenwerken. De koning zorgt zeet voor de onderhouding van deezen gewigtigen pas, en houdt tot meerdere zekerheid eene sterke bezetting 'er in. Tegen over op eene anders rots ligt de citadelle van Susa, welke door middel van eenen, in de rotsen gehouwen, bedekten gang met la Brunette vereenigd is.

Susa, de eerste Piemonteefche stad, is slegt gebouwd, en weinig bevolkt. Zy had in voorige tyden eenen bischop, maar na dat voor een' langen tyd een zeker burger den laatsten bischop voor het altaar ter neer geschooten heeft, is de plaats niet weder vervuld, en de hoofddeur van de kathedraalkerke, door welke de scheut geschiedde, ter gedagtenis toegemuurd geworden. Susa ligt in eene regte linie maar ongeveer eene Duitfche myl van de grenzen der

*Piemont.**La Brunette.**Susa.*

Piemont. provincie Dauphiné. Zy is buiten tegenspraak het oude Segusium der Romeinen. De meesten gelooven dat de in de geschiedenis zoo beroemde togt van Hannibal over de Alpen in deezen oord geschied zy; eene stoffe, waarover de geleerden veel getwift hebben.

Het merkwaardigste alhier is de oude triumphboog, welke buiten de stad aan den voet van 't gebergte niet verre van het slot staat, dat de voorige Graaven van Sufa bewoond hebben. Hy wierd ter eere van den keizer Augustus opgerigt; of hy schoon zeer beschadigd is, zoo bespeurt men 'er toch eene goede bouwkunst aan. De zuilen van elke zyde zyn van Korinthische orde, en de friezen met basreliefs verciert, welke eene offerhande met het daarby gewoon muziek, en eenen togt in zegepraal verbeelden. Het opschrift is byna geheel verdweenen. De markgraaf Maffei leest het op de volgende wyze:

Imp. Caesari. Augusto. Divi. F. Pontifici. maximo. Tribunicia. potestate. XV. Imp. XIII. M. Julius. Regis. Donni. F. Cottius. Praefectus. civitatum. quæ. subscriptæ. sunt. Segoviorum. Segusinorum. Belacorum. Caturigum. Medullorum. Tebaviorum. Adanatum. Savincatum. Egdiniorum. Veaminiorum. Venisamorum. Iriorum. Esubianorum. Ovadiavium. & civitates. quæ. sub. eo. praefecto. fuerunt. (*)

De

(*) Zie Maffei Verona Illustrata P. I. Bl. 357. Eene afbeelding van deezen triumphboog ziet men in het *Nouveau Théâtre de Piemont & de Savoye*. Dit kostbaar werk, het welke in 't Jaar 1725 te Amsterdam in twee zeer groote folio deelen in 't licht gekomen is, vertoont de merkwaardigste plaatsen, paleizen, steden en dergelyken. Maar veele zaaken zyn veel schooner voorgesteld, dan zy inderdaad zyn. Ja 'er zyn zelfs geheel ontworpen gebouwen en ordonnantien in, die nooit ter uitvoer zyn gebragt.

Piemont.

De stad Susa heeft haaren oorsprong aan eene Romein-
sche colonie te danken, welke zich daar nederfloeg,
wanneer de keizer Augustus eenen weg over den berg
Genevre in de Provincie Dauphiné aanleide. Zy nam ras
in grootte toe, maar brandde in 't begin der vierde eeuw
af, als Constantyn de groote in deezen oord kryg voer-
de, en herstelde zich niet eerder, dan na dat de graaven
van Susa, welke van keizer Karel den grooten afstamden,
dezelve tot haare residentie maakten. Zy kwam nevens
het gansche Marquisaat in de elfde eeuw aan het huis van
Savoyen, als zich Adelheid, dogter van den marquis Ma-
nifroy aan Odon, broeder van Amadeus I. graaf van Mau-
rienne, door den echt verbond, en hem niet alleen het
Marquisaat Susa, maar ook het dal Aosta, het Marquisaat
Turin, en eenige aan het genueesche gebied grenzende
landeryen tot een huwlyks goed aanbragt. Na dit gewig-
tig huwlyk nam Odon den titel van een marquis van Ita-
lien aan. Zyn zoon Amadeus II. erfde zoo wel alle deeze
landen als ook die geenen, welke zynen zonder kinder
verstorven oom Amadeus I. gehoord hadden, en leide
daar door den grond tot het aanzien, het welk het huis
van Savoyen in volgende tyden onder de Europeische mo-
genheden verkreegen heeft.

De weg van Susa tot aan Turin bedraagt ongeveer twaalf
uren, en loopt door een vrugtbaar daal, dat hier en
daar zeer eng is, waarin de Doire vloeit. In deeze
sreek vangt men aan de wynstokken onder jonge olm-
boomen te planten, om wier stammen zy zich slingerden.
De tuschenruimte is met allerlei graan bezet, zoo dat
men in een jaar als een' dubbelden oogst heeft. Overal
staan veele moerbefieboomen tot voedsel voor de zywor-
men. De menigte en deugd der zyde, welke Piemont
jaarlyks voortbrengt, is bekend.

Piemont.

Vyf uren van Suza ligt St. Ambrieze een groot dorp met eene nieuwe kerk van goeden smaak, welke een metzelaar die in 's konings dienst staat, heeft gebouwd. Zy is agthoekig, naar de Romeinsche orde, en het portaal met twee ryen van zuilen boven elkander van dezelve orde verciert. Boven dit dorp ziet men op eenen hoogen steilen berg de beroemde Benedictyner abdy St. Michel de la Clafé leggen; welke zoo wel wegens haare eigene inkomsten, als de veelvuldige daarvan afhangende kerfpelen de gewigtigste in het gansche land is. De gebouwen, en groote kerken staan wegens hunne gelegenheid geheel verlaaten; over de laaften heeft alleen een eenig priester het opzigt.

Van de kleine stad Veillane komt men eindelyk aan een tamelyk groot vlek Rivoli, by het welk het lustflot van gelyken naam ligt, alwaar koning Victor Amadeus, als een staatsgevangene zyns zoons gestorven is. Het heeft eene voortreflyke legging, en het schoonste uitzigt over eene breede vlakke van drie uren lang tot aan Turin: Het slot is niet volbouwd: en de koning is 'er na zyns vaders dood nooit weder geweest. Het zoude hem vermoedelyk te veel aandoening geeven de plaats weder te zien, alwaar de staatkunde hem noodzaakte zoo hard met zynen vader te handelen, wyl hy den eenmaal plechtig afgefaanen throon, weder beklimmen wilde.

Het geval, 't welk toenmaals veel gerugs in Europa maakte, heeft zich kortelyk aldus toegedragen. Victor Amadeus was de eerste Prins uit den huize van Savoyen, die den koninglyken titel bewam. Hy werdt in 't jaar 1713. tot koning van Sicilien in Palermo gekroond, en 1717. tot koning van Sardiniën verklaard, na dat hy den keizer Sicilien afgefaan had. Hy nam het besluit de regering den kroonprinsse Carel Emanuel aftefaan, en liet

ten dien einde, alle princen, ridders van de orde l'Annonciade, ministers, generaalsperfoonen, en den aardsbischop van Turin op den 3de September 1730. naar Rivoli ontbieden. De koning verklaarde voor de gansche vergadering, dat hy de kroon, en de gezamenlyke staaten hiermede aan zynen zoon den kroonprins overgaf. Daarop beriep hy den staatsraad, en verwittigde denzelven, dat hy sedert den 12den van de voorledene maand Augustus met de marquissinne, weduwe van St. Sebastiaan, een perfoone van ongeveer 50 jaaren, gehuwd was. Daags na de afdanking ging de koning naar Chambery, alwaar hy voorneemens was zyn verblyf te neemen, en waarheen hy te vooren eenige millioenen in baaren gelde, en veele juweelen, had laten brengen. Hy had zich alleen eene jaarlyksche som van ongeveer 100000 daalers voorbehouden. De koning had zeer ras berouw over zyn besluit. Het zy nu, dat hy zich niet aan het eenzaam leeven gewennen konde, of dat hem zyne gemaalin, eene eergicrige dame, die onder den naam van haaren gemaal zocht te regeeren, geene rust liet. Hy begaf zich deswegens naar Mont Callier, om ter uitvoering van zyn project, om zich weder op den thron te plaatsen, nader by de hand te zyn. De voornaamste officiers van de citadelle waren bereids gewonnen, om hem dezelve interuimen: in de stad, en zelfs in het paleis van zyn zoon had hy een sterken aanhang gemaakt. De koning bekwam maar eenige weinige uren voor de uitvoering van den aanslag narigt daarvan. Hy verzekerde zich zoo aanstonds van den perfoon zyns vaders, liet de marquissin opsluiten, en veranderde de bezetting in de Citadelle. Alles wierd in 't geheim en in de grootste stilte gelukkig uitgevoerd. De koning Victor Amadeus werd eenigen tyd te Mont Callier naauw bewaard, en daarop naar Rivoli gebragt, alwaar hy den 31sten October 1732. in 't zeven en zestigste

Piemont. tigte jaar stierf. Zyn lighaam wierd drie dagen lang openlyk op een paradebed ten toon gesteld, en daarop onder begeleiding van het gansche koninglyke huis, in het familiegraf der kerke la Superga gebragt.

Van Rivoli tot aan Turin zyn drie kleine uuren, de weg loopt in eene regte linie door eene heerlyke allee van hoo-ge olmen: aan beide zyden heeft men eene schoone ongemeen vrugtbaare vlakke, welke door middel van veele uit de Doire afgeleide canaalen kan bewaterd worden: hier vangt eigenlyk de vlakke van Lombardyen aan, wegens haaren vetten en vrugtbaaren bodem zoo beroemd, welke zich door het gansche opperste deel van Italiën tot aan Venetiën uistrekt. Een uur aan deezen kant Turin komt men aan het Carthuiser klooster te Colegno, het welk in 't jaar 1737. van den koning by gelegenheid van zyn huwelyk eenen pragtigen marmeren voorgevelgekregen heeft.

T U R I N. (*)

Turin. Turin, de hoofdstad van Piemont, en te gelyk de residentie des konings van Sardiniën, is eene der schoonste steden in Italiën, of zy schoon in aanzien der groote en menigte der inwooneren niet tot de voornaamste behoord.
Men

(*) Men heeft voor eenige jaaren eene nieuwe rigtige grondtekening van Turin vervaardigd, van welke de reizigers een goed gebruik kunnen maaken. Daarentegen behoeven zy zich op den *Guide de Turin* niet zeer te verlaaten, de schilderyen van het koninglyk slot by voorbeeld zyn zeer verkeerd opgegeeven, en de narigte van de koninglyke bibliotheek zeer schraal. Veele der gebouwen van Turin vindt men in het reeds aangehaalde theater van Piemont. De geschiedenissen van Turin heeft Emanuel Thefaurus in twee fobanten in het Italiaansch beschreeven.

Men geeft haar thans 77000 zielen. (*) Zy ligt in eene vlakke en heeft tegen het oosten de Po, en tegen het noordwesten de Doire. Zy heeft sterke en met veel muurwerk omringde wallen, en de bastions zyn met breede grachten voorzien. Over 't gemeen verdient Turin eene regelmaatige, wel onderhoudene vesting genoemd te worden. Men kan van den commandant verlof erlangen, op de wallen rond te wandelen. Het uitzigt van dezelve is voortreffelyk. De stad heeft vier poorten.

De Poort du Po tegen het oosten is van eene edele architectuur, en met marmer bekleed. De gevel rust op vier sterke zuilen; aan denzelven bevindt zich het koninglyk Sardijnische wapen. Hy is van de architectuur van Pater Guarini; die ook de Theatinerkerke heeft geordineerd. De Porte neuve tegen het zuiden is insgelyks met marmer bekleed, en met zuilen en statuen van verscheidene vorsten uit het huis van Savoyen gecierd. Volgens de inscriptie wierd de bouw kort na het huwelyk van hertog Victor Amadeus I. met de prinses Christina, dogter van koning Henrik IV. in Frankryk, voltooid. De beide andere poorten zyn la Porte de Suse tegen het westen, door welke de weg naar Rivoli gaat, en la Porte du Palais, door welke men ten deele naar de brug over de Doire, ten deele door de voorstad naar het koninglyke lustflot la Venerie, en over de de landstraat naar Milaanen rydt.

Tusfchen

(*) Turin is onder de tegenwoordige regeering zeer toegenomen: Keisier geeft haar naar eene aantekening van den jaare 1728. nog niet ten vollen 55000 menschen, en zegt, dat zy niet zoo veele inwoners hebben zoude, wanneer zich niet by de laatste pest van Marseille veele manufacturisten en andere personen daar heen gewend hadden.

*Turin.
Citadelle.*

Tusfchen de Porte Neuve en Porte de Sufe ligt de Citadelle, welken uit eenen regelmaatigen vyfhoek bestaat, en eene der sterkfte in Europa zyn zoude. Zy wierd reeds in den jaare 1564. aangelegd, als Hertog Emanuel Philibert door het huwelyk met Margaretha, zufter van koning Hendrik II. in vrangkryk, weder tot het geruft bezit van zyne ftaaten geraakt was. Het plan is gebleeven, maar de tegenswoordige en voorgaande koning hebben de veftingwerken in veel beteren ftaat gebragt. Er ligt eene talryke bezetting in, en de wallen zyn met veel artillerye bezet. De foldaaten en overige luiden, die in de citadelle woenen, hebben hunne eigene kerke, St. Barbara genaamd. Boven de poort van deeze Fortereffe ziet men een voortreffelyk wapenfchild. De bron is zeer groot, en met twee wetteltrappen voorzien, waar langs de paarden af- en opgevoerd kunnen worden om te drinken. Zy heeft verfcheidene belegeringen uitgeftaan, daaronder die van 1706. de beroemdste is, als de Franfchen van koning Victor Amadeus, en den prins Eugenijs uit hunne linien gejaagd, en ten vollen op de vlugt geflagen werden. (*)

De Citadelle verdient van wegens haare verwonderenswaardige onderaardsche gewelven, waar in zy weinigen haares gelyken heeft, gezien te worden. Aan de gewelven der magazynen hebben de Franfche bomben van 700 pond geen fchade kunnen toebrengen. Over de honderd paarden hebben in de gewelven onder de buitenwerken ruimte; de onderaardsche gangen ftrekken zich aan veele plaatfen een uur ver uit, en zyn aan de zyden met contramynen voorzien.

(*) De Franfchen verloorren alleen vyftienduizend man aan gewangenen, die meeft van honger en ellende omkwamen: De Franfche general, de marschal van Martin fterf twee uren na den flag aan zyne wonden, nadat hy meermaalen gezegd had: alles is verloren, maar niet door myne fchuld.

zien. Alle deeze inrigtingen zouden de Franschen by de *Turin.* toenmaalige belegering nog veel meer bloeds gekost hebben, indien het gebrek aan kruid niet zoo groot geweest was.

Op de glacis der Citadelle naar de stad toe is eene schoone wandelweg van drie ryen boomen aangelegd. De middelste allee is zeer breed, en voor de koetsen bestemd: de smalle aan beide zyden zyn met groene zoden ingelegd, en voor de voetgangers. Deeze wandelweg strekt zich uit tot aan de poort de Suse tuschen de grachten der Citadelle en der stad. Aan 't andere eind derzelve by de Porte Neuve ligt het arsenaal, een uitgestrekt gebouw, het welk geheel met eene wagt van artilleristen bezet is. Hertog Carel Emanuel II. heeft het beginnen te bouwen, de koning Victor Amadeus heeft het werk voortgezet, en de tegenwoordige koning heeft het gebouw veel grooter en schooner laten maaken. Op de voorplaats ziet men vier kanonnen van verbaazende groote. De geschutgieterij bevindt zich hier insgelyks. Voorts ziet men hier een kabinet van natuurlyke zeldzaamheden, het welk egter maar alleen uit erts-stukken, die in de Sardinische staaten, en eenige andere landen van Europa gevonden worden, bestaat.

Turin is in 145 eilanden of groote bebouwde plekken, die meerendeels door de straaten naar regte hoeken afgesneeden worden, verdeeld. Aan de hoekhuizen leeft men altoos de naamen der straaten in steen gehouwen. Zuik eene regelmaatige verdeeling der stad, en de regtheid der straaten brengen veel by tot de schoonheid van Turin. Dit is egter alleen hoofdzaaklyk te verstaan van het nieuwe Turin, of dat deel van de stad het welk naast aan de citadelle tuschen de Porte Neuve en du Po ligt. Dan in het oud Turin zyn de straaten niet alzoo naar de lyn getogen,

Turin.

gen, en ook eng, of schoon de koning in het jaar 1736. een bevel heeft gegeven, gelykvormig en regt te bouwen, en zelf door verscheidene op zyne kosten uitgevoerde, openlyke gebouwen een goeden aanvang gemaakt heeft.

De beide straaten *la Rue Neuve*, en *la Rue du Po* hebben weinig haars gelyken in schoonheid in Europa. Uit de slotpoorte gaat men over de slotplaats, en de plaats St. Carl, 1700 schreeden in eene regte linie voort. Zy is 18 schreeden breed, en de huizen vier verdiepingen hoog. De gebouwen, die tegen over elkander staan, zyn allen van eene grootte, en daarby buitengewoon breed. Zoo telt men by voorbeeld van het begin der Rue Neuve tot aan de plaats St. Carl in eene lengte van 420 schreeden, maar drie gebouwen. Gemelde plaats is de schoonste van Turin geheel met Arcaden, die op gekoppelde Toscaansche zuilen rusten, omgeeven, welke de eerste verdieping uitmaaken. Zy hebben dit nut, dat men by regenagtig weder droog kan gaan, en dat allerleye handwerk- en koopmans-kraamen daar onder geplaatst zyn. Men kan egter niet ontkennen, dat het in deeze verdieping aan licht ontbreekt, en wyl deeze gang breed is, het eerste voorkomen der gebouwen daardoor veel benadeeld wordt. De voorgevels kunnen ook niet van eene edele architectuur zyn. Een gebrek, het welk der bouwtrant van veele Lombardische steden, en ook Bologne eigen is. De Rue du Po is 1100 schreeden lang en 25 breed. De grootte breedte maakt, dat de huizen, welke maar drie verdiepingen hoog zyn, eenigzins te nedrig schynen. De huizen hebben zulke gewelfde gangen, als op de St. Carls plaats. Van de eene doorsnyding, welke de dwarsstraaten maaken tot aan de andere is in 't geheel maar een huis. Het is jammer dat veele van deeze dwarsstraaten de Rue du Po niet naar regte hoeken doorsnyden, dat aan het oog niet voldoet.

doet. In 't karneval dient deeze straat tot een tourweg voor de koetzen. Voor de Poort du Po maaken de huizen een aardig amphitheater. Wanneer men den aanleg van deeze pragtige straat in aanmerking neemt, zoo is 'er in het volgende opschrift, 't welk men aan de stadspoort leeft, niets te veel gezegd.

Turin.

Ambitum urbis

Ad Eridani ripas ampliolem

Carolus Emanuel II.

Dum vitam & regnum clauderet, inchoavit,

Maria Johanna Baptista,

Dum filius regno adolesceret, auxit,

Victor Amadeus,

Dum regnum iniret, absolvit,

Aeterno trium principum beneficio

Aeternum monumentum grata civitas posuit.

Anno MDCLXXX.

De andere straaten der nieuwe stad zyn meerendeels breed, regt, en de huizen van eenerley grootte. De vensters en huisdeuren zyn meest met kappen, en veele beeldhouwers cieraaden voorzien; in veelen heerscht wel geen goede smaak, maar het geheel doet zich doch pragtig voor. De meeste groote huizen hebben eene op zuilen en pilasters rustende voorplaats, (vestibule) waarop de hoofdtrap ligt, zoo dat men met een wagen op dezelve ryden, en overdekt afklimmen kan. Deeze inrigting is niet alleen gemakelyk, maar geeft ook aan het gebouw aanstonds by de intrede een edel aanzien. Agter in het hof tegen den hoofdingang zyn de huizen met architectuur in den smaak van een schouwtooneel beschilderd. Dit alles, zoo wel de uitwendige als inwendige verciering der huizen, doet eene goede werking, wanneer men door de straat gaat, en geeft den vreemdeling een pragtig denkbeeld van de stad.

Dit

Turin.

Dit is geheel tegen de Fransche *mode*: want in Parys liggen de schoonste gebouwen agter over de voorplaats; zy worden door de tegen de straat aangebragte, muuren en groote doorgangen het gezicht onttrokken, en brengen gevolglyk tot algemeene verciering der stad weinig toe. Wanneer de opvolgers van den regeerenden koning van Sardiniën naar het tegenwoordig plan voortvaaren, zoo zal Turin voor geene stad in Europa behoeven te wyken in schoonheid.

Kerken.

Turin heeft behalven de kathedraalkerk twee en veertig anderen, waaronder negentien mannen- en negen vrouwenkloosters begreepen zyn. Behalven deeze zyn 'er zeven hospitaalen, drie wees- en twee tugt-huizen in de stad. Wy zullen de merkwaardigsten van dezelve aanhaalen, maar van te vooren aanmerken, dat de smaak in de bouwtrant en vercierfelen in de meesten buitenspoorig is. Een jong architect, die naar Italiën reift, om zich te vormen, mag zich wel voor Turin wagten. De al te hoogvliegende ontwerpen van Juvarra en den Pater Guarini, zullen hem zeker bederven, wanneer hy zyn smaak door de voorbeelden der zuivere, eenvoudige en edele architectuur te Florence, Romen en Vicenza nog niet genoeg gevestigd heeft. Maar dan zal zyn goed en geoeffend oog onder de veele slegte verkiezingen, veele schoone aantreffen, welke hy met eene verstandige keuze en spaarzaam by zyne toekomstige plans zal kunnen gebruiken.

De Kathedraalkerk.

De kathedraalkerk aan den Heiligen Johannes-den Doo- per toegewyd is in 't laatst van de vyftiende eeuw in een gothischen smaak wel sterk, maar niet schoon gebouwd. Het merkwaardigste in dezelve is de koninglyke kapelle, of de kapelle van den heiligen Zweetdoek. Zy is geheel met wit marmer bekleed. De bogen rusten op gekoppelde zuilen van zuiver marmer, wier voet en kapiteel

van

van verguld brons is. Twee gekenneleerde zuilen draagen *Turin.* den boog, die in de kerk inloopt. Het zonderlingste in deeze kapel is derzelver koepel, welke uit veele, boven elkander staande zeshoeken zamengesteld is, waaruit eene menigte driehoekige vensters ontstaan, welke in de hoogte tegen het midden des koepels, alwaar zich eene marmeren ster bevindt, al kleiner worden. De gansche aanleg is een bewys van de wonderlyke invallen van Pater Guerini, wien wy reeds gedacht hebben. (*)

De koninglyke familie hoort in dezelve gemeenlyk de mis, en boven op de gallery is de muziek. De altaar is insgelyks van zwart marmer; op dezelve staat eene marmeren kruik, waarin de Heilige zweetdoek bewaard word, en boven dezelve houden eenige engelen een groot kruis van kristal. De voet is van ligtblaauw marmer met sterren van verguld brons ingelegd. Dit alles te zamengenomen geeft aan de kapel een donker ernstig aanzien, het welk in dit treurig heiligdom zeer wel past. Voor de altaar branden bestendig vyf lampen, van welke de zwaarste over de driehonderd pond aan zilver weegt. Zonder ons met de geschiedenis van den Heiligen zweetdoek te bekommeren, hoe zy uit Vrankryk naar Chamberry gekomen is, willen wy alleen melden, dat de hertog van Savoyen hem in de zestiende eeuw naar Turin liet brengen, om den Heiligen Borromæus de moeite te bespaaren, eene bedevaart over de Alpen te doen; en dat de inwooners van Chamberry, niet tegenstaande de toenmailige beloften denzelven tot nog toe niet weder hebben kunnen krygen. Zy zullen hem ook bezwaarlyk weder bekomen, sedert dat hertog Carel Emanuel die pragtige kapel daarvoor heeft beginnen

te

(*) Ziet deszelven *Architettura civile*, welke veele plans van zyns in Turin geordineerde gebouwen behelst.

Turin.

te bouwen. Men toont te Mainz, Lissabon en op andere plaatsen meer dergelyke zweetdoeken, waardoor de kerken over het bezit van den waaren met elkander twisten.

La Consolata.

De kerk la Consolata is wegens een wonderdaadig mariabeeld beroemd. Haare bouwtrant is zonderling; zy bestaat als uit drie byzondere kerken. De eerste heeft de gedaante van een langwerpig vierkant, en daarby een slegt licht, of schoon de kapellen ten deele aardig verciert zyn; de andere is ovaal, en wyl men aan de zyde ingaat, zoo moet men de oogen links en regts wenden, om de gansche breedte der kerke te overzien. Het schilderwerk in dezelve is wel van geen groot meester, maar het helder en bevallig koloriet maakt, dat het geheel zich wel voordoet. De derde eindelyk is eene zeer groote kapelle, met eene welgeschilderden koepel; men heeft nog marmer, nog andere vercieringen ter eere van het bovengemelde mariabeeld daarin gespaard. De hierby zich bevindende sacristy en bibliotheek verdienen gezien te worden. Hier wordt jaarlyks tot aandenken van het ontzet van Turin in 't jaar 1706. den 8den september een groot feest gevierd, op het welk eene van koning Victor Amadeus geschonken statue van de moeder Gods leevensgrootte, in eene processie en onder begeleiding der geestelykheid en magistraatsperfoonen van de kathedraalkerke hier naar toe gedraagen wordt. De schar van deeze kerk is aanmerkelyk, men ziet 'er onder veele schoone stukken van Turinsche goudsneeden, welke in dit soort van werk eene groote bekwaamheid bezitten.

Corpus Domini.

De kerk van het Heilige Sacrament (Corpus Domini) verdient in aanzien der ryke vercieringen den voorrang boven de anderen. Men ziet daarin niet dan marmer van allerleye kleuren. De kapiteelen aan de zuilen, de cieraaden aan de gewelven, en de muuren om hoog zyn sterk verguld.

Dog

Dog het ware te wenschen, dat men het goud spaarzaamer, en in de vercieringen meer smaak gebruikt had. De kerk heeft haaren oorsprong aan een wonderwerk te danken. By de plondering van Exiles in 't Jaar 1453. loed een soldaat zynen buit, en ond er anderen eene monstrens met eene hofstie op eenen ezel. Als hy hier kwam stond de ezel stil; de kist, waarin de kelk lag, opende zich, de hofstie steeg naar boven, en zweefde zoo lang door de ruime lucht, tot dat de bischop kwam, en ze door gebeden weder in de kelk naar onderen bragt. Men bouwde deswegens eene kleine kapelle, welke 1607. in de pragtige kerk, waar van wy spreken, veranderd werd.

Turk

De kerk van de Heilige Theresia heeft de hertog Victor Amadeus I. in 't jaar 1635. gestigt. De hoofdaltaar is van eenen tamelyk goeden smaak met gedraaide zuilen, die gekoppeld zyn. Voornamelyk trekken de beide kapellen in den omgang der kerk de oogen naar zich. Die aan de regte hand van den hoofdingang staat heeft de tweede gemalin van den tegenwoordigen koning Christina Johanna, eene prinses van Hessen-Rheinfelds, als eene gelofte laten bouwen. Zes marmere zuilen van verscheidene kleur draagen eene sterk vergulde koepel, waaronder de statue van den Heiligen Joseph van albafter staat. Het licht is in deeze koepel zoo aardig aangebragt, dat men volstrekt geloofst, dat dezelve van de zon verlicht wordt, offchoon dezelve niet schynt. Men ziet in de kapel een paar schoone schilderyen van Corrado, een Neapolitaan, en leerling van Solimene.

St. Theresia.

De kerk van de Carmeliter nonnen St. Christina, op de plaats St. Carl, heeft een portaal, het welk de in Turin bekende, maar wegens zyne zonderbaare invallen zeer zelden mogende nagevolgd worden, bouwmeester Philip Juvarra heeft geordineerd. Het portaal heeft met opzigt op

St. Christina.

Turin.

den gebroken gevel, en andere dingen zyne gebreken, in-
tuschen doet het toch eene behaaglyke werking, en vee-
len houden de kerk voor de fraaiste in Turin. Men ziet in
dezelve een paar schoone statuen van den Franschen beeld-
houwer le Gros. Zy verbeelden de Heilige Theresia en
Christina meer dan levensgrootte, en zouden in den be-
ginne boven het portaal gesteld worden. De eerste is on-
gelyk beter dan de andere, zoo dat menze naauwlyks van
eene hand zou agten gemaakt te zyn. Men heeft in deeze
statue van de Heilige Theresia even hetzelfde berispt, als
in die der kerke Maria della Vittoria te Rom en van Berni-
ni, dat 'er namelyk in plaats van eene opgetogene verwon-
dering, meer eene verbaasdheid dan het waar character uit-
gedrukt is geworden. Het hoofd is voor 't overige schoon,
zoo als ook de handen en het vleesch. De klederen heeft
de kunstenaar in een goeden smaak geplooid.

De kerk van den Heiligen Philippus Neri, den Philippie-
nen toebehoorende, werd naar het concept van Juvarra ge-
bouwd, maar is nog niet voltooid. Het choor en de bei-
de zykapellen hebben ryke vercieringen. De hoofdaltaar
heeft zes gedraaide, en met bladeren van verguld brons om-
slingerde zuilen van marmer, die egter naar evenredigheid
der voetstukken en kapiteelen veel te zwaar schynen. Het
altaarschildery is door Carl Maratti; dat in de kapel van
den Heiligen Philippus Neri door Solimene, en het geen
in het Oratorium van het binnenste des kloosters is door
Sebastiaan Conca vervaardigd. Het zilverwerk der kerk is
aanmerkelyk en schoon bearbeid; inzonderheid een zilve-
ren, met perlemoer ingelegd altaarbekleedfel: desgelyks
eenige anderen van ingelegd hout, waarvan de verscheidene
uitmaaken.

Verder verdient de kerk der koninglyke ridderorder van
den

den Heiligen Mauritius met haar klein portaal, insgelyks *Turin* die van den Heiligen Laurentius gezien te worden; de koepel van de laatste is goed en stuit geordineerd, zy rust op sterke zuilen van schoon inlandsch marmer. De kerk heeft eenige goede schilderyen van Franceschini. Dit zy genoeg van de kerken van Turin: veelen derzelve hebben eene menigte van versieringen, en vallen deswegens by het eerste beschouwen behaaglyk in 't oog; dog wanneer menze naar de regelen der kunst onderzoekt zynze dikwils meer ryk, dan van eenen goeden smaak.

De inrigtingen voor de Armen in Turin verdienen in aanmerking genomen te worden. De voornaamste is de *Hospitaal* bekende Charité, waar in twee à drieduizend bedelaars *leen* leeven, welke van de straat opgenomen, en hier tot allerley soort van arbeid gebruikt worden. Er gaan ten dien einde dagelyks dertig of veertig man soldaaten over straat, om dezelve op te zoeken. Dit strekt zich alleen maar uit tot de landskinderen, dan de vreemden worden weggejaagd. Het gebouw neemt een tamelyk deel van de straat du Po in, en heeft twee ruime hoven, waarvan het eene voor de mannen, en het andere voor de wyven bestemd is. Van elken geslagte spyzigen eenige honderden te gelyk in eene byzondere zaal, een ieder bekomt soepe, brood en kaas, nevens een tinnen kan vol wyn. Ieder geslagt gaat op eenen byzonderen tyd naar de kerk, in wier gewelf de Ridder Daniel de hemelvaard schoon geschilderd heeft. De koning deelt jaarlyks eenen zekeren voorraad van koom tot onderhoud uit, het overige wordt ten deele uit de eigene inkomsten der Charité, ten deele uit vrywillige jaarlyksche bylagen der burgeren goedge maakt.

Eene andere voortreffelyke inrigting is het hospitaal van den Heiligen Johannes, alwaar behalven een paarhonderd

Turin.

kranken, en eenige honderdweeskinderen en vondelingen, inzonderheid zwangere vrouwspersonen, en van deezen zoo wel eerlyke arme wyven, als verleide meisjes opgenomen, en gedurende hunne zwangerheid en het kraambed opgepast worden. Door deeze verstandige inrigting wordt de kindermoord geweerd. De kleine kinders moeten zyde spinnen, en als zy ouder worden handwerken leeren. De kranken liggen in hooge en ruime zaalen, een ieder heeft een byzonder bed met behangfels, waaruit hy de in 't midden staande altaar beschouwen kan. Het ontbreekt 'er niet aan artzen, wondhealers, en andere goede oppassing. Het gebouw heeft van buiten een pragtig aanzien. Boven den hoofdingang leest men: *Saluti pauperum temporali, divitum aeternae apertum.*

Lombarden.

Het openlyk Leenhuis of Lombard (*monte di pieta*) is reeds in 1580. in Turin ten besten der armen aangelegd. Men leent hier geld tegen onderpand voor een jaar lang zonder interesten uit, daar de nooddrufstige den jooden en woekeraaren anders wel twintig of dertig ten honderd betaalen moet. De naam *Lombard* is ontstaan, wyl deeze nuttige inrigting allereerst uit Lombardyen naar de Nederlanden gekomen is. De Sorbonne in Parys maakt zich verkeerde denkbeelden van woeker, daarom heeft deeze zaak in Vrankryk nog niet kunnen ingevoerd worden, of zy schoon verscheidemaalen in voorslag is gekomen, en zoo wel met den Godsdienst, als politie en rede overeenkomstig is. Luiden, die in benarde omstandigheden komen, moeten of hunne goederen doorbrengen, of van woekeraaren borgen. Beiden is een groot verlies voor hun; de Lombard daarentegen schiet tegen geheel kleine renten op en weert den woeker beter dan de wetten. Dergelyke Lombarden of *Monti di pieta* trest men genoegzaam in alle groote steden van Italiën aan. Wyl wy van dezelve[n] nog dik-

dikwils melding zullen maaken , zoo zal het niet onnut zy, 'er hier nog iets van by te brengen.

Turin.

Men vindt reeds iets met deeze inrigting overeenkomstig onder de eerste Roomfche keizers volgens Tacitus Annal. L. VI. c. 17. In de volgende tyden fchynten de Lombarden by de regeering van paus Paulus II. welke in 't jaar 1464. den thron beklom, haaren aanvang genomen te hebben. Anderen gelooven dat de eerften 1491. te Padua opgerigt is geworden, nadat men aan tien Jooden, welke tegen ongehoorde renten woeker gedreeven hadden, dat handwerk belet had. Leo X. heeft deeze inrigtingen door verſcheidene bullen van den Jaare 1515 en 1521 gebillykt, en is niet, als eenigen willen, de eerste oprigter. Het Trentiſche Concilië noemtze vroomie inſtellingen, en de volgende paufen hebben den Lombarden veele voorregten gegeven.

Tot de loflike inrigtingen van Turin behoort ook de op den raadhuiſe (Palazzo della citta) zich bevindende openbaare Apotheek, welke reeds in den jaare 1600 is aangelegd geworden. De armen bekomen de geneesmiddelen uit dezelve om niet. Tien geneesheeren en negen wondhealers trekken een zeker inkomen, en moeten de armen daarvoor zonder geld bezoeken en verbinden.

In het koninglyk hofpitaal, worden op koſten des konings geene andere kranken, dan die in zynen dienſt ſtaan, opgerouwen. Behalven deezen bevinden zich nog in Turin, een paar kleine hofpitaalen, en een byzonder tolhuis.

Het paleis des konings heeft in aanzien van het uiterlyke niets byzonder; het is een oud eenvormig gebouw, maar de vertrekken zyn groot en geſchikt, de meubelen naar den ſmaak en ſchoon, maar niet pragtig. De zolders in de voornaamſte kamers hebben de zoogenaamde Cavalier

*Het paleis
des konings.*

Turin.

Daniel, eigenlyk Syder genaamd, Beaumont en Corrado gefchilderd. De verzameling van fchilderyen is aanmerkelyk. Men vindt daarin fchoone beelden van Guercino, Guido, Paul Veronefe, Albani, en andere meesteren: de ftukken van Nederlandsche fchilders zyn door de geheele verzameling des prinzen Eugenius; welke de koning, na het overlyden van deezen gekreegen heeft, zeer talryk geworden. Onder de Italiaanen muntten voornamelyk uit, de vinding van Mofes, en de koningin van Scheba by Salomo van Paul Veronefe, de verlorene zoon van Guercino, een David van Guido, de vier jaargetyden en eene verkondiging van Albani, eenige fchoone gezigten van het Luftflot Rivoli door Pannini, en landfchappen van Claude Lorrain. Onder de Nederlanders zyn eenige grooten van Rubens en van Dyk, en onder de kleineten verfcheidene van Berghem, Wouwerman, Oftrade, van der Werff, en voornamelyk een voortreffelyk ftuk van Gerard Douw, het welk eene waterzugtige vrouw nevens haaren artz met een glas in de hand verbeeld. (*) De eenigzins vry gefchilderde beelden heeft de koning in een byzonder vertrek doen ophangen.

Aan de linke zyde van het flot is eene gallery gebouwd, welke met zeer veele oucheden, borftbeelden en ftatuen verciert is. Door middel van dezelve komt men in het archief, het welk niet alleen wegens zyne ordenlyke inrigting, zoo veel een vreemdeling uit de boven de kaffen zich bevindende rubriken oordeelen kan, maar ook wegens de beroemde *Mensa Ifiaca* verdiend gezien te worden. De laafte beftaat uit eene langwerpig vierkante tafel van koper, waarin veele Egyptifche hieroglyphifche figuren met

(*) Eene wydloopiger aanmerking vindt men in *Cochin Voyage* #111. T. I. p. 9.

met zilver, en een vermengd blaauw metaal ingelegd zyn. *Turin.*
 Zy kwam van den voormaligen bezitter Petrus Bembus
 aan den Hertog van Mantua. (*) Na de plundering van
 Mantua in het jaar 1630. kreeg de kardinaal Pava dezelve,
 welke ze aan den hertog van Savoyen schonk. Verder
 worden hier de handschriften van den beroemden Pyrrhus
 Ligorius bewaard. Zy bestaan uit dertig zuiver geschrevene
 banden in folio, en behelzen de aanmerkingen van deezen
 geleerden Neapolitaan over de oude geographie, munten,
 gedenkstukken, en in 't gemeen over alles, wat tot de
 oudheden behoort. Zy zullen heden ten dage zeer on-
 volkomen, en veelligt meest onbruikbaar zyn, wyl men
 sedert dien tyd de oudheden veel naauwkeuriger onder-
 zocht, en van de meesten veel regter begrippen heeft.

De tuin van dit paleis is onregelmatig, wyl hy naar
 de gedaante der vestingwerken afgeperkt is. De in uit-
 vinding der plans van Tuinen zoo beroemde Fransman le
 Notre heeft denzelven zoo gelukkig geordineerd, dat hy
 byna nog eens zoo groot schynt, als hy werklyk is. Hy
 heeft daarin veele bedekte alleën, parterres, hier en daar
 kleine bosjes en waterwerken te pas gebragt. Het geheel
 schynt onopgesmukt, en doet zich wel voor; men kan op
 alle ryden van den dag daarin wandelen, zonder hinder
 van de zon te hebben.

Onder aan de groote trap, welke naar de wagtzaal loopt,
 staat in eene groote nis het standbeeld van den hertog
 Victor Amadeus I. te paard. De statue zelve is van
 brons.

(*) Gedurende dien tyd liet Laurentius Pignorius dezelve in het
 koper snyden, en gafze 1604. met zyne verklaring in quarto uit.
 De oudste oorspronkelyke plaat, naar welke dezelve ook in het 7de
 deel der oudheden van den graave van Caylus is gekopieerd gewor-
 den, is door Aeneas Vicus 1559. te Venetien gesneden. Montfau-
 con heeftze niet wel verbeeld.

Turin.

brons en goed gewerkt: het paard daarentegen van wit marmor en vermoedelyk van eenen anderen meester; dan het schynt niet wel geproportioneerd, en te zwaar. (*)

Voor dit slot bevindt zich eene groote plaats, welke door eene gallery van bedekte boogen, waaronder een gedeelte der lyfgarde zich onthoudt, in twee deelen verdeeld wordt. Het eene heet de koninglyke, en het andere de slotplaats. Van deeze gallery werd den volke op de daartoe bestemde feestdagen de heilige zweetdoek ver-
toond.

Paleis van den hertog.

Het paleis des hertogs van Savoyen ligt aan de slotplaats tegen het westen. Het is een voortreflyk gebouw van edele architectuur, en niet alleen het beste in Turin, maar ook een der schoonste in Italië. De buitenzyde heeft groote Korinthische zuilen, die op een lang voergetel (Soubassement) rusten. Dit voergetel is laag en in eene goede evenredigheid met de zuilen zelve. Op het ryk versierd balkwerk der laatste staat eene leuning van zuilen.

(*) De graaf Emanuel Thesaurus heeft volgende het onderschrift daartoe gemaakt:

Divi Victoris Amadèi

Bèllicam fortitudinè

Et inflexum justitiæ rigorem

metallo expressum vides.

Totum animum videres,

si velox ingenium

Flexilemque clementiam

Exprimere metallam posses.

Aan de andere zyde staat:

D. Victori Amadeo

Quod unum fara rapere poterunt

Regiam oris majestatem

Aeterna vindicat hæc imago.

In regios virtutes. & heroica gesta

Jus nullum satis reliquit fama,

len met vaazen, statuen, en in de midden het Savoyfche wapen. De dubbelde hoofdtrap, die met allegorifche statuen bezet is, geeft aan den geheelen voorgevel, eene edele cieraad. De trap leidt naar eene groote zaal die met zuilen, en daarboven met eene attifche orde (Attique) in eenen zeer goeden fmaak vercierd is. Van deeze zaal komt men in het vertrek des prinsen van Piemont, den oudften zoon des hertogs van Savoyen. Het paleis is door middel van eene verborgene gallery met het koninglyke ver-eenigd. Turin.

Agter het paleis van den hertog van Savoyen tref men nog eene plaats aan, die meerendeels met de huizen der ftaatsfecretarifen, der voornaamfte officieren van de garde, en andere koninglyke bedienden, met de koninglyke munt, en boekdrukkery omringd is. Niet ver daarvandaan is de ryfchool, welke met eene fchoone bedekte baan voorzien is. Het gewelf is stout, maar vaft gebouwd, de overige bouwcieraaden zyn van eenen goeden fmaak, en zo als zy zich voor een dergelyk gebouw fchikken. De graaf Alfieri heeft 'er de fchets toegemaakt.

Het groot theater van de opera, het welk aan het koninglyke paleis grenft, is een der fchoonfte en grootfte in Europa. (*) Het heeft eene eironde gedaante, die aan de meefte Italiaanfche fchouwburgen gewoon is, maar de fpijs ontbreekt 'er aan. De graaf Alfieri heeft het plan 'er van uitgevonden, en het zelve ook in koperlaaten brengen. De logie des konings is in de ry der anderen regt tegen over het theater; zy heeft eene breedte van ongeveer dertig, en eene hoogte van vyftien voet. De andere loges zyn niet Theater.

(*) Schoone bouwkundige aanmerkingen zoo wel daarover, als over de Italiaanfche operahuizen in 't gemeen vindt men in *Cochin's Voyage d'Italie*. T. I. p. 15.

Turin.

niet veel over de vyf voeten breed, maar des te dieper, zoo dat agt perfoonen 'er bekwaamlyk plaats in kunnen hebben. Wyl de Italiaanfche opera's zeer lang, namelyk vier of vyf uren duuren, zoo zyn de loges als kleine, door een muur van elkander afgezonderde vertrekken, aantemerken, waarin men elkander bezoekt, en ordenlyke gesprekken houdt, anders zou het onmogelyk zyn, een zoo langduurig schouwspel, en de vermoeyende recitativen met geduld aftewagten.

De beste opra's hebben gemeenlyk maar weinige schoone Aria's, en twee of drie tooneelen van belang; die toch op het laaft niet meer veel aandoening geeven, wyl eene opera dikwils dertig en meermaalen agter den anderen uitgevoerd, en men gevolglyk ook de beste plaatsen gewoon wordt. Daarvan daan komt het, dat men zoo wel in de parterre, als in de loges een bestendig gemurmel en dikwils ook luid spreken hoort. Het orchester is meest sterk bezet. Intusfchen maakt het onophoudelyk gedruis van gaan, bezoeken der loges, lachen en spreken, dat een vreemde, die een liefhebber der muziek is, alle opmerkzaamheid moet aanwenden, en dog zyn oogmerk niet anders, dan by de groote Aria's der eerste zangers bereikt, wanneer de aanschouwers gemeenlyk iets stiller zyn, en hetzelfde aan het eind met eene luidrugtige goedkeuring vereeren.

Er worden op dit groot theater gemeenlyk maar ernstige opera's gespeeld, dog men is bywylen uit gebrek aan goede zangers genoodzaakt, zich met comique opera's te laten vergenegen, een soort van schouwspelen, welke veelen wegens het lustig muziek, vroolyke vertooningen, en meerder waarschyndlykheid in de bedryven, boven de groote opera's stellen. Het voorder gedeelte van het toneel of het *proscenium* heeft eene breede opening, en edel

aan-

aanzien. Het rust op een paar groote Korinthische zuilen, die met een enkel karnis, zonder fries versierd zyn. *Turins.* Boven dezelve draagen Cariatiden het ryk versierd opperge-deelte, in wiens midden zich het koninglyke wapen bevindt. Het geheel doet eene voortreflyke werking.

Eene waare schoonheid van dit theater, waarop by den aanleg der Franschen niet genoeg agt gegeven is, is de aanzienlyke diepte van hetzelfde, zoo dat eene groote menigte van perzoonen op het tooneel plaats hebben, zonder zich te verdringen. Daardoor wordt de waarschyntykheid der bedryven ongemeen vermeerderd, vooral wanneer raadsvergaderingen, veldlegers, slagen, architectuur in perspectief, of landfreetken op den agtergrond zullen voorgesteld worden. Inzonderheid openbaart zich het grootste voordeel by de ballets, alwaar men talryke choren kan aanbrengen, zonder den danseren de ruimte te beneemen, een voordeel het welk tot de volkomenheid en de misleiding van het schouwspel veel bybrengt.

Deschouwburg in Turin, heeft zoo als de meesten in Italië, weinig machines. Wanneer eene verandering in het tooneel zal gemaakt worden, schuift men tusschen de *Coulissen* de nieuwe schermen voort, ten welken einde by elk een byzonder man gevorderd wordt. Maschinen tot eene vlugt, of nederlaatingen van Godheden zyn in 't geheel niet gebruikelyk. Wanneer een Jupiter of eene Venus uit de wolken zal nederstygen, zoo wordt het gordyn nedergeleaten, en de godheid op den grond van het theater agter eene groep van wolken geplaatst, uit welke zy na het optrekken van het gordyn zich vertoont. Gedurende de vertooning verdwynen de wolken nevens de wagen, en de godheid gaat af tusschen de *Coulissen*, zonder weder op de wolken ten Hemel te vaaren. Intusschen vervalt het gebruik van deeze machines buiten dat geheel

Turin.

en al, zedert dat Metastasio eenen veel beteren smaak ingevoerd, en in plaats der eeuwige toveryen, fabelen en geschiedenissen der goden, by welke men in Fransche opera's geeuwt, werkelyke geschiedenissen op het operatooneel gebragt heeft. By zyne schoonste stukken als la Clemenza di Tito, Alessandro, Ezio, en anderen meer, wordt de ontwikkeling door goden in 't geheel niet gevorderd.

Het sehilderwerk der veranderingen van het tooneel is ten deele goed, ten deele middelmatig, ten deele slecht: haare werking hangt in 't gemeen veel van de plaatzing en verlichting af. De gangen naar de loges, de trappen en alle *communicaties* zyn bekwaam en wel aangelegd. Door de verscheidene uitgangen van het gebouw, wordt het gewoon gedrang aan het eind van het schouwspel verhinderd.

De Universiteit.

Aan het begin van de straat du Po ligt aan de linkehand het universiteitsgebouw, met het opschrift boven den hoofdingang: Regium Athenaeum. Lodewyk, prins van Piemont, stigte deeze hooge school reeds in den jaare 1406: maar haaren tegenwoordigen aanwas en het pragtig gebouw heeft zy den koning Viëtor Amadeus, en den tegenwoordigen te danken, welke hetzelfde bestendig verbeterd, en met merkwaardige zaaken verrykt heeft.

Het hof by den ingang is grootfeh, en met bedekte gangen, die op zuilen rusten, omgeeven: de bovenste galleryen hebben denzelfden bouwtrant. Deeze gangen zyn met statuen, met oude in de muur gemetzelde Grieksche en Latynsche opschriften, en basreliefs, welke meest in den omtrek van Turin gevonden worden, verciërd. De beschryving van dezelve is in twee foliobanden in 't licht, onder den titel: *Marmora Taurinensia illustrata ab Ant. Rivauteilla, & Jo. Paulo Ricolvi 1743. 1747.* De bibliotheek,

theek, welke anders voor een groot gedeelte in het koninglyk paleis stond, is sedert eenige Jaaren herwaards gebragt geworden, en bestaat uit dertig à veertig duizend banden. Het ontbreekt haar niet aan veele handschriften, waarvan eene uitvoerige lyst, uit twee deelen in folio bestaande, in den jaare 1749. uit de koninglyke drukkerij is te voorfchyn gekomen.

Turin.

Het kabinet van outheden en munten is in een byzonder vertrek met veel smaak ingerigt. De meeste van deze zaaken zyn in de oude stad Industria gevonden. De opziener van dit kabinet is de Heer Bartoli, een Venetiaan van geboorte, en hoogleeraar in de welspreekendheid, die reeds door verscheidene schriften proeven van zyne geleerdheidgegeven heeft. Men ziet hier verscheidene Idola of afgodsbeelden, vooral Egyptische, eenen schoonen drievoet, en een opschrift op eene koperen tafel, waaruit blykt dat op de plaats, daar zy is opgegraven geworden, waarlyk het oude Industria heeft gestaan. Intusfchen moet men niet gelooven hier iets byzonders te zullen vinden, wanneer men de verzamelingen van outheden te Portici, en de gallery te Florencen gezien heeft. De schikking door den Heer Bartoli gemaakt kan tot een voorbeeld van dergelyke verzamelingen strekken. Men reket het getal der oude munten op dertig duizend stuks. Dit kabinet wordt zeer vermeerderd; 'er zyn ten dien einde sedert 1764. nog drie kamers daartoe genomen.

Aan de andere zyde der gallerye ziet men het anatomische theater, en de vertrekken tot physifche en mathematische instrumenten, welke meest Engelsch maakfel zyn. In 't gemeen moet men bekennen, dat alles wel ingerigt, en de aanleg eens konings waardig is.

Rondom aan de gangen leggen de gehoorzaalen der gewoone leeraaren, wier aantal op vierentwintig beloopt,
en

Turin. en die door den koning betaald worden. 'Er zyn vier in de godgeleerdheid, daaronder een lector der H. Schrift, en een lector der Hebreuwfche taal; vyf in het kerkelyk- en burgerlyk recht; vyf in de medicynen, welke ook de kruid- en ontleedkunde leeren, twee in de heekunde, drie in de wysgeerte, twee in de wiskunde, en drie voor de Griekfche, Latynfche en Italiaanfche taalen. De collegies neemen den derden November hunnen aanvang, en worden den 24 Juny gefloten. Van dien tyd af worden openlyke difputen gehouden, en de academifche grâdus uitgedeeld. Men ziet, dat de koning zich 'er veel aan laat gelegen zyn deeze infellingen op eenen goeden voet te houden, wyl hyze dagelyks verbeterd, en de ledige plaatfen met bekwaame mannen zoekt te vervullen.

*'t Paleis
Carignan.*

Het paleis des prinzen van Carignan is een der voortreffelykfte gebouwen in Turin. De pater Guarini, een bouwmeester, die aan het eind der voorige eeuw zeer veel gebruikt werd, heeft hetzelve geordineerd. Het ontbrak Guarini egter aan een goeden en regten fmaak: zyne genielhelde tot eigenzinnige wonderbaare uitvindingen, die meer door ryke vercieringen de oogen verblinden, dan dat zy op de voorbeelden van goede konfenaaren gegrond zyn. De voorgevel van dit paleis heeft twee ryen pilafers boven elkander, waarvan de onderfte kleiner en zwakker, dan de bovenfte is. De venfters en de hoofddeuren hebben eene fchoone proportie, de groote trappen en de zaal verdienen gezien te worden. Het gebouw is maar van gebakkene fteenen. Was het volgens het eerfte project met wit marmar overtrokken, zoo zoude het buiten tegenspraak een der pragtigften zyn.

Het theater.

Dit paleis ligt op de plaats Carignan, alwaar ook in 't Jaar 1752. het fchoone theater van deezen naam is gebouwd geworden. Voor hetzelve is een ruim voorhuis, (vestibule)

bule) dat op zuilen rust, aangelegd. Het is voor comique *Turin* opera's bestemd, een foort van schouwspelen, welke wel geene bedryven van aangelegenheid, maar egter eene goede lustige muziek hebben, en den aanschouwer op eene aangenaame wyze onderhouden. De Italiaanen schynen daartoe gebooren te zyn: hunne acties zyn wel eenigzins te sterk, maar toch zoo aartig, dat men hen met genoegen aanschouwt. Zomwylen worden hier ook Italiaansche en Fransche comedien uitgevoerd. De laatsten behaalen gemeenlyk weinig goedkeuring, vooral daar hier maar slegte acteurs komen, die in Vrankryk geen brood vinden, en hun geluk in Turin of Milaan willen zoeken. Men wordt hen ras moede, en zy worden genoodzaakt verder optegaan.

Wanneer men buiten de Nieuwe Poort gaat, komt men *Le Valen-* op die schoone wandelplaats, welke op het lustflot *Vatin* lentin uitloopt. Zy bestaat uit verscheidene alleën, welke met hooge boomen, in vier ryen bezet, zeer wel onderhouden, en met kleine, bestendig vlietende watergrachten doorsneeden zyn. Aan het eind der hoofdallée ligt het kleine lustflot, het welk de hertogin Christina, gelyk het opschrift luidt, aan den oever der Po gebouwd heeft.

Hic ubi fluviorum rex
 Ferocitate deposita placide quiescit
 Christina a Francia
 Sabandiæ ducisfa, Cypri regina,
 Tranquillum hoc suum delictum
 Regalibus filiorum otis
 dedicavit.

Anno MDCLX.

Het gebouw wordt niet altewel onderhouden. De tuin is aangenaam. Aan de lijk zyde, wanneer men hierin komt,

Turin. komt, ligt de botanische tuin, welke met allerleye vreemde planten zeer wel bezet is. Het overige deel van den hof bestaat uit een parterre, welke der koninglyke familie en den adel tot eene wandelplaats dient. Het paleis is van eene aardige architectuur, maar staat geheel ledig. Voorheen werd het tot allerleye vermaakelykheden gebruikt; inzonderheid wierd hier op Valentynsdag, welke in sprokkelmaand invalt, een groot feest gehouden, by welke gelegenheid de Heeren de Valentyns hunner dames, die zy bedienden, genaamd wierden, waarvan het gebouw ook den naam bekomen heeft.

De wandelweg van de stad tot aan het slot is buiten tegenspraak de schoonste in Italien. Het is een voortreffelyk, en te gelyk pragtig gezigt, wanneer men op eenen schoonen lentedag, vooral op zon- en feestdagen, in de hoofdallee een groot aantal van koetzen, en het gansche hof, aan de zyden eene ontallyke menigte wel uitgedoschte menschen van allerley standen zich, ziet verlustigen met wandelen. Het gaat hierby zoo ordenlyk toe, als ofze allen tot eene groote familie behoorden: de menigte is wel uit perzoonen van allerley karakter te zamengesteld, maatzij maaken toch als 't waare maar een geheel uit.

De Venerie.

De Venerie is het voornaamste der koninglyke lustsloten. Voor het paleis staan veele huizen; de hoofdstraat eindigt met eene groote ovaale plaats, die met bedekte galleryen omgeeven is. In den kring der omliggende gebouwen houden zich de guardes en andere soldaten op, wanneer het hof zich hier bevindt. Aan de beide einden van de plaats ziet men twee marmeren zuilen, op de eene staat het standbeeld van de Heilige Maria, en op het andere dat van den Engel Gabriel, welke haar de geboorte van Christus verkondigt: een paar beelden, welke op de koninglyke Ridderorder zien. Van daar komt men op de
grootte

grootte slotplaats, alwaar zich de voorgevel van het slot *Turin.* 1
 vertoont. Carl Emanuel II. die in 't Jaar 1698. de regeering aanvaarde ving, hetzelfde aan te bouwen, en wel, als eenigen willen, naar zyn eigen plan. Het geen van buiten daarvan afgemaakt is, toont, dat het geheel eens zeer schoon zal worden. De verscheide gebouwen, die tot het slot behooren, maaken geen regelmatig plan uit, 'er zyn egter enkele schoone deelen onder. De grootte hoofdzaal gaat tot onder het dak, en is met verscheide goede jagtstukken voorzien.

De grootte gallery is langer en hooger, dan die te Versailles, zy heeft pilasters, en daar boven nog eene Attische orde. Aan de beide uiterste einden van dezelve heeft de bouwmeester twee zaalen met koepels en zuilen, die eene voortreffelyke werking doen, gebragt. Het ontbreekt niet aan ryke vercieringen, die egter zeer eenvoudig zyn. Men ziet nog schilderwerk nog verguldsel, alles is wit. De schoonheid bestaat enkel in het werk.

De vertrekken des konings en der koningin zyn schoon en wel gemeubileerd; die van den hertog en de hertogin van Savoyen zyn niet zoo ruim, egter zoo wel in aanzien der meubelen, als der vercieringen van beter smaak; inzonderheid verdienen eenige kabinetten van oud Chineesch lakwerk beschouwd te worden. De kamers der Princeffen hebben niets overtolligs, maar alleen het noodzaakelyke. Doorgaans treft men weinig goede schilderijen aan, wyl na de plundering der Franschen in 't Jaar 1706. geene andere weder zyn aangekogt. Men verkoopt te Turin eene byzondere beschryving van dit slot met koperen platen, onder den Titel: la Venerie Royale.

De orangerie is in aanzien der grootte, en den stouwen aanleg, een merkwaardig gebouw. Zy heeft eene

Turin.

lengte van vyfhonderd voet, en eene breedte van negentig. De deuren, de vensters, welke de geheele lengte inneemen, de cieraaden van het gewelf, en de pilasters, zyn van een goeden smaak, en van de uitvinding van den graaf Alfieri.

De stallen zyn groot en schoon; in de eene is plaats voor tweehonderd paarden. In 't jaar 1761. heeft men aan den oostkant van het slot een gebouw tot inrek voor de prinsessen gestigt.

De slotkapel, die te gelyk tot eene parochiekerk voor alle de daar zynde inwooneren verstrekt, is eene van de beste, en van minst afwykende uitvindingen van Filipp Juvara, waarin alle de evenredigheden wel met elkander overeenstemmen. Zy heeft de gedaante van een Grieksch kruis, nevens een koepel, en is geheel met marmer bekleed. De zyde, daar de hoofdaltaar staat, heeft eene enkele colonnade, wier zuilen dicht by den anderen staande, om de ronding van het choor loopen, dat aan het geheel een edel aanzien geeft. De altaar zelve is in aanzien van deeze goede architectuur niet schoon genoeg; de tabernakel op denzelfen vertoont eene kleine kerk, en is eenigzins plomp. Men ziet hier eene der schoonste afbeeldingen van de hand van Sebastiaan Ricci, het vertoont den Heiligen Augustin, Sebastiaan, Rochus, en om hoog Maria met de Engelen. Tegen over de hoofdaltaar is eene groote gallery geplaatst, waarin de koninglyke familie de mis hoort.

De tuin is wyduitgestrekt, maar zonder veel kunst aangelegd. Hy bestaat uit groote perken van zooden, en bedden, die met bloemen bezet zyn, zoo als ze elk jaargery opgeeft. Aan beide zyden der alleen staat de orangerie. Waterwerken ziet men in 't geheel niet, wyl de koning'er niet van hondt; daarentegen is elk perk van een kleine graft

graft voorzien, die te gelyk tot bewatering van de zooden dient. De plantagie van haagen is voortreffelyk: zy zyn tot groote opene laanen, tot koepels, die op gekoepelde zuilen met karnifen rusten, tot zaalen, kabinetten, en dergelyken aangelegd, die zoo glad geschooren zyn, als ofze van marmer waren. Dan volgen de groote alleen van olmen, en eindelyk de tot de wolken reikende populierboomen, waarmede de wegen, die door het park gaan, dat agter de tuin ligt, bezet zyn. In het park houdt zich veel wild op: de faisanten loopen daarin by troepen, als tamme hoenders in den hof, herom. Men heeft ruim een uur van Turin tot Venerie noodig, en rydt langs eenen schoonen weg tusfchen eene allee van witte moerbezieboomen.

Stupinigi, een ander lustslot van den koning, was in den beginne maar een gebouw, om na de hertejagt in hetzelfde aftetreden. Het bestond uit eene groote zaal, en eenige kleine vertrekken aan de zyde, die ten deele hoog, ten deele laag waren. Het plan had Filip Juvara gemaakt, en men prees 'er de aardige uitvinding van. De graaf Alfieri heeft hetzelfde door middel van een paar vleugels, die in de gedaante van eenen halven cirkel aangelegd, en van vooren met een paar vierhoekige pavillons voorzien zyn, zeer vergroot. De nieuwe byvoegzelen, hebben met het eerste gebouw eene goede evenredigheid, en het geheel doet zich van den tuinkant wel voor. De vercieringen der architectuur zyn wel eenvoudig, maar van goeden smaak. Op het balkwerk staat eene leening van zuilen met vaazen en eenige statuen. Boven op het dak ziet men een hert van ongemeene grootte. Het schilderwerk in de hoofdzaal bestaat enkel in allerleye vercieringen. De gansche aanleg geeft aan de groote gallery, die tot verbinding van de bovenkamers dient, eene voortreffelyke cieraad. Meri

Turin.

treft in dit lustflot verscheide goede zolderstukken aan, onder anderen de Diana met haare Nimphen door Carl van Loo.

De groote tuin bestaat enkel uit *Boulingrins*. (*) Het beste cieraad geeven hem twee opene laanen aan de zyden met pyramidaals-gewys gefnoeide olmen beplant. De dwarslaanen zyn overdekt. Bovendien ontbreekt het 'er niet aan zaalen en kabinetten. Groote hooge alleen brengen u tot in het park, door wiens lange doorgeslage wegen, men tot aan het einde van den horizon ziet. De stal is een oud gebouw, maar zeer groot. Men ziet daarin voortreffelyke paarden uit Engeland, Denemarken, Normandyen, Napels, en des konings eige stoeteryen. De honden zyn van een uitgezocht soort, en worden in groote menigte, en met veele zorgvuldigheid onderhouden. Van Stupinigi tot aan Turin rekt men vier Italiaansche mylen langs een schoonen met hooge boomen beplanten weg.

Vigne de la Reine.

Vigne de la Reine heeft een klein maar sierlyk gebouw, het welk Bernini voor het beste in en om Turin heeft gehouden. De prins Thomas heeft het aangelegd: onder den voorgigen koning was het geheel vervallen, maar wyl de laatste koningin uit den hulze van Lotharingen dien oort zeer beminde, is alles weder hersteld geworden. Het gebouw ligt op eenen heuvel voor de stad aan geene zyde der Po, en heeft het schoonste uitzigt, dat men zig maar kan voorstellen. Men ziet van hier over Turin, de gansche vlakte tot aan Rivoli, en volgt de loop van de Po tot tot anderhalf mylen ver. Van vooren ligt een dubbelde trap, in wier midden zich een fontein, en aan de wanden pilastres en nissen van boersch werk bevinden. Voor het huis is eene kleine parterre aangelegd. Van binnen vindt men goede schilderyen van den Ridder Daniele en Corrado, een

(*) Perken van graszooden.

een paar nieuwe meesters. De tapyten bestaan uit fyn geschilderd linnen of peking: de andere kamers zyn met Chineesch vernis overtogen. De groote zaal gaat door twee verdiepingen, en deelt de volgende vertrekken in twee gelyke deelen. De tuin agter het gebouw is in terrassen afgedeeld, aan hetzelfde grenst een niet zeer groot lustbosje, maar wiens paden zoo gevoegelyk ingerigt zyn, dat de plaats veel grooter schynt, dan zy inderdaad is. Het verblyf is hier zoo aangenaam, als op eenige andere plaats om Turin.

La Superga, eene pragtige, op koninglyke kosten gebouwde kerk, ligt op een berg, vyf Italiaansche mylen van Turin. Zy is rond, en met Corinthische zuilen blaauw en groen gemengd marmer, hier te lande vallende, welke een schoon balkwerk draagen, vercierd. Het gewelf des koepels is van den grond tot aan de lanteern ongeveer tweehonderd voeten hoog. De koepel rust op zuilen van roodagtig marmer, wier schaft ten deele glad, ten deele tot aan de helft geslingerd is. De laatste zyn by de vensters geplaatst, en men zegt dat de architect dezelve aan het gebouw heeft moeten te passie brengen, wyl de koning toenmals een groote voorraad van dezelve had. De hoofdaltaar ligt in eene ryk vercierde rondte; het basrelief boven dezelve verbeeldt het onzet van Turin. Alle de andere altaaren zyn insgelyks met basrelieven voorzien, die wel in 't oog vallen, wyl zy zeer verheven zyn, maar te gelyk de middelmaatige kunst haares meesters verraaden. Voor het overige doen zy in opzigt van den aanleg des geheelen gebouws haare werking, en geeven hetzelfde een edel aanzien. In eene van de kapellen, aan de zyde van de hoofdaltaar, ligt de koning Victor Amadeus begraven.

De deur der kerk is wel geordineerd; voor dezelve is een groot vierkant voorportaal, het welk op sterke steenen

Turin.

pilaaren rust. Aan de voorzyde der kerke staan twee borstbeelden van eene aardige tekening. Het uitgestrekt gebouw, dat aan de kerke grenst, heeft schoone gangen, en een hof, met uitgehouwe pilasters verciert. Van de koepel der kerke heeft men het heerlykste uitzigt over de vlakte van Lombardyen, en men kan by helder weer tot aan Milaan zien, het welk vyfentwintig Italiaansche mylen ver is.

De geheele aanleg is van de uitvinding van den bouwmeester Don Filippo Juvara, en heeft een pragtig aanzien. De bouw wierd in den jaare 1715 begonnen, en 1731 geeindigd. Op deeze plaats beraadslaagden de voorige koning en prins Eugeen onder elkander in 't jaar 1706, hoe men de van de Franschen naauw belegerde stad te hulp komen, of manschap in dezelve werpen zoude. De koning deed eene gelofte, na het gelukkig uitvoeren der zaake voor de H. Maagd Maria hier eene kerke te zullen bouwen: en wyl het ontzet beter afliep, dan hy vermoedde, zoo heeft hy ook geene kosten gespaard, om zyne gelofte met koninglyke pragt uittevoeren. Dat veele millioenen daaraan te koste gelegd zyn, laat zich onder anderen ook daaruit opmaaken, dat alle bouwstoffen op eenen zoo hoogen berg moesten opgevoerd worden. Men vertelt, dat eens een Piemonteos de kerke aan een Franschman getoond, en daarby gezegd had: de nederlaag der Franschen moet naarevenredigheid der kostbaare gelofte verbaazende geweest zyn; waarop de Franschman antwoordde, de vrees der belegerden moet veel eer verbaazende geweest zyn, wyl men de gelofte nog voor de nederlaag gedaan heeft.

De kerke staat onder twaalf domheeren, welke bediend worden door knechts in koninglyke livrey. Een ieder heeft drie vertrekken. Hun bibliotheek bestaat uit zeven of agtduizend boeken, en wel meest uit zulken, die zy voor-

voornamelyk gebruiken. Zy staan onder den aartsbisshop *Turin* van Turin. De koning verkiest genoegzaam alle prelaaten in zyn land uit deeze domheeren. Hun sacristy is schoon, en met kostbaare cierraaden voorzien. Alle onkosten, die ter onderhoud van de Superga vereischt worden, geeft de koning uit zyne kas.

De koning en de gansche koninglyke familie begeeven zich, overeenkomstig de gelofte van koning Victor Amadeus, alle jaaren op den 8den September in deeze kerk, om den Hemel voor het gelukkig ontzet van Turin te danken: deswegens is de weg goed en effen gemaakt, zoo dat de koetzen ligtelyk daar tegen op kunnen ryden.

Uit eenige overblyffelen van de Franche vestingwerken kan men besluiten, dat de vrees der Piemonteezen toen niet ongegrond was. De batteryen lagen zoo hoog, dat zy de stad en de citadelle met voordeel bestryken konden; zy hadden de Po in de rug, en waren meester van de rivier; het hoofdkwartier lag op de hoogte by de kapucynker kerk, en men konde van daar alle de vyandyke bewegingen waarneemen. De linien waaren van buiten sterk bevestigd; maar het gelukte den prins Eugene met zyne armee door de citadel te marcheeren, de vyandyke verschansingen op de zwakste plaats aantetaften, en spoedig met de dagen in de vuist te vermeersteren. (*)

Eer

(*) De marschalk van Marfin bleef zelf, en wiert in de kapucynkerkerke Madonna di Campagna begraven. Zy ligt op den weg naar de Venetie, niet ver van de plaats, alwaar de voornaamste aauval geschiedde, en de marschalk den geest heeft gegeven. Men leest daarom in het voor hem gesteld opschrift, aan eene muur van deeze kerk:

Quo in loco, 7 septembris An. 1706.

Inser suorum cladem & fugam

Victoriam, exercitum, & vitam amisit,

Aeternum in hoc tumulo

Monnmentum.

R 4

Turin.

Eer wy den omtrek van Turin verlaaten, moeten wy nog de oude stad Industria gedenken, waarvan wy boven, by de koninglyke verzameling van ouden, reeds gewag gemaakt hebben. Tor in 't jaar 1745. geloofden de geleerden, dat Casal, de hoofstad van Monterrat, het oude Industria was, daar het toch nu blykt, dat het maar zeven uren van Turin afgelegen is.

Als de Heeren Ricolvi en Rivautella het eerste deel der *Marmora Taurinensia* in 't Jaar 1743. uitgegeeven hadden, wilden zy voor de uitgaave van het andere deel alle ouden in Piemont onderzoeken. Zy vonden in het volgende jaar ook werkelyke sporen van de oude stad Cimella by Nizza, verscheide merkwaardigheden in 't dal Aosta, en zoo voorts. Een hunner vrienden toonde hun aan, dat zy den omtrek by Monteu di Po niet onbezogt zouden laten. Zy ontdekten ook werkelyk opschriften, en voetspooren van eene, wel eer daar gelegene stad, edog zonder den naam te weten. Eindelyk vond men een in stukken gebroken opschrift, het welk van eene statue handelde die op gemeene kosten AB. IND. was gesteld worden, het welk zy *Ab Industrienfibus*, verklaarden. Plinius meldt van eene stad van deezen naam, welke volgens Cluverius, Cellarius, Baudrand, Martinjere, en anderen, hedensdaags Casal heet. Het is nu toch uitgemaakt, dat Industria op de plaats, alwaar men de inscriptie gevonden heeft, is gelegen geweest. De parochiekerke aldaar voert den naam S. Giovanni di Lustria, waarschynlyk een verdorven woord van Industria, vooral daar men in eenige handschriften van Plinius Illustria in plaats van Industria heeft.

Die beide geleerden vernamen van de boeren, dat men weleer in de diepte van het dal aan de Po voetspooren van oude gebouwen en munten gevonden had. Zy bevalen deswegens een paar boeren te Monteu, den winter over

op

op eenige plaatsen, die zy aanweezen, nazoek te doen, Turin. en hun daarvan narigt te geeven. In February 1745. ontdekte men eene groote kamer, desgelyks eenige munten, bronzen, en ten laastten het volgende schoone opschrift:

Genio & honori L. Pompei L. F. Pol. Herenniani, Eq. Rom. Eq. Publ. Q. Aer. P. Aer. P. & Alium. Aedil. II. viro, curatori Kalendariorum Rei. P. Collegium Pastophororum Industriensium Patrono ob merita. Onder leest men den naam des kunstenaars. *T. Gra. Trophimus. Ind. fac.* Dat is: Titus Graecus Trophimus Industriensis faciebat.

De geleerde wereld kreeg van deeze ontdekking spoedig narigt in een klein geschrift in quarto: *Il sito del antica citta d'Industria, scoperto ed illustrato de G. P. Ricolvi ed A. Rivautella, in Torino 1745.*

In den Jaare 1745. vond men ook nog de overblyffels van eenen ouden tempel van Industria, eenen vloer van Moisaïsch werk, veele medailles, agt opschriften, kleine statuen, en inzonderheid eenen driehoek, welke in het aangewezen geschrift in het koper gesneden, en buiten tegenspraak de schoonste onder alle uit de oudheid overgeblevene is. Ieder voet is met vier figuren verciert, en kan door middel der dwarsstyien enger en wyder gemaakt worden.

De koning liet eenige jaaren onder het opzigt van den abt Rivautella in de ruinen van Industria zoeken. Men vond onder andere een vat van brons met 196 gouden medailles uit de oudheid, die zeer wel bewaard waaren, eene groote menige zilveren munten, vaazen, huisraad, en veele kleine beeldjes van brons, inzonderheid een Faunus zes duim hoog, dien wel een arm en een been ontbreekt, maar welke niettemin onder de beste oudheden verdient geteld te worden. Deeze zaaken worden in het

Turin. koninglyk kabinet van oudheden bewaard. Het was te wenschen, dat de merkwaardigste stukken den liefhebberen der oudheden bekend gemaakt wierden. Na de dood van den abt Rivautella, in 1753 hierop gevolgd, is de verdere nazoeking agtergebleeven.

Orde van de Annonciade. De voornaamste Ridderorde des konings van Sardiniën is die der Annonciade, welke voormaals de orde du Collier heette. Hy wierd in 't Jaar 1355. van Amadeus VI. graaf van Savoyen gestigt. Eer Pierre Chatel en Bugy aan de kroon van Vrankryk kwam, werd het capittel van deeze orde aldaar gehouden, en de ridders moesten den godsdienst in carthuisferkleeding bywoonen. Het getal der leden is heden ten dage niet groot, en mag het getal van vyftien niet te boven gaan. De koning is het hoofd of de grootmeester. De hertogen van Savoyen en van Chablais, de prins van Carignan, de marquis van Sufe van de Savoyfche linie, nog zeven andere ridders, en de aartsbisfchop van Turin, waaren de eenigen, die ze in 1761. droegen. De bedieningen der orde zyn, de kanselier, de secretaris, de eereoniemeester, de rentmeester, en de heraut.

Her ordeteeken hangt aan een blaauw lint, en vertoont de boodfchap aan Maria in eene ronde geëmailleerde medaille. Op de linker borst wordt een ster gedragen. (*)

De tweede orde des konings is voor den militairen stand, en den Heiligen Mauricius en Lazarus toegewyd. De koning is grootmeester, en de ridders van de Annonciade, nevens nog vyfentwintig andere, zyn grootkruisen. Het

(*) Amadeus VIII. veranderde in 't Jaar 1524. de orde du Collier, of du Lacqs d'Amour, in die van Annonciade. De gansche geschiedenis der orde, nevens de wapens van alle de leden heeft de staatssecretaris Capre 1654. in een groot foliant beschreven.

aantal der leden is tamelyk groot. Zy dient ter belooning van die geene, welke zich in den kryg wel gedragen hebben. Amadeus VIII. stigte hem in 't Jaar 1434. Het teken is een gouden wit geëmalleerd kruis aan eenen groenen band. *Turin.*

De koning heeft geen eersten minister. Drie of vier der voornaamsten van 't hof voeren wel den titel van staatsministers, maar zy hebben weinig bepaalde bezigheden. Men geloofde in 't Jaar 1761. dat de marquis van St. Germain, geweest gezant in Vrankryk, die geen was, in wien de koning het meeste vertrouwen stelde. Hy is welgemaakt, bescheiden, hoflyk tegen een ieder, betoont in zyne gesprekken een groot verstand, en bezit in 't gemeen veele verdiensten. De uitheemsche en inlandsche zaaken, en die welke het krygswezen raaken, gaan de drie staatssecretarissen aan, van welken ieder eene eige expeditie heeft.

Het gereg wordt in Turin door den koninglyken senaat waargenoomen, welke uit drie presidenten en eenëntwintig byzitters bestaat, die in drie classen of kamers verdeeld zyn. Twee daarna zyn voor civiele en eene voor crimineele zaaken bestemd. Verder gehoozen daartoe twee eerste advocaaten, en hunne substituuten, twee schryvers, en over deezen een eerste advocaat, en een procureur, welke de zaaken van behoeftege perzoonen, die geene proceskosten betaalen kunnen, moeten uitvoeren. De kleeding der gezamenlyke leden, wanneer zy in ambtsverrigtingen zyn, is gelyk aan die der parlamentsraaden in Vrankryk. Deeze opperste raad wierd in 't jaar 1459. van Lodewyk hertog van Savoyen opgerigt: zyn gezag strekt zich egter maar alleen over Piemont uit. (*)

In

(*) Wie zich een begrip van het Justitiewezen in het Piemontesche wil maaken vindt zulks in *Introduzioni alla Jurisprudenza dell' avvocato Bruno in Torino, 1764. in 8vo.*

Turin.

In 't Jaar 1562. leide hertog Emanuel Philibert de rekenkamer aan, *Chambre des Comptes* genaamd; welke met de zaaken, die tot de koninglyke domeinen behooren, te doen heeft. Zy bestaat uit twee presidenten, en zes byzitters, een procureur-generaal, zes maitres auditeurs, twee schryvers, en eenige andere bedienden.

De geringere justitie en policiezaaken worden in de eerste instantie op het raadhuis beslist, het welk op de kruidmarkt staat. De voorgevel van hetzelfde is van eene schoone architectuur met pilasters, en met marmer ingelegd.

Het tribunaal op het raadhuis bestaat uit eenen algemeenen opziener der policie, welken de koning aanstelt, twee syndici, en zevenenvyftig gewoone leden, welke zy onder elkanderen verkiezen. Alle deeze magistraatsperzoonen draagen mantel en degen. Zy mogen dog niets beeraadslaagen, of beslissen, wanneer zich ten minsten geen zes byeen bevinden.

De andere hooge justitie kamers in de koninglyke staaten zyn: de koninglyke senaat te Chambery, welke uit twee presidenten en tien byzitters, die in twee classen of kamers verdeeld zyn, eenen eersten advocaat en procureur, en eenige substituuten bestaat. Verder de koninglyke senaat te Nizza, in welken een voorzitter, zes byzitters, een advocaat-generaal en schryver zitten; en eindelyke de koninglyke raad, of de audience royale van Sardiniën, welke in Cagliari aangelegd is.

Over deezen zyn 'er in de voornaamste steden stadhouders, (Intendanten) met hunne byzitters voor zulke zaaken, die tot hun behooren, insgelyks stadregters (*prévôts*) met byzitters, die over civile zaaken in de eerste instantie spreken. De policie schynt doorgaands goed waargenomen te worden. 'Er zyn hier geene *marechausée*, of *patrouilles*, die op de veiligheid der landwegen moeten agt slaan, maar de

de gemeenten op het land moeten daarvoor zorgen, en *Turin.*
 eenigermaate voor de straatroof, die in hun regtsgebied ge-
 schiedt, instaan. Ten dien einde gaan alle morgen eenige
 gewapende inwooners in het hun aangeweze district om,
 en zyn verpligt de nabuurige patrouille te ontmoeten, om
 met dezelve te verhandelen, het geen 'er voorgevallen
 mogt zyn.

De koning van Sardiniën heeft in eene reeds veertigjaaa- *Het Hof*
 rige regeering in zyne landen een naauwkeurige orde inge- *van Turin.*
 voerd. Hy wendt zyne gansche zorgvuldigheid aan op de
 regeeringszaaken, bemoeit zich met alles, wat 'er voor-
 valt, kent alle perzoonen, die bedieningen bekleeden,
 zeer naauwkeurig, en kan daar door byna voorafweeten,
 hoe zy zyne oogmerken zullen uitvoeren. Hy heeft zich
 als een held aan de spitze zynar armee betoond, en in
 vrede zoo veel verstand laten blyken, dat hy zyne staa-
 ten magtiger en gelukkiger heeft gemaakt. Zyne zorgvul-
 digheid strekt zich ook uit tot kleinigheden en byzondere on-
 derwerpen. Hy draagt niet alleen voor alles zorg wat zyne
 byzondere belangen, en de opvoeding der koninglyke fa-
 milie betreft, maar ook voor het oprigten en onderhouden
 van gebouwen, de verbetering der steden, versterking der
 grensveftingen, voor de orde en krygstugt onder de solda-
 ten; met een woord, hy verordent alles zelf, en ziet uit
 eige oogen. In zaaken, die alleen zyne onderdaanen be-
 treffen, als hunne kostwinnings, erfelyke opvolgingen,
 en dergelyken, beslist hy het gemeenlyk zoo, als hy 't
 voor 't gemeenebest voordeeligst oordeelt te zyn. De on-
 derdaanen worden daardoor gewis dikwils aan eenen on-
 aangenaamen dwang onderworpen, zy kunnen toch de on-
 bepaalde magt van zulk een Heer niet wederstreeven, die
 zich, gelyk hy zelf pleegt te zeggen, zoo veele dingen
 onttrekken, en om de zaaken van anderen bekommeren
 kan.

Turin. kun. Men zegt, dat hy zich ook zomwylen geheel in het uitwyzen van rechtsvonnissen mengt, en dat de uitspraak van het gerigt dikwils in zyn kabinet veranderd wordt.

Men zou op het uiterlyke aanzien niet gelooven, dat de koning zoo arbeidzaam was. Zyn gelaat is zeer eenvoudig, en zyne gezigtstrekken schynen een goed hart aan te duiden. Hy is van eene middelmaatige stature, en draagt het hoofd eenigzins voor over gebukt. Wanneer men hem een tydlang heeft aangehoord, bemerkt men eene groote tegenwoordigheid van geest by hem, of schoon de wyze op welke hy zich uitdrukt niets byzonders heeft. Hy is zeer spraakzaam, vooral jegens vreemdelingen, die hy gaarne in menigte in Turin ziet. Inzonderheid verneemt hy naauwkeurig, wat zy van Turin denken, wyl hy deeze stad eene byzondere liefde toedraagt, en haar door zyne zorgvuldigheid een zoo schoon uiterlyk aanzien heeft gegeven. Hy legt het 'er geheel op toe om met hen van zulke dingen te spreken, van welken hy geloofst, dat zy hun van aangelegenheid, of naar hun smaak zyn.

De hertog van Savoyen, zyn zoon, spreekt niet zoo veel, en schynt ernsthafter te zyn; maar het geen hy zegt, geeft een blyk van groote genie en kennis, en van een verstand, dat wel denkt, en grondig oordeelt. De onderdaanen zien daarom van hem eene gelukkige regering te gemoet.

De koninglyke prinsessen hebben een bevallig en schraander voorkomen. Haar ommevang is vriendelyk en spraakzaam, zoo dat een ieder vergenoegd van haar gaat. De hertogin van Savoyen is eenigzins fierder en ingetogener. Van den jongen prins van Savoyen, als vermoedelyken erfgenaam der kroon, zegt men veel goeds. De hertog van Chablais, broeder van den hertog van Savoyen, heeft eene

bescheide en bevallige physionomie: het schynt, dat men zich niet veel aan hem laat gelegen leggen; en wanneer hy met 'er tyd geene uitnemende talenten vertoont, of zich in een uitheemschen dienst doet uitmunten, zal hy bestendig in Turin een ingetogen stil leeven leiden, wyl de hertog van Savoyen bereids drie prinzen heeft, die hem alle hoop tot de opvolging beneemen.

Over 't gemeen zyn de goede zeden, en de ordenlyke wyze van leeven aan het hof navolgenswaardig. De koning gaatze allen met een voortreffelyk voorbeeld voor. De godsdienst wordt geagt, en men tragt zich naar haare voorschriften te rigten. De hertog van Savoyen, welke van zelfs reeds ernsthaftig, en op deezen voet opgebracht is, zal vermoedelyk op dezelfde wyze voortvaaren, en de gelukzaligheid zyner staaten daardoor bevorderen.

De gevoegelykheid, die by het hof in agt genomen wordt, dient aan byzondere perzoonen tot een rigtsnoer, hoe zy hunne wyze van leeven zullen inrigten. Men bemerkte daarvandaan in de groote assembleën veele hoflykheid in het wederzydsch gedrag van beide sexen, en maar weinige, van elders tot eene mode ingevoerde galanteryen. Men zegt, dat de Piemonteezen jalouers zyn, een gebrek, dat men anders allen Italiaanen in eene groote maat toeschryft, maar het geen zy heden ten dage zich schaamen openly te laten zien. Zy neemen veel meer eene gansch tegenstelde houding aan, en zoeken eene volkome onververschilligheid met opzigt op het gedrag hunner vrouwen te vertoon. Zomwylen hoort men nog wel van eenige hevige uitwerking der yverzugt, maar die geen, welke in zulk een handel geïnteresseerd zyn, zoeken dezelve zoo veel mogelyk geheim te houden.

De gemeene man is in Turin, zoo als ook in gansch Italien zeer baatzugtig, doet alles voor geld, en houdt zulke

Turin.

zulke handelingen alleen voor goed, die hem voordeel aanbrenge, vooral, wanneer hy zyn woord niet gegeven heeft. De Piemonteezen beminnen het spel, en zyn voor fyne spelers bekend, daarom is 't best, dat menze tegen elkander laat speelen. De koning zeide eens zelf tot eenen vreemden gezant aan zyn hof, welke een liefhebber van grof speelen was: Myn Heer, betrouwt myne Piemonteezen niet, zy speelen fyner als gy.

In 't gemeen beschouwd, schynen de weetenenschappen in Piemont niet in zulk eenen bloeyenden toestand te zyn, als zy zyn zouden, indien de scholastische spitsvindigheid niet zoo veel invloed op dezelve, en inzonderheid op de wysbegeerte en godgeleerdheid had. Intusfchen ontbreekt het hun niet aan bekwaame mannen in verscheide deelen der geleerdheid. Pater Gerdil, een Barnabiter, heeft zich aan de wereld door verscheide werken als een goed filosooph en wiskundige bekend gemaakt, en is deswegen ook tot onderrigting van den prins van Piemont gebruikt geworden. Bartoli, hoogleeraar der welsprekendheid, en voorstaander van het koninglyke kabinet van oudheden, is een geleerd kenner der antiquiteiten. Ortolani, lector van den hertog van Savoyen, is een man van kundigheid en eene in deeze landen zeldzaame opregtheid. Allioni, een geneesheer, heeft den liefhebberen der kruiden natuurkunde het genoeg gegeven, van de planten, mineraalen, en infekten van Piemont in zyne werken bekend te maaken. Aan Donati heeft de universiteit voor eenige Jaaren een groot natuurkundige verlooren. Zyne natuurlyke historie van de Adriatische zee bewyft wat men van hem in aanzien der natuurlyke historie van Piemont had mogen verwagten.

Onder de bescherming van den hertog van Savoyen is voor eenige jaaren eene kleine academie opgerigt, die
reeds

reeds drie deelen met voortreffelyke behandelingen in de Latynsche taal, onder den titel: *Miscellanea Philosophico-Mathematica Societatis privatae Taurinensis*. 1759. geschreeven heeft. De eerste leden waren de la Grange, de graaf Saluzzo, en Johan Frans Cigna; men vindt 'er dog ook verhandelingen van den Heer Foucenex, den wondheeler Piazza, D. Allioni, en den overleden Bertrandi in. De la Grange was toen een jong mathematicus van vyfentwintig jaar, welke de analyse der getallen zonder meester geleerd, en de zwaarste rekeningen opgelost heeft. Hy heeft vervolgens verscheide premien van de Parysche academie wegens de overhelling van den as des waereldkloots, en der onregelmatigheden in de attractie der trawanten van Jupiter behaald, die een bewys van zyne diepe inzigten in de verhevene wiskunde zyn.

Onder de hoogleeraaren der universiteit is de pater Beccaria wegens zyne electrische proeven bekend. Hy heeft in 1758. brieven over de electriciteit te Bologne in folio laten drukken. Zyne ondervindingen over de aantrekkingskracht, welke hooge bergen op opgehangen lichaaften oefenen, zyn merkwaardig. Hy bevond, dat het dieploodertig seconden van den loodlyn te Andrea in de nabuurschap van Monte Roza, een der hoogste bergen van Europa afweek, en bevestigde daardoor het geen Bouguer en Condamine in Peru, de abt la Caille by den berg Canigou, en Boscovich in Romem reeds opgemerkt hadden.

Behalven de gemelde zyn nog de volgende mannen, wegens hun geleerdheid voornamelyk bekend.

Michelotti, die een gewigtig werk over de hydraulica heeft uitgegeeven, onder den titel: *Sperimenti idraulici a confermare la theorica e faciliare la pratica del misurare le acque correnti*.

Rovero, een jesuit, heeft zyne kundigheid in de wiskunde

Turin. kunde betoond; d'Antoni heeft schoone proeven over de kracht en snelheid van het buspoeder in 't jaar 1766. uitgegeeven.

Johannes Baptista Gaber, een geneesheer, Johannes Franciscus Cigna, een bekwaam natuuronderzoeker, en Caccia, een gezigkundige. De dominikaan Anfaldi heeft zich door theologische en critische werken bekend gemaakt.

De pater Pafini, koninglyke boekbewaarder, is zeer sterk in het Grieksch en Hebreeuwsch: en de abt Berta, opzieder van de bibliotheek der universiteit, in de geleerde geschiedenissen.

Het getal der geestelyken is zeer groot; men maakt in Turin niet veel werks van hun, wyl zy meerendeels onweetende luiden zyn, en zy schynen zich ook niet zeer om eene meerdere agting te bekommeren. De voornaamste geestelyken, vooral die aan het hof verschynen, bezitten meer bekwaamheid. De kloosterbibliotheeken zyn wel zamelyk talryk, maar bestaan meest uit boeken van Italiaansche en Spaansche godgeleerden, uit kerkvaderen, canonische en gebedeboeken, en andere dergelyke werken, waaruit niet veel ware geleerdheid te haalen is.

Het schynt dat de Piemonteefche adel zich niet sterk op de wetenschappen toelegt. De oorzaak is in de opvoeding, en eens ingevoerde inrigting te zoeken. Wanneer de jonge edellieden van de scholen komen, gaan zy in den dienst, welken zy naauwkenrig waarneemen, bekledende hun post in de regimenten naar behooren. Dit is het eenigste middel om te vorderen, en zich in de gunst van den koning intewikkelen. Intusschen is deeze regel niet zonder uitzondering. 'Er zyn eenigen, welke in de wetenschappen smaak vinden, en zich in dezelve met een gelukkig gevolg oeffenen. Het zoude te wydloopig zyn de-

dezelve allen te noemen. De graf Saluzzo is een goed wiskundige; de graaf Alfieri, uit Asti geboortig, werdte voor den bekwaamsten bouwmeester in het gansche land gehouden; het grootte theater in Turin, de gallery en orangerie te Venerie zyn bewyzen van zyne kunst. Het is niet zonder grond, wanneer men van de perzoonen, die bedieningen in de Sardinische staaten bekleeden, zegt, dat zy meerendeels de vereifchte bekwaamheid tot hunne posten bezitten.

De befoldingen, en de overige uit de eerambten te trekken zynde voordeelen, zyn niet zeer groot; maar in een staat, waar in geene pragt heerscht, en veele overvloedige en dwaaze uitgaaven van andere plaatfen vervallen, zynze toereikende. Men leeft doorgaans zeer ingetogen; ook perzoonen van den voornaamsten rang bezoeken de assambleen, of gelyk zy het noemen, de *conversations*; zy zien daarin elkander zonder groote kosten, en zonder prachtige maaltyden te geeven. Deze levenswyze is in gansch Italien gewoon, en de koning, welke de spaarzaamheid bemint, zoekt daarin geene verandering te maaken.

Enigen schatten de Sardinische staaten op drie millioenen inwooners; dog het is waarschynlyker, dat zy niet veel boven de anderhalf millioen beloopn. Men rekent de lasten, welke zy den koning jaaryks opbrengen, op vyfentwintig milioenen Fransche livres. Deze belastingen zyn met veel overleg verdeeld, en ten deele op de gronden, ten deele op de perzoonen, ten deele op de vertee-ring gelegd. Zy worden zonder misbruik geheven, en zonder verkwisting besteed. De belastingen op de liggende gronden waren onder de eerste beschikkingen des konings by het beklimmen van den thron: zy zyn zoo verstandig ingerigt, dat nitheemsche mogendheden dezelve tot

Turin.

een voorbeeld ter verbetering hunner financiën hebben genomen.

Alle onroerende goederen, al hebbenze schoon nog zoo veele privilegien aantewyzen, moeten belastingen betaalen, uitgenomen de oude kerkgoederen. Intusfchen heeft de koning dog in den laatften oorlog van de geestelykheid, of zy schoon anders genoegzaam vry is, den twintigften penning van hunne inkomsten gevorderd.

De gewoone lasten van den landman worden onder den naam van *debitura regia* betaald, en zyn de volgende: (1) de werkelyke belastingen op de landeryen; (2) het hoofdgeld, (*Tesfatico*) het welk ieder een, uitgenomen de geestelyken, betaalen moet. Ieder boer betaalt voor zyn hoofd 6 fous 8 deniers. (3) Il Gioatico, of de belasting op osfen en koeyen. Voor ieder paar osfen betaalt men jaarlyks 3 livres 6 fols 8 den. en voor een paar koeyen 1 livre 13 fols 4 den. Deze belastingen bedragen over de tien millioenen, waarvan de helft van de landeryen komt.

De gabelle of belasting op het zout is hier gelyk in Vrankryk ingevoerd. Wie over de vyf jaaren oud is moet jaarlyks 8 pond tegen 4 fous uit de koninglyke magazynen neemen. Wie meer als 8 pond gebruikt geeft maar de helft: egter zyn de inwooners van Turin, en de armen in het gansche land, van deeze belasting vry. Wie rundvee en fchaapen houdt moet naar evenredigheid zout voor dezelve neemen; wie zwynen slagt 6 en een half pond, en allen die braad- of merworften en dergelyke verkoopen, 5 pond. Deze inkomsten van het zout bedraagen ongeveer 6 millioenen livres. Het stempelpapier brengt den koning jaarlyks 300000 livres op, de gestempelde speelkaarten 150000, de tabak, die niet verpagt is, 500000, en de zoogenaamde Lotto di Genova, of de lotery, 160000 livres.

Onder

Onder den naam van Grassina wordt eene belasting der herbergiers, vleeschhouwers en kaarsfemaakers verstaan, desgelyks op het leer, die in 't geheel 800000 livres bedraagt, waaronder die op het licht alleen 115000 livres beloopt. Behalven deeze uitgaaven heeft de koning sedert den laatsten oorlog nog eenen buitengewoonen impost op zyne staaten gelegd, welke ongeveer 2 en een half millioenen uitmaakt, en waarvan Piemont alleen anderhalf millioen opbrengt. Uit kragt van eene wet, Legge del sesto genaamd, zyn alle pagters der koninglyke inkomsten zonder uitzondering genoodzaakt van hunne pagt afteflaan, zoo dra 'er iemand geduurende den tyd hunner verpating zich aanbiedt, om een zesde deel meer optebrengeu. Onder de bovengemelde inkomsten des konings zyn die van Sardinien niet mede begrepen, wyl zy voor het eiland zelf weder worden uitgekeerd, en naauwlyks toereiken.

Tot de uitgaaven des konings behooren 4100000 livres interesten wegens staatschulden. Deeze zyn ten deele lyfrenten, ten deele capitaalen tot drie en vier percent. De zwaarste uitgiffen maaken de soldaaten uit, welke den koning jaarlyks over de agt millioenen kosten, waarvan egter eene halve op Sardinien aangewezen is.

Men rekeut de krygsmagt des konings op 30000 man reguliere troupen, en 10000 man landmilitie, die maar het derde deel van de soldy bekomen, en alle jaar tweemaal zamentrekken, en exerceeren moeten. Wanneer men naar de rekening der beste staatkundigen vaststelt, dat een land zonder nadeel voor den akkerbouw, de manufactuuren en handwerken, niet meer dan het honderste deel soldaaten misfen kan, en wanneer men het aantal der inwooneren in de Sardinische staaten, gelyk boven gezegd is, op anderhalf millioen rekeut, zoo zou daruit volgen, dat de koning niet meer dan 15000 man nationale troupen zou kunnen houden.

Turin.

De koninglyke jagtequipage is in eenen voortreffelyken staat. De stallen zyn met de schoonste paarden en honden bezet. De koning is een groot liefhebber van de perforce-jagt, en zet de herten als de beste piqueurs na. Wanneer hy zich te Turin ophoudt jaagt hy gemeenlyk tweemaal 's weeks in het perk van Stupinigi.

De koning bezoekt de grensplaatsen vlytig. Hy reist zonder groot gevolg, om zyne onderdaanen niet bezwaarlyk te vallen. Deeze beminnen hem, en winnen by zulke reizen, wyl de omloop van het geld, het welk anders te zeer naar de hoofdstad vloeyen zoude, daar door bevorderd wordt.

*Politieke
interessen
des konings.*

Wat de magt des konings van Sardiniën betreft, zoo schynt het niet wel mogelyk, dat hy ooit landen aan geene zyde der Alpen, als de natuurlyke grenzen van zyne tegenwoordige bezittingen, zal in eigendom verkrygen; daarentegen konden zy by toekomstige voorvallen aan de zyde van Italiën verder uitgebreid worden. De bergen, welke het Genueesche gebied besluiten zyn nog bevestigd, nog met soldaaten bezet, en de wegen over dezelve zyn voor eene armee niet bezwaarlyk te pasfeeren: zoo de koning deeze republyk eens onder zyn gebied bragt, bezat hy een zeekust, eene groote zeeskad, konde eenen bloeyenden handel, en eene marine oprigten, en had een veel grooter gewigt in aanzien der andere Italiaansche staaten.

Het Milaneesche, van het welk hy op verscheide tyden ongeveer het derde deel gekreegen heeft, ligt hem wel zeer gelegen, egter zoude hy, zoo lang het goed verstand russchen Oostenryk en Frankryk duurt, hier niet verder om zich durven tasten, vooral daar Venetiën op diergelyke uitbreidingen een waakzaam oog zoude hebben, en 'er zich met alle magt tegen verzetten. Bezet de koning
eens

eens het Milaneefche, zoo kon hy zich zeer ras van het gansche Terra Firma der Venetiaanen meester maaken, het welk een open land zonder houwbaare plaatfen, en behalven dat zoo vrugtbaar is, dat het ligt de begeerte verwekken kan om het te veroveren. Lodewyk XII. in Vrankryk, een regtmatig en goed vorft, kende deeze voortreffelyke ftreek lands zeer wel, en wenschte dikwils Heer van dezelve te zyn.

Deeze gedagten kunnen iemant ligt invallen, wanneer men het land ziet, en vooral aan de andere zyde de eigenschappen der vorften uit den huize van Savoyen overweegt, wier magt sedert langen tyd aanwast, en die geene gelegenheid voorbylaaten, om uit elke gunstige omftandigheid voordeel te trekken. De landen des konings van van Sardiniën zyn zoo sterk bevolkt, als ergens eenige andere in Europa zyn kunnen. Dit heeft vermoedelyk aanleiding tot het spreekwoord gegeven, dat zyne ftaaten, als 't waare, maar eene stad uitmaaken. De dorpen leggen naby elkander, en de bewooners derzelve zyn arbeidzaame luiden, die geen handbreed lands vergeeffch laaten liggen. Men kan dit insgelyks van het grootste deel van het vlakke Lombardyen, by voorbeeld van de ftreek om Affi, Parma, Vicenza, Padua, en zoo voorts zeggen.

Het eiland Sardiniën brengt den koning geen voordeel aan. De bewaaring van hetzelfde veroorzaakt veel eer nog onkosten. Het is nog sterk bewoond, nog goed gebouwd. De inwooners, die nooit hun eiland verlaaten, zyn ruw en onbeschaafd. Maar wanneer zy naar Piemont gaan, alwaar bestendig een regiment van Sardiniërs ligt, zoo gewennen zy zich ras aan de krygstugt, neemen dezelve naauwkeurig in agt, en worden omgankelyk en gemanierd: maar zoo draa zy in hun vaderland

Turin. weder te rug keeren, neemen zy de voorgige levenswyze weder aan, en 'er blyft naauwlyks iets van deeze verbetering hunner zeden over. 'Er zyn in Sardinien de schoonste bosfchen van oranjeboomen, van welke niemand het geringfte nut zoekt te trekken. Voor eenige jaaren kroegen zeyen of agt Genueezen een inval uit de menigte oranjebloesfems, die hier en daar een handbreed hoog op den grond leggen, een overgehaald water, (fleur d'orange) te flooken. Zy verzagen zich ten dien einde van eenen distilleeroven, blaazen, en andere gereedfchappen, en fapten aan eene, zoo zy dagten, onbewoonde ftreek aan land. Maar de rook verried hun aankomft; een hoop Sardiniers overviel hen onvoorzien, twee Genueezen wierden gedood, en een gewond; onderwyl dat de anderen in het fchip vlugteden, en alle gereedfchappen agterlieten. De Genueezen zullen zich zeer bezwaarlyk weer lasten geluften oranjewater in Sardinien te gaan flooken.

*Toefland
der kun-
ften.*

Ongeagt de menigte van openlyke gebouwen, die wel onderhouden zyn, en zich fchoon voordoen, zoo kan men dog niet zeggen, dat Turin veele voorbeelden van eene fchoone architectuur kan aanwyzen. Het paleis van den hertog van Savoyen is byna het eenigfte in de gansche ftad. Het luftflot Stupinigi is wel in een nieuwen en bevalligen fmaak, maar de verciering is meer theatralifch, dan edel en majestueufch. De koninglyke gallery ontbreckt het niet aan heerlyke, wel bewaarde fchilderyen, maar zy zyn alle van yreemde meesters, en voornamelyk uit de Nederlandfche fchoole. 'Er leeft tegenwoordig niet een eenig beroemd fchilder in Turin. Men ziet in 't geheel weinig fchoone ftatuen, of zulke meesterlyke altaarfchilderyen, als in andere Italiaanfche fteden. De kerken zyn wel zeer opgecierd, maar ook derwyze met verguldfel en fchilderwerk opgevuld, dat het oog nergens eenig

eenig rustpunt vindt, en moede gemaakt wordt. Het geen hun egter een schoon aanzien geeft, is de bekleeding, of incrustering met marmer, het welk in deeze landen met hoop gevonden wordt. Men bedient zich meest van het marmer van Suze, het welk het oude groene marmer, (verde Antico) zeer naby komt. Het is byna even zoo fyn, en aangenaamer voor 't oog, wyl de grond niet zoo donker schynt, als het zoogenaamd Piemonteefche marmer. Het heeft eenen blaauwagtigen weerschyn, en is zeer bekwaam tot bekleedingen. In de bergen van het Dauphiné en in het Genueesche treft men veel andere marmergroeven van allerleye, en ten deele pragtige kleuren aan.

De muziek en de schouwspelen, maaken een voornaam deel van de schoone kunsten uit, wy kunnenze derhalven niet met stilzwygen voorbygaan. De koninglyke kapel is met geoeffende virtuosen bezet. In september 1761. wierd op het theater van Carignan eene opera comique van de zamenstelling van Piccini uitgevoerd. Deeze Neapolitaanfche kapelmeeft verdient den grooten roem, waarin hy in gansch Italien staat. Hy weet ook in de opera's comiques arien van de schoonfte welluidendheid te pas te brengen. De text van het toenmaalige stuk *la buona figliola maritata* was van den bekenden tooneeldichter Goldoni. Op den text komt het egter in de Italiaanfche zangspelen, vooral in de comische het minste aan. Het talryk orchester voerde de muziek met de grootfte nauwkeurigheid uit, de acteurs waaren goed, en de aanschouwers hielden zich stil. Het gaat alles ordenlyk toe, wanneer 'er schoon geene wagtten in het parterre zyn, wyl de entrepeneurs, die uit een gezelschap van den adel bestaan, op alles een waakzaam oog hebben, en zich in ontzag weeten te doen houden. De acteurs leiden in Turin een goed gedrag, zy worden wel betaald, maar men bederftze niet doorze

Turin. te veel agting toetdraagen. De actrices leeven ingetoo- gen, verschynen alleen op het theater, en durven geene openlyke buitenspoorigheden begaan. Haar stand is niet in vermaading. Zy verdienen veel, en wanneer zy agt of tien jaaren gespeeld hebben, doen zy gemeenlyk goede huwelyken, en eindigen haar leeven in rust. De danze- rinnen leeven niet zoo ordenlyk, maar zyn ook zeer ver- agt.

De handel en fabrieken. De handel in Piemont is niet geheel vry. De buiten- landsche waaren moeten zwaare tol geeven, en worden eerst na naauwkeurige doorsnuffeling ingelaaten. Piemont trekt uit Vrankryk en Engeland veel doeken en wollen kousen, uit Zwitserland lynwaad. Yzer, koper, suiker, specereyen, moeten insgelyks uit vreemde landen herwaards gebragt worden.

Wyl de veekweekery in Piemont groot is, wordt 'er eene menigte osfen, koeyen, schaapen, en varkens uit- gevoerd. (*) Men rekent, dat 'er jaarlyks alleen 90000 osfen

(*) De kweekeryen van muilezelen is in Piemont niet minder aanzienlyk. Wy moeten hierby nog van een ander merkwaardig soort van basterd dieren melding maaken, van welke de reisbeschry- vers niets zeggen. Het zyn de Jumarren (Gimetti), welke of van een hengst en eene koe, of van een stier en eene merrie, of van een ezel en eene koe voortgeteeld worden. De Heer van Haller trekt in zyne physiologie het bestaan dezer bastaarden, wegens de ongelykheid van de teeldeelten der ouden, in twyffel. Daarentegen wordt in de natuurkundige verhandelingen van den abt Spallanzani en wel in die over de muilezelen, de ontleding van zulk een dier bygebragt, het geen ook in de *école vétérinaire* te Lyon is onderno- men geworden. Het wydloopig narigt van deeze dieren vindt men in de nieuwe beschryving van Italien door Baretti. London, 1768. Hy zegt in het eerste deel bl. 283, dat de beide eerste van boven- gemelde soorten voor de grootste muilezelen niets behoeven te wy- ken, maar dat de derde eenigzins kleiner is. Van de eerste heeft hy 'er over de honderd by Demont, tien mylen van Cuneo gezien, welke zand en steenen tot den vestingbouw moesten aanbrenge-
Op

esfen verkogt worden. Verder levert het land veel hee-
nep, koorden en touwwerk. 'Er wordt ook veel ryft in
Piemont geteeld, of de koning schoon wenschte, dat zyne
onderdaanen, deezen voor de gezondheid zoo schadelyken
bouw mogten agterlaten. Het is eene bekende zaak,
dat de boeren, welke zich daarmede bezig houden, van
eene taankleurige verwe, doorgaans aamborftig, water-
zugtig, en koortsagtig zyn, welke toevallen van den vog-
tigen bodem, en de staande wateren, die tot den ryftbouw
noodzaakelyk zyn, voortkomen. De ryft is een plant
die het water bemint, en naar evenredigheid van haaren
wasdom, of geheel, of ten deele onder water staan moet.
Het land van Novara verzorgt alle omliggenden van
ryft. (*)

Turin.

De

Op een van het laatste soort is hy zelf van Savona naar Aqui gere-
den. Hy beschryft het als een zeer traag dier, maar dat buitengemeen
vast op de pooten is. Om deeze soort van bastaarddieren voorttete-
ten brengt men den hengst, den stier, of den ezels, eerst by een vrou-
welyk dier van zyn soort, op dat hy hitzig worde. Zoo ras hy lust
tot springen toont, dryft men hem op een dier van een ander soort,
en brengt daardoor zulke onnatuurlyke paaringen te weeg. De Ju-
marren hebben zoo veel overeenkomst met de muilezelen, dat men
ze naauwlyks van den anderen onderscheiden kan. Geene hebben
kortere ooten, een rond bek en snuit, daarentegen is de rug in
de muilezelen spitzer, en de ruggegraat steekt meer uit. De
Jumarren, welke van een stier en eene merrie komen, hebben
een wilder uitzigt, als de beide andere soorten. In de Jumarren,
op welke Baretti gereden heeft, stonden de bovenste voortanden zeer
voornut, evenwel konden zy goed eeten. In 't gemeen zyn deeze
dieren halsstarrig en vol nukken. De boeren op de Alpen hebben
den Heer Baretti verzekerd, dat 'er nog en vierde soort van Juma-
ren was, welke uit de paaring van een stier met eene ezelsin ont-
stonden.

(*) De graaf Spolyerini heeft een gedigt over den ryftbouw ge-
schreeven. Het was maar te wenschen, dat hy voor de liefhebbers

Turin,

De voornaamste handel in Turin is in zyde, waarvan 's jaarlyks voor zeven of agt millioenen livres naar Lyons verzonden wordt. Turin neemt wel iets te rug van manufacturen, die daar vervaardigd worden, maar de baliens blyft altoos sterk aan de zyde van Piemont, vooral daar Engeland veel doek, en Zwitserland byna al het lynwaad levert.

De koning heeft alle zorgvuldigheid aangewend, om de moerbezieboomen in Piemont te vermeerderen, en daardoor de zyde teelt, die zeer agter uitgeraakt was, te bevorderen. Hy heeft zyn oogmerk zoo gelukkig bereikt, dat de kweekery van moerbezieboomen nergens tot zulk een volkomenheid is gebragt geworden. Men geloof in Frankryk, dat het genoeg zy moerbezieboomen te planten, om bladen te bekomen. Men heeft ten dien einde op openbaare kosten hier en daar kweekeryen aangelegd, waaruit een ieder jonge boomen om te planten kon haalen. Maar zy zyn met verlies der gedaane onkosten verdweenen. Het is nodig, dat men de aarde rondom de jonge boomen roere, op dat de wortels lucht mogen krygen, en de boomen zelve alle drie jaaren uitsnoeyen, vooral in mageren gronden.

In 't gemeen vereischen zy een zorgvuldige oppassing. Intusschen zyn 'er reeds veele schoone boomen in Languedoc, welke voor de Italiaansche niet onderdoen, waaruit men besluiten mag, dat men van de regte wyze om dezelve te kwecken niet ver meer af is.

De

'er eenige praktische aanmerkingen bygevoegd had. De abt Sauvages, welke in de jaaren 1763 en 1764 eene oeconomische reizende door Italië gedaan, en veele merkwaardige varigten verzameld heeft, zal dit gebreck, zoo wy hoopen, ras vervullen.

De moerbezieboomen zyn reeds lang in Vrankryk bekend. De Franschen bragten zaad by de verovering van Napels onder Lodewyk XII. in 't jaar 1509 met zich, en de witte moerbezieboomen slaagden in Dauphiné en Languedoc ongemeen goed. Men is reeds met den aanbouw zoo ver gekomen, dat deeze provincien jaarlyks 12 à 13000 quintaalen of centners zyde naar Lyons leveren, het welk ongeveer de helft bedraagt van het geen de daarzynde manufacturen gebruiken.

Turin.

De met Italiaansche takjes ingeënte moerbezieboomen, of de zoogenaamde *muriers roses*, zyn in Vrankryk gelukkig voortgekomen. Zoo lang men zich daar met de wilde en grootbladerige moerbezieboomen behielp, beduidde het niet veel met de zyteelt. De bladen van het eerste soort zyn zeer klein, en geeven weinig voedsel, de laatste daarentegen zeer hard, waarom de zyworm ze niet gaarn eet. De beste soort zyn de geënte moerbezieboomen (*muriers roses*). In Piemont worden geene andere geteeld. De geheele weg naar het lufflot la Vencie is daar mede bezet. Sedert deeze in de zuidelyke provincien van Vrankryk zyn geplant geworden, krygen de inwooners oneindig veel meer zyde, daar men integendeel om Lyons, alwaar men sedert vyftig jaaren by de wilde moerbezieboomen blyft, op verre na zoo veele zyde niet bekomt. (*)

'Er is in Italien, in het land van Verona, nog eene byzondere wyze om de moerbezieboomen te vermeerderen. Men haktze tot op den grond af, en maakt van de uitspruitelingen van den wortel afleggers, die daarna, wanneer zy zelve wortel gemaakt hebben, afgesneden worden. Op deeze wyze verkrygt men van elke oude struik vier

schoone

(*) Thoiné, *Mémoire sur la maniere d'élever les vers à soie* 1767.

Turin. *ſchoone wel gewaſſe moerbezieboomen, alle drie jaaren.*
De ſtruiken duuren honderd jaar, en geeven beſtendig dit voordeel. Wil men meer dergelyken hebben, zoo behoeft men maar jonge ſtammen eenige duimen boven den grond te oculeeren, en telkens boven aſteſnyden, zoo wordt de ſruik grooter, en bekomt aan de zyden meer jonge uitspruitfels uit de wortel. Op deeze wyze wordt 'er veel tyd gewonnen, wyl men nog nodig heeft de jonge boomen goed te maaken, nog op eene langwylige wyze uit het zaad voortteteelen.

Tuſſchen de jonge planten der moerbezieboomen in de meeſte oorden van Italië, maakt men geene zwaarigheid graan te zaayen. De boomen lyden 'er wel iets door, wyl den grond veel voedsel onttrokken wordt, intuſſchen wordt de ſchade door het gezaayde rykelyk vergoed. In weinige vrugtbare gronden of andere lugtſtreken zoude dit bedryf natevolgen zyn.

De Piemonteſche zyde wordt voor de beſte in gansch Italië gehouden. Zy wordt in eene groote menigte geteeld, en is voor den landman een goed hulpmiddel tot voldoening zyner laſten. (*)

Het

(*) Keysler berigt in zyne Reizen bl. 241. dat menige boer in Piemont jaarlyks vier à vyf rubbs (ieder rubbs tot vyf en twintig pond gerekend) zulke zyde verkoopt, die van de huisjes nog niet afgeſponnen is. Het pond van deeze huisjes of tonnetjes (*coques*) koſt twintig à vyfentwintig ſols. Zy worden op warm water geworpen, daar zich de draad ligt oploſt, en tot aan het einde zonder moeite afgewonden wordt. Drie of vier draaden worden 'er tegelyk afgewonden, en maaken den eerſten tederen draad die tot den arbeid gebruikt word. Van de fyne zyde koſt het pond ongeveer een louis d'or. Wanneer de draaden gekookt worden verliezen zy hun geelkleur en worden wit. Eenige huisjes komen niet tot ryppe, wanneer namelyk de worm ſterft en niet uitkomt. Deeze worden in een groot houten vat gedaan, en de wormen met de voeten 'er uit getreeden; zulke zyde kan egter niet fyn geſponnen worden, en wordt

maaz

Dit is een tamelyk zeker, maar ook byna het eenigste voordeel, want het overige het geen de aardbodem voortbrengt is in zulk eenen overvloed, dat de van de groote steden verwyderde landman niets ten gelde maaken kan. Hy is rondsom met even zulke vrugtbare landen omgeeven, die gevolglyk geen toevoer nodig hebben.

De

maar tot allerley tuschenvoering gebrnikt. In Turin mogen geene zywormen in eene aanmerkelyke menigte gehouden worden, wyl men gelooft, dat door de veele veranderingen, giftingen en vervuiling van den worm de lucht met kwaade dampen, welke zich op het land beter verftrooyen, dan in de stad, mogte vervuld worden. Men rekent naar het getal der witte moerbezieboomen, hoe veel wormen men ongeveer houden kan. De wormen die van een eenige once eyertjes komen eten van tachtig tot hondert en veertig rubbs moerbeziebladen, naar dat het weer is; dan by groote warmte verflinden zy niet zoo veel, als by koeler weer. Die de bladen koopen moet, voor een rubb, of vyfentwintig pond betaalt, van tien tot vyfentwintig sols. De uiltjes paaren zich, zoo dra zy uit de huisjes gekroopen zyn, leggen binnen de agt of tien dagen hunne eyeren, en sterven dan. De eyeren legt men den winter over weg, tot dat de botten der moerbezieboomen uitbreeken, wanneer dezelve tuschen twee matrassen of dekkens gelegd, en zy binnen veertig dagen door de gemaatigde warmte uitgebroeid worden. Eetlyke vrouwsperzoonen geeven aan de eytjes in korter tyd de noodige warmte, nadien zyze in papieren huisjes in den boezem draagen. De Piemonteesche edellui houden op 't land veele zywormen, en geeven dezelve onder zekere bedingen aan hunne boeren om optepasfen, wyl zy wegens de frische lucht, die hun gestadig in groote ventrekken moet gegeeven worden, en wegens het geduurig voederen, veel moeite en toezigt vorderen. De edelman levert de eyeren der zydewormen, waarvan de once in Piemont van derdchalf tot vyf livres kost, nevens de benoodigde moerbeziebladen, en trekt davor de helft van de zyde. Een once zaad of eyeren van zywormen brengt, wanneer de daaruit voortkomende wormen wel arbeiden, vier rubs tonnetjes op, van welke de zyde nog niet afgewonden is. Wanneer men niet genoeg met moerbeziebladen voorzien is, pleegt men de zywormen ook, volgens Keysler, met sala te voeren, waarby in agt te neemen is, dat dezelve jong, maar van vier of vyf bladen, als ook regt droog en zonder nattigheid zyn moet.

Turin.

De koning bediende zich van het volgende middel, om de onderdaanen tot eenen voor zyne landen zóo nuttigen bouw optewekken, en den zydehandel in bloei te brengen. Hy leide een paar jaar, nadat hy aan de regeering gekomen was, eene tamelyke sterke belasting op de landeryen, maar bepaalde dezelve kort daarop, uit kragte van een nieuw bevel, in zóo verre, dat een ieder naar evenredigheid van het aantal moerbezieboomen, dat hy op zyn grond zoude teelen, en van de zyde, die hy daardoor winnen zoude, te minder van deeze belasting zoude betaalen. Die zich daarna schikten verkreegen het besproken ontflag; ja eenigen bragten het door hunne vlyt zóo ver, dat zy in 't geheel niets meer behoefden te betaalen. Men ziet de vlyt der landluiden in het behandelen der boomen, en het opkweeken der wormen niet zonder vergenoegen.

Behalven het rykelyk gewas van wyn, waarmede de natuur dit land gezegend heeft, en waarmede het een aanmerkelijken handel dryft, verdienen de boeren met truffelen te graaven veel geld. Piemont brengt eene groote menigte derzelve voort, zóo dat menig een des jaars voor vyftig en meer daalers uitgraaft. De truffels zyn van drieërley foort, zwarte, wite, en rood gemarmerde. Wanneer zy schoon en groot zyn, geldt het pond tegen de drie livres. Met de roeneemende groote steigert ook de prys van elk pond. Men vindt 'er welke van tien tot twaalf pond zwaar zyn. Wanneer men de truffels kookt, en het water met de afgesneede schillen op goede aarde verspreidt, komen naderhand op zulke plaatsen goede truffels voor den dag, buiten twyffel uit de met het water daar in gestrooide zaaden. Zy vorderen een zwart en lugtig aardryk, waarop de beuken en eiken wel voortkomen. Het is bekend, dat de truffels door byzondere daartoe afgerigte honden opgezogt worden.

den. Men gewent dezulke tot het opzoeken van dezelve *Turks.* daardoor, dat men hun byzonder des morgens, wanneer zy hongerig zyn, en eer men met hun uitgaat, iets van brood, dat in truffeloly gedoopt is, te eten geeft. Om deeze te verkrygen kookt men maar truffels in boomoly af. Heeft de hond een truffel ontdekt, zoo geeft men hem een weinig brood, en daar door wordt hy gemakkelyk ten vol- len asgerigt.

De bosboom wast in Piemont, maar voornaamelyk in Savoyen. Hy is somtyds zoo groot dat men den stam aanwlyks omvademen kan. In Savoyen maakt men 'er vloerbezems van: maar in Piemont neemt men tot dit ge- bruik de stengels van Turksch koom, welke uitgespreid en gebonden worden.

Men fabriceert te Turin ongemeen schoone mooren, en andere stoffen, met groote *desseinen* die duurzaam zyn, en zich daardoor zeer wel tot tapyten laten gebruiken. De kamers des konings in Turin, op de Venerie, en te stupi- nig zyn daarmede behangen. De smaak in deeze stoffen is niet zoo cierlyk, en vol veranderingen als by die, die in Lyons gemaakt worden; zy zyn ook niet zoo zuiver bewerkt. Om deeze reden zal men de Fransche stoffen al- toos op andere plaatsen, alwaar voornaamelyk op den ui- terlyken schyn gezien wordt, voortrekken. 'Er worden ook verscheide gebröcheerde stoffen, tassen, fluweel, en veele zyden kousen gemaakt, weshalven de koning op alle Fransche zydenwaaren een zwaaren impost gelegd heeft. Met chocolade en gebrande wateren wordt insgelyks in Turin een goede handel gedreeven.

De uiterlyke pragt of weelde heeft in Turin de over- hand niet. Het blyft hier in zulk een graad, als het voor een stad voegt, die te gelyk de residentie van een koning is, en alwaar het uiterlyke meer schitteren moet, als op
T. andere

Turk.

andere plaatsen. Men bemerkt aan de hofdames zelve geen groote kostbaarheden: de vrouwen der winkeliers, kleine kooplieden, en van anderen in den middelstand, kunnen zonder zonderlinge uitgiften te doen de voornaamste in opschik evenaaren. Onder geenen heerscht byna meer uiterlyke, in 't gezigt loopende vertooning, als by deezen. De mannen, zelfs de gemeene handwerkslieden hebben de gewoonte den degen en zyden kleeden op feestdagen te draagen, en de vrouwen geeven hun in dit stuk niets toe, vooral wanneer het 'er opaankomt zich aan eene openbaare plaats, in de kerk, of op de wandelwegen te vertoonen. De vreemdeling, welke dit voor de eerstemaal ziet, bekomt daardoor groote begrippen van de pragt, en de welvaarende omstandigheden der Turiners, die egter by naauwkeuriger onderzoeking ras verdwynen. Men heeft hier gelegenheid, zich de eerste bevattingen van het character der Italiaanen in 't gemeen te maaken, als eene natie, die alles voor den uiterlyken schyn overheeft, en hun waare belang opoffert aan het ydel vergenoegen van dat geen te schynen, het welk zy niet zyn. Zy arbeiden de ganfche week door, en behelpen zich op het kommerlykste, om des zondags openlyk met aanzien, en veelligt gehuurde kleederen te verschynen, in een opschik, waarin zy zich zelve niet kennen, of waarin zy ten minsten een gemaakt aanzien hebben.

Het is te verwonderen, dat een koning, die zoo veel wyze en heilzame verordeningen gemaakt heeft, de vryheid der kerken, waardoor de boosheid gehengd en bevorderd wordt, niet affchaft. Het is tegen de welvoegelykheid, en alle goede order, dat de grootste booswigten onder beschutting der kerke zeker leeven, en dat die geen, welke den dood tienmaal verdiend hebben, niet by den kop mogen gegreepen worden, even als of God daarin

een

een welgevallen had, dat de aan hem geheiligde plaatsen *Turins* te gelyk eene vryplaatse der ondeugden, en grofste gebreken zyn.

De grootste munt in Turin is de Caroline in 't goud, welke hondert en twintig Piemonteefche livres gelden. Zes Franfche livres maaken vyf Piemonteefche. De gangbaarste goudmunten zyn:

De Doppien van 24 livres Piemontois.

Halve Doppien van 12 livres.

Een Scudo d'oro van 6 livres.

De zilvermunten zyn de Scudo d'argento van 6 livres.

De Piccolo Scudo van 3 livres.

De Testone van 1 en eene halve livres, of 30 Sols. Wanneer men van Turin verder naar Italiën reift, doet men zeer wel, nog Turinfeh, nog Franfeh geld mede te neemen, maar het tegen Florentinfeh Ducaaten of Zechinen te verwifelen, wyl deeze eene gangbaare munt is door ganfeh Lombardyen.

De Turinfeh voet (*pie de liprando*) houdt volgens de Paryfche 1 voet, 6 duimen, 11 linien, en wordt in 12 duim (*oncia*) ieder oncia in 12 punti, en ieder punto in 12 atomi verdeeld. De kooplieden bedienen zich van een Rato, welke 14 oncie houdt. De vadem (*tesa*) houdt 40 oncie, en wordt in vyf gelyke deelen, of zoogenaamde *Piedi manuali* verdeeld.

De Roede (*Trabucco*) welke tot landmeetten gebruikt wordt, houdt 6 voet (*pie di liprandi*) of $9\frac{1}{2}$ Paryfche voeten. Vier zulke quadraatroeden maaken eene Tavola, en 100 Tavole eene Giornata. Eene Giornata is zoo veel, als een akker of dagwerk, namelyk ongeveer zoo veel veld, als men in eenen dag met twee paarden kan afploegen. Een Turinfeh myl houdt 750 Trabucchi.

*Turin.*REIZE VAN TURIN NAAR GENUA, EN VAN
TURIN NAAR MILAAN.

Dewyl veele reizigers in plaats van van Turin naar Milaan te gaan, den weg over Genua neemen, zoo willen wy eerst kortelyk aanwyzen, wat op den weg van Turin naar Genua voorkomt, vooral daar zich naderhand geene gelegenheid weder daar toe opdoet.

Quiers.

Drie mylen van Turin komt men over Quiers op eene hoogte, en in een vrugtbaren streek. Quiers was eertyds eene aanzienlyke stad, en in de oorlogen van den koning van Frankryk Francois I. een gewigtige plaats. Ter linker hand van Quiers ziet men de kleine stad Moncallier in eene ryzende ligging aan den oever van den Po. Op het hier zich bevindend lustslot hielden zich anders de hertogen van Savoyen veel op: maar de tegenwoordige koning gaat 'er nooit heen, zedert hy zich in den jaare 1731. heeft genoodzaakt gezien, zynen heer vader Victor hier gevangen te laten neemen. Daarentegen houdt de hertog van Savoyen zeer veel van dit verblyf. Hy heeft het gebouw weder in een goeden staat laten brengen, en zal vermoedelyk in het toekomende deeze plaats het meest bezoeken, vooral wyl dezelve verder van de Alpen, en in eene zagtere lugtstreek ligt, dan Venerie en Stupinigi.

*Villa
Nuova.*

Villa Nuova een vlek in Montferrat, wiens omliggende oort goede witte wyn voortbrengt. De plaats is handelryk wegens het vertier in de zyde. Van hier tot Asti zyn tien Piemonteefche mylen langs eenen weg, die aan beide zyden met veele heuvelen, en vlietende beeken omgeeven is.

Asti.

Asti was van ouds eene colonie der Romeinen, en in de middel eeuw onder de langduurige anarchie in Italien een

gemeenebest. Vervolgens had zy haar eige graaven, waar op zy aan den hertog van Milaan kwam. Koning Francois I. lietze over als een gedeelte van zyn randzoen aan keizer Carel V., en deeze stondze nevens het gebied in 1531. aan den hertog van Savoyen af, by wiens nakomelingen zy onder den titel van een graaffchap gebleeven is. Asti is eene der beste steden van Montferrat, welk eenen bishop en veele kerken en een klooster heeft. Het gedeelte der stad, alwaar de edellicden wonen, is zeer goed gebouwd, maar zeer doodsch. De huizen zyn wel groot, maar wyl de adel niet ryk is, en ingetogen leeft, zoo zien ze 'er uit, als of 'er niemant in woonde. In het overige gedeelte van de stad zyn enge, slegt gebouwde straaten: het volk schynt arm, zonder neering en bedryf. De stad heeft dubbele muuren, breede graften, en eene kleine bezetting. De herbergen zyn op deeze route slegt gesteld; het brood deugt even zoo weinig, als de wyn.

Turin.

Alexandria is eene van de Milaneezen gebouwde stad aan het einde van de twaalfde eeuw; zy heeft een muur, eene goede graft, en eene voortreffelyke citadel, die de koning in zeer goeden staat houdt. 'Er liggen in de stad en in de citadelle vyf regimenten, en eenige ruitery. Tusschen de stad en citadelle vloeit de Tanaro, maar zy zyn door middel van eene lange houten brug met elkander vereenigd. De stad is niet groot, maar met een schoon van den koning nieuw gebouwd raadhuis voorzien. 'Er worden jaarlyks te Alexandria in October en April, twee beroemde misfen gehouden, waar by zich kooplui uit alle oorden bevinden. Het omzetten van waaren gaat 'er zeer in zwang, maar genoegzaam alleen van kooplui onder malkanderen; met het verkoopen by 't stuk heeft het niet veel te beduiden. Uit Lyons, Geneve, en verscheidene steden van Zwitserland en Duitfchland worden hier vee-

Alexandria.

Turia.

le galanteriewaaren, stoffen, en andere manufactuuren verkogt; en daartegen boomoly, zyde en andere waaren, die Italien, en de Levant leveren, te rug genomen.

Wanneer men van Turin naar Rome reist, gaat de weg van Alexandria over Tortona, alwaar weleer eene Roomsche colonie was. Spanjen stond deeze stad nevens het gebied in de voorige eeuw aan Savoyen af. Tortona heeft eenige goede wel bebouwde straaten, ligt in een vrugtbaren streek, en dryft eenigzins handel in het Genueesche: des ongeagt schynt zy arm en slegt bevolkt te zyn.

Alle deeze steden liggen in eene vrugtbare welbebouwde vlakke, die van veele middelmaatige, en kleinere vlieten doorstroomd wordt. De hooge bergen van welke zy hun oorsprong neemen, maaken dat zy by regenagtig weder plotsling overloopen, en by gebrek van bruggen en yaartuigen bezwaarlyk te passeeren zyn. Van Alexandria af beginnen de velden, die met watergrasten doorsneeden, met leevendige haagen, en hooge boomen, als moerbezien, populieren, en olmen, bezet zyn. Deeze schikking, welke men door geheel Lombardyen in agt neemt, verhindert ten deele de overstroming, ten deele het uitdroogen der velden en weiden, en verschaft aan elk landman het hout, dat hy tot zyn gebruik noodig heeft. Uit de menigte van witte moerbezieboomen, kan men omtrend besluiten welke groote voorraad van zyde in deezen oort gemaakt wordt.

*Weg van
Turin naar
Milaan.*

Wy willen nu ook aanwyzen, wat merkwaardigs zulken op hun weg aantreffen, die van Turin naar Milaan reizen. Men rekent de verheid deezer steden van elkanderen op dertig lieues of stonden, welke twaalf posten uitmaaken. Ieder post kost 8 Paoli, het welk ongeveer twee daalers, zes groschen uitmaakt, wegens deezen overmantigen prys is het beter zich van Veturini, of de Cambiatura te bedienen.

Drie

Drie mylen van Turin leggen de groote koninglyke fabrieken van tabak en geschilderd lynwaad. De koning levert de materialen, en laat ook de waaren voor zyne rekening verkoopen. Niet ver van Ziano ziet men Monteu, by welke plaats aan geene zyde van den Po de tuinen van de oude stad Industria liggen. Van Ziano tot aan Vercelli heeft men nog derdehalve post: zoo ver als het Piemonteesche gebied zich hier uitstrekt, wordt veel Turksch korn, grano Turco, Melga of Formentone genaamd, gebouwd. De gemeene bakt van het bloote meel van dit korn brood, maar vermogender liden mengen 'er wat roggenmeel onder. Men houdt zoo wel het bouwen, als het gebruik van dit korn, niet voor gezond.

Turin

De stad Vercelli begrypt ongeveer 20000 inwooners. De Domkerk is nieuw gebouwd en den heiligen Eusebius den martelaar toegewyd. Men wyft onder haare schatten het euangelium van Marcus, het welk deeze Euangelist zelf zoude geschreeven hebben. Keizer Otto schonk aan deeze kerk de stad Vercelli, nevens alle hoogheid, en rechtsgebied daaraan verknogt. Volgens den abt Richard is deeze de eerste schenking, waardoor eene kerk eene onbepaalde oeffening eener wereldlyke magt verkreegen heeft. In de kerk St. Maria Maggiore ziet men in de voetstukken, die met marmer ingelegd zyn zyn, de historie van Judith verbeeld. Vercelli was anders met eene citadelle verzien, maar zy wierd in den Jaare 1704. vernield. Boven eene kerk, alwaar men het zich gewisselyk tot eene eer rekent, den booswigten eene vryplaats te verleen, leeft men.

Vercelli

Quod Jusitia punit, Pietas protegit.

Van Vercelli tot aan Novara is anderhalve post. Novara ligt op eene hoogte, en is met een oud kasteel, en eenige vestingwerken voorzien, waarin eene sterke bezetting ligt.

Turin. De stad behoorde anders met het gansche district aan het hertogdom van Milaan, en is aan den tegenwoordigen koning afgegaan. De cathedraalkerk heeft goede marmere zuilen, en statuen.

Ryfbouw. De velden om Novara worden sterk met ryft bebouwd. Wyl de ryft bestendig in het water moet staan, zyn alle de velden met canaalen doorsneden. Als de plant wast, laat men het water klimmen, zoo dat de airen maar boven uit hetzelfde uitsteeken. Gedurende dien tyd ziet deeze schoone vlakke'er uit als een moeras, waarin zich eene ontallyke menigte van allerleye watervogelen outhouden. In september, wanneer de oogst invalt, laat men het water afloopen, waaruit zeer schadelyke uitdampingen, die gemeenlyk verscheide kranktens na zich sleepen, ontstaan. Aan het einde van maart, of ten uiterstens met het begin van april zaait men de ryft. By het opkomen wordt de plant aanstonds met het water bedekt; de blaaden zyn doorgaands twee linien breed, en gelyken veel naar 't riet. De knobbelige halm, waarop de airen wasen, heeft ongeveer anderhalve linie in de doorsnede. De velden zyn hier en in 't Milaneefche zoo vrugtbaar, dat men na de tarwe en koornoogst aanstonds weder haver of Turksche boonen in het land zaait, en dezelve in oktober inoogst.

Vyf mylen van Novara komt men over de beide armen van den Tesfino, een der schoonste vloedten in Italiën. De bodem is in deezem oord zoo vet, dat men by invallend regenagtig weer in 't geheel niet van de plaats kan komen, daar men zich bevindt. De gemeene boer draagt in zulk een tyd een mantel van stroo of riet, die om den hals toegebonden is, de halmen hangen in de lengte zonder verder vastgemaakt te zyn naar om laag, het geen voor een vreemden reiziger een belachelyk aanzien geeft. Te paard zittende draagen veelen een soort van vrouwenrokken van gewas

wast linnen, en over de schouderen een korte mantel van even hetzelfde linnen. *Turin.*

Verder op naar Milaan komt men by het kanaal Naviglio grande, het welk van de stad Milaan in den Tesfino geleid is. Door middel van hetzelfde wordt van de stad over het meir Maggiore een grooten handel met Zwitserland, Duitschland, en Italië gedreeven. Aan den oever van den Tesfino staat veel houtgewas, het welk den gaauwdieven, die zich hier gemeenlyk, wegens de vermenging van het Sardinisch en Keizerlyk gebied ophouden, tot een toevlucht dient. Men houdt deeze strek voor de onveiligste in Italië, schoon zoo wel de koning van Sardinië, als de keizerin voor de openlyke zekerheid zoo veel mogelijk is zorg draagen.

Eer wy dieper in Italië treden, moeten wy nog van eene gewoonte van dit land melding maaken. De Italiaanen noemen zich zelden by de familienaamen of toenaam (*cognome*) maar altoos by de doopnaamen (*nome*) het welk vreemdelingen in den beginne zeer ongewoon voorkomt, en hen in onderscheiding der familien ligt doet dwaalen. Men hoort niets als Signore Antonio, Giuseppe, of by voornaamen Don Antonio enz. zonder te weten of die perzoonen aan elkander verbonden zyn, of hoe hun geslachtsnaam is. Daarvan komt het ook dat veele schilders maar onder hun doopnaam bekend zyn, als Raphaël, Michael Angelo, in plaats dat men anders Sanzio, Buonarrotta, enz. zeggen zoude.

M I L A A N.

Milaan is in aanzien der rykdom, en menigte van inwooneren de derde stad in Italië. Men geeft haar onge-

Milaan. veer 120000 inwooners. (*) Zy ligt in eene vlakke tus-
schen de vloedten Adda en Tesfino, onder de breedte van
45 graden, 7 minuten en 47 secunden.

De stad is zeer oud; de Galliers leidden 'er de grondslag
van ongeveer 550 Jaar voor Christus geboorte, en zy nam
derwyze in grootte toe, dat zy de hoofdstad van Lombar-
dyen, en de verblyfsplaats van verscheide keizeren wierd.
By de menigvuldige invallen in Italiën wierd zy door ko-
ning Brennus verstoord, en in den Jaare 1162. van keizer
Frederik Barbarossa met den aardbodem gelyk gemaakt,
en tot beschimping met zout bestrooid, het welk zich de
inwooners door hunnen overmoed zelve op den hals ge-
haald hadden. De stad herstelde zich ras weder, maar
moest in de onlusten tuschen de Guelfen en Gibellinen op
nieuws veel uitstaan. Zy genoot daarop een tydlang met
de andere steden van Lombardien de vryheid, tot dat zich
het geslacht der Torriani de opperheerschappy aanmaatigde.
Matthias Visconti verdreef dezelve eger in den jaare 1313.
Tot hertoe strekt de geschiedenis van den graaf Giolli
van Milaan zich uit, welke in 1760. in negen banden in
quarto in 't licht gekomen is.

Johan Galleazzo Visconti maakte zich zeer aan Milaan
verdiend, bouwde den beroemden dom, groef het zoo
zeer tot den handel gelegen kanaal, en bragt den akker-
bouw op een beteren voet. Door zyne dogter zou het
hertogdom Milaan aan Vrankryk gekomen zyn, maar Fran-
ciscus Sforzia wierp zich 1450. tot heerscher op, en zyne
nakomelingen behielden het gezag een geruimen tyd. De
koningen Lodewyk XII. en Franciscus I. zогten wel hun
recht

(*) In 't Jaar 1766. wierden 'er 111450. menschen in geteld, waar-
onder de kloosters, en bewooners der voorsteden Corpi santi genaamd
niet begreepen zyn.

recht te doen gelden en voerden deswegen een langduurigen kryg: maar na de ongelukkige slag, en gevangen-neeming van den koning Francois I. in den Jaare 1525. kwam Milaan voor altoos aan het huis van Oostenryk. Hoe volkryk de stad toen geweest moet zyn, laat zich daaruit opmaaken, dat de gefchiedfchryvers verzekeren, dat in het jaar te vooren tegen de 300000 menschen aan de pest gestorven zyn. Zedert dien tyd is zy in den oorlog tuschen het huis van Oostenryk en Vrankryk dikwils vyandelyk bezogt, en de citadelle in deeze eeuw tweemaal, namelyk 1733 en 1747. belegerd geworden.

Milaan is eene ryke, en sterkbevolkte stad, of zy schoon die menigte van inwooners niet meer heeft, als in de voorrige eeuw. (*) Men vindt eenige schoone straaten in de zelve, die wel niet zoo regt als in Turin, egter zeer aanzienlyk zyn. Zy zyn met kleine keisteenen bestraat, (*ghiarre*) die door den regen in menigte van het gebergte naar beneden rollen, egter voor den voetganger niet zeer geschikt zyn. De meeste straaten zyn naauw en duister. Men rekent, dat de stad over de tien Italiaansche mylen in den omtrek heeft, nadat Ferdinand Gonzaga, stadhonder van keizer Carel V. de voorteden met de oude stad, reeds door eene muur omgeeven, vereenigd, en om beide eene nieuwe muur met bastions, en eene breede gracht voorzien, getoogen heeft. De oude stadsmuur had maar vier mylen in den omtrek.

Latuada heeft in vyf deelen 1737. eene beschryving van de stad Milaan, en doctør Sormanni eene andere in drie deelen

(*) Men kan de verzen van Aufonius op Milaan, nog heden op hetzelfde toepassen.

Mediolani, mira omnia, copia rerum
Innumera cultaeque domus, facunda virorum
Ingenia, antiqui mores, &c.

Milaan. deelen uitgegeeven. Beiden hebben zy het gebreek, dat zy zich by veele kleinigheden, die tot de geschiedenis der Roomsche kerk behooren, by reliquien en dergelyken ophouden, waarover een reiziger zich niet bekommert. Van de schilderyen in Milaan is in 't Jaar 1747. eene byzonder werkje *Catalogo delle pitture* in duodecimo uitgekomen, het welk de liefhebbers zich bezorgen kunnen. De grondtekening van de stad, welke te gelyk de belegering der citadelle van 't jaar 1733. verbeeldt, is goed voor 't gebruik. Eene menigte der voornaamste paleizen, kerken, en gezigten van Milaan heeft Antonio del Re gesneden, die men in eene volkome verzameling, of by 't stuk by hem krygen kan.

De buitenste omtrek van Milaan wordt op 15000 schreden, de eigenlyke stad, of de binnenmuur maar op 9000 schreden of 4 Roomsche mylen gerekend. Men telt 'er een en zeffig parochiekerken, drie en veertig mannen en een en vyftig vrouwenkloosters, zonder de geestelyke collegies, broederschappen, conservatorien, en hospitaalen te rekenen.

In eene stad, die van keizer Frederik Barbarossa op het gruwzaamste is verwoest geworden, zoo dat 'er geen gebouw is staande gebleeven, behoeft men zich wel geene overblyffels van oude gedenkstukken te voortstellen. Voor dit verschrikkelyke tydpunt kon zy 'er veele aanwyzen, waarvan pater Grazioli eene byzondere verhandeling heeft uitgegeeven. (*) Hy deelt te gelyk de oude opschriften mede, en geeft narigt van de oude statuen en basreliefs. Zy zyn nog ten deele voorhanden, en worden hier zeer geleerd verklaard.

Milaan

(*) De praclaris Mediolani aedificiis, quae Aenobarbi cladem antea cesserunt, dissertatio 1735. 4to.

Milaan heeft negen hoofdpoorten, en wordt in zes quartieren verdeeld. Om het merkwaardige te bezien, willen wy de stad in vier deelen verdeelen, en wel derwyze, dat 'er eene meridiaanlinie door de beroemde domkerk getoogen, en dezelve door middel van eene andere linie regthoekig doorgesneeden wordt. Daardoor verkrygt men ongeveer vier gelyke deelen, welke men naauwlyks in even zoo veel dagen bezien kan. In het deel tegen het noordwesten ligt de citadelle en de Kerk van den heiligen Ambrosius. Tegen het noordoosten is het lazaret en de oosterpoort; tegen het zuidoosten het hospitaal, en de porta Tosfa, tegen het zuidwesten de porta Ticineze, en St. Celsus. Eer wy tot de beschryving van deeze vier deelen van Milaan ons begeeven, willen wy eerst den dom, en de zogenaaamde Ambrosiaansche bibliotheek bezien, wyl dezelve vooral onze opmerking verdienen.

De beroemde dom, of de cathedraale kerk van Milaan aan de Heilige Maria en Thecla gewyd, ligt ongeveer in het middelpunt der stad, en is na de St. Pieterskerk te Rome de eerste van Italien. Haare lengte belooft 449 voet, de breedte van het kruis 275, de breedte van de kerk zelve 180, en de hoogte van de koepel 238 voet. Het gebouw rust op 52 zuilen, die met de basimenten en capiteelen 84 voeten hoog, en in den omtrek 24 voeten dik zyn. Johan Galeazzo Visconti ving dit buitengemeen bouwwerk aan in den Jaare 1386, en zedert dien tyd zyn 'er ongelooflyke sommen aan verspild geworden. Het zal egter niet tot volkomenheid geraaken, maar eer weder in puinhoopen vallen, wyl 'er groote gelden by maakingen zyn vastgezet tot bevordering van den bouw, die ten deele na de voltooying zouden ophouden; om niet te melden van het voordeel, dat de opziensers hier

by

Milaan. by vinden. (*) Men laat daarom zeer in 't oog vallende gedeelten der kerk onvoltooid, ten deele om de wereld van derzelver onvermogen te overtuigen, ten deele om mildaardige herten tot nieuwe onderstanden gelegenheid te geeven. Daartoe behoort by voorbeeld de voorgevel, welke naauwlyk begonnen is, en aan een zoo prachtig gebouwt voortreffelyk behoorde uitgevoerd te worden. Pellegrini heeft 'er reeds eene schoone ordinantie voor vervaardigd, waar in de Gothifche smaak met de Griekfche vereenigd is. De heilige Borromæus keurde dezelve goed, en de kardinaal Frederik Borromæus liet den bouw eenen aanvang nemen, maar hy bleef, veelligt om bovengemelde redenen, fteeken.

De kerke is over 't geheel Gothifch, en in eenen zeer eigenzinnigen smaak gebouwd. Men verbaaft zich in den beginne over de ongehoorde maffe van 't gantfche lichaam; maar befchouwt men de enkele deelen op zich zelve, zoo wordt men byna afkeerig van alle buitenspoorige cieraaden. In geene kerk van Italiën zynze met zulk eene verkwifting geplaatft. 'Er zullen reeds van binnen en van buiten 4000 ftandbeelden ftaan, en men laat nog jaarlyks eene menigte nieuwe vervaardigen, offchoon het tiende deel toereikende was. Het marmer voor dezelve wordt in den omtrek van het Lago Maggiore gehouwen. Het gantfche gebouw is derwyze daarmede bezet, dat men een groot deel, op het dak, en aan de muur, wegens de hoogte, in 't geheel niet zien kan. Volgens het begonnen plan kan men met de vermeerdering van deeze verwonderlyke cieraaden

(*) De merkwaardigheden van den Dom zyn in een klein boekje met den volgenden trotschen titel befchreeven: *Diffinto raguglio dell' ottava meraviglia del mondo o fia del duomo di Milano.* N. 39.

den zoo lang voortvaaren, tot dat de kerk van ouderdom
 invalt. Scamozzi berispt reeds den verkeerden en verkwi-
 stenden finaak, en noemt de kerk een marmeren berg of
 klomp, waarin eenige openingen gehouwen zyn. L. I.
 c. 18.

Milaan.

In 't Jaar 1765 wilden de opzieners over het bouwen
 der kerk op de groote koepel eene spitze, en op dezelve
 eene statue zetten. Het geheele werk zou ongeveer 60 el-
 len hoog worden. Men pleegde met de beroemste wis-
 kundigen raad. De meesten waaren 'er tegen; pater Bos-
 covich bevond wel, dat het gewelf naar zyne uitrekenin-
 gen het nieuwe werk kon dragen, maar ried het egter af
 wegens den wind, de aardbeevingen, en andere toevallen.
 Vafari meldt, dat de bouwmeester van deeze koepel, Bru-
 nnelleschi, in zyn testament belast heeft, op de koepel eene
 lantaern te zetten, om het hoofdgewelf door deezen last
 meer verbinding en vastigheid te geeven; maar de paters
 Boscovich en Fiisi hebben dit dwaalend gevoelen bondig
 wederlegd. De ondervinding heeft reeds in de koepels te
 Rome en te Florence getoond, hoe gevaarlyk het is,
 zulke wyduitgestrekte gewelven zoo zwaar te belasten,
 daar ligtere koepels, als die van het Pantheon, te St. Pie-
 tro in Montorio, en anderen, zonder lanteerns zeer wel in
 staat blyven. Het is der moeite waard het dak van deeze
 kerk te beklimmen, niet alleen om de verbaazende cieraad-
 den van statuen, basrelieven, en ander beeldhouwwerk
 met verwondering te bezien; maar ook om het vergenoe-
 gen van een heerlyk uitzigt te genieten. Men beschouwt
 eene schoone, vrugtbaare, met steden en dorpen beslaage,
 en met kanaalen doorsneede vlakke, en ziet van verren,
 hoe zich het Apennynsche gebergte met de Alpen ver-
 eenigd.

Van binnen is de kerk geheel in een Gothischen smaak,
 als

Milaan. als de cathedraalkerken in Parys, Straasburg, Pavia, en andere steden. (*) Deeze groote gebouwen hebben wegens de spitsstoeelopende boogen niet zoo veele vastigheid, als wanneer zy met cirkelvormige gewelven, en naar de zuivere evenredigheden der Grieken uitgevoerd waren. Hun ontbreekt dat bevallig en tegelyk sterk voorkoomen; zy verdienen alleen wegens hunne grootte, wyde boogen, stoute bouwkunst, evenredigheden van eenige byzondere deelen, en de verbaazende uitvoerigheid in de cicraaden, de opmerking der kenneren.

De dom in Milaan heeft by het eerste aanschouwen iets majestueusch. Zyne Gothische bouwtraant zou nog meer goedkeuring verdienen, wanneer de pilaaren niet van boven rondsom met geschilderde borden en statuen voorzien waren. Het merkwaardigste in de kerk is de onderaardsche kapel van den in 't Jaar 1584. gestorven heiligen Carel Borromæus, waarin eene meenigte kostbaarheden en konstig zilverwek wordt aangetroffen. Het lighaam is nog wel bewaard, en ligt op den altaar in eenen onschatbaaren zark van bergkristal en zilver. Het hoofd is geheel uitgedroogd, maar het lighaam met bischoplyke klederen bedekt. Door middel van yzeren tralien valt het licht van boven in de kapelle, welke midden onder de hoofdkoepel ligt. Aan 't gewelf zyn agt zilveren basreliefs geplaatst, die eenige gevallen uit het leeven van deezen Heiligen verbeelden. Een Milaanezer goudsmit Rubini heeftze naar de tekeningen van Cerano gemaakt. In de kleine aan de kapelle behoorende sacristy behoord men de afbeelding van den Heiligen Borro-

(*) Onder alle Gothische kerken in Vrankryk en Italien is die te Amiens in Picardyen buiten tegenspraak de schoonste in aanzien der architectuur.

Borromæus door de beroemde borduurster Pereguia ver- *Milaan.*
vervaardigd niet uit het oog te verliezen.

Op feestdagen worden in den middelsten gang der kerke
groote schilderyen, waarop Julius Casar Procaccini, Cera-
no en Morazzone het leeven van den Heiligen Borromæus
afgemaald hebben, opgehangen. In eenige andere kapellen
hangen goede tafereelen van gemelden Procaccini, en Fredrik
Zuccaro, die egter in het toekomende weggenomen, en in
derzelver plaats statuen zullen gezet worden. Boven den
hoofdaltaar wordt een heilige nagel van het kruis van Chri-
stus bewaard, welke keizer Constantia tot een gebit voor
zyn paard heeft gebruikt, maar die naderhand door Theo-
dosius aan deeze kerk geschonken is.

Het choor is overal van beeldhouwwerk voorzien, zyn-
de uitwendig van marmer en de stoelen van notebomen-
hout, waarop het leeven van den heiligen Theodosius en Ca-
rel voortreffelyk gesneden is. De vier kerkleeraars van
brons draagen als Cariatiden den kanzel. De vloer der
kerk wordt geheel met marmer belegd, en dit zoo veel te
duurzaamer, wyl men geene doorgezaagde platen, maar
dikke stukken daartoe neemt. Veele stellen dit werk bo-
ven de vloer van de St. Pieterskerk te Rome, maar zy is
naauwlyks half vaardig. By de sacristy ziet men de schoo-
ne statue van den mishandelde Bartholomæus, wien zyn
huid over de schouder hangt. Aan den voet staan de
woorden:

Non me Praxiteles, sed Marcus finxit Agrato.

De kenners verwonderen zich over de naauwkeurige ana-
tomie, en inzonderheid over de uitdrukking der muskelen
in dit standbeeld; zoo als zy ook met genoegen het graf
van den marquis van Marignano, den broeder van paus
Pius IV. beschouwen. De statuen van brons heeft de ridder
Leoni naar de tekeningen van Michael Angelo vervaardigd.

Milaan.

De schat in de sacristy is eene der aanmerkelykfte in geheel Italiën, weshalven hy ook alle nagten van een paar jonge priesters bewaakt wordt. Behalven de menigte van gouden en zilveren lampen ziet men de statuen van den heiligen Ambrosius en Theodosius van massief zilver meer dan leevensgrootte, en veele voortreffelyk bearbeide, en met diamanten ryk bezette monstranzen, kruizen, en reliquiekassen. De opzieners over deeze schat maaken geene zwaarigheid, of zy schoon priesters zyn, een drinkpenning voor hunne moeite te neemen.

De heilige Ambrosius en Carel Borromæus zyn de beide groote patroonen van de stad Milaan. De laatste was een zeer voorbeeldig man, van wiens goede oogmerken en inrigtingen men nog overal spoooren vindt. Onder anderen verordende hy, om den sabbath te plegtiger te maaken, dat de inwooners op dien dag de zeven hoofdkerken bezoeken, en onderweg den roozekrans luid op bidden zouden, het welk ook nog van veele aandagtige zielen geschied.

Uit agting voor den heiligen Ambrosius worden in Milaan de Ambrosiaansche kerkgebruiken behouden, welke in veele stukken van de Roomsche liturgie afgaan. Men dompelt by voorbeeld de kinderen by den doop, als in de eerste kerk, geheel onder; het zingen in de kerken is veel eenvoudiger, de misfe wordt in verscheide stukken anders gelezen, (*) en het karneval duurt nog de gansche week door, waarin de afchdag valt. De vreemdelingen zyn deswegens in de karneval zeer talryk, en de bals en operas kunnen vier dagen langer bygewoond worden.

Het aardsbischopyk paleis dat by den dom staat is een uit-

(*) Van het geen de Ambrosiaansche liturgie byzonder heeft, kan men de verhandeling van Muratori nalcezen. *Z. Antiq. Italiae. T. II. p. 233.*

uitgestrekt gebouw, dat behalven eenige schoone schilderyen van Guido, Tintoret, Guercino, Procaccini, en etelyke gezigten van Canaletto en Pannini niets merkwaardigs heeft. De vinding van Moses van Giorgione wordt voor het schoonste onder allen gehouden. De hoofden zyn daarin voortreffelyk en vol uitdrukking, het naakt is overeenkomstig met de natuur. Intuschen is op de zamenstelling veel te berispen: de figuren zyn niet wel gegroept. In de klederen heerscht te veel zwart, waaromze door langheid van tyd het geheel nadeel doen. David, die Goliath, en Judith, die Holofernes het hoofd afhouwt, zyn beiden op ley van Guercino in eene kragtige manier geschilderd, ofschoon het coloriet niet geheel overeenkomstig is. Een engel die met Magdalena spreekt, van Procaccini in zyne grootsche manier. De verlooving der heilige Catharina van even denzelfden. De heilige is zeer schoon, maar de engelen zyn te kragtig geschilderd; in 't gemeen heerscht in de vleeschcoleur der beelden geene verandering genoeg. De Egtbreeker van den ouden Palma. Het is in opzigt der zamenstelling, der uitdrukking, en der kleuren een der beste stukken van deezen meester; hy heeft egter hier en daar in het licht en bruin geseild. De heilige Sebastiaan van Caravagio. In een ander vertrek hangen twaalf stukken uit het oude en nieuwe testament van Johan Paul Pannini. De heilige Carol Borromeus heeft in hetzelfde vyf provinciaale concilien gehouden, welke inzonderheid op de verbetering van den levenswandel der geestelykheid in Milaan een grooten invloed gehad hebben, en nog hebben.

Beschryving van het vierde deel der stad Milaan, waarin de citadel en de Ambrosiaansche Bibliothek ligt.

Volgens de voorheen gemaakte verdeeling vangen wy de beschryving van Milaan met het noordwestelyk vierdedeel

Milaan. aan. Naast by de cathedraalkerk ligt de *Piazza de Mercanti*, alwaar zich de kooplieden op eene bedekte plaats, als een beurs, verzamelen, om met elkander over de zaken van den koophandel te spreken. Hier staat ook het stadhuis *Palazzo di Città of de Decurioni*. De Decurioni zyn de magistraatsperzoonen, welke zessig in getal uit den in de stad woonenden adel verkooren worden. In haare kapelle hangt een heilige Hieronymus van Guido. In het *Palazzo de Dottori di collegio* verzamelt een gezelschap van meer dan 150 geestelyke en wereldlyke leeraars, aan welken paus Pius IV. groote privilegien heeft gegeven, wyl hy een medelid van dezelve geweest is. Niemand kan by voorbeeld aartsbischop van Milaan worden, wanneer hy niet uit hun getal is.

Na de cathedraalkerk is de Ambrosiaansche bibliotheek buiten twyffel de merkwaardigste van Milaan. De kardinaal Frederik Borromæus, de broederszoon van den heiligen Carolus, slijtte dezelve, en de kardinaal Guibertus Borromæus heeftze in deeze eeuw aanmerkelyk vermeerderd. Zy bestaat ongeveer uit 60000 bänden en 15000 handschriften, maar bezit ook buiten dat nog een schat van schilderyen, beeldhouwkunst, munten, werktuigen, naturalien en andere merkwaardigheden. Zy staat dagelyks vier uren open, en word sterk bezogt. In het gebouw geeven zessien hoogleeraars om niet les, van welken een de kruiden in den zich daarby bevinden botanietuin verklaart. Buiten het instituut van Bologne komt geene sfigting in gansch Italien by deeze. Men ziet zoo wel hier, als op andere plaatsen, alwaar zich iets bevindt, dat van den heiligen Carolus, of de navolgende Borromæische familie oorspronkelyk is, het woord *humilitas*, als hun devies met groote Gothische letters.

De kardinaal Borromæus liet een paar geleerden door Eu-
ropa,

ropa, en de Oosterfche landen reizen, welke een grooten fchat van Oosterfche manufcripten byeenbragten. Als eene zeldzaamheid vindt men hier eenen Flavius Jofephus naar de overzetting van Ruffinus, op Egyptifche boomfchorfen, welke te zamen geplakt zyn. Men fchryft aan dit handfchrift een ouderdom van 1300 jaaren toe: het behelst egter alleen het zesde tot het tiende boek, en deeze zyn niet eens volkomen. Men toont voorts eene menigte van auteurs clasfici, en onder anderen eenen Virgilius met de aanmerkingen van den beroemden digter Petrarca: een langwerpig foliant met origineele brieven van den Turfchen keizer Bajazeth aan den paus Innocentius VIII. en Alexander VI. nevens de Latynfche overzetting: verfcheide eigenhandige fchriften van Thomas Aquinas, en zoo voorts.

Eenige fchryvers van het leeven der pauzen beroepen zich in aanzien der pauzinne Johanna op een handfchrift in de Ambrofifche bibliotheek van Anaftafius, dat het leeven der pauzen, welke omtrend den tyd van deeze Johanna geregeerd hebben, befchryft. Men vindt hier drie handfchriften van Anaftafius; het eerfte is zeer oud, en vermoelyk in den leeftyd des auteurs gefchreeven; het loopt egter alleen tot aan Stephanus II. aan het einde van de agtste eeuw, en kan alzoo niets van gemelde pauzen melden, die omtrend het midden der negende eeuw zoude geleefd hebben. Eenige hebben daarom fttaande gehouden, dat Anaftafius het leeven der pauzen niet verder voortgezet heeft. Het tweede manufcript is niet origineel. Vooraan ftaat, dat iemand het naar een manufcript, in een zeker Benedictiner klooster gevonden, zorgvuldig heeft laaten copieeren, en de caracters zoo veel mogelyk heeft laaten namaaken, om het aan de Ambrofiaanfche bibliotheek te fchenken. Wanneer de letters behoorlyk gevolgd zyn, zoo fchynt het van de

Milaan.

de twaalfde eeuw te zyn. De panzin Johanna ontbreekt in de ry; men leeft egter in eene noot aan de kant tusfchen de paufen Leo IV. en Benediët III. omtrend het jaar 850, dat men hier valfehelyk eene Panzin heeft willen infehrijven. Het komt alleen 'er op aan, of die noot in het oorfpronkelyke is geweest, ten minften zyn de letters eenerley met de overige. In het derde manufcript, dat van de veertiende of vyftiende eeuw fchynt te zyn, ftaat de geheele gefchiedenis duidelyk befchreeven. Intufchen is het een zeker bewys, wanneer men dit handfchrift wil volgen, dat Martin Polonus en anderen, welke van deeze gefchiedenis het eerst gewag maaken, dezelve uit oude hiftoriefchryvers genomen hebben.

Het gewigtig cabinet van Settala, waarvan Keyszler en andere oude reisbefchryvers gewag maaken, is, na den dood des bezitters voor ongeveer dertig jaaren, grooten deels in de Ambrofiaanfche bibliotheek ingelyft. De verzamelaar van hetzelve, Manfredo Settala, was een wegens zyne kennis in de wiskunde en natuurlyke hiftorie beroemde Milanees, welke een der eerften geweest is, die eene verzameling van natuurlyke zeldzaamheden, werktuigen en oudheden heeft aangelegd. In 't jaar 1664. gaf Terzaghi eene Latynfche, en twee jaaren daarna Scarabelli eene Italiaanfche befchryving daarvan uit. Latuada brengt in het tweede deel der befchryving van Milaan het merkwaardigfte daaruit aan. Met deeze zeldzaamheden zyn eenige vertrekken vervuld. In een daarvan ftaat het fcelet van eene voormaals fchoone Milanoife, welke op haar doodbedde begeerd heeft, haar op deeze wyze hier ten toon te fteflen. Onder het geraante leeft men:

*Ut agrotantium faluti mortuarum infpektione viventes
profpicere poffint, hunc orationes P.*

In eene voor beeldhouwkunft gefchikte zaal ziet men co-
pyen

pyen in pleister van de beste antique en moderne statuen in *Milaan.* Rome, dergelyken men ook in de Fransche schilderacademie te Rome, in het instituut te Bologne, en by den Heer Farsetti te Venetien aantrest. Onder de moderne zyn een paar statuen van Michael Angelo, en het basrelief van Attila uit de St. Pieters kerk door Algardi.

De zich hier bevindende verzameling van schilderyen is zeer aanmerkelyk. Eene voortreffelyke Madonna van Annibal Caracci, de afbeelding van een leeraar door Corregio, het carton van Raphaels school te Athenen, zoo groot als het origineele te Rome in 't Vaticaan. Eene madonne van Rubens in eene bloemkrans van Breugel: beiden zoo wel als het anders is met een frisch en malsch penceel geschilderd, en die meesters waardig. Eene aanbidding der drie koningen van Sciafone; de kryg van Mecentius van Julio Romano. Een concert van Giorgione; Christus aan het kruis van Peter van Cortona; de heilige Hieronymus, en een portrait van Andrea del Sarto. Eene madonne, eene hertogin van Milaan, een leeraar, en een arts met een dolk van Leonhard da Vinci. Eene boodschap by de herders van Bassano, waarin de samenstelling en het coloriet veel lof verdienen. Eene aanging der herders van Baroccio; de kathedraalkerk in Antwerpen van Peter Neefs.

Van Johan Breugel vertoont men de vier elementen, welke met eene oneindige vlyt, en zoo uitvoerig geschilderd zyn, dat menze door een vergrootglas beschouwen moet, om alle de schoonheden daarvan ontwaar te worden. Wanneer men den arbeid, en het geduld des meesters, welke, naar men verteelt, zyn gezigt daarby verloorren heeft, nagaat, zoo verwondert men zich billyk, dat hy aan zyne stukken eene zoo geestryke behandeling heeft weteen te geeven. De aarde verbeeldt het paradys met

Milaan. verscheide dieren; het water Neptun en Thetis van eene menigte vischen en watervogels omgeeven; de lucht eene Muze met eene sphaer in de hand, nevens veele vogelen: het vuur eene smitse met veele gereedschappen en gesmeede zaaken. Men treft boven dien nog andere stukken van deezen meester hier en daar aan, als eenige landschappen, eene zeer schoone verzoeking van Antonius. Daniel in den Leeuwenkuil, een rok, een wywatersvat met vier geestelyke geschiedenissen, waarvan de figuren verbaazend klein en niet dan door een vergrootglas beschouwd kunnen worden. Als Breugel nog te Romén studeerde, riep hem de kardinaal Fredrik Borromæus, van wegens zyne bekwaamheid, naar Milaan, alwaar hy veele kleine stukken met groote toejuiching schilderde. Hy stierf 1642. Men ziet hier ook verscheide stukken van zynen vader en broeder. Naar het oordeel van Cochin tom. I. bl. 47. vindt men hier genoegzaam de schoonste stukken van deeze drie meesters, voornamelyk van Johan, of den zogenaamden sluweelen Breugel.

Men ziet verder in deeze zaal een David met het hoofd van Goliath, welke met een diamant op glas gesneden of gegraveerd is. Het werk is wel geslaagd, en wegens het zonderlinge merkwaardig.

De handschriften van den beroemden schilder Leonard da Vinci, die zich in deeze boekverzameling bevinden, maaken een groote en elf kleine banden in folio uit; zy worden zeer hooggeschat, en behelzen eene menigte handtekeningen en werktuigen, nevens kleine van de rechte naar de linkelant geschreeve aanmerkingen, welke door middel van eenen convexen spiegel, die daarby ligt, moeten gelezen worden. Voor een deel heeft de koning van Engeland den doermaaligen bezitter Galeazzo

Arconati 3000 pistoolen geboden, die hetzelfde egter aan deze bibliotheek schonk, waarvoor men hem een beeldtenis van marmer heeft opgericht nevens een wydloopig opschrift. Wegens de afteekeningen van de bomben, die zich in dit werk bevinden, heeft men da Vinci tot uitvinder van dezelve willen maaken; maar de Heer Cochin verzekert, op bovengemelde plaats, dat zy van eene andere veel laater hand daarin getekend zyn. Leonard van Vinci bezat eene groote genie; hy was een dichter, wiskundige, schilder, beeldhouwer, chymist, en architect. Zyn tractaat van de schilderkunst is bekend. Hy stierf te Parys in de armen van den koning van François I. welke hem zoo hoogachtte, dat hy iemand van het hof, welke zich over zyne droefheid verwonderde, ten antwoord gaf: Groote Heeren kan ik alle dagen maaken, maar God alleen een zulken kunstenaar, als ik thans verlieze.

'Er wordt in de Ambrosiaansche bibliotheek ook eene aanzienlyke verzameling van oude munten bewaard. Behalven dit kabinet vinden de liefhebbers nog veele andere in Milaan, van welke onder breeder zal gehandeld worden,

De kerk van den heiligen Ambrosius heeft een schoon Cistercienser klooster. Zy is de vierde in order van de zeventen hoofdkerken, of oude *Basiliken*, welke byzondere voorrechten, en vergunningen van de pausen verkreegen hebben, en wegens de overblyffelen van den heiligen Ambrosius beroemd zyn. (*) Men zegt dat deeze heilige den keizer Theodosius den toegang in deeze kerk verhinderd heeft, hoewel anderen stellen, dat dit in St. Victor geschied is. 'Er zyn in dezelve verscheide concilien gehouden, en de

(*) Petrus Puricellus heeft reeds in 't Jaar 1645. *Ambrosiana basilicæ, & monasterii cisterciensis monumenta in folio* uitgegeven.

Milaan. de keizers ontvingen hier als koningen over Italië de bekende yzeren kroon. De schoone hoofdaltaar der kerke wordt van vier porphyren zuilen gedraagen.

De bibliotheek in het klooster van den heiligen Ambrosius is aanmerkelyk, en met eenige goede schilderyen voorzien. Het archief is in eene voortreffelyke order, en met diplomaten tot in de agtste eeuw voorzien.

In deeze streek, hoewel aan de andere zyde van het caanaal ligt, de groote wollenfabriek, *imperiale e regia fabbrica di Lanificio.*

St. Victor. St Victor is de derde hoofdkerk der stad, en den Olivetaneren toebehoorende. De versiering der kerke verdient in aanzien van den goeden smaak, die in het verguldzelf heerfcht, haaren lof, zy is egter wat al te ryk versierd. Hier vervaardigde de heilige Ambrosius zyne geestelyke hymnen, en verzette zich tegen de Arianen, welke ongeagt het besluit der Niceesche kerkvergadering, loochenden, dat Christus van eeuwigheid met den Vader was. Hy liet de kerkdeuren toefluiten, als keizer Theodosius 'er in wilde, en leide hem eene openlyke boete op, wyl hy in Theffalonien 15000 menschen na een oproer had laten ombrengen.

Aan den derden altaar naar de linke zyde heeft Battoni, de voornaamste thansleevende schilder in Rome, den zaliggesproken stigter van de Olivetaaner orde, Bernhard Tolomei, verbeeld, zoo als hy zyn bystand bewyft aan de geenen, die met de pest bezogt waaren. De zamenstelling, het coloriet, en de uitdrukking zyn goed, maar het is in geene grootfche manier getekend.

Wy maaken by deeze gelegenheid eene aanmerking over de kerken van Milaan in het gemeen. Zy zyn naamlyk alle aan den ingang met een houten beschutsel voorzien, op dat de wind en de koude 'er niet zoo ligt mogen indringen.

De

De kerk van Madonna della grazia, den Dominikaneren toebehoorende, is van den hertog Lodewyk Sforza gebouwd, waarom ook zyne gemalin Beatrix hier begraven ligt. Zy heeft eene voortreffelyke koepel, en een heerlyk beeld van Titiaan, het welk Lodewyk Scaramuccia in 't koper gesneden heeft. Het verbeeld eene krooning met doornen, en wordt voor een zyner beste stukken gehouden, hoewel de stelling der beenen van Christus geene goede werking doet. Het koloriet is schoon, maar de schaduwen zyn door de langheid van tyd eenigzins zwart geworden. In de eetzaal van het klooster is dat beroemde Avondmaal van Leonard da Vinci, een zyner beste schilderyen, van het welke zeer veel is geschreeven. Vafari meldt, dat de kunstenaar onder de gestalte van Judas den toenmaligen prior heeft afgemaald. Richardson maakt 'er veele aanmerkingen tegen, en Cochin merkt, als een zonderling gebrek aan, dat Johannes aan de eene hand zes vingers heeft. De Apostels zyn tegen het gebruik zittende verbeeld. Het is op natte kalk geschilderd, en op veele plaatzen beschaandigd, maar anders van een frisch koloriet, en min droog en gemanierd, als deeze kunstenaar anders arbeide. Voor 't overige ziet men schoone koppen van een groot karakter in hetzelfde, de beelden zyn wel gekleed, en het geheel heeft veel van Raphaëls smaak. In dit klooster wordt ook het inquisitiegeregthoudend.

In de kapel van de roozekrans is het altaarstuk insgelijks van da Vinci. De schilderyen in fresco stellen het leeven van den heiligen Dominicus voor. Belachelyk is de verbeelding van het vagevuur in een put, uit welke Maria de ziele door middel eener roozekrans, als met eene ketting uittrekt.

Aan het kanaal ligt eene den heiligen Hieronymus toegewyde Jesuite kerk, waarin het heilig graf in Jersalem,

Milaan.

Madonne della grazia.

Milaan. zoo als het 'er hedendaagsch uitziet, naar de naauwkeurigste meetingen van eenen Jezuït vertoond wordt.

Op het Corso di porta Vercellina (*) ligt het paleis van den Marchese Lita, wiens voorgevel aanzienlyk, en met goede vercieringen voorzien is. De meubilen in hetzelfde zyn pragtig. De eigenaant is zeer gastvry; de vreemdelingen, die eenmaal ingeleid zyn, vinden hier dagelykch een vryen toegang, goed gezelschap, en eene keurige tafel.

Het klooster Monasterio Maggiore, dat zich hier bevindt, ligt op de plaats, daar wel eer een tempel van Jupiter stond. Hy vertoonde zich anders in zulk een aanzien, dat keizer Frederik Barbarossa hem by de verwoesting der stad in 't jaar 1162. verschoonde.

Op de plaats der citadelle lag voorheen het slot der hertogen van Milaan. Het bestaat uit eenen regelmaatigen zeshoek, heeft even zoo veele bastions, en eenige buitenwerken; het zou egter veel sterker zyn, wanneer men 'er niet aan alle kanten kon bykomen. In den jaare 1733. en 1745. is zy belegerd geworden. 'Er ligt bestendig eene sterke bezetting in.

St. Markus.

St. Markus hoort den Augustinen. De kerk is groot, en eene van de schoonste in de stad, maar telang, en naar eene kwalyk geproportioneerde orde gebouwd. Aan de regthand van den hoofdaltaar ziet men een groot beeld van Procaccini, het welk den heiligen Ambrosius en Augustinus verbeeldt. De zamenstelling en tekening zyn goed, maar de beelden op den voorgrond teryzig. Tegen over ziet men den doop des heiligen Augustinus van Cerano, welk even dezelfde fout, en veele andere verkeerde dingen heeft, maar anders eene vuurige uitvindingskracht vertoont. Een paar schoone

(*) Men geeft in Milaan aan alle breede straaten, welke tot het rennen van paarden bekwaam zyn, den naam *Corse*.

ne schilderyen van Paul Lomazzo, voornaamelyk de val van Simon den toveraar, zyn niet uit het oog te verliezen. In de muur van het klooster ziet men een antiek gedenkftuk van eene begraavenis, en boven hetzelfde de drie graciën uitgehouwen, in welke de kunstenaar het onderscheid der kunne op eene onvoegzaame wyze heeft vertoont.

Milaan.

Te St. Maria in Brera is het groot Jesuitencollegie, waarin ongeveer tagtig Jesuiten woenen, die tegen de twaalfhondert schoolieren onderwyzen. Het collegie heeft den titel van eene hooge school, en behoorde anders aan de orde der Umiliati, welke in het jaar 1571. is ingetrokken, wyl eenige leden van hetzelfde het boosaardig voorneemen namen, den heiligen Carolus te vermoorden. Het gebouw heeft eenen pragtigen hoofdrap, en in beide verdiepingen galeryen, welke op gekoppelde zuilen van granietsteen rusten. De onderste orde is Dorisch, en de bovenste Ionisch; maar jammer is 't dat deeze colonnade niet rond om het hoofd gaat: intusfchen behoort toch het gebouw over het geheel onder de schoonste in Milaan. De hierby zich bevindende bibliotheek is zeer aanzienlyk, en het muntkabinet het beste der stad. Het bestaat uit drie deelen: het eerste begrypt de munten van de keizeren en steden. De keizers bestaan weder uit twee zoorten: het een van de eerste, en het ander van middelbaare en kleiner grootte in brons. Beiden zyn talryk, en behelzen niet alleen eene volkome ry van alle keizeren, eenige weinige uitgenomen, die in 't geheel niet te krygen zyn, maar ook van verscheiden een groot aantal. Onder anderen bevindt zich hier ook een munt van den ouden Gordianus, en eene van Annia Faustina, gemaalin van Ellogabalus, welke beide zeldzaam gevonden worden. Het ander deel behelst de munten der steden en vorsten van

*St. Maria
in Brera.*

vol-

Milaan. volgende tyden, waarvan men eene lyst in de verhandeling van Argelati over de Italiaansche munten aantreft. Het derde deel begrypt medailles op beroemde mannen geslagen in zich. Het observatorium der sterrekunde is onder de schoonste, die men ergens vindt. Het is in 't jaar 1766. onder 't opzigt en naar den aanleg van den beroemden astronomus pater Boscovich in staat gebragt, en met instrumenten van de beste kunstenaaren in Londen en Parys voorzien. Pater de la Grange, een zeer bekwaam en geoefend sterrekundige, is onophoudelyk bezig aldaar waarnemingen te doen.

De by het Collegio di Brera gelege Porta Beatrice heeft den naam naar de gemaalin van den hertog Lodewyk Sforza, welke het weder heeft laaten herstellen.

Het paleis Cusani heeft een voorgevel van schoone architectuur. Het paleis dat het geslagt van Simonetta behoort, is pragtig gemeubileerd. Vreemdelingen genieten in hetzelfde veel beleefdheid, wyl de bezitters op even denzelfden voet leeven, als die van den huize Lita.

De kerk St. Maria del Giardino is wegens het breed gewelf merkwaardig. Het bestaat uit gedrukte boogen, die 120 voet wyd gespannen zyn.

Het paleis van den Marchese Clerici overtreft alle andere in pragt en ryke meubilen, en verdient deswegens gezien te worden. Tiepolo heeft 'er een blafon in gemaakt. Het is ook met eene galery van schilderyen voorzien, welke egter niet van de beste is.

St. Fedele, of het professiehuis der Jesuiten, heeft eene schoone kerk, naar de architectuur van Pellegrini. In de daarby gebruikte Corinthische orde heeft de bouwmeester zich veele vryheden aangemaatigd. In de andere kapel aan de regte hand ziet men een zonderlingen bouwkunstigen inval, welke alleen uit zugt voor wat nieuws is

voort-

voortgekomen, en eene flegte werking doet. Een paar Engelen draagen den agter den altaar zich bevindende gevel nevens het balkwerk met eene hand, en trekken met de andere elk eene Corinthifche zuil naar zich, om die onder het capiteel te brengen. *Milaan*

By deeze kerk ligt het paleis Marino, alwaar tegenwoordig de Dogane of het openlyke tolbuis is geplaatst geworden. Dit fchoon gebouw beftaat uit drie verdiepingen, waarvan de onderfte met Dorifche, de middefte met Ionifche colommen, en de bovenfte in plaats van deeze met een flegt zoort van cariatiden voorzien is.

Befchryving van het vierde deel der ftad, waarin het Lazareth ligt.

Wy keeren ons nu van de domkerk naar 't noordooften, en wanneer wy door eene fchoone breede ftraat gaan, die den naam van il Corso di porta orientale voert, naar eene poort, die zich aan het einde derzelve bevind, bezien wy voor eerft het paleis Durini wegens de edle architectuur. By den ingang der ftraat aan de kerke St. Babila ftaat een leeuw op eene colom, tot gedagtenis eener overwinning, die de Milaneezen weleer over de Venetiaanzen bevochten hebben.

Verder heen ligt het paleis Arefe, het welk met goede fchilderyen voorzien is.

Het feminarium door den heiligen Carolus gefigt, heeft Jofeph Mela in een edelen fmaak uitgevoerd. Het vierkant hof is met eene pragtige dubbelde colonnade omgeeven, namelyk onder van de Dorifche en boven van de Ionifche orde, het welk aan het gebouw een deftig aanzien geeft. De colommen zyn van een blaauwagtig granietfteen, Migliarolo genaamd, dat niet gepolysd wordt.

Het

Milaan. Het Collegium Helveticum behoort onder de veelvuldige nuttige inrigtingen van den heiligen Carolus. Het gebouw is van Pellegrini geordineerd en pragtig. De kenners vinden egter de voorgevel en hoofdingang niet sierlyk en ligt genoeg. Van binnen zyn twee tuinen, die door middel van een gang met zuilen bezet, door welke men doorziet, verbonden worden. Rondom loopen een paar opene galeryen, waarvan de onderste zuilen van de Dorische, en de bovenste van de Ionische orde zyn.

Lazareth. Buiten de Porta orientale ligt het lazareth, een groot wydluftig gebouw, dat egter ledig staat een alleen in pesttyden gebruikt wordt. Ludovicus Sforza liet het tot dit oogmerk in den jaare 1498. aanvangen, en koning Lodewyk XII. van Frankryk voltooide het. Onderin staan thans de paarden van den hertog van Modena, en de tuin is met gras bewasfen. Men staat verbaasd over de ongehoorde masfe van dit gebouw, en over de vastigheid van hetzelfde. Het is over de zeshonderd ellen lang, en byna even zoo diep; rondom loopt eene beek om alle onreinheden afteleiden. In 't midden van den tuin staat eene op zuilen rustende kapel, die geheel vry is, op dat de kranken uit alle kameren gedurende den godsdienst den altaar zouden kunnen zien. Het getal der kameren strekt zich uit tot 296, elk heeft een schoorsteen, en heimelyk gemak; de lucht kan overal vry doorspeelen het welk voor een lazareth eene hoogstnoodige zaak is. In de eene zuil van den hof vindt men een gat, het welk, volgens de natuur van 't marmer, eene roodagtige kleur ongeveer als eene pestbuil heeft. Hier in zou de heilige Carolus de pest verbannen hebben.

Casa di correzione is te gelyk een armen- en een tugthuis, waarin ten deele allerley slegt geboefte aan den arbeid wordt gezet, ten deele ook armen, die geen werk kunnen

kunnen vinden, ten besten van het hospitaal daarmede *Milaan.*
voorzien worden.

St. Angelo is eene aardige kerk, die van buiten met *St. Angelo.*
marmereen zuilen en statuen voorzien is, en van binnen
schoone kapellen heeft.

Beschryving van het vierde deel der Porta Romana.

Dit kwartier begrypt alles wat tuschen de kathedraalker-
ke, Porta Tosa, en Porto Romano ligt. Van het aarts-
bischofelyk paleis is reeds by gelegenheid der kerke ge-
handeld.

Het gebouw der openbaare gevangenis is zoo gierlyk,
dat men bezwaarlyk de weerga vindt. Het heeft van bin-
nen eenen grooten tuin, en eenen hoofdingang van schoone
architectuur: men zegt daarom, dat het Fransche spreek-
woord *triste comme la porte d'une prison* in Milaan niet te
pas komt.

De kerk della Passione heeft eenen schoonen voorgevel *La Passio-*
met het opschrift: *amori, & dolori sacrum*. Men ziet aan *ne.*
denzelven verscheide goede basrelieven, welke de passie
vertoonen. In de eerste kapel aan de rechterhand is eene
heilige familie van Campi, waarin het coloriet, en de
uitdrukking der characters goed zyn, alleen valt de kleur
der beide engelen in de glorie te veel in het bruine. De
beenen zoo wel van Maria als van Joseph zyn verkeerd ge-
steld, waardoor de kleeden niet wel vallen. Boven de
deur heeft dezelve meester den heiligen Carolus aan eene
tafel met een boek in diepen aandagt verbeeld. Ter zyde
staat zyn morgen ontbyt. De uitdrukking en zamenstelling
verdienen goedkeuring; de schaduwen zyn wat te hard,
en de eene hand is mistekend. Het bywerk is daarentegen
goed, en met de natuur overeenkomstig.

Milaan.

Het kerkhof van het groot hospitaal is op kosten van een ryk koopman, Annoni gebouwd. Rondom loopt een gewelf, en een gang op zuilen rustende. In 't midden staat eene kleine kruiskerk. De zuilen zyn van granietsteen naar de Dorische orde, en van buiten zyn 'er vensters in de muur. De begraafnisgewelven liggen onder de gang; in elk bergt men zestien lyken, strooit 'er ongebluschte kalk over, op dat zy ras verteerd worden, en metfelt ze digt. Wanneer men rond is, begint men weder van vooren af aan, wyl de lyken in de eerste gewelven dan reeds verteerd zyn. Het geheel doet eene goede werking, en ziet 'er niet zoo treurig uit, als dergelyke plaatzen gemeenlyk pleegen te doen.

St. Barnabas.

St. Barnabas is de kerk, naar welke de Barnabiten den naam voeren, en de eerste van deeze orde. Zy werd in den jaare 1530. van drie perzoonen Morigia, Ferrari, en Zacharias uit Cremona gestigt, die zich met elkander tot dat oogmerk vereenigden, om de jeugd te onderwyzen, te prediken, en andere geestelyke bezigheden onder opzigt van den bischop hunner parochie te verrigten. De hoofdaltaar van deeze kerk is ongemeen sierlyk en kostbaar. Hy bestaat uit tafelen van schildpad, die in zilver gevat zyn. De architectuur van denzelven is voor 't overige eenvoudig, en van geen byzonderen sijnak.

In de voorstad der Porta Romana beziet men de bibliotheek van den in 't jaar 1755 gestorven president Pertusati, welke de stad gekogt heeft, en tot eene openbaare maaken wil. In aanzien der zeldzaame boeken, en derzelve verschillende uitgaaven wordt deeze bibliotheek boven de Ambrosiaansche gesteld. Pertusati was een groot vriend, en beschermmer der weetenschappen. Hy bezat ook eene schoone verzameling van werktuigen, en een muntkabinet van meer dan 12000 stuks, het welk onder de rykste in aantal van

Milaan

Milaan behoort, en in den aanvang deezer eeuw, wanneer de muntverzamelingen voornaaamlyk in de mode waren, is aangelegd. *Milaan.*

Het groote hospitaal is een uitgestrekt en aanzienlyk gebouw. De vierkante tuin is met twee galeryen boven elkanderen omgeeven, wier arcaden op Ionische en Roomsche zuilen van granietsteen rusten. De smaak der architectuur valt eenigzins in het zwaare. De veelvuldige kleine hoven geeven aan de zaalen frische lucht; een snelvlietend canaal, dat onder het geheele gebouw doorloopt, neemt de vuiligheden weg, en belet de kwaade uitdamping. Het getal der kranken is zelden onder de 800, maar klimt dikwils tot boven de 1600, wanneer 'er epidemische ziekten heerschen. Zy worden naar de sexe, en verschillende ongemakken in byzondere zaalen verdeeld. In de eene bevinden zich die met koude, in de andere die met heete koortzen bezogt zyn. In andere weder die de kinder- of venusziekte, of de teering hebben, en zoo voorts. De protestanten liggen in dezelve zaalen, maar aan 't eind, om van den misaltaar, die in 't midden staat, het verst verwyderd te zyn. Kranke perzoonen worden alleen by dag opgenomen, maar gewonde ook by nacht, waartoe 'er eene byzondere deur openstaat.

Het opzigt over deeze voortreffelyke stigting hebben negentien edellieden uit de beste familien. Een van hun, die aan de beurt is, moet alle morgens alle de zaalen bezoeken, naar den toestand der zaaken naauwkeurig verneemen, en zien of 'er ergens wat hapert. Wanneer 'er gewonden dien nacht zyn ingekomen, wordt daarover door eenen notaris een instrument opgesteld. Even deeze edelluiden neemen ook de inkomsten van het hospitaal waar, welke op 100000 daalers geschat worden. Negen artzen en vier veldchirurgyns verzorgen de kranken, en de kapucynen bekommeren zich

Milaan.

om hun geestelyken toestand. De apotheek neemt eene groote zaal in, en is in voortreffelyke orde. Op elk recept zoo wel, als op elk medecynglas staat de nommer van het bed, en de naam van den kranken, op dat 'er geene verwisfeling voorvalle. Het *Laboratorium* is in eene andere groote zaal, en de pleisters worden in een byzonder gewelf getreeken. In den botanifchen tuin wasfen de meeste kruiden, die tot de geneezing gebruikt worden. Ter bediening der kranken worden tegen de 500 perzoonen gevorderd. De tot deezen omflag benoedigde lieden en handwerkers, als vleeschhouters, bakkers, weevers, naaisters wyven, en zoo voorts, woonen in den omtrek van 't hospitaal. In de onderste gewelven zyn de stallen voor het vee, wyl 'er dagelyks vyf à zeshonderd pond verteerd wordt.

Behalven de kranken onderhoudt het hospitaal wel 5000 vondelingen, welke eene menigte oppasters vorderen. Bestendig houdt men een dozyn minnen in gereedheid, en men neemt 'er alleen eerlyke vrouwen toe, die tot dien einde veele mylen ver uit het land komen. De kinderen worden door een zoogenaamden Torno opgenomen. De Torno bestaat uit eene machine als een koornschepel, door middel van een yzeren spil in de muur vastgemaakt, die aan de eene zyde eene opening heeft. Deeze wordt een paar uren na zonnenondergang naar de straat gedraaid. Binnen in de kamer is de gansche nagt iemand in gereedheid, die wanneer de machine binnenwaards gedraaid wordt, het nedergelegde kind 'er uitneemt, en aan eene minne overgeeft. Wanneer geen briefje 'er by ligt doopt men het kind den volgenden dag. Op deeze wyze worden alle nagten, de eene nagt door den anderen gerekend, drie kinderen, waar van behoefstige moeders, of slegte vrouwluiden zich aanslonds na de geboorte zoeken te bevryden, opgenomen. De minnen houden zich,

zoo lang de zuigelingen zwak of krank zyn in het ho- *Milaan.*
spitaal op, en blyven van alle gemeenschap met mans-
perzoonen verwyderd. De jongens worden tot handwer-
ken, en de meisjes tot allerleye vrouwelyke arbeid opge-
legd. De gansche inrigting van dit hospitaal is een voor-
beeld van orde en zynlykheid, en heeft daarin eenen groo-
ten voorrang boven de hospitaalen van Parys. Schoon de-
ze stigting zich zeer verre uitsprekt, zyn 'er toch nog ver-
scheide armhuizen in Milaan: als een voor eenige honderd
vondelingen, een voor onzinnige, een voor venerische
ziekten, en een voor zeer oude lieden. Over 't gemeen
moeten alle landen voor Italien in de bezorging voor de ar-
men wyken. De armoede wordt egter daardoor zonder
tegenspraak bevorderd, wyl de Italiaanen, door hun van zelf
tot lediggaan geneid temperament, zich te zeer op zulke
gelegenheden verlaaten. In de kerk tot het groot hospi-
taal behoorende is de Maria op het hoofdaltaar van de hand
van Guercino.

Beschryving van het vierde deel der Porta Ticinese.

Het hertoglyk paleis, waarin de hertog van het Milaa- *Theater.*
neefche woont, is een oud wydlustig gebouw, het welk
niets merkwaardigs heeft. De senaat, en de kamers, die
de inkomsten van het land bezorgen, vergaderen 'er in.

Aan dit paleis grenst het groote theater. Het is byna
vierkant, en heeft vyf ryen loges boven elkander, van wel-
ke 'er in elke ry vyfendertig zyn. De uitwendige cieraad-
den zyn blaauw en wit, en aan de scheimuuren zyn slegt
beschilderde pilaars. Het voorkomen van het geheel is daar-
om niet zeer gevallig. Van binnen zien 'er de loges des te
beter uit, wyl een ieder dame de haare met schoone tapy-
ten, spiegels, en illusters opciert, en verlichten laat.

Milaan. Maar in Romen is het het gebruik, dat 'er geene lichten in de loges zyn mogen.

St. Paolo. St. Paolo is de schoonste kerk van alle nonnekloosters, en wegens de aardige voorgevel aanmerkelyk.

Madonna di Celfo. Madonna di St. Celfo wordt voor eene der beste kerken in Milaan gehouden. Zy zoude naar de uitvinding van Bramante gebouwd zyn; intusschen ziet men daaraan iets, dat tegen de aangenome regelen der bouwkunst aanloopt, namelijk eene Dorische orde, welke boven de Ionische is aangebragt. De voorgevel is eenvoudig, egter wel aangelegd, en heeft drie deuren in arcaden met Corinthische zuilen. Het hof, dat voor de kerk naar de wyze der oude basiliken ligt, is met eene prachtige colonnade omgeeven. De architectuur der hoofdpoort is niet van goeden smaak, maar met goed beeldhouwwerk verciert. Men ziet daarin de statuen van Adam en Eva; de Meeſter heet Artaldo di Lorenzi. Zy verdienen in aanzien van een zuiveren zagtvloeyenden omtrek, en goede tekening veel lof. In de beide schoon gekleede Sybillen boven de deur van Fontana heerscht een grootſch character. De basrelieven hebben ook veel goeds, maar zyn wat te zwaar uitgewerkt. Van binnen in de kerk, die in 't gemeen van eene edele bouwkunst is, staat eene ſtame van Maria door denzelfden meester, die men van wegen haare ſchoonheid van het portaal der kerk weggenomen, en hier geplaatſt heeft. Men ziet 'er eene ſchoone kleedy aan, maar jammer is het, dat de meester de proportie iets te kort genomen heeft. By den hoofdaltaar zyn de statuen van Maria en drie profeeten insgelyks niet uit het oog te verliezen. De altaar zelf is zeer kostbaar, en van agaat, jaspis, en andere harde ſteenen inzelegd. Men ziet verder in deeze kerk eene Maria, met den heiligen Hieronimus van Paris Bördone, een ſchoolier van Titiaan; en in de ſacrity eene heilige familie met Jo-

hannes, welke aan Raphaël wordt toegeschreeven, maar vermoedelyk alleen eene copy uit zyne school is. Eene andere heilige familie nevens Elifabeth en Johannes, die met een lam speelt, is van Sabai naar eene tekening van Leonard da Vinci geschilderd. De grond is te hard, de hoofden hebben alle eenerley coloriet, en zyn te rood en te droog geschilderd wegens de groote uitvoerigheid, maar anders van eene voortreffelyke uitdrukking.

St. Eustorgio. De heilige van deezen naam liet de kerk *St. Eustorgio* in 't jaar 330. bouwen, om de lighaamen der heilige drie koningen daarin te bewaaren; nadat dezelve egter omtrend het jaar 1163. van eenen aardsbischop van Keulen ontvreemd zyn geworden, heeft men de beenderen der bovengemelde Heiligen in 't graf gelegd. Men toont in de sacristy nog eene gouden munt, welke den Heiland door eenen van gemelde drie koningen is geschonken. De laater Roomsche schryvers stellen hun aantal op drie, de ouden zyn daaromtrent onzeker. Epiphanius spreekt van vyftien, anderen van twaalf, nog anderen van veertien. De hier begraave heilige Dominikaan Petrus Martyr rust in eene schoone marmeren zark, wiens basrelieven uit zyne levens geschiedenis ontleend zyn. De bekende geschiedschryver George Merula ligt insgelyks in deeze kerke.

Madonna della Vittoria behoort aan de Dominikaaner nonnen. Zy is met uitgeholde Roomsche pilasters van wit marmer vercierd. De bouwkunst der kerk, en de goede vorm van de koepel verdient goedkeuring. De hemelvaart op den hoofdaltaar, wordt gezegd het werk van Salvator Rosa te zyn: de zamenstelling, tekening en uitdrukking zyn goed, maar het coloriet valt eenigzins in het graauwe, en is niet leevendig genoeg. Aan beide zyden hangen twee groote voortreffelyke landschappen van Pousfin, in wier eene de meester den heiligen Johannes in de woestyn, en in het

Milaan. andere den heiligen Paulus] den Eremiet heeft verbeeldt.

Aan de kerk St. Lorenzo ziet men eene colonnade, het eenigste overblyffel der oudheid, dat Milaan van de Romeinen kan aanwyzen: zy heeft vier oude toorens, en zesien uitgeholde Corinthifche zuilen van marmer met capiteelen, en een balkwerk, waaraan een opschrift ter eere van den keizer Lucius Verus van het jaar 165 na Christus geboorte te leezen is. Anderen gelooven, dat keizer Maximiaan hier omtrend het jaar 286. een tempel van Hercules met baden gebouwd heeft. De kerk is agtkant, en wordt van zuilen gedraagen, het welk eene goede werking doet. Haar bouwmeester Martino Basfi heeft meer gewigtige gebouwen in Milaan uitgevoerd. Offchoon veelen deeze kerk als een meesterstuk aanzien, zoo berispen toch anderen daarin dat de agtkante koepel met haare agt gelyke zyden op een grond van ongelyke zyden rust.

Het muntkabinet van den abt en marquis Trivulzi op de plaats van St. Alexander verdient gezien te worden. Hy bezit ook veele antieke statuen, vazen, manuscripten, zeldzaame boeken, en is zelf een man van groote kennis en weetenfchap, zonder zich door fchriften in de geleerde waareld bekend gemaakt te hebben.

St. Alesfandro, een fchoon Barnabitenklooster, met eene aardige en kostbaare kerk. Zy is naar de Romeinsche orde gebouwd, en zoude nog beter uitmunten, wanneer zy niet al te zeer door laater meesters was opgefchikt geworden. De groote altaar, de kanzel en biegtfoel zyn met lapis lazuli, agaat en andere kostbaare fteenen zoo ryk ingelegd, dat men weinig dergelyken vindt. Over 't geheel is de hoofdaltaar goed, maar de deelen zyn niet van den besten fmaak, wyl de konfenaars genoodzaakt zyn geweest, zich voor een gedeelte naar de fteenen te rigten, zoo dat men het werk
meer

meer naar de stof als naar de vorm schatten moet. In het klooster vindt men eene voortreffelyke verzameling van mathematische en physische instrumenten naar de nieuwste en beste uitvindingen. De kerk ligt op de plaats der voormaallige gevangenis, waarin St. Alexander is opgeslooten geweest.

Milaan.

St. Sebastiaan is eene kleine ronde kerk van een aardige architectuur, welke de stad by gelegenheid derpeft van den Jaare 1576 heeft laten bouwen. Zy ligt niet ver van het zedert langen tyd beroemd logement il Pozzo, alwaar byna alle vreemdelingen hun intrek neemen.

St. Sebastiaan.

Behalven de verzamelingen van schilderyen in de Ambrosiaansche bibliotheek, en het aartsbisshoplyk paleis, vinden 'er de liefhebbers nog verscheide bezienswaardige by privaate perzoonen. De voornaamste zyn: die van den marquis Castelli tegen over de Corso della passione, die van den graaf Arese in de nabuurschap van het seminarium, die van den marquis Corbella by St. Satiro, die van den graaf Pertufati, en Don Peralta (*) by St. Maria del Paradiso, die van den marquis Gallarati by St. Prassede, die van den marquis Lita in Corso della Porta Vercellina, en die van den graaf Annone in Corso della Porta Romana.

De bestrating van Milaan bestaat uit granietsteenen die rood, graauw en groen door elkander gemengd, 'er als porphyrt uitzien, en door de Adda en andere snelle stroomen in de nabuurschap eene ronde gedaante bekomen hebben. De granietsteen is overal gemeen in het Milaaneesche, inzonderheid heeft men roode en witte (nigiarolo rosso en bianco): de groeven liggen ongeveer vyftig Italiaansche mylen

(*) Het kabinet van Peralta werdt in 't jaar 1767. verkogt, en bestond behalven de schilderyen uit meer dan 13000 medaillen, en een schoone antiquarische en numismatische bibliotheek.

Milaan. mylen wyd: men maakt 'er obelisquen, zuilen, altaaren, trappen, en andere dingen van. Zy breeken goed, laaten zich ligt bearbeiten, neemen eene schoone glans aan, en worden hard in de lucht. Deeze overvloed van granietsteenen is een gewigtig voordeel voor de bouwkunst in Milaan. Buiten de nabuurschap van het Lago di Como houdt men ook een wit marmer, dat wel het Carrarische in witheid niet evenaart, egter zeer schoon is. De groeve werd reeds ontdekt, als Milaan nog eige hertogen had. Zy lieten de kathedraalkerk in 't geheel daarvan optrekken. Men heeft sedert dien tyd bestendig daarvan genomen, en egter zal die ader nog vyf mylen lang, en van vyftien tot twintig voeten diep zyn.

Canaalen. De beide groote canaalen, welke aan de stad Milaan gemeenschap met de Adda en den Tesfino verschaffen, zyn voor hunnen handel, en voor de vrugtbaarheid van hun gebied van een onuitspreekelyk nut. Eenigen gelooven dat zy onder Lodewyk XII. koning van Frankryk zyn gegraaven: zy zyn egter vermoedelyk eerder begonnen, en wel dat, het welk in den Tesfino loopt, ten tyden der Torriani; en de Martefana onder Frans Sforza.

Het kanaal Martefana komt uit den vloed Adda van den noordkant, en ligt eene myl van de stad, en vyf voeten hooger dan de Naviglio grande. Men heeft deswegens, om de overstromingen te verhoeden, vyf groote sluizen in zekere afstanden moeten aanleggen, waardoor het kanaal allengskens valt, en agter de vyfde sluis zich eindelyk met de Naviglio grande vereenigd. De kunstenaar Leonard da Vinci gaf een concept van het aanleggen der sluizen op, en bragt een gedeelte der bouwkunst, dat niet lang te vooren was uitgevonden, daardoor tot meerder volmaaktheid. De pater Lecchi schreef in 't Jaar 1755. eene verhandeling over de verscheide veranderingen van dit kanaal, waar-

waardoor het ondiep, en byna onbruikbaar was geworden, *Milaan.*
 en bekwam van den toenmaligen stadhouder den graaf
 Christiani bevel, zyne voorflagen tot herftelling van dit
 gebrek uittevoeren, die ook eene gelukkige uitwerking
 hadden. Het kanaal voert eene zoodaanige menigte waters
 aan, dat men, om alle fchade voortekoomen, eene aflei-
 ding by de Porta Nuova heeft moeten maaken, waar door
 het water tot aan de Porta Tofa en de stadsmuur geleid, en
 van daar in twee armen verdeeld wordt, welke het water
 overal door ontallyke canaalen tot bevoogting van weiden
 en tuinen heenleiden. Bovengemelde pater Lecchi heeft
 in 't jaar 1762. insgelyks voorflagen tot verhoeding van
 alle fchade tegen den dikwils al te snellen aanwas van dit
 water uitgegeeven.

'Er is nog een derde kanaal *Vecchiabia*, of veelmeer
 eene onderaardsche fluis, welke ter afvoering veeler vui-
 ligheden uit de stad dient. Men heeft ten dien einde ver-
 fcheide kleine beeken met elkander vereenigd; het kanaal
 loopt by de Porta Ticinese ter stad uit, en valt eerst op
 drie mylen verte in den Lambro.

De canaalen dienen niet alleen ter vrugtbaarmaaking van
 het land, maar zyn ook in opzigt van den handel van
 groot nut. Op de Martefana wordt hout, en veel le-
 vensmiddelen, en op het groote kanaal marmer en in 't
 gemeen allerleye waaren van Lago Maggiore naar Milaan
 gebragt.

De handelingen en zaaken van regeering zyn in Milaan *Regee-
 verdeeld onder den hertog van Modena als vice-ftadhou ringsvorm
 der van het Milaneefche; den graaf Firmian, ftatsminister der ftad.*
 van de koningin van Hongaryen, aan wien alle bevelen ko-
 men; den Senaat, die met civile zaaken te doen heeft, en
 andere magiftraatsperfoonen, die zich met de policy en
 geringer gevallen bemoeijen.

De

Milaan. De hertog van Modena stelt het verblyf in Milaan boven dat in zyne eige residentie, welke eene stiller, en in vergelyking van Milaan treuriger plaats is. Hy heeft zyne eige garde, en voert het bevel over alle de in Lombardyen leggende keizerlyke benden, welke op 18000 man geschat worden. De graaf Firmian heeft over alle deelen der regeering een waakzaam oog, en betoont by een diep inzicht in staatszaaken, veel yver, en te te gelyk een zagmoedigen imborst, zoo dat vreemden, en inboorlingen volkomen met hem te vrede zyn. (*)

De Senaat van Milaan bestaat uit een president, en tien Senatooren, waaronder de stadhouders van Cremona en Pavia behooren. Hy maakt het opperste gerigt in alle civile en crimineeze zaaken uit, zonder dat 'er eene hoogere beroeping plaats vindt. Het keizerlyk kabinet in Weenen heeft alleen het recht het vonnis te veranderen, maar het geschiedt zeer zelden. 'Er zyn onder de senatooren verscheide, die wegens hunne geleerdheid en regtschapenheid in groote agting staan. Een derzelveu namelyk de graaf Verri, heeft het Milaneesche Recht in een geleerd werk verklaart. (**)

In 't jaar 1766. is 'er een Consiglio supremo d'Economia e di commercio opgerigt, waar toe alle financiën en muntzaaken, verpagtingen, en dergelyke dingen behooren.

Over

(*) Voor hem bekleedde de graaf Christiani deeze plaats, met den titel van Grootkancelier. Hy stierf in 't jaar 1758, en was een man van groote verdiensten, die een moolenaar in het district van Placenze tot vader had; maar zich door zyne talenten van eenen dorprigter tot op de hoogste eereplaatzen aan het keizerlyke hof heeft doen verheffen.

(**) Comitis Gabrielis Verri de ortu & progressu Juris Mediolanensis prodromus, Mediolani 1747. fol. De grond van het recht in Milaan is het Roomsche, dat egter door veele byzondere verordeningen naar den tegenwoordigen toestand geschikt, en bepaald is.

Over de inkomsten is een byzonder collegie gesteld, het welk in een eigenlyken zin *il Magistrato* heet, en uit een voorzitter en negen medeleden bestaat. *Milaan.*

De *Capitano di Giustizia* moet de gerigtelyke vonnissen ter uitvoering brengen, en voor de zekerheid van het algemeen zorg draagen. Hy heeft ten dien einde in de stad 30 Sbirren, en op het land 24 onder zyn bevel. Men kan hen best met den *Lieutenant criminel & de police* in Parys vergelyken.

De *Vicario di provisione* is de eerste stadsbediende. Hy moet den prys der levensmiddelen zetten, en agtgeeven, dat 'er geen gebrek zich openbaart. De kunstenaars en handwerkslieden staan ook onder hem.

De eigenlyke raad der stad bestaat uit 60 *Decurionen*, welke gemeenlyk *i Sessanta* of *Signori della Citta* genoemd worden. Tot hun behoort alles, wat de stad Milaan in 't byzonder betreft. De medeleden zyn van de voornaamste adelyke families. Zy bekleeden deeze waardigheid hun leeven lang, en hunne kinderen ervenze van hun, het welk wel geene wet, maar door de gewoonte gebrukelyk geworden is. Wyl de Adel op deeze wyze veele voorregten geniet, en aandeel aan de regeering heeft, is zy met haaren toestand te vrede, en zoekt geenen uitheemschen dienst.

Milaan heeft het voorregt, dat het geene troepen, en inlegering behoeft te dulden. In oorlogstyden bezet de burgerwagt de poorten, en de belegering betreft alleen de citadel. De Milaaneezers klaagen dikwils, dat door afwezigheid van hunnen landsheer veele misbruiken geduld worden, dat 'er veel geld buiten het land gaat, waardoor de omloop van hetzelfde, en de bevolking verhinderd wordt: maar dit zyn alleen klagten van den gemeenen man en den burger. De Adel leeft by deeze
ver-

Milaan. verwydering vryer en aangenaamer, en oeffent een onbe-
paald gezag.

Dat Milaan van ouds veele groote mannen in de ge-
leerdheid heeft voortgebracht, daarvan geeft het wydloo-
pig werk van Argelati een duidelyk bewys; (*) van de ou-
den willen wy alleen Valerius Maximus bybrengen. Ze-
dert de herstelling der wetenschappen tellen de Mila-
neezen Cardanus, welke de eerste de grenzen der Alge-
bra heeft uitgebreid, onder hunne medeburgers; verder
in de vyftiende eeuw Concorigio, die het eerst over de
ontleedkunde heeft gefchreeven; Cavalleri, die in 't jaar
1635. het boek de indivisibilibus uitgaf, en daardoor ten
deele den grond tot de naderhand uitgevonde differentiaal-
rekening lag, ten deele de grenzen der sublimere geome-
tria uitbreidde, en den beroemden regtsgeleerden Alciati,
om van anderen niet te melden.

Onder de thans leevende geleerden zyn verscheide zeer
beroemde mannen: wy willen alleen eenigen daarvan by-
brengen. De pater Paul Frisi, van de Barnabiter orde
heeft zich door verscheide schriften een grondig wiskun-
dige betoont. Van den jesuïet Antonio Lecchi hebben wy
boven by het canaal melding gemaakt; zyne grootste
kennis bestaat in waterkeeringen en de hydrostatica; be-
halven verscheide kleine verhandelingen heeft hy in 't
jaar 1766. eene idrostatica esaminata ne' suoi principi, een
voortreffelyk werk in quarto, uitgegeeven. In 't jaar 1767.
wierd hy naar Bologne en Ferrare ontboden, om de daar
zynde canaalen, en staande waters te onderzoeken, waar-
van op zya plaats meer zal gesproken worden.

De

(*) Philippi Argelati bibliotheca scriptorum Mediolanensium, præ-
mittitur Josephi Saxii prodrômus de studiis Mediolanensibus, & hi-
storia typographica Mediolanensis, vier deelen in folio 1744.

De graaf Gabriel Verri heeft eene geschiedenis van het Milaaneefche Recht, zyn zoon Petrus gedagten over het geluk, en verscheide andere physische en staatkundige verhandelingen, en zyn tweede zoon Alexander eenige stukken in 't Journaal il Caffè in 't licht gegeven. Milaan.

De Marquis Cesare Beccaria heeft zich door zyn voortreffelyk geschrift *de delitti e delle pene* in zyn 27ste jaar vroegtydig beroemd gemaakt. Het kwam in 't jaar 1765 uit, en is reeds in alle taalen overgezét.

De Marquis Carpani heeft van het Milaaneefche commerciewezen, en deszelfs gesteldheid, de graaf Giulini van de Milaaneefche oudheden, de graaf Carli een schoon tractaat van de thans in zwanggaande munten geschreeven.

De pater Re, of de Regi, een Barnabiet, opperopziener der gewassen in het Mantueefche, heeft verscheide geometrische tractaaten, en in 't jaar 1765. een boek van de afmeeting des waters uitgegeeven.

Maria Gaetana Agnesi heeft in 't jaar 1748. eene diepzinnige aanleiding tot de Algebra onder den titel *institutioni analitiche* in twee banden in 4to. uitgegeeven. Zy was toen nog jong, en in staat om over de gewigtigste punten der Newtoniaansche wysbegeerte niet alleen in haare moedertaal, maar ook in het Latynsch en Fransch te spreken. Het is te bejammeren, dat zy deeze weetenschappen in volgende jaaren geheel heeft agtergelaaten, zich der menschelyke maatschappyyen heeft onttogen, en een klop is geworden.

De pater de Capitanei heeft waarneemingen over de natuurlyke historie uitgegeeven. Don Joseph Pecis heeft een commentarius over de veldtogten van Julius Caesar en een gedigt *del Austriade* geschreeven. Onder de thans leevende dichters zyn Passeroni wegens zyne satire
over

Milaan. over de hedendaagsche Italiaansche zeden, onder den titel van *Cicerone*, en abt Parini insgelyks wegens schoone satiren voornaamelyk bekend. Van de hertogin Serbelloni heeft men eene overzetting van de blyspeelen van Destouches.

De la Grange is wel uit Macon in Frankryk geboortig, maar sedert veele jaaren leeraar der wiskunde in 't collegie Brera. Hy heeft zich door grondige mathematische en byzonder door Astronomische verhandelingen bekend gemaakt, welke aangetroffen worden in de voor eenige jaaren te Avignon uitgegeve Astronomische werken van den pater Pezenas.

De oude academie der Transformati vergadert nog wel zomwylen, maar heeft veel van haar aanzien onder de Italiaansche dichters verlooren. Als eene navolging derzelve ontstond voor eenige jaaren eene vergadering, welke een weekelyks schrift *il Caffè* uitgaf. (*) De leden bleeven lang onbekend, maar eindelyk ontdekten zy zich, dat het de marquis Beccaria, de bovengemelde graaf Verri, en andere mannen van genie en geleerdheid waren. Dit gezelschap hield in 't jaar 1766. weder op.

In deeze eeuw vereenigden zich verscheiden van den Milaanschen Adel, en regten onder den naam van *Socii Palatini* eene boekdrukkery op, van wier persfen de werken van Sigonio, de groote verzamelingen van Muratori en anderen gekomen zyn. Over 't geheel is de boekhandel in Milaan na Romen en Venetien de sterkste in Italiën, en verschaft den menigvuldigen drukkers bezigheid.

De

(*) Van dit geestlyk weekelyks geschrift is in 't jaar 1769. eene Hoogduitsche overzetting in Zurich uitgekomen, die zich veel beter zou laten lezen, wanneer de styl aangenaamer was.

De Adel leeft zoo wel in de stad, als op het land pragtig, en is zeer gastvry: 'er zyn verscheide huizen, waar men dagelyks groote gezelschappen houdt, en vreemdelingen altoos zeer welkoom zyn. Daartoe behooren voornaamelyk het huis der gravinne Borrromea, van den Marquis Lita, en Belgioso, de graavin van Castelbarco, Trivulci, en anderen. De maaltyden zyn uitgezocht. In 't gemeen kan men met grond zeggen, dat de inwooners op geene plaats in Italien zoo gezellig, en te gelyk op eenen zoo pragtigen voet leeven, eene reden, waarom den reizigers het verblyf in Milaan altoos meer dan elders gevalt.

Milaan.

Het Character der Milaneezen.

De Milaaneefche Dames weeten niet veel van de gewoonte, die in Genua, en andere steden plaats heeft, van eenen *Ciesbo*, of *Cavalier servante* te houden; een gebruik, dat doorgaans met veele belemmering voor beide geslachten verzeld gaat. Ten minsten binden zich die geen, die 'er eenen hebben, niet zoo zeer daaraan, dat zy geen voetstap zonder een persoon zouden doen, die haar mishaagt, of welke haar reeds tot eenen overlast verstrekt. Zy hebben een ongedwongen vry voorkomen, en bezitten daarin den voorrang boven de vrouwen der meeste Italiaansche steden.

De ryke Koopluiden, de Advokaaten, Artsen, of de zogenaamde *Cittadini*, zyn het middensoort, tusfchen den Adel, de Handwerkluiden, en het overige gemeen. Zy maaken een soort van verkeerung uit, waarin nog iets van de oude styve ernsthaftigheid der Spanjaards heerscht. De gemeene man in Milaan wordt voor eenigzins eenvoudig, maar voor het overigen niet voor boosaardig, in tegendeel voor goedhertig gehouden, waar van men zegt de Milaneezen zyn *Bonacci*. Men

Y

pleegt.

Milaan. pleegtze ook al scherfende *Buzzeconi* (*) te noemen, wyl zy meer eeten dan het volk in 't midden- en beneden-deel van Italien. Men zegt, de Milaneezen zyn zeer wantrouwende, en ten uiterften spaarzaam, en men vertelt daarom veele belacchelyke historietjes op hunne manier van rekening toepasfelyk. Even deeze neiging tot spaarzaamheid en tot gewin maakt, dat een ieder op zyne verdienften ziet, en meer arbeid, dan de Italiaanen gemeenlyk pleegen te doen. De winkels worden vroeg geopend, en laat geflooten, en ieder is daarin in zyn beroep vlytig. Zy haaten alle veranderingen, en vermeerderingen van belastingen: de geringfte nieuwigheid in deezen brengt het graauw in 't harnasch, en zet hun wel fomtyds aan tot oproerigheden. (*)

Belastin- Het Oostenryksch Lombardyen, naamelyk het Milanea-
gen der Mi- sche en Mantuaansche, begrypt ongeveer een millioen
laaneezen. zielen. Een gedeelte van het eerste is wel in den laatsten oorlog aan den koning van Sardiniën afgestaan; de keizerin heeft evenwel nog zoo veel schatting als te vooren, waardoor de terug gebleeve inwooners de zom der anderen mede betaalen moeten, het welk hen zeer drukt. Men schat de gezamenlyke inkomsten op tien millioenen Milaansche livres, het welk, de livre tot vyf grosfen gerekend, 2100000 daalers uitmaakt. Drie vyfde deelen leggen daarvan op de landeryen, en het overige op eetwaaren en koopmanschappen. Van deeze zom gaan niet meer dan omtrend 100000 daalers voor paarden, monteeringen, krygs-ge-

(*) *Jan Buzzecca* het ingewand, of *Buzzo* die een zwaaren bulc heeft.

(**) Het laatste voorbeeld daarvan verschafte het jaar 1754, als de prys der tabak gesteigerd was. De regeering had toen veele moeite door middel van goede verordeningen eeaen algemeenen opstand voortte komen.

gereedschappen, jaarlyks naar Weenen, het overige blyft in het land, en wordt tot betaaling der zoldaatcn, en andere noodige uitgiften gebruikt. *Milaan.*

Tot ontvangst der accyzen van Milaan is de zoogenaamde Banco di Sr. Ambrosio aangewezen. Dezelve bestaat uit een zeker aantal van perfoonen, die aan de stad of aan het land aanzienlyke zommen hebben vooruitgeschooten. Het gezelschap wordt uit eenige Regtsgeleerden verkoo- ren, die hunnen ontvanger onder de stadstoorn hebben, om de belastingen op het meel, de oly, den wyn en het vleesch te innen. De inleg wordt op drie millioenen daalers gerekend: de actien (*Cartelle di Banco*) ryzen en daalen, en geeven ten deele twee, ten deele vier ten honderd.

De Luoghi pii zyn eene voortreffelyke instelling voor de armen in Milaan, wyl zy daardoor brood, kleederea, en ryft, en hout, of geheel om niet, voor eenen maati- gen prys bekomen. De bestierders zyn alle van Adel, en verkiezen zelf nieuwe medeleden, wanneer 'er eenigen sterven. De Lombard *Monte di Pieta* leent tegen panden, en wel op drie maanden zonder interest; maar worden de goederen niet weer ingeloft, zoo worden zy verkogt.

Milaan heeft van ouds een grooten handel gedreeven, en trekt daardoor nog heden ten dage groote zommen in 't land, waardoor het in staat gesteld wordt de zwaare bela- stingen te draagen. De zyde is buiten tegenpraak het ge- wigtigste artikel, het welk alleen tegen de twee millioen daalers opbrengt. De Milaanfche koopluiden zetten den prys der zyde in gansch Lombardyen, naardien zy alles opkooopen, en daardoor anderen, die niet van hun com- pagnieschap zyn, noodzaaken hun of de zyde overtelaaten of ten minsten ze op denzelfden prys te houden. Op deeze wys schryven zy den Franschen, en den Engelschen, die

Milaan. deze waaren gebruiken, wetten voor, of weeten het door allerleye kunstgreepen daarheen te wenden, dat zy den begeerden prys eindelyk krygen.

Behalven deze brengt dit heerlyk land nog andere zaaken voort, die niet minder een aanmerkelyk gewin uitleveren. Aan kaas trekt het voor een millioen Milaanfche livres van vreemden, (*) aan koorn twee millioenen, aan paarden en rundvee vyf millioenen, aan wol drie millioen, aan vlas en linnen byna een millioen. Dit bedraagt met de zyde een gewin van drieëntwintig millioenen, of over de vier millioenen daalers; inderdaad eene gewigtige zomme voor een land, dat ongeveer een millioen menschea begrypt; en omtrend twintig Duitsche mylen lang, en agt breed is.

Hoe aanzienlyk ook de handel is, maaken egter de kooplieden naar buiten geene groote vertooning, of de menigte van Adel is veel meer de oorzaak, dat de ryke burgerhuizen niet bemerkt worden. Intusfchen zyn 'er eenigen, wier manufactuuren zoo gewigtig zyn, dat zy eenige melding verdienen.

Het huis *Clerici* is het gewigtigste van allen. In het wyduitgestrekt gebouw van hetzelfde zyn vier fabrieken aangelegd; eene van glas, de andere van een soort van aardewerk, dat het porcelein naby komt, in de derde wordt het Geitenhair gesponnen en afgehaspeld, en in de vierde wordt wol bearbeid. In de laatste arbeiden over de 300 en in alle vier te zamen 450 menschen. De machine,

waar-

(*) In de overige deelen van Italiën, in Daitschland en Frankryk, wordt niet alleen de in de streek van Parma gemaakte kaas, maar ook de Milaanfche met den algemeenen naam van Parmezaankaas benoemd. Ieder een kent haaren voortreffelyken smaak. De meeste en beste Parmezaankaazen komen eigenlyk uit het Milaanfche, en wcl uit de streek omtrend Lodi.

waarmede het gesponne geitenhair gehaspeld wordt, is wegens de veelvuldige stukken, daarzy uit bestaat, en de eenvoudige samenstelling aanmerkenswaardig. In een byzonder vertrek is een rad, met treden voorzien, geplaatst; dit rad heeft ongeveer vyftien voet in zynen diameter, en op de treden loopen een paar wyven, die te gelyker tyd spinnen; hier door wordt het rad in beweging gebragt, en doet in de bovenzaal een groot aantal van haspelen en spoelen omgaan. Uit de ruuwe wol, die in de manufactuur gebragt word, maakt men verscheide soorten van stoffen. In de kapel, die tot dit gebouw behoort, zyn de altaar, de lysten van het altaarstuk, de kandelaars, en alle overige cieraaden van de hier vervaardigde porceleinaarde (*Fayence.*)

Milaan.

In het huis van den koopman Pensa is eene fabriek van meer dan honderd weefgetouwen van allerley ryke stoffen, en fluweel, welk laatste zeer geschat, en byna boven het Fransche gesteld wordt. Deeze manufactuur geneert over de zeshonderd menschen. Men spint en verwt de zyde daarin, men trekt 'er goud- en zilverdraaden, en slaat 'er bladen van. In 't kort men maakt 'er alles wat tot bereiding van gemelde stoffen behoort; behalven dat worden hier ook zyden neusdoeken, en kousfen, atlasfen en grosdetours vervaardigd.

Het huis Bovara heeft eene aanmerklyke bandfabriek. De getouwen daartoe zyn vooral aanmerkenswaardig. Op ieder getouw vervaardigd een fabrikant op eenmaal zonder veele moeite vierentwintig stukken band van verscheide kleur, breedte, en sterkte.

De gebroeders Ro hebben eene fabriek van geschilderd lynwaat, welke eene der gewigtigste manufactuuren in Milaan is. De fabriek van ryke stoffen van Biumi levert dergelyken tot van tien ducaaten het stuk.

Milaan. De groote kooplieden en bankiers, van welken 'er eene menigte in Milaan is, heeten *Negozianti* tot onderscheiding der geringeren, dien men den naam van *Mercanti* geeft. Als het Milaaneefche nog onder de magt der Spanjaarden stondt, gaf het veelvuldig uit de Westindien aangebragte geld gelegenheid tot veele borduurwerkers in goud en zilver, en draadtrekkers, welke ook sedert dien tyd gebleeven zyn. De tegenwoordige draadtrekkers weeten de kunst om de draaden maar aan eene kant te vergulden, waardoor veel goud bespaard wordt. De stikkers werken met deeze draaden derwyze, dat de vergulde kant buiten komt, en de andere onder blyft. Het tegenwoordig gebrek aan goud en zilver is thans oorzaak dat de meesten valsch werk maaken.

'Er zyn behalven deeze nog veele andere kunstenaars in Milaan, die met hunnen arbeid genoegzaam ganfch Lombardyen verzorgen, daartoe behooren de arbeiders in brons, die gedreeven werk maaken, en in steen graveeren, welke de schoonste snuifdoozen, illusters, en dergelyken uit bergkristal leveren. De laatste heeft men hier van ongemeener grootte, en voor minder prys, den ergens elders te koop. De wagemakers zyn insgelyks wegens hun goed werk beroemd. Veele reizigers, die Italiën bezoeken willen, pleegen zich in Milaan van nieuwe sedien te voorzien.

Maaten en Gewigten. De Milaaneefche elle (*braccio*) houdt 22 Fransche duimen, en wordt in 12 uncien, de uncie weder in 12 punti verdeeld. Een *Trabucco* by het landmeeten bedraagt 4 ellen, 4 uncie, en 8 punti: vier *quadratrabucchi* maaken eene *Tavola*, vierentwintig *Tavole* in het vierkant eene *Pertica*, en vyf *Pertiche* ongeveer zoo veel als eenen akker. De koormaat heet *Staro*, en is ongeveer zoo veel als een *boisseau* in Parys, of twintig pond. Agt *Stari* maaken

ken een Moggio, die 130 tot 150 Milaneefche of 233 *Milaan.* Franfche ponden weegt. De wyn wordt by *Brente* verkogt. Eene *Brenta* houdt 96 *Bocali* van welke ieder 37 cubicduimen, of iets boven de drievierdedeelen van een pinte in Parys houdt. Het pond, *libra grosfa*, houde 28 oncie di *mercanzia* (welke van de *Oncie di marca d'oro* onderscheiden zyn) Daarentegen worden koffy, fuiker, speceryen en zyde by de *Librette*, die maar twaalf oncie di *mercanzia* uitmaaken, verkogt.

By gebrek van eige muntfoorten is alles, wat geld heet by de nabuuren, in *Milaan* gangbaar. De *livre* of het Milaneefche pond is maar eene ingebeelde munt, waarvan de vier iets meer dan drie Franfche *livres* maaken. Een *Louisneuf* geldt drieendertig *Milaanfche* ponden, de *Florentynfche* *Ducaaten* vyftien en een half, een *Filippo* naar de *Valuationstabelle* der Regeering (*per grida*) zeven en een half, eene *Doppia* in goud van vyfentwintig tot zeventwintig. Daarentegen rekent men ook met *Doppien*, als eene ingebeelde munt, wanneer zy maar vierentwintig *livres* bedraagt.

VAN DE STREEK OM MILAAN, EN DE BORROMEISCHE EILANDEN.

'Er liggen rondom *Milaan* eenige landhuizen van den voornaamften *Adel*, welke der moeite waard zyn om te bezien. Een der schoonften is buiten tegenspraak *Castellazzo*, het welk twee uren van de stad ligt naer het *Lago maggiore* toe, en met eene schoone menagerie en uitgestreken hof voorzien is. 'Er is eene talryke orangerie. Over de boomen, die in den grond staan, wordt in den winter een houten gebouw opgeslaagen, dat hun voor koude, en het ruwe weer bewaart. De tegenwoordige

Milaan.

graaf Arconati heeft alles zelf, en wel zoo kostbaar aangelegd, dat hem de onderhouding jaarlyks tegen de 2000 daalers kosten zal. De alleën zyn voortreffelyk, en de yzeren deuren verguld; met een woord, alles getuigt van den goeden en pragtigen finaak des bezitters. Het gebouw stemt met de plantagie overeen. De vertrekken zyn met stukkadoorarbeid, verguldsfel, sny en lofwerk, in plaats van tapyten, waarvan men in Italiën zoo veel werks niet maakt, verciert. In eenen derzelve is het standbeeld van Pompejus meer dan levensgrootte, welke in 't jaar 1627. van Romen naar Castellazzo gebragt, en met eene voor deezen held zeer roemryke inscriptie is voorzien geworden. De graaf Arconati is van Franschen oorsprong; men vindt daarom hler eenige basreliefs, welke de daaden van Gascon de Foix, eenen oom van Lodewyk XII. die stadhouder van Milaan was, en in 't jaar 1512. na de slag van Raven. na het leeven verloor, voorstellen. Zy zyn uit de kerk St. Martha in Milaan herwaards gebragt.

Lainate ligt een uur verder, en is een schoon landverblyf van den Marchese Lita, alwaar hy in den herfst groote gezelschappen houdt. Montello, aan het geslagt Grivelli toebehoorende, Birago op den weg naar Como, eenlandgoed van den Marquis Casnedi, Comazzo digt by Lodi een goed van den Marquis Pertusati, en eenige andere kunnen van hun, die zich eenigen tyd in Milaan ophouden, bezigtigd worden.

De afgelegenheid van Milaan, en de vaart over het meer houdt menig reiziger te rug van het bezoeken der Borromeische eilanden. Maar men behoort te weten, dat deeze kleine ongelegenheid by de schoonheid van dit verblyf niet opweegen kan. Het is niet te vergeeven aan iemand die de reize door Italiën doet, wanneer hy niet een paar da-

dagen aan het bezigtigen van eenen oort besteed , waar *Milaan.*
van geene weergaa te vinden is.

Van Milaan tot aan Sesti worden vierendertig Italiaansche mylen gerekend. De streek is vrugbaar en levert veel wyn. Aan beide zyden van den weg zyn wilde wynstokken geplant, die zich hier en daar van boven zamenslingeren, en eenen bedekten gang uitmaaken, onder welke men rydt. Op andere plaatsen is de weg met kastanjen en moerbezieboomen bezet. Men legt deezen weg met eenen voerman of vetturino in tien uren af. Van Sesti tot aan de eilanden zyn vyftien Italiaansche mylen, waartoe vier à vyf uren vereischt worden. Men betaalt voor eene daartoe noodige boot met riemen niet meer dan een à twee ducaaten, schoon 'er vier in den beginne zullen gevraagd worden. Men moet nogthans hierby de goede voorzorg gebruiken van liever op geene kleinigheid te zien, en de grootste boot te verkiezen, wyl men op het meer, wegens de nabyzynde bergen, dikwils aan stormen en rukwinden blootgesteld is, die by eene heldere lucht onvermoed opkomen, en een klein vlak vaartuig ligt omwerpen kunnen.

Het Lago Maggiore is ongeveer zesenvyftig Italiaansche mylen lang, en op de meeste plaatzen zes breed. Naar Zwitserland toe loopt uit hetzelfde een canaal, waarop een aanzienlyke handel tuschen dit land en Italiën gedreeven wordt. Van daar over Sion tot aan Geneve heeft men maar vier dagen reizens langs eenen ten hoogsten bezwaarlyken weg. By Sesti valt het meer in den Tesino, eenen afloopenden stroom, waardoor het zich ontlaf. Uit denzelfden is het canaal Ticinello of Naviglio, waarvan in het voorige artikel melding is gemaakt, naar Milaan, dertig mylen ver, gegraven. Het meer heeft eenen steenagtigen bodem, en een voortreffelyk klaar water. Het heeft eene

Milaan. menigte smaakelyke visfen, inzonderheid forellen, waarvan de Borrromeifche familie ten deele de inkomsten trekt. Een myl van Sefsi, dat voor 't overige eene groote flegte plaats is, komt men uit den Tesfino in het meer, het welk in den beginne maar een paar mylen breed is, maar zich ras verwyderd.

Van Sefsi aan de linkerhand ziet men in het Piemonteeſche eene kleine ſtad, Arona, liggen, welke zóo wel als het meeſte, dat het meer omringt, aan de Borrromeifche familie behoort, en als de geboorte plaats van den heiligen Carolus Borrromæus merkwaardig is. Niet ver van dezelve naar het meer toe ſtaat het colofalifch ſtandbeeld van deezen heiligen van brons. Het is vyfendertig ellen hoog zonder piedefal, welke alleen vyfentwintig ellen bedraagt. Het hoofd kan eenige perſoonen bevatten, en de nagel aan den duim is eene ſpanne lang. De Heilige keert zich naar de ſtad Milaan, en ſchynt haar den zegen te geeven.

Tegen Arona over aan de andere zyde van het meer ziet men het vlek Anghiera, wiens voormalige bezitters aan de onruſten van Lombardyen veel deel gehad hebben. Het ganſche Lago Maggiore is met heuvelen omgeven, die met wynſtokken beplant, en met huizen bezet zyn. Men ziet van alle kanten kaſtanjebosſchen, dorpen, van de bergen aſtortende kaskaden, welke het oog de grootſte verſcheidenheid bieden, en den overvaart aangenaam maken. Tuſſchen Arona en Anghiera wordt het meer wyder, en heeft, wanneer men het vlek Belgirada, (in wiens omtrek de beſte Milaanſche wyn waſt) voorby is, zyne grootſte breedte. Tegen het weſten maakt het eenen boezem, waarin de beide beroemde Borrromeifche eilanden, *Iſola Bella* en *Iſola Madre*, liggen.

Ifola Bella behoort aan den graaf Rénatus Borromei, als *Borromei-* den oudsten van het huis. De tuin vertoont zich van *scbe Eilan-* verre als eene piramide, wyl hy uit tien terrasfen be- *den.* staat, die telkens afneemen, of spitsfer te zamen loopen. Op den bovensten, die zestig ellen boven het meer ver- *Ifola Bella.* heven en vyfentwintig schreeden lang is, heeft men een heerlyk uitzigt. Het is met vierkante steenen geplaveid, op welke het regenwater in de daarouder verborge bakken verzamelt, en door buizen tot de waterwerken geleid wordt. Aan de vier hoeken der bovenste en onderste terrasfen staan groote steenen statuen. Elk der negen onderste terrasfen heeft eene breede allee, met citroenen, ceder, oranje, en andere dergelyke boomen bezet, waaraan men het gansche jaar door bloemen en vrugten ziet. De myrthen, laurier en perzikeboomen blyven in den winter ongedekt staan, daarentegen wordt over de espaliers der citroen- en oranjeboomen eene bedekking van planken gezet, waar door zy voor de vorst beveiligd zyn. Tot deeze bedekking worden van den eenen winter tot den anderen veele duizend planken in gereedheid gehouden. De geheele hof ligt tegen het zuiden; aan beide zyden zyn twee schoone tuinhuisen in de gedaante van een paar toorns aangebragt, wier onderste vertrekken met de zee waterpas liggen, en met schoon rood en zwart marmer vercierd zyn. Aan de linkehand van den tuin ziet men een bedekten gang op steenen zuilen rustende, die met citroenboomen bezet is, aan de andere zyde komt men in eene allee, die met groote oranjeboomen in vyf ryen staande beplant is. Wanneer men de schoonheid van den tuin en de uitgestrektheid der gebouwen in aanmerking neemt, moet men van deeze onderneeming met verbaasheid erkennen, datze koninglyk is, en veelligt alles, wat in de oude geschiedenisfen van de hangende tuinen in Babilon

Borromeische eilanden. bilon verteld wordt ver overtreft. Het eiland was voorheen eene onvrugtbare rots, zoo dat niet alleen de bouwstoffen, maar ook alle goede aarde, van welk eene onzagelyke menigte tot dit luffhof gevorderd wierd, op fchepen heeft moeten aangebragt worden. (*)

Het woonhuis is uitgestrekt, en van eene goede architectuur. De vertrekken zyn groot, wel gemeubileerd, en met veele goede fchilderyen behangen, welke meest copyen naar goede origineelen zyn. Daartoe behoort de Magdalena van Correggio, waarvan het beroemd origineel in de galerye van Dresden hangt.

Het aangenaamfte in het paleis zyn buiten twyffel de *Grotte terrene*, of de onderfte kamers, by welke de golven van het meer gefladig fpeelen. Zy zyn als grotten met allerley fchulp en marmereerk verciert, en de zolderingen en vloeren met keifteentjes van allerleye kleuren ingelegd. De fmaak is eenvoudig en aardig. Men kan zich in den zomer op heete dagen geene aangenaamer plaatze voorftellen. Intusfchen zou het gebouw nog veel grooter en koftbaarer geworden zyn, wanneer 't plan van den eerften bezitter geheel was uitgevoerd.

Uit de lange gallery komt men aan een lang terras, het welk naar eene groote grot van boerfch werk leidt. Van deeze klimt men door middel eener dubbele trap naar de bovengemelde hooge terrafen. Hier geniet men een uitzigt, dergelyke weinig gevonden wordt. Aan de eene zyde liggen de Alpen, welke zich in drie ryen ber-

(*) Het is daarom niet te veel gezegd, wanneer men in een opfchrift op wit marmere, dat zich hier bevindt, leeft.

Vitalianus, Comes Borromanus &c.
 Informibus scopulis subfruens & exfruens,
 Dignitatem otii, majestatem deliciis comparabat,
 MDCLXXI.

bergen verheffen. Van onderen zyn zy naauwkeurig be-^{Borromet-}
 bouwd: hooger op met bosch bezet, en van boven met ^{sche eilan-}
 ys en sneeuw bedekt. Inzonderheid is het gezigt naar ^{den.}
 het ooste, wanneer de zonnestraalen van de yskruinen
 te rugkaatzen, voortreffelyk. Aan de andere zyde ziet
 men over de groote vlakke der zee tot aan den oostely-
 ken oever, en tegen 't noorden eene vrugtbare streek,
 die met wynbergen, vlekken en kleine steden bezaaid is.
 Het uitzigt op het meer zelfs is niet minder schoon;
 behalven het helder water en eene menigte van watervo-
 gels ziet men den ganschen dag veele vischerbooten en
 kleine schepen, welke de waaren tuschen Zwitserland
 en Italien heen en weer voeren, daarop zeilen.

Het Isola Madre ligt van het eerste een half uur af. ^{Isola Ma-}
 Het kan by Isola Bella in schoonheid niet haalen, wes- ^{dre.}
 halven men het best eerst beziet. Het heeft maar zeven
 terrassen of laagen, die even zoo hoog zyn als de tien
 van Isola Bella, maar laager schynen, wyl zy verder ag-
 ter elkander aangelegd zyn. De tuin heeft eene over-
 vloedige orangerie, is landryker, en meer tot nut inge-
 regt. Het gebouw is logeabel, maar van geen zonder-
 ling aanzien, en maar op de eene kant uitgetimmerd. De
 tegenwoordige bezitter, de graaf Frederik Borromei is
 voorneemens een beter te laten bouwen. Hy heeft ook
 een klein theater met twee ryen loges gebouwd, waar-
 op hy bywylen Italiaansche en Fransche comedien spee-
 len laat. De faisantenjagt op dit eiland is aanmerkelyk.

De echo van het landhuis van Simonetti, dat twee Ita-
 liaansche mylen van de stad aflegt, is merkwaardig.
 Het herhaalt de laatste syllabe wel veertigmaal agter el-
 kander, edog zoo, dat het geluid al zwakker en zwak-
 ker wordt, en zich allengkens geheel verliest. (*) Voor-
 heen

(*) Ferdinand Gonzaga, hertog van Guastalla, en weleer Gouver-
 neur

Milaan. heen wanneer alles nog niet zoo vervallen was, zou de echo nog sterker geweest zyn. De beide vleugels van het gebouw tusfchen welken zich deeze echo hooren laat, zyn agtenvyftig fchreden van elkander verwyderd, en bestaan uit regte muuren, die anders geen vensters hebben, dan dat geen, waardoor men de proef doet. Een geloft pistool veroorzaakt een zeltigmaaligen weerklank, en men heeft moeite om zoo gezwind met een pen flippen te maaken, het welk gefchied om in 't getal niet te misfen. 's Morgens en 's avonds, wanneer de lucht vogtig, of geheel droog is, herhaalt de echo niet zoo dikwerf. Het zonderbaare van deeze echo heeft den bezitter zoo veele bezoeken, en daarmede gepaard gaande kosten gebaard, dat hy 'er in 't geheel niet komt, en alles laat vervallen.

Monza, een klein stadje, etlyke stonden van Milaan, is bekend van wegens de kerk van Johannes den Doo- per door de koninginne Theodolinda gebouwd. Men toont in derzelve fchat nog den drinkbeker van gemelde koningin, uit een stuk faphir: voorts haar kam, haar waayer, en de kroonen van haar en haar gemaal Agilulphus. Het merkwaardigfte dog van allen is de yzeren kroon, waarmede weleer de duitfche keizers als koningen van Lombardyen zyn gekroond geworden. Zy is eigenlyk van goud, en heeft alleen van binnen eenen yze- ren

near van Milaan heeft het gebouwd. Eene afteekening van hetzelfde vindt men in *Casp. Schott. Magia univers. nat. & artis T. II p. 122.* Hy geeft te gelyk narigt van eene nog merkwaardiger echo te Syracuze. 'Er zyn nog een paar plaatzen, welke wegens dit zonderbaar verschynzel beroemd zyn, namelyk Woodftok in Engeland, en eene plaats onder de *Pont du Drac* by Grenoble. De laafte echo herhaald een woord van twee leutergreepen twaalf maalen. Keyszler heeft met de echo op Simonetta verfehiede proeven gedaan. Ziet zyne Reizen, I. deel, bl. 292.

ren ring, welke uit een nagel van het kruis van Christus zou zyn gesmeed geworden. *Milaan.*

Men zal niet ligt eene streek lands in Europa vinden, welke zoo veele meeren heeft, als die van Geneve en Milaan. Zy zyn alle ryk in vis en byzonder in forellen. De Carpione in Lago di Garda wordt voor nog sijnake-lyker gehouden, dan zalmen en forellen. Hy is egter niet groot, en weegt ongeveer tien à twaalf pond. Het meer by Como, agt uren van Milaan, voert deezen naam van eene kleine stad, waarin voorheen de jonge Plinius is gebooren.

De bergen in het Milaneefche zyn wel goed bevolkt, egter niet zoo sterk als de Zwitserfche. Weleer behoorden de Landvoogdyen door koning Lodewyk XII. aan de Zwitfers afgestaan aan het Milaaneefche. Men ziet, dat de bewooners derzelve in meerder vryheid leven, en door belastingen zo niet gedrukt worden. Zy zyn talryk, meer gegoed, en meer te vreeden, en wonen in beter huizen: maar zoo dra men in het eigenlyk Milaansch gebied komt, treft men veele ellende, en groote armoede aan, offchoon de grond beter is, dan in de Landvogdyen. De Milaaneezen hebben wyn, koorn, olie, zyde, met een woord alles, in overvloed van hunnen gezegenden grond. De weiden zyn heerlyk: egter vindt men onbebouwde strecken, en niet zoo welgezete boeren als by hunne nabuuren, die zich onder de zagte regeering der Zwitfers veel beter bevinden. De Spaansche en vervolgens de Oostenryksche regeering heeft het land al overlang met overmaatige belastingen bezwaard, zoo dat zy niet tot hun herhaal kunnen komen.

Het Bad Massino, dat in 't landschap Valteline gelegen is, wordt van de Milaaners sterk bezogt. Het behoort tot de Graaubunders: de inwooners spreken egter niets dan Itali-
aansch.

Milaan. aansch. Het bad ligt aan het einde van een lang, zeer eng dal, niet ver van den oorsprong van den vloed Masino, die tuschen ontzaglyke rotsen doornuischt, en zich vier uren, eer de Adda in het meer Como valt, met dezelfde vereenigd. Het is aan beide kanten met vreeslyke bergen beslooten, welke den geen, die reeds de Alpen bezogt hebben, een pragtig gezigt verschaffen. Men ziet name-lyk van alle kanten eene menigte der hoogste kaskaden, die ten deele naar kleine stroomen gelyken, nadien zy over de tweehonderd voeten hoog nedervallen, en in een sneeuwuitschuim verkeerd worden. Zoo onbebouwd ook deeze oort is, ontbreekt het dog niet aan faisanten, patryzen, gemzen, aardbezien, en veele andere dingen, die de natuur in groote volkomenheid voortbrengt. De weg in dit bad is gevaarlyk, en naauwlyks te gebruiken. De Milaansche Dames laaten zich als over den berg Senis, eger met veel grooter bezwaarlykheid, draagen. Men gebruikt het water niet alleen tot baden, maar ook tot drinken, en ondervindt 'er kragtige werkingen van.

Wanneer men van Milaan den naasten weg naar Duitschland neemen wil, loopt de weg over Roveredo naar Trent. Van Roveredo wordt laager by gelegenheid van Verona eenig gewag gemaakt.

De velden liggen in het Milaneesche nooit braak of ledig. Zy geeven veel meer jaarlyks eenen dubbelen oogst, de eerste van tarw en de andere van Turkisch koom, (*) gierst of dergelyk zomergewas. Dit geschiedt, eenige strecken uitgezonderd, doorgaans in Lombardyen. De weiden worden driemaal, en de bewaterde wel viermaal gemaaid. De
grond

(*) Volgens den Heer de la Lande komt de benoeming van Turkisch koom niet daarvandaan, dat de zaaden van hetzelfde eerst uit Turkyen zyn gekomen, maat wyl men de ontbloote spitsen der airen met eenen Turkeakop heeft vergeleeken.

grond der landeryen is naar zyne onderscheide deugd aangeflagen, en wordt in elf soorten verdeeld. *Milaan.*

Eene merkwaardige plant in Lombardyen, byzonder in het Milaaneefche, is de Sagina. (*) Men maakt 'er bezemis van (*Scope di Sagina*) en van de stengels stroomatten; men dekt 'er ook de daken meê. De korrels van het kleiner soort van Sagina maalen de boeren onder het meel. Eene andere vrugt die in Lombardyen, maar voornamelyk in Romén overvloedig wast, zyn de zoogenaamde gouden appels (*Pomidori.*) (**). Zy worden in veele sauzen gebruikt, wyl dezelve eene roode kleur, als van eene kreeftensaus mededeelen.

In Milaan ziet men voor 't eerst de gewoonte, die door ganfch Italië in zwang gaat, om in den zomer ys te eeten. Het is hier iets zoo gemeen, en te gelyk zoo goedkoop, dat men niet zelden de vetturini voor de koffyhuizen ziet staan, en hetzelfde gebruiken.

Zoo aangenaam het klimaat van deeze landstreek in den zomer is, zoo ongevoegelyk is het om in den winter te reizen. De vette, en van den regen doorweekte grond is oorzaak, dat men, wanneer het niet hard gevrooren heeft, in 't geheel van zyn plaats niet kan komen. De winden die van de hooge bergen de koude met zich aanvoeren, maaken de lucht bestendig ongemeen seherp en snydende, en hier aan is men in de Italiaanefche sedien, die open zyn, zeer blootgesteld. De gebouwen zyn even zoo weinig op eene toereikende wyze daartegen ingerigt. De Italiaan denkt
maar

(*) Volgens Linnæus *Holcus glumis villosis seminibus aristatis*, en volgens Bauhinus *Milium arundinaceum subrotundo semine*, Sorgho nominatum.

(**) De plant is een soort van *Solanum*. Linnæus noemtze *Solanum caule inerme herbaceo foliis pinnatis incis, racemis simplicibus*. De vrugt heet ook *Lycopersicon Galcui*, by de Franschen *Pomme d'été*.
MOUL.

Milaan. maar alleen om zich tegen de hitte te beschermen, daarom zyn de meeste huizen niet zoo dicht en vast, maar zeer ligt opgebouwd, zoo dat men by aanhoudende koude veel van derzelve ongemakken moet doorstaan. (*)

LODI, CREMONA, EN DE OMLIGGENDE
LANDEN.

Van Milaan over Lodi naar Parma zyn negen posten. Zy zyn hier langer, en egter eenigzins beter koop, dan in het Piemonteesche. De eerste post heet Marignano, een dorp, het welk wegens de overwinning der Franschen over de Zwitzers in 't jaar 1515 (**) merkwaardig is. Koning François I. behield daar door niet alleen het bezit van het Milaaneesche, maar ook het Concordaat te Bologne van Paus Leo X. waardoor de twist wegens de benoeming tot de geestelyke preuven bygelegd wierd. Vrankryk verloor wel tien jaaren daarna dit land weder door den slag by Pavia, maar geniet in aanzien van het laatste punt nog de vrugten van dien zegen. Ariosto brengt den koning deswegens in twee plaatzen van het zesentwintigste en drieëndertigste gezang van zynen Orlando groote lofsuitingen toe.

Lodi. Lodi, in 't latyn *Pompeja* of *laus Pompeji*, ligt aan de Adda in eene der vrugbaarste strecken, en heeft ongeveer

10000

(*) In January 1767. stond de thermometer van Reaumur tuschen de 7 en 12 graaden onder het punt van vorst. Den vierden viel de sneeuw vyftien duim hoog, en de velden bleeven tot aan den 17den February daarmede bedekt. De wynstok leedt daardoor veel, en veele vygeboomen bevrooren. De menigte van den gevallen regen bedroeg naar de opmerkingen van den Pater de la Grange in 't jaar 1764. vierëndertig duim zeven linien, in 't jaar 1765. zevenenveertig duim en in 't jaar 1766. tweeëndertig duim en twee linien; gevolgelyk regent het elk jaar meer in Milaan dan in Parys.

(**) De slag duurde twee dagen, en was zoo hevig, dat de maarschalk Trivulzio, welke reeds agtien veldslagen had bygewoond, zeide: de andere veldslagen waren maar kinderspel, deeze eene rezenstryd geweest.

10000 inwooners. De oude stad (*Lodi Vecchio*) wierd van de Galliers gebouwd, maar heeft haare vergrooting, gelyk *Milana* ook haaren ouden naam van den vader van den grooten Pompejus verkreegen. De Milaaners verfloorden Lodi Vecchio in de twaalfde eeuw, en thans is het eene ellendige plaats. Maar als keizer Frederik Barbarossa Milaan met den grond gelyk gemaakt had, liet hy drie mylen van 't oude Lodi af, het nieuwe weder opbouwen. Dit nieuwe Lodi wierd daarop in weinig jaaren eene aanzienlyke stad, die een geruimen tyd haare vryheid staande hield. Maar in de onrusten der Gibellinen moest zy veel uitstaan, tot dat zy eindelyk onder het gebied van de hertogen van Milaan geraakte. De stad heeft niets byzonders buiten de kerk l'Incoronata, en fabrieken van schoon nagemaakt porcellein of platteelwerk. Dat hier de beste Parmezaankaazen vervaardigd worden, is boven reeds gemeld.

Van Lodi kan men naar Mantua, en van daar over Verona naar Venetien, of regt uit naar Bologne gaan. De meesten neemen egter den besten weg over Parma naar Bologne, om Romen en Napels in den winter te bezoeken, en op het Hemelvaartsfeest in Venetien te zyn. Van Mantua zullen wy op de terugreize uit Venetien handelen.

Cremona is eene kleine stad, die zoo wel als Lodi van de Galliers, welke, ongeveer vierhondert jaar voor de geboorte van Christus in Italië indrongen, is gebouwd. De inwooners hielden in de burgerlyke oorlogen de party van Antonius tegen Octavius, en wierden tot hun straf geheel uitgeplunderd. Virgilius moest wegens de nabyheid ook daardoor lyden, en schreef daarover zynen negenden herderzang. (*) Zy wierd vervolgens tweemaal namelyk eerst

van

(*) Mantua va miseræ nimium vicina Cremonæ. Men kan hierover nazien, Cremona fidelissima città, e nobilissima colonia de Romani &c. da Anton Campi, Pittore, & Cavalier Cremonese in Milano 1645, 4to.

Milaan.

van de Gothen omtrend het jaar 630. en daarna van den keizer Frederik Barbarossa verwoest, maar herstelde zich ras weder. Keizer Sigismund rigtte hier eene beroemde hooge school op, die thans in een slegten toestand is, en gaf haar dezelfde voorregten, als die te Bologna. Na dat de stad eenen geruimen tyd onder de magt der Venetiaanzen gestaan had, kwam zy eindelyk aan de hertogen van Milaan. Zy heeft regte breede straaten, die met middelmaatige gebouwen bezet zyn. Midden door de stad vloeit een klein kanaal, dat niet al te zuiver gehouden wordt. Men toont nog het huis, waarin in 't jaar 1702. de Fransche Marschal Villeroy door den prins Eugenius gevangen genomen wierd.

Van hunnen tooren maaken de Cremoneezers veel geroep, en houden hem voor den hoogsten in Europa. Men heeft van denzelven een heerlyk uitzigt over eene vrugtbare vlakte, en ziet eene groote streek van den loop der riviere de Po, over welke een weinig van de stad af eene schipbrug legt, die door eene schans gedekt is. Men telt tot aan de klokken 498 trappen, en geeft hem, behalven de lange spits, ongeveer 200 voeten hoogte.

Het merkwaardigste in de stad is de Dom, en de kerk van den heiligen Petrus, Dominicus en Augustinus. In de laatste trest men twee schoone schilderyen van Perugino, en eene aanzienlyke bibliotheek aan. Cremona was de geboortestad van den beroemden digter Vida, die ten tyde van den Paus Leo X. dat voortreffelyk Latynsch gedicht over de digtkunst schreef. (*)

(*) Pope vergelyket hem in zyn Essay on Criticism met Virgilius
 Immortal Vida! on whose honour'd brow
 The poets bays and critic's ivy grow,
 Cremona now shall ever boast thy name
 As next in place to Mantua next in fame.

NAAMLYST

van Italiaanschen en anderen meest zeldzamen en
kostbaare Boeken,

waarvan verscheiden in dit werk gemeld worden,

en die by den Uitgever

J. VAN SCHOONHOVEN EN COMP.

te bekomen zyn.

Aretin, a Dialogue on painting from the Italian of Lud.
Dolce Lond. 1770. 8. *engl. b.*

Addison's Works Lond. 1722. 8. 2 voll.

Der Adriatische Löw, das ist kurze Anzeigung des Vene-
tianischen Adels, Altdorf 1704. 8. mit Kupf.

L'Abecedario Pittorico Napoli 1733. 4. *velin.*

Architettura di G. Barozzio da Vignola Roma 1753. 4.
50 tavole in rami.

———— di M. Vitruvio, tradotti e commentati da
Monsgr. Daniel Barbaro Venez. 1584. 4. *rare & très estimé.*

Atti dell'Accademia de' Fisiocritici di Siena, in Siena 1761-
1767. 4. 3 voll. *veau fauve, avec beaucoup de fig. anatomi-
ques, botaniques, &c.*

Avventure maravigliose del famoso Giuf. Caffardo, nobile
Romano, Ital. e Tedesco, Augusta 1768. 8.

Ariosto (M. Lud.) Satire e rime. Amburgo (*Londra*) 1732. 8.

———— Commedie. Firenze 1744. 12.

———— Ortando furioso con una breve esposizione
di tutti i vocaboli e luoghi difficili Venezia 1551. 4.
fig. velin ed. très rare.

Algarotti epistole in versi Venez. 1760. il Congresso di Ci-
tera ib. 1763. Lettere militari ib. 1762. Lettere sopra la

Russia ib. 1763. 8. 1 vol.

Avvertimenti grammaticali per chi scrive in lingua Italiana-
dal P. Franc. Rainaldi Roma 1663. 12.

Antiguedades de las Ciudades de España por Ambr. de
Morales, en Alcalá de Henares 1575. Fol. *fig. très rare
& estimé.*

- Ædium Farnesiarum Tabulæ ab Annib. Caraccio depictæ, à Carolo Casio æri insculptæ atque a Lucio Philarchæo explicatæ Romæ. 1753. *forme d'atlas, ouvrage magnifique.*
- Antiquæ regiæque Sabandæ domus arbor gentilitia, auctore Fr. Maria Ferrero a Lsbriano Aug. Taurinorum 1702. Fol. *avec de très beaux portraits en taille douce.*
- Asemani (Jof. Sim.) Kalendaria ecclesiæ universæ Romæ 1755. 4. 6 vol. *velin cordé.*
- Ambrosii Traversarii Generalis Camaldulensium aliorumque ad ipsum Epistolæ latinæ, accedit Ejusdem vita, in qua historia literaria Florentina ab a. 1192-1440. e monumentis potissimum ineditis deducta est a Laur. Mehus Florent. 1759. Fol. 2 part. 1 vol. *vel. cordé.*
- Averanii (Bened.) Florentini Opera latina Florent. 1717. Fol. 4 voll.
- Aretini (L. Bruni) Epistolæ cura Laur. Mehus Florent. 1741. 8. 2 voll.
- Arsii (Franc.) Cremona Literata Parmæ 1702-1706. Fol. 2 tom. 1 vol. *veau.*
- B**revall's (J.) Remarks & Second remarks on several parts of Europe relating chiefly to the history, antiquities &c. of these countries Lond. 1726. 4 tom. 2. voll. *fol. engl. b. A very curious & learned work, full of fine engravings, but scarce known out of England.*
- Blainville's Travells trough Holland, Germany, Switserland & Italy Lond. 1767. 3 voll. 4. *engl. b. with a great number of cuts, views, &c.*
- Barenti's Account of the manners & customs of Italy (*against Mr. Sharp*) Lond. 1763. 8. 2 voll. *engl. b.*
- Italian Library, containing an account of the lives & works of the most valuable authors of Italy Lond. 1767. 8. *br.*
- Burney's present state of Music in France & Italy Lond. 1771. 8. *e. b.*
- Brokes verdeutscher Bethlehemitischer Kindermord des *Mari- rina* Ital. und Deutsch Hamb. 1742. 8.
- Boccaccio (Giov.) Decamerone, colla vita dell' autore ed altri osservazioni critiche ed istoriche da V. Martinelli Londra (Parigi) 1762. 4. *gr. pap. belle edition, veau marbré.*
- Decamerone Londra (Parigi) 1757. 8. 6 voll. *ed. superbe, avec plus de 200. estampes & vignettes gravées par les meilleurs maîtres françois d'après les des- seins de Gravelot & autres, très bel exempl. gr. pap. veau marbré, doré sur tranche, prem. épreuves des estampes.* Bac-

- Baccanali di Girolamo Baruffaldi Bologna 1758. 8. 3 voll.
velin, avec de belles vignettes.
- Bellezze della Città di Firenze, da M. Franc. Bocchi, ampliate da M. Giov. Cinelli Fir. 1677. 8. *veau.*
- Bacceti (M.) Historia Septimiana Romæ 1724. Fol.
- Barbault Monumens de Rome ancienne ou recueil des plus beaux morceaux de l'antiquité Romaine, Rome 1761.
forme d'atlas, avec 128. planches, ouvrage magnifique.
- Basilicæ S. Mariæ Majoris de Urbe a Liberio Papa I. ad Paulum V. Pont. Max. descriptio & delineatio auctore Abb. Paulo de Angelis Romæ 1621. *gr. Fol. avec beaucoup de figures, velin cordé, peu commun.*
- Blanchini (Franc.) Observations selectæ astronomicæ atque geographicæ cura Eust. Manfredi Veronæ 1737. Fol.
- (Josephi) Vindiciæ Canoniarum scripturarum Romæ 1740. Fol. 2 part. 1 vol.
- Demonstratio historiae ecclesiasticæ quadripartitæ comprobata monumentis pertinentibus ad fidem temporum & gestorum Romæ 1752. Fol. 3 voll.
fig. d. r. veau fauve.
- Bibliotheca Sicula sive notitia scriptorum Siculorum auctore Anton. Mongitore Panormi 1708-1714. Fol. 2 voll.
- Bionis & Moschi Idyllia Gr. lat. c. n. Nic. Schwebelii Venet. 1764. 8.
- Belgradi (Jac.) Epistolæ de rebus physicis & antiquis monumentis sub Retina recens inventis Venet. 1749. 8.
- Beveregii (Gui.) Institutiones chronologicæ ed. auctior Venet. 1738. 8.
- Collection (a new) of Voyages & discoveries &c. Lond. 1767. 8. 8 voll. *with maps & cuts.*
- Cena (la prima e la seconda) novelle di A. F. Grazzini, detto il Lasca, Londra 1756. 4. *belle impr. gr. pap. rel. angl.*
- Confiderazioni del Marchese G. G. Orsi sopra la *Maniere de bien penser dans les ouvrages d'esprit*, opera del P. Bouhours, con tutte le scritture che uicirono nella questa contesa Modena 1735. 4. 2 voll.
- Cose (delle) mirabili della Città di Venezia, da Leonico Goldioni Venet. 1649. 8.
- Chiari (il Sig. Ab. Pietro) *Recueil de ses Romans, sçavoir il Poeta Venez.* 1757. 3 voll. *fig.*
- la Viaggiatrice 1761. 2 voll.
- la Veneziana di Spirito 1762. 2 tom. 1 vol.

- l'Usaro Italiano 1762. 2 tom. 1 vol.
 l'Americana Ramminga 1763. 2 tom. 1 vol.
 la Francese in Italia 1763. 2 tom. 1 vol.
 la Filosofesa Italiana 1765. 4 voll. fig.
 l'Incognito 1767. 2 tom. 1 vol.
 la Donna che non si trova 1768. 2 tom. 1 vol.
 la Ballerina onorata 1757. 2 tom. 1 vol.
ensemble 23. tom. rel. en 16 voll. 8.
 Compendioso trattato della celebre Acqua di Nocera nell'
 Umbria da Florido Piombi. in Foligno 1724. 12.
 la Ciceide (*recueil de Poësies très gaillardes*) 12. *rare.*
 Corso delle acque antiche e moderne fuori e dentro Roma
 coll' illustrazione di molte antichità, da passati Scrittori
 ed antiquari non conosciute, opera di Alb. Casio Roma
 1756. 4. 2 voll. fig.
 Commentarii Bononiensis Instituti scientiarum & artium Bo-
 non. 1745. 4. 6 voll. fig. *velin.*
 Corona Gothica, Castellana y Austriaca par D. Diego Saa-
 vedra Faxardo, en Munster (Anversa) 1646. 4.
 Codex diplomaticus Siciliae, notis & Dissertationibus illu-
 stratus a Joanne de Joanne, Panormi 1743. Fol. Vol. I.
 das Caffee-Haus, ein Wochenschrift, aus dem Italiänischen
 Zürich 1770. 8. 2 theilen.
 Catalogi duo auctorum & rerum e quibus XXXIII. voll. an-
 tiquitarum Græcarum & Romanarum congesta sunt Ven-
 et. 1755. 8.
 Coluci (Dini) Pieri Salutati Epistolæ nunc primum editæ
 cura Jos. Ricaccii Florent. 1742. 2 voll. 8.
 Carmina Illustrum Poetarum Italarum Florent. 1717-1726.
 8. 12 voll. *velin.*
 Catalogus Codd. MSS. Bibliothecæ Laurentianæ Medicæ
 cura A. M. Bandinii Florent. 1764-1770. Fol. 3 voll.
 il Cicerone, poema di Giancarlo Pasferoni Venez. 1770.
 12. 4 voll.
 Corfini (Ed.) Epistola de Burdigalensi Aufonii Consulatu
 Pisis 1764. 4.
 ——— Series prefectorum Urbis ex editis ineditisque
 marmoribus Pisis 1766. 4.
 ——— Dissertationes quibus insignia quædam anti-
 quæ monumenta illustrantur. 8.
 Commentarii de rebus pertinentibus ad Ang. Mar. S. R. E.
 Card. Quirinum Brixie 1750. 8. 2 tom. 2 vol.
 Corpus Juris Civilis Academicum cura Chr. H. Freiersleben,
 ed. aucta locis parallelis Lugduni 1759. 4. 2 voll.
 Corpus

- Corpus Juris Canonici, emendatum & notis illustratum Aug. Taurin. 1745. 4. 2 voll.
- Catalogus Bibliothecæ Mediceo-Laurentianæ Florentinæ digestus ab A. M. Biscionio Florent. 1757. 8. 2 voll.
- D**rummond (Alex.) Travells through Germany, Italy, Greece, & Asia, as far as the Euphrates Lond. 1754. Fol. *with cuts, antiquities, maps, plans, &c.*
- Dictionnaire d'Architecture, civile, militaire, navale, antique, ancienne & moderne & de tous les arts & metiers qui en dependent, dont tous les termes sont exprimés en François, Latin, Espagnol, Italien, Anglois & Allemand, avec une notice des plus celebres architectes, Ingenieurs, Peintres, Sculpteurs, Graveurs & autres artistes par M. C. F. Roland le Virloys Paris 1770. 4. 3 voll. *gr. pap. avec 101. planches de figures en taille douce, veau marbré.*
- Diarium*, oder Beschreibung der Reise des Durchl. Fürst und Herr Carl, Landgraff zu Hessen, &c. A. 1699. durch das H. Röm. Reich, *Italien* und die Schweiz gethan, Casel 1722. Fol. *velin*. NB. Es sind nur sehr wenig Exemplarien von dieses werk abgedrukt geworden, daher es ungemein seltsam ist.
- Descrizione dell' insigne fabrica di S. Maria del Fiore, metropolitana Fiorentina, in varie carte intagliati da B. Sansone & Grilli Architetto Firenze 1730. *forme d'atlas, demie rel. avec de belles figures.*
- della regia villa di Pratolino Firenze 1744. fol. *con fig. in rame.*
- di tutta l'Italia di F. Leandro Alberti, in Venezia 1553. 4. *velin*. la medesima, ivi 1596. 4. *velin*.
- Diporto de' Viandanti, nel quale si leggono facette, motti e burle, da Chr. Zabata Trevigi 1600. 8.
- Dizionario filosofico, Venezia 1765. 8.
- Descrizione di Milano, ornata con molti disegni in rami, raccolta ed ordinata da Serviliano Latuada Milano 1737. 8. 5 voll. *fig.*
- Disquisitiones Plinianæ, auctore Ant. Jos. Comite a Turro Rezzonico Parmæ 1763-1767. Fol. 2 voll. *veau marbré.*
- Dolci (Seb.) a Ragusio Dissertatio de Illyricæ linguæ vestigata & amplitudine Venet. 1754. 4.
- Fasti Literario-Ragusini, sive virorum literatorum qui usque ad A. 1766. in Ragusina ditione floruerunt prospectus Venet. 1767. 4. *gr. pap.*

- Decouverte de la Maison de Campagne d'Horace par M. l'abbé Capmartin de Chaupy Rome 1767. 8. 3 voll.
- E**velyn (John) *Sculptura*, or the history & Art of Chalcography &c. Lond. 1769. 8. *e. b.*
- Estratto della Letteratura Europea dall'anno 1758-1768. Yverdon. 44 voll. 8.
- F**ueslins Geschichte und Abbildungen der besten Mahler in der Schweiz, Zürich 1755. 3 theilen mit schönen Kupfern.
- raisonnirendes Verzeichniß der vornehmsten Kupferstecher und ihrer Werke, Ebend. 1771. 8.
- il Forestiere illuminato intorno le cose di Venezia, ivi 1740. 8. *fig.*
- informato delle cose di Lucca, Lucca 1721. 8.
- Fagnoli (G. B.) *Commedie*, in Venez. 1753. 12. 7 voll.
- *Prose Toscane*, Roveredo 1755. 12.
- *la Fagiulaja o vero rime facete*, Venez. 1739. 12. 6 voll.
- Frifi (J.) de *Legibus Naturæ* Mediol. 1767. 4. *fig.*
- Facciolati (Jac.) *Fasti Gymnasii Patavini* ab A. 1200-1740. Patav. 1757. 4. *velin cordé.*
- *de Gymnasio Patavino Syntagmata XII.* Patav. 1752. 8.
- *Acroases dialecticæ undecim*, in gymnasio Patavino habitæ Venet. 1750. 8.
- *Viaticum theologicum nobili adolescenti paratum, cum Germaniam & Galliam peragrarè constituit* Patav. 1755.
- G**atterer's (J. C.) *Allgemeine historische Bibliothek*, Halle 1767-1772. 13 theilen *velin.*
- Galleria de Giustiniani Roma 1631. 2 voll. *ouvrage superbe, forme d'atlas, tout en estampes, premières épreuves, exempl. magnifique, en veau marbré.*
- dei Gran Duchi di Toscana della Casa de' Medici, ragionamenti istorici del D. Gius. Bianchini di Prato Venezia 1741. *ouvrage également beau. forme d'Atlas. avec des portraits gravés par les meilleurs maitres, très bel exempl. veau fauve.*
- la Gerusalemme liberata di Torq. Tasso con le stampe in rame di Giambattista Piazzetta Venezia 1745. *édition superbe & connue, forme d'atlas, très bel exempl. en veau fauve, & premières épreuves des estampes.*

- Gianfenismo nuovo dimoſtrato il medefimo e ancor peggiore del vecchio Venez. 1752. 4.
- Le Glorie maeftoſe del Santuario di Loreto, opera di B. Bartoli, in Macerata 1696. 8.
- Grammatica della lingua Ingleſe da F. Altieri Venez. 1750. 8.
- in franceſe della lingua Italiana dal Sig. Longchamps Roma 1655. 8.
- Gigli (Girol.) regole per la Toſcana favella Lucca 1734. 8.
- Lezioni di lingua Toſcana Venez. 1722. 8.
- Guida de Foreſtieri, curioſi di vedere le coſe più notabili in Napoli dal P. Sarnelli ed Ant. Bulifon Napoli 1697. 12. fig. veau.
- Guarnacci (M.) Vita & res geſtæ Pontificum RR. & S. R. E. Cardinalium a Clemente X. ad Clementem XII. (a. 1670-1740.) Romæ 1751. Fol. 2 voll. *avec de très beaux portraits & vignettes en taille douce.*
- Gattula (D. Ev.) Hiſtoria Abbatiaſe Caſſinenſis cum acceſſionibus Venet. 1723-1731. Fol. 3 voll.
- Gratiani (A. M.) de Scriptis invita Minerva Libri XX. c. II. Hier. Lagomarfini Florent. 1745. 4. 2 voll.
- Gori (Ant. Franc.) Theſaurus veterum Diptychorum, opus poſtuumum, cum additamentis Jo. Bapt. Paſſeri Florent. 1759. Fol. 3 voll. fig.
- Gallettſchi (D. Pet. Aloyſii) Inſcriptiones Venetæ mediæ ævi Romæ extantes Romæ 1757. 4.
- Graveſon (Fr. Ign. Hyac. Amat.) Epiſtolæ Theologico-hiſtorico-polemicæ de gratia efficaci, prædeſtinatione &c. Venet. 1761. 4. 3 voll.
- H**istory & Art of printing by P. Luckbombe Lond. 1772. 8. e. b. cuts.
- Hogarth (Wilhelm) Zergliederung der Schönheit, überſetzt von C. Mylius Berlin 1754. 4. mit Kupfern.
- Hambergers Nachrichten von den vornehmſten Schrift-Stellern vor dem XVI. Jahrhundert Lemgo 1766. 8. 2 theilen.
- Hiſtoire des conjurations & revolutions celebres par M. du Port du Tertre Paris 1754. 8. 8 tom. 4 voll. *vein.*
- des revolutions de Florence ſous les Medicis Paris 1765. 8. 3 voll.
- de l'Empire par M. Heiſs Amſt. 1733. 8. 8 voll.
- J**ackson's Eſſay on the invention & printing in chiaro Oſcuro, as præctiſed by A. Durer, Hugo di Carpi &c. Lond. 1754. 4. *with curious, coloured engravings.*
- Hiſtoria Fiorentina di Giovanni, Filippo e Matteo Villani, Firenze

- Firenza per gli Giunti 1587. 4. 3 tom. 2 voll. *velin*, ed. très rare & recherchée, que les Florentins paient au prix d'or.
- della Accademia Clementina di Bologna, aggregata all' Instituto delle Scienze e dell' Arti, Bologna 1739, 4. 2 voll. *veau fauve*. avec de très beaux portraits de peintres, impr. magnifique.
- ecclesiastica descritta da Fr. Giuf. Agost. Orfi Roma 1752-1763. 8. 21 voll. *veau fauve*.
- Indole (dell') e qualità naturale e civile della Moneta, e de principi istorici e naturali de Contratti Roma 1750. 4.
- Itinerario d'Italia di Andrea Scoto Padoa 1643. 8.
- Jo. Rud. Kieslingii Exercitationes de cultu SS. adversus Jo. Chrysoft. Trombellium Lips. 1742. 4.
- L**etters from a young painter abroad, to his friend in England (*relating chiefly to the Antiquities of Italy*) Lond. 1750. 8. 2 voll. e. b. cuts.
- from Italy, by S. Sharp Lond. 1767. e. b.
- Life, (the) of Benvenuto Cellini, translated from the Italian by Dr. Nugent Lond. 1771. 8. 2 voll.
- Leteratura (della) Veneziana libri otto di Marco Foscarini, Cav. e Procuratore Padoua 1752. Fol. vol. 1. *velin cor-dé*, la suite n'a jamais paru.
- Lingua (della) Toscana di Bened. Buonmattei Venez. 1735. 4.
- Lettere di Visdomini Venez. 1640. 8.
- del Card. Bentivoglio Ital. & Fr. Bruxelles 1668. 8. *veau*.
- misse di N. Ciangulo Lips. 1732. 8.
- di M. Pietro Bembo Venegia 1575. 8. 4 tom. 2 voll.
- del Commend. Annibal Caro, Padoa 1763. 8. 6 voll. *velin*.
- Lami (Jo.) Memorabilia Italarum eruditione præstantium qui hoc Sec. XVIII. floruerunt Florent. 1742. 8. 3 voll.
- Deliciæ Eruditorum Gr. Lat. Florent. 1736-1744. 8. 15. tom. 7 voll. *velin*.
- Lezioni d'Antichità Toscane Firenze 1766. 4. 2 voll. fig.
- Leges novellæ quinque anecdotæ Imp. Theodosii Junioris & Valentiniiani III. accedunt alia inedita cura Jo. Chr. Amadutii, Romæ 1767. Fol.
- M**orris (Rob.) Essay in defence of ancient architecture Lond. 1728. 4. with cuts e. b.

- Metastasio's works translated from the Italian by John Hoole
Lond. 1767. 8. 2 voll. *e. b.*
- Monumenti antichi inediti, spiegati ed illustrati dall'Ab.
Winkelmano Roma 1767. fol. 2 voll. *plein d'estampes.*
- Memorie spettanti alla Storia, al governo, ed alla descrizione
della Città e della campagna di Milano, ne' secoli basti, rac-
colte dal Conte Giulini. Milano 1760. 4. 7 voll. *demie rel.*
- Mescolanze di Eg. Menagio Venez. 1736. 8.
- Malmantile (il) racquistato di Perlone Zippoli (*Lor. Lippi*)
colle note di Puccio Lamone (*il Sig. Ab. Salvini*) ed altri
Firenze 1750. 4. 2 voll.
- delle Monete e dell'Istituzione delle zecche d'Italia, dell'
antico e presente sistema d'esse, e delloro intrinseco valo-
re e rapporto con la presente moneta, dalla decadenza dell'
Impero fino al secolo XVII. Dissertazioni del Conte G. R.
Carii-Rubi Mantoa 1754. 4. 3 voll. *velin., avec figures.*
- della Moneta propria e forestiera che ebbe corso nel D. di
Friuli fino al sec. XV. Dissertazione di G. Liruti di Vil-
lafreda Venez. 1749. 4. *velin.*
- il Mercurio errante delle grandezze di Roma da P. Roffi
Roma 1700. 12.
- Museo Pittorico y Escala Optica, par D. Antonino Palo-
nimo en Madrid 1715. Fol. 2 voll.
- Mercure de Vittorio Siri, contenant l'histoire generale de
l'Europe depuis 1640-1655. traduit de Italien Paris 1756.
8. 18 voll.
- Memoires secrets tirés des archives des souverains de l'Eu-
rope, depuis le regne de Henri IV. (*trad. de l'Italien de*
V. Siri) Amsterd. 1765. 8. 10 voll.
- Memorabilia cujusvis seculi historica, geographica, genea-
logica & dogmatica ab O. Cond. ad nostra tempora, ac-
cedit Index scriptorum qui de iisdem rebus fufius scrip-
serunt, auctore Deodato de Sem. Romæ 1725. Fol.
- Museo Farnese, o vero i Cesari in oro raccolti nel Farnese
Museo colle interpretazioni del P. Paolo Pedrusi Parma
1684-1727. Fol. 10 voll. *plein de fig.*
- Meursii (Jo.) Opera omnia, quorum quædam in hac edi-
tione primum parent, Jo. Lamius recenserebat & Scholiis
illustrabat Florentiæ 1741-1763. Fol. 12 voll. *belle im-
pression d. rel. veau. NB. Cet ouvrage n'est pas en
commerce.*
- Museum Mazzuchellianum, seu numismata virorum Doctrina
præstantium a P. Ant. de Comitibus Gaetanis edita atque
illustrata Venet. 1761-1763. Fol. 2 voll. *fig. velin cordé.*
Misfale

- Misfale mixtum secundum regulam B. Isidori dictum Mozarabes c. n. Alex. Leslei Romæ 1755. 4. 2 part. 1 vol. *veau*.
 Muratorii (L. A.) de Paradiso adversum Th. Burneti librum de statu mortuorum Venet. 1755. 8.
 ——— (sub nomine Lam. Pritanii) de Ingeniorum moderatione in religionis negotio Venet. 1768. 8.
 ——— Traité du bonheur public trad. de l' Italien Paris 1772. 8. 2 voll. *veau marbré*.
 ——— Filosofia morale Verona 1735. 4. *velin*.
 ——— della perfetta Poesia Italiana in Modena 1706. 4. 2 voll. *velin*.
 ——— Dissertazioni sopra le Antichità Italiane Milano 1751. 4. 3 voll.
 ——— della Carità Christiana Venez. 1761. 4.
 ——— Vita e lettere Napoli 1768. 4.
 ——— del Governo della Peste trattato medico, politico, ecclesiastico Modena 1722. 8.
 ——— Introduzione alle paci private Modena 1708. 8.
 ——— delle forze dell' intendimento umano o sia il Pirronismo confutato Venez. 1756. 8.
 ——— dei pregi dell' eloquenza popolare Venez. 1772. 8.
 ——— della forza della fantasia umana Venez. 1772. 8.
 ——— rerum Italicarum scriptores Mediol. 1723-1734. Fol. 24. voll. *velin cordé, très bel exempl*.
 Memoires pour servir à la vie de François Petrarque tirés de ses oeuvres & des auteurs contemporains (par M. l'Abbé de Sade) Amsterd. (Paris) 1764-1767. 4. 3 voll. *d. r. veau écaillé*.
Nachrichten von Künstlern und Kunstfachen (von Herrn Heineke) Leipzig 1768. 8. 2 theilen, mit Kupf.
 Notizie de' Professori del disegno, da Cimabue, opera di Fil. Baldinucci, con varie dissertazioni di Giuf. Piacenza Torino 1768-1771. 4. 3 voll. *velin*.
 ——— della Città de Napoli per i Sig. forestieri, dal Cav. Carlo Celano Napoli 1724. 8. 3 voll. *fig. velin*.
 Nuova descrizione del Vaticano data in luce da Gio. Pietro Chattard Roma 1762-1767. 8. 3 voll. *fig*.
 Nouvelle relation de la ville & republique de Venise Utr. 1709. 8. 3 tom. 1 vol.
 Natalis Comitatus historia sui temporis Libri XXX. rerum ab A. 1545-1581. gestarum Argentor. 1612. Fol. *velin*.
 Numis-

- Numismata Romanorum Pontificum præstantiora a Marino V. ad Benedictum XIV. per Rud. Venuti aucta ac illustrata Romæ 1744. 4. fig. *velin.*
- the Orders of Grecian architecture delineated & explained from antiquities of Athens &c. (by Stephen Riou) Lond. 1768. 2 part. 1 vol. Fol. *engl. b. with 28. beautefull copper plates.*
- Opere di Torq. Tasfo Firenze 1724. fol. 6 voll. *veau écaille.*
- del Cardinal Bembo Venezia 1729. Fol. 4 voll. *velin cordé.*
- di Dante Alighieri, con varie annotazioni Venezia 1757. 4. 5 tom. 4 voll. *ed. superbe avec plus de 200. estampes & beaucoup de vignettes.*
- del Cav. Bapt. Guarini, con varie annotazioni e Dissertazioni Verona 1737. 4. 4 voll. *ed. superbe, ornée d'estampes & vignettes tirées d'anciens monumens, & qui n'a été vendue qu'aux souscripteurs, très bel exempl. en veau fauve.*
- di Monsig. della Casa Venezia 1728. 4. 5 voll.
- di M. Sperone Speroni degli Alvarotti Venez. 1740. 4. 5 voll. *velin, belle ed.*
- del Sig. Pasquini Arezzo 1751. 4.
- di G. Chiabrera Venez. 1730. 8. 4 voll. *veau.*
- (o sia Teatro e Componimenti diversi) di Carlo Goldoni, Avvocato Veneto. Venez. 1761. 8. 12 tom. 6 voll. *veau fauve, très belle édition, avec estampes, & publiée par l'auteur meme.*
- di G. Cavazzoni Zanotti Bologna 1741. 8. 2 vol. *velin.*
- burlesche di Berni, Casa, Varchi, Molza, Dolee e Firenzuola, Uscelt al Reno (Napoli) 1760. 8. 3 voll.
- drammatiche di Jacopo Durandi Torino 1766. 8. 4 voll.
- del Sig. Marchese Virgilio Malvezzi Venez. 1665. 12. *velin.*
- Orsi (Jof. Aug.) Diff. de Invocatione Sp. Sancti in liturgiis Græcorum & Orientalium Mediol. 1731. 4.
- Diff. Apologetica pro orthodoxia SS. Perpetuæ & Felicitatis &c. adversus S. Basnagium. Florent. 1728. 4.
- Storia ecclesiastica. v. Istoria.
- Oderici (Gasp.) Genuensis Dissertationes & adnotationes in aliquot ineditas veterum inscriptiones & numismata &c. Romæ 1761. 4. fig.

Oderici (Gasp.) de Argenteo Orcitirigis numo conjecturæ Romæ 1767. gr. 4. fig.

Pilkington the Gentleman's & Connaisseurs Dictionary of Painters Lond. 1770. 4. *engl. b.*

Post (P.) Ouvrages d'Architecture Leide 1715 gr. fol. *en velin, avec beaucoup de figures.*

Patte Monumens erigés en France, à la gloire de Louis XIV. précédés d'un tableau des progrès des arts &c. Paris 1765. très gr. fol. *avec beaucoup de fig. en taille douce, très bel ouvrage.*

— Memoires sur les objets les plus importans de l'Architecture Paris 1769. très gr. 4to. *avec beaucoup de fig. d'une aussi belle execution que le precedent.*

Peinture (La) Poème en 3 chants par M. le Mierre Paris (1769.) 4. *ed. originale avec de belles estampes sur les desseins de Cochin.*

Prose e Poésie del Sig. Ab. Ant. Conti Venez. 1739. 4. 2 voll. *velin.*

il Petrarca, colle variante Veeuz. 1755. 12.

— corretto sopra ottimi testi a penna Firenze 1748. 8. *velin.*

Picturæ Etruscorum in vasculis nunc primum collectæ & explicationibus ac dissertationibus illustratæ a Jo. Bapt. Passerio Romæ 1767-1770. Fol. 2 voll. *ouvrage magnifique, & encore mieux executé que celui de M. Hamilton, avec plus de 200. grandes estampes & plusieurs vignettes, toutes ENLUMINEES EN COULEURS. NB. On fournira les deux volumes suivans, dèsqu'ils paroîtront.*

Jo. Bapt. Passerii Thesaurus Gemmarum astriferarum Florentiæ 1760. fol. 3 voll. *fig.*

— Lucernæ fictiles Musei Passerii Pisauri 1739. Fol. *fig.*

Pagi (R. P. Franc. & Ant.) Breviarium Pontificum Romanorum a Petro ad Gregor. XIII. Antwerp. 1717-1753. 4. 6. voll. *velin.*

Poleni (Jo.) Nova Supplementa utriusque Thesauri antiquitatum Græcarum & Romanarum Venet. 1737. Fol. 5 voll. *fig.*

Pontedera (Jul.) Antiquitatum Latinarum Græcarumque enarrationes atque emendationes, præcipue ad anni veteris rationem pertinentes epistolis LXXVIII. comprehensæ Patav. 1740. 4. *fig.*

Placentini (Georgii) de Siglis veterum Græcorum opus
postumum Romæ. 1757. 4.

Reflections on the painting & sculpture of the Greeks
London. 1765. 8. *engl. b.*

Reflexions critiques sur la Poësie & la Peinture par M.
l'Abbé du Bos Paris 1755. 4. 3 voll. *ed. superbe
impr. en cadres, avec des vignettes d'Eisen, veau
fauve.*

Relazione della statua equestre di Carlo Magno nel Tempio
Vaticano. Siena 1725. Fol.

Ritratti di alcuni celebri Pittori del Secolo XVII. disegna-
ti dal Cav. Ott. Lioni, con le vite de medesimi Romæ
1731. 4. *fig.*

Raccolta di Lettere sulla Pittura, Scultura ed Architettura
scritte da più celebri Profesori di dette arti dal Sec. XV.
al XVII. publicate da Bottari Roma 1754-1766. 4.
5 voll.

Rimario Toscano Padova 1763. 4.

— di tre Poeti, Petrarca, Bembo e Molza Berge-
mo 1746. 12.

il Ricciardetto (*Poëma eroicomico*) di N. Carteromaco
(*Monfig. Fortinguerra*) in Parigi (*Napoli*) 1765. 8.
2 voll. *veau fauve.*

Rime e Poesie di P. Bembo, colla sua vita descritta da
T. Porcacchi Bergamo 1745. 8.

Roma antica e moderna Roma 1745. 8. 3 voll. *fig.*

Ritratto di Venezia, da Dom. Martinelli Venez. 1684. 12.

Revolutions de l'Italie, traduites de l'Italien de M. Deni-
na Paris 1770. 8. 4 voll.

Recueil d'Antiquités Egyptiennes, Etrusques, Grecques
& Romaines (*par M. le Comte de Caylus*) Paris 1761-
1767. 4. 7 voll. *fig. veau écaille, doré sur tranche.*

— d'Antiquités dans les Gaules, pour servir de suite
à l'ouvrage de feu M. le Comte de Caylus par M. de la
Sauvagerie Paris 1770. 4. *fig. veau écaille, doré sur
tranche.*

de l'Usage des Statues chez les anciens, Essai historique
(*par M. l'Abbé Comte de Guasco, ouvrage qui peut ser-
vir de suite aux Recueils du Comte de Caylus*) Bruxelles
1763. 4. *fig. br.*

Recueil de Charges de têtes de differens caractères gravés
à l'eau forte (*par M. le Comte Caylus*) d'après les des-
seins de L. da Vinci, précédés d'une lettre de M. Ma-
riect-

- riette sur ce Peintre Paris 1767. gr. 4. *veau marbré.*
- Recueil d'antiquités Romaines, ou voiage d'Italie, composé de 60 planches, dans lesquelles on trouve divers vases, &c. Paris, (1769.) 4. d. r. en *veau.*
- de trois cens têtes & sujets de composition, gravés par M. le Comte de Caylus, d'après les pierres antiques du Cabinet du Roi Paris, (1760.) 4. d. r. *veau.*
- Raccolta di diverse Caricature delineate ed incise da Arnolfo van Westerhout, ora per la prima volta date in luce Roma 1765. *long format in 4to.* 12 *feuilles.*
- Recueil de divers desseins & caprici de Steph. della Bella, gravés par Langlois, *long format in 4to.* 37 *feuilles, br.*
- System (a Compleat) of Geography by Dr. Fenning & J. Collyer Lond. 1771. *Fol. 2 voll. engl. b. with maps & cuts.*
- Strange (R.) Descriptive catalogue of pictures Lond. 1769. 8. *c. b.*
- Smoller's Travells through France & Italy Dublin 1766. 8. 2 voll.
- Sandrart (J. von) Teutsche Akademie der Bau- Mahler- und Bildhauer- Kunst, neue Ausgabe, verbessert durch J. J. Volkmann Nürnberg 1768-1772. *Fol. Theil. 1. 2. 3. 4. 5. mit vielen sehr saubern Kupfern, veau fauve.*
- Serie di Ritratti d'Uomini illustri Toscani, con gli Elogi istorici dei medesimi Firenze 1766-1771. 3 voll. *forme d'Atlas, ouvrage d'une magnificence extraordinaire, avec 150. portraits, gravés par les meilleurs maitres.*
- della Storia e della ragion d'ogni Poesia, dell' Ab. F. Saverio Quadrio Milano 1748. 4. 7 voll. *demie rel.*
- Storia e sentimento dell' Ab. Tosini, sopra il Gianfenismo, in Concordia 1717. 3 voll. 8.
- la Secchia rapita, poema eroi-comico di A. Taffoni, colle note del S. Salvini e Pellegr. Rosfi, e la vita dell'Autore scritta da L. A. Muratori Venez. 1763. 8. *veau fauve.*
- la Santa Casa abbellita dal Sig. Silvio Serragli da Pietra Santa di Toscana, in Loreto 1644. 8. *rare.*
- Saggio sopra la differenza del numero degli Uomini nei tempi antichi e moderni Livorno 1757. 8.

gli Scrittori d'Italia, o sia notizie Istoriche e critiche delle vite e scritti dei letterati d'Italia dal Conte G. Mazzuchelli Brescia 1753. Fol. 6 voll. *veau fauve d. r. (il n'en a jamais paru d'avantage.)*

Scriptores rerum Neapolitanarum Neap. 1735. Fol. *fig. velin cordé.*

Trattato di Musica, del (celebre virtuoso il) Sig. Giuf. Tartini Padoua 1754. 4.

Teatro Italiano (del Sig. March. Scip. Maffei, Verona 1723. 8. 3 voll.

Recueil de pieces de Theatre, opera, &c. en Italien & François, à sçavoir

Turno Aricino 1702. la Prosperità di Elio Sejano 1707.

Ipernestra 1724. la caduta de Decemviri 1723. La

finta Cameriera 1756. il Mondo nella Luna 1753. La

ritornata di Londra 1759. L'Arcadia in Brenta 1752.

La finta Cameriera 1752. Orazio 752. Il Sig. di Por-

fognacco 1752. Il negligente 1752. La Maestra 1753.

Orazio 1753. Don Calascione 1753, gli trè Cicisbei

1753. il Conte Caramella 1755. De gustibus non est

disputandum 1755. i Portentosi effetti della Madre na-

tura 1753. Il mondo alla roversa 1755. Il filosofo al-

la campagna 1755. Minosse 1753. Tigrane 1754.

Il tutore schernito 1754. L'opera in prova alla moda

1754. Artaserse 1755. Bertoldo, Bertoldino e Caca-

fенно 1755. La Trufaldina 1754. i Gelosi 1752.

L'Amor costante, la Matilde, la Maestra maga aman-

te; L'Origille, Lo studente alla moda, Ottone, Ezione,

Eumene, &c.

ensemble 18 voll. 8. velin.

Tasfo (Torq.) Aminta favola boscherecchia Padoa 1722. 8.

la Gerusalemme liberata Glasgua 1763. 8.

très jolie ed. avec fig. veau marbré.

Aminta ibid. 1753. 8. *avec fig. rel. de*

niveau avec les précédens.

(Bern.) l'Amadigi, Poema eroico Bergamo 1755.

12. 4 voll. *velin.*

Rime ivi. 1759. 12. 2 voll. *velin.*

(Torq.) Opere v. Opere.

Theatrum Basilicæ Pisanæ cura & studio Jos. Martini

Romæ 1705-1723. Fol. 2 voll. *gr. pap. avec de très*

belles fig. veau marbré.

Trattato della Pittura di Leon. da Vinci, colla sua vita

scritta da Raff. du Fresne Parigi 1751. Fol. *fig. d. r. veau fauve.*

Ughelli (D. Ferd.) Italia sacra, editio secunda aucta & emendata cura M. Coleti Venet. 1717-1722. Fol. 10 tom. 7 voll.

Venuti (Ridolfino) accurata e succinta descrizione topografica ed istorica di Roma Moderna, opera postuma Roma 1766. 2 voll. gr. 4to. *avec 53. vues & plans d'edifices graves par le fameux Piranesi.*

Versuche über den Charakter und die Werke der besten Italiänischen Dichter (von Herrn Meinhart) Braunschweig 1763. 8. 2 Theilen.

Versuch über die menschliche Natur in Yoriks Reise, Braunschweig 1769. 8.

Vocabulario degli Accademici della Crusca Venezia 1686. Fol. *velin.*

Vita di Michel Angelo Buonaroti, pubblicata, mentre che viveva, dal suo scolare Ascanio Condivi, con varie annotazioni del Sig. Mariette ed altri, ed. dal Sig. A. F. Gori Firenze 1746. Fol. *avec figures.*

Vite de Pittori, scultori ed Architetti Genovesi, opera di R. Soprani, arricchite di note da C. G. Ratti Genova 1768. 4. 2 voll. *velin.*

————— Napolitani, scritte da Bern. Dominici Napoli 1742. 4. 3 tom. 2 voll. *velin.*

Viaggio (il) in pratica da Gio. M. Vidari Venez. 1753. 8.

Viaggi del P. Coronelli Venez. 1697. 8. 2 voll. *fig. rare.*
(Relazione de alcuni) fatti in diverse parti della Toscana, dal D. Gio. Targioni Tozzetti, ed. 2da. con copiose giunte Firenze 1768-1770. 8. 4 voll. *fig. veau fauve.*

il Vindemiatore (*poeme gaillard*) del Sig. Luigi Tansillo. 12.

Velasquez (D. Luis Joseph) Anales de la nacion Espannola, hasta entrada de los Romanos, en Malaga 1759. 4.

————— Conge'turas sobre las medallas de los Reyes Godos y Suevos de Espanna en Malaga 1759. 4. *fig.*

Volage d'un François en Italie, fait dans les années 1765-1766. Yverdan 1769. 8. 8 voll.

Via (della) Appia riconosciuta edescritta da Roma a Brin-

- Brindisi Libri IV. di F. M. Pratilli Napoli 1745. Fol.
avec fig. & inscriptions d. r. veau fauve.
- Veteris Latii Antiquitatum amplissima collectio, cura Jos.
Ant. Monaldini Romæ 1771. 2 tom. 1. vol. long in fo-
lio, avec plus de 140. planches d. rel. angl.
- Wright (Edm.) some Observations made in travelling
through France, Italy, the Low countries &c. Lond.
1764. 4. 2 tom. 1 voll. engl. b. with cuts.
- Wahre Abbildung und Beschreibung dreyer der beste an-
tike Mahlereyen in dem Herkulano, durch J. C. Kilian
Augsburg 1765. Fol. mit Kupfern.
- Zacharia (Franc. Ant.) Iter Literarium per Italiam ab
A. 1753-1753. Venet. 1762. 4. 2 part. 1 vol.
Bibliothecæ Pistoriensis & A-
necdotorum medii ævi collectio Aug. Taurin. 1752-
1757. Fol. 2 voll.
- Zanolini (Ant.) Grammatica Chaldaica, Rabbinica, Tal-
mudica, accedit peregrinatio Rabbini Perachia Patav.
1750. 4.
- Lexicon Chaldaico-Rabbinicum Patav.
1747.
- Lexicon Hebraicum Patav. 1732. 4.
- Lexicon Syriacum Patav. 1742. 4.
- Atlas general civil & ecclesiastique methodique & elemen-
taire pour l'estude de la Geographie & de l'Histoire par
M. Brion Paris 1766. 4. d. rel.
- (nouvel) de l'Angleterre en ses 52. Comtés avec tou-
tes les routes & les plans des villes & ports de ce ro-
yaume Paris 1767. 4. 2 tom. 1. vol. d. rel.
- Ecclesiastique comprenant tous les Evechés des quatre
parties du Monde par le Sr. Brion Paris 1767. 4. d. rel.
- Itineraire (Nouvel) general, comprenant toutes les routes
des differens pais de l'Europe Paris 1768. d. rel.
- Tableau Analytique de la France dressé relativement au
commerce & aux Finances par le Sr. Desnos Paris 1766.
- Le petit Neptune François par M. Rizzi Zannoni
Paris 1766. ——— L'indicateur fidele ou Guide des
Voyageurs par la France Paris 1765. 3 tom. 1 vol. d. rel.
- Atlas Chorographique historique & portatif des elections
du Royaume, Generalité de Paris, par M. l'Abbé Regley
Paris 1766. 4. d. rel.
- Plan de la Ville & fauxbourgs de Paris par M. Deharne
Paris 1770. 4. 35. feuilles, avec une table &c. d. rel.

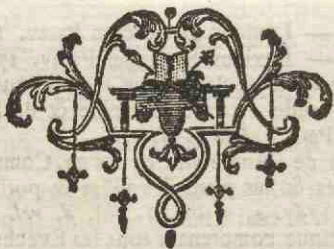
Recueil des Côtes maritimes de la France en 50. feuilles
par M. Brion Paris 1770. 4. d. rel.

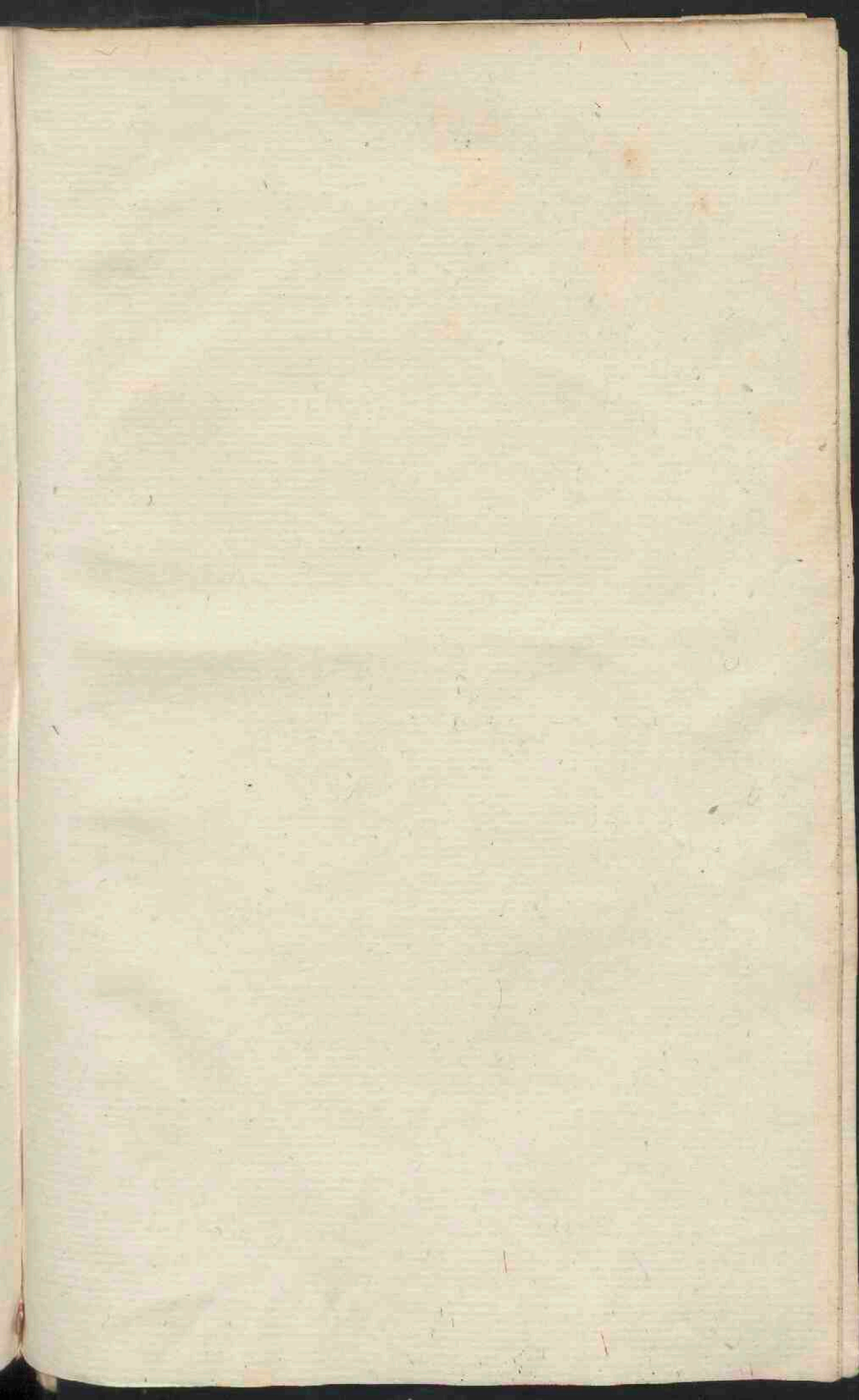
Galeriæ Farnesiæ Icones Romæ in ædibus S. Ducis Parmensis ab Annibale Caraccio coloribus expressæ a Petro Aquila delineatæ incisæ Augsburgi. 21 feuilles long format.

Tableaux du Corrège dans l'Eglise des Benedictins à Parme, gravés par J. M. Jovannini, publié par le Comte A Colli à Parme 1700. en 12 feuilles, forme d'Atlas, avec une dedicace latine au Duc Ferdinand III. br.

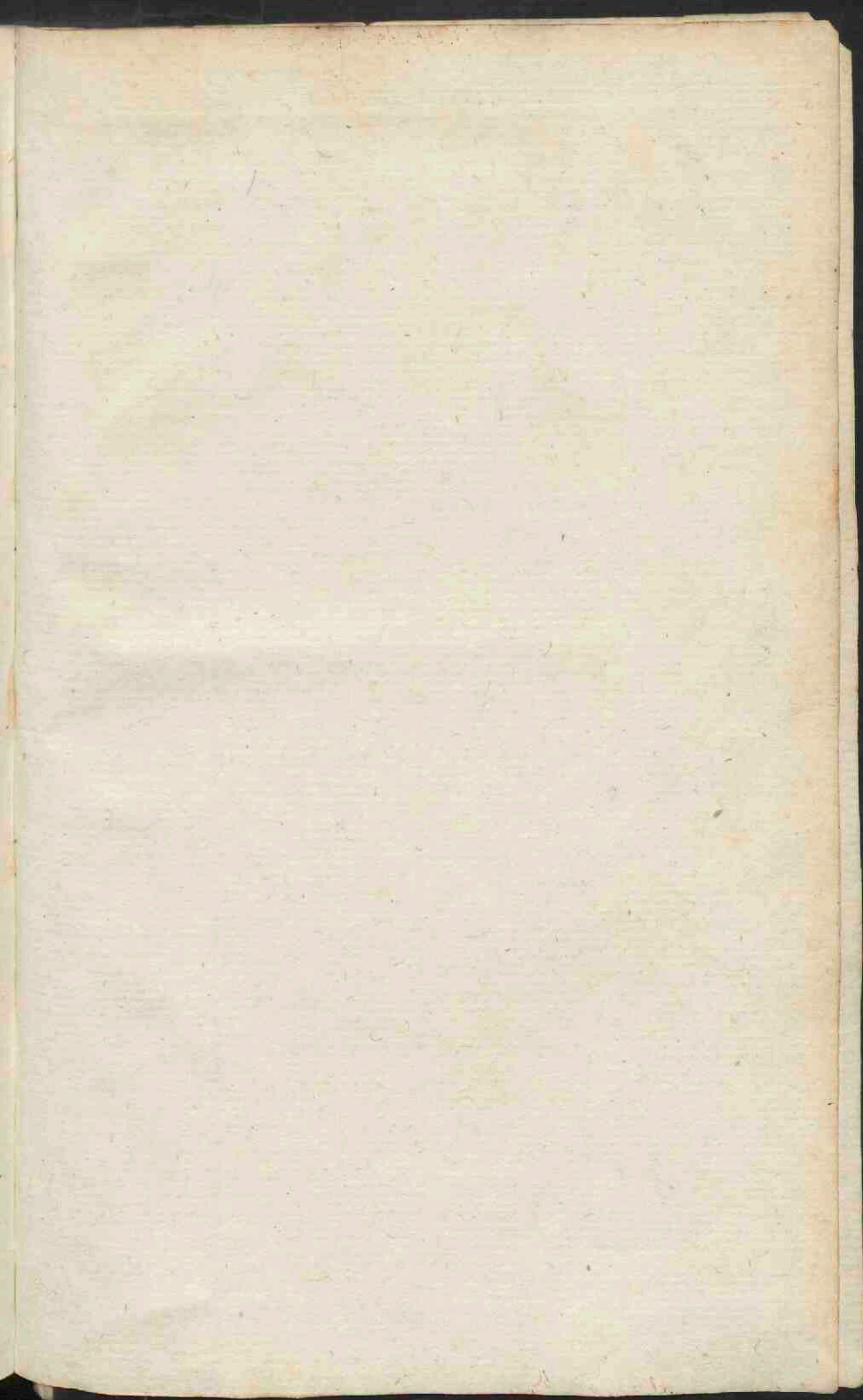
Détails d'Architecture de la Basilique de S. Pierre de Romé par G. Dumont Paris 1763. forme d'Atlas, d. rel.

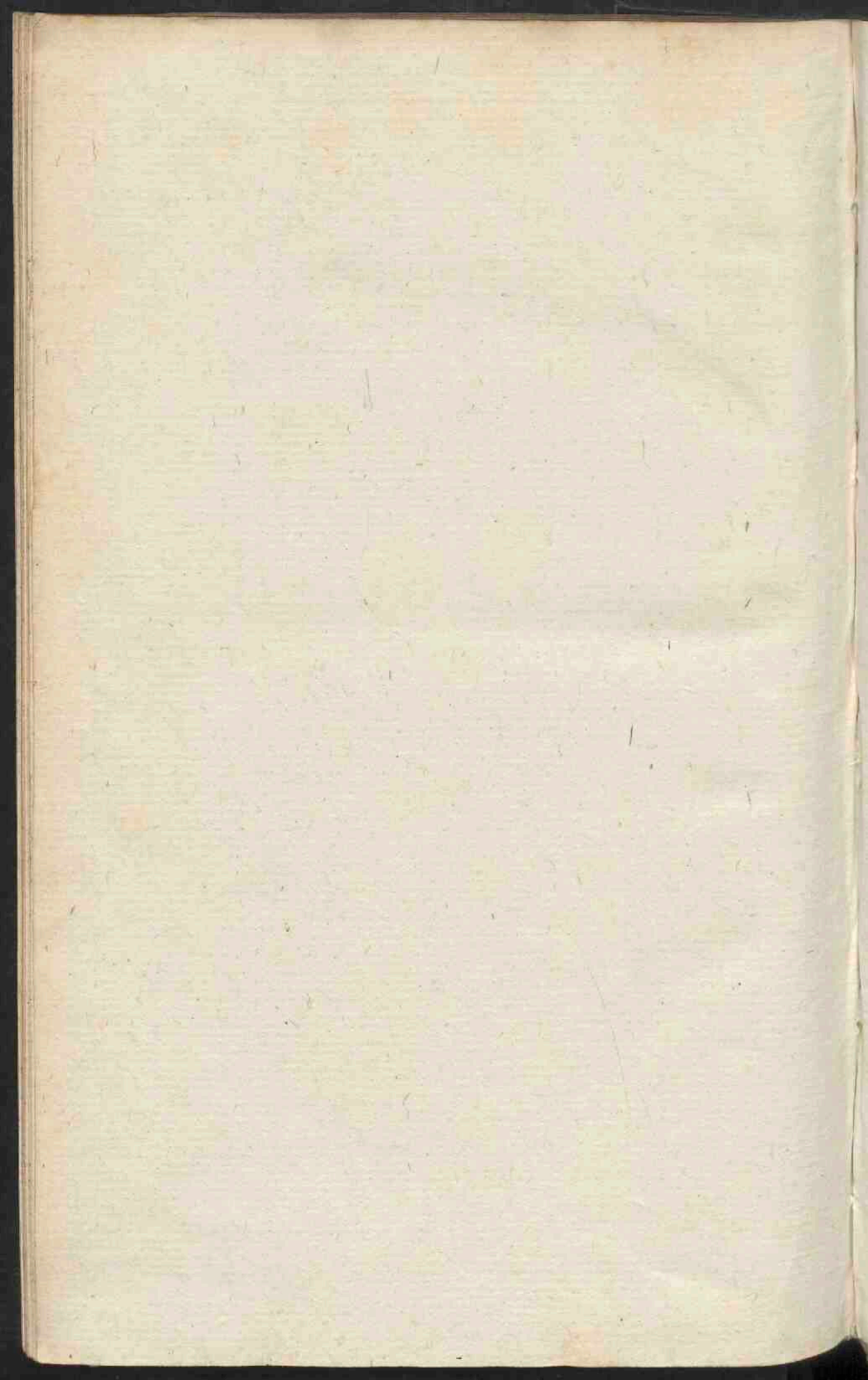
Sacræ Historiæ Acta a Raphaele Urbin. in Vaticanis Xystis expressa, Nic. Chapron Gallus delineavit & incidit. Romæ 1649. 54. feuilles, long in 4to. br.

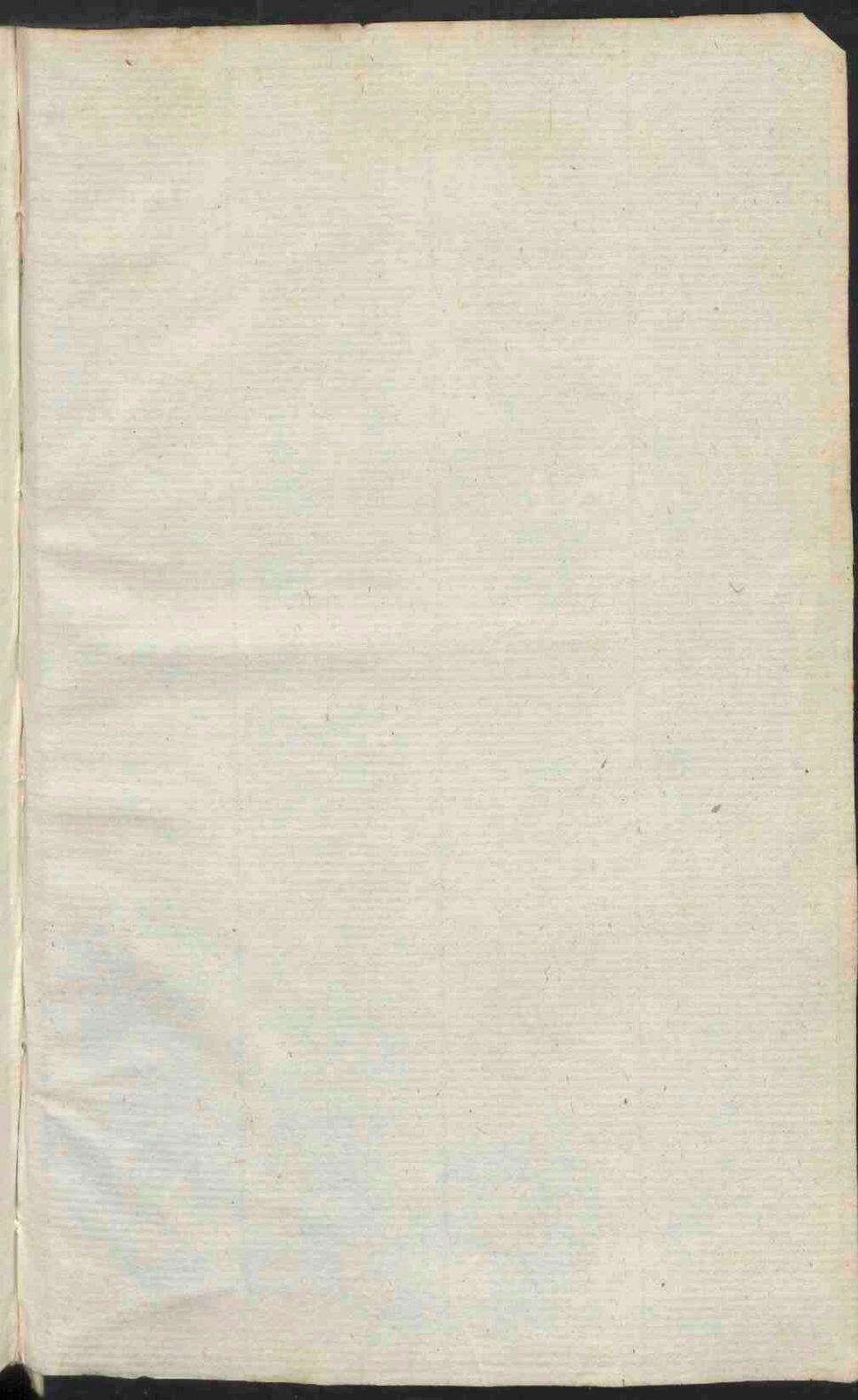

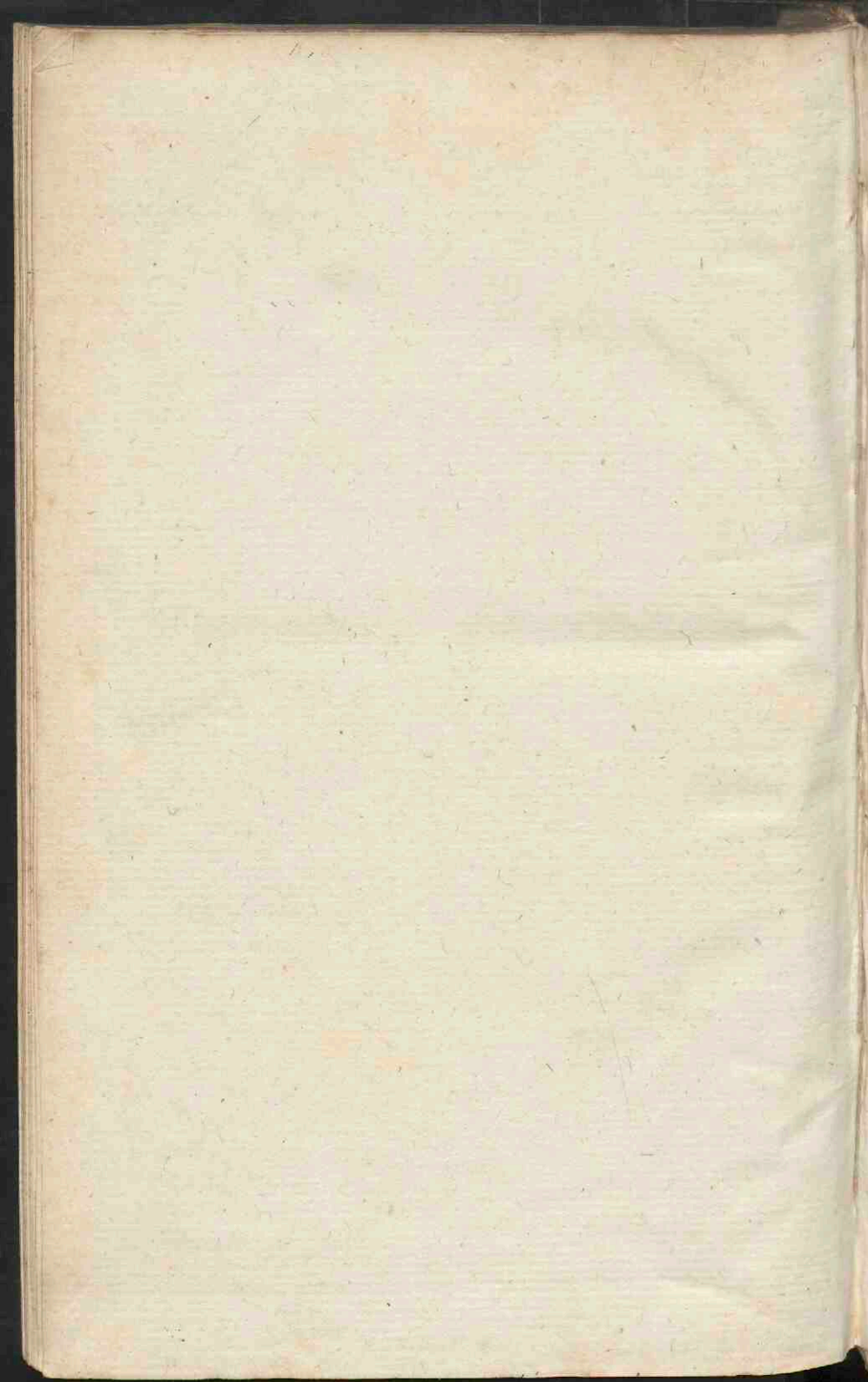

5623

